МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 37 (76) № 2 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Головний редактор:
Добрянська Наталія Валеріївна, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, завідувач аспірантури, докторантури, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна

Члени редакційної колегії:
Бортняк Катерина Василівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна
Гончаренко Ганна Анатоліївна, доктор юридичних наук, доцент, професор спеціальної кафедри № 1 Центру захисту національної державності, Навчально-науковий інститут державної безпеки Національної академії Служби безпеки України, Україна
Криворучко Лариса Сергіївна, доктор юридичних наук, старший дослідник, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна
Мосьондз Сергій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», Україна
Шабалін Андрій Валерійович, кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу захисту прав інтелектуальної власності, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, Україна
Professor **Marianna Muravyeva,** Director, Global Governance Law Master's Program, Faculty of Law/Aleksanteri Institute, University of Helsinki, Helsinki, Finland
Lorena Bachmaier, Doctor of Law, Professor, Faculty of Law, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, Spain
Jarosław Dobkowski, Dr. Sci. in Law, Assistant Professor, Aead of the Department of Administrative Law and Security Studies, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Olsztyn, Poland

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 10 від 16 квітня 2026)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року). Ідентифікатор медіа – R30-04003.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(просп. Берестейський, 10, м. Київ, 01135, e-mail: crimea.tnu@gmail.com. Тел.: +38 (044) 529-05-16).

Періодичність – 6 разів на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності D8 Право, D9 Міжнародне право,
K9 Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського, 2026

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Кочіашвілі А. Д., Омельчук О. С.
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ЗМІНІ УМОВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **1**

Пилипенко Ю. П.
ЗМІСТ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН, ЩО СКЛАДАЮТЬ ПРЕДМЕТ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО..... **6**

Хлистік М. А.
ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ: ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ..... **13**

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Рим О. М.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ІММІГРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ..... **19**

Шелудяков Р. С., Артюх Н. Г.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕТИПОВИХ (НЕСТАНДАРТНИХ) ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ..... **28**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бортняк К. В., Добрянська Н. В.
РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРЕДМЕТУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ..... **34**

Лукавий Ю. П.
СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР..... **40**

Мазійчук В. А.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ..... **47**

Манжула А. А., Максименко Н. В., Коломоєць О. Д.
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ФАКТОР УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... **53**

Нікітін В. В.
КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ Й ПРИВАТНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, ОБОВ'ЯЗКИ ОПЕРАТОРІВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ІНЦИДЕНТИ, ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ Й БІЗНЕСУ, СТРАХУВАННЯ КІБЕРРИЗИКІВ..... **58**

Пай І. І.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ МИТНИХ ПРОЦЕДУР: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ..... **66**

Розсоха С. С.
ПІДЗАКОННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ..... **73**

Фелик О. В.
ПІДЗАКОННА ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ ЯК ФОРМА ВТІЛЕННЯ В ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ..... **79**

Шестак Л. В., Веремієнко С. В.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ У ВИГЛЯДІ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ (СТ. 32 КУПАП)..... **86**

Ярмакі Х. П.
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АНАЛІЗ..... **92**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Головкін Б. М., Никитюк А. Р.
ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ..... **100**

Козаченко В. В., Фаєнко В. В.
ОСОБИСТІСТЬ ЗЛОЧИНЦЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНА ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ З УРАХУВАННЯМ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ..... **108**

Кринична А. О.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ..... **115**

Лель В. П.
ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ..... **120**

Луценко Ю. В.
ВІД КРАЇНИ-ТРАНЗИТЕРА ДО ЕКСПОРТЕРА: ЗМІНА РОЛІ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ НАРКОТРАФІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ..... **126**

Паламарчук О. О.
ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЩО СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ НА КВАРТИРНИХ КРАДІЖКАХ..... **136**

Ющик О. І.
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ У МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ..... **144**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Аркуша Л. І., Чернов О. В., Волошина В. К.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ: ПСИХОЛОГО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ..... **150**

Бараннік Р. В.
ОЦІННІ ПОНЯТТЯ І ПРАВОВІ ПРОГАЛИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЯВИЩ..... **158**

Горєлова В. Ю.
«П'ЯТИЙ ЕЛЕМЕНТ» ДОКАЗУВАННЯ: ЕТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ..... **165**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Боровик А. В., Мандзик П. І.
РОЛЬ І МІСЦЕ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ З ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ..... **172**

Волошин Х. А.
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ МІСІЙ: КОДИФІКАЦІЯ ТА ПРОГРЕСИВНИЙ РОЗВИТОК..... **178**

Григоров О. М.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛЬОТІВ
У МІЖНАРОДНОМУ (ВІДКРИТОМУ) ПОВІТРЯНОМУ ПРОСТОРІ..... **185**

Іванова А. В., Корощенко М. М.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
У СФЕРІ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ ДО СТАНДАРТІВ ЄС..... **191**

Петронюк К. Р.
КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ **201**

Янчук А. О., Радзівілл О. А.
ЗАХІДНА ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ ЯК ACQUIS COMMUNAUTAIRE
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА SENSU LATO **207**

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Ганчук О. М.
ДЕРЖАВНА ВЛАДА І ПРАВОПОРЯДОК У ПАРАДИГМІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ..... **213**

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лученко Д. В., Георгієвський Ю. В., Федчишин С. А., Бойко І. В., Зима О. Т.
КРИЗОВА СИТУАЦІЯ НА ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ
ЇЇ ПОДОЛАННЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД..... **218**

Пушкар О. А.
ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДОКТРИНИ НА ФОРМУВАННЯ
АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ..... **227**

Армаш Н. О.
НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА АВТОНОМІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ
ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ..... **233**

Олійник О. В.
АВТОНОМІЇ НА ЕТНІЧНІЙ ТА КОНФЕСІЙНІЙ ОСНОВІ:
ПРИКЛАДИ НАХІЧЕВАНУ, АДЖАРІЇ ТА ПАРАЛЕЛІ З УКРАЇНОЮ..... **238**

Шкелебей О. В.
СПОСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДИСКРЕЦІЇ В АСПЕКТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ..... **243**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... **248**

ISSN 2707-0581 (print), ISSN 2707-059X (online)

CONTENTS

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Kochiashvili A. D., Omelchuk O. S.
FEATURES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE WHEN CHANGING THE TERMS OF CIVIL-LAW CONTRACTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE..... **1**

Pylypenko Yu. P.
THE CONTENT OF LEGAL RELATIONS THAT CONSTITUTE THE SUBJECT OF THE INSTITUTE OF STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL PROPERTY..... **6**

Khlystik M. A.
ESTABLISHING THE FACT OF LIVING AS ONE FAMILY WITHOUT MARRIAGE REGISTRATION: LEGAL CONTENT AND PROCEDURAL SPECIFICS..... **13**

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Rym O. M.
LEGAL REGULATION OF LABOUR IMMIGRATION UNDER MARTIAL LAW AND IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECOVERY..... **19**

Sheludiakov R. S., Artiukh N. G.
CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ATYPICAL (NON-STANDARD) FORMS OF EMPLOYMENT IN UKRAINE..... **28**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bortniak K. V., Dobrianska N. V.
DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF REGULATION OF THE SUBJECT OF JUDICIAL CONTROL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF UKRAINE..... **34**

Lukavyi Yu. P.
ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE LEGAL ELEMENTS OF STATE REGISTRATION OF PROPRIETARY RIGHTS: THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL DIMENSION..... **40**

Maziychuk V. A.
FOREIGN EXPERIENCE OF COMBATING INFORMATION OFFENSES AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE..... **47**

Manzhula A. A., Maksymenko N. V., Kolomoiets O. D.
INTERNATIONAL COOPERATION AS A FACTOR IN IMPROVING MANAGEMENT IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... **53**

Nikitin V. V.
CYBERSECURITY AND CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION: PUBLIC-LAW AND PRIVATE-LAW MECHANISMS, OPERATOR DUTIES, INCIDENT LIABILITY, STATE–BUSINESS COOPERATION, CYBER-RISK INSURANCE..... **58**

Pai I. I.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES FOR PREVENTING CORRUPTION RISKS IN THE IMPLEMENTATION OF CUSTOMS PROCEDURES: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS..... **66**

Rozsokha S. S.
SUBJECTIVES OF REGULATORY ACTS AS INSTRUMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF NOTARIAL ACTIVITIES IN UKRAINE..... **73**

Felyk O. V.
STATUTORY LEGISLATIVE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE BODIES AS A FORM OF IMPLEMENTATION INTO A PUBLIC ADMINISTRATION INSTRUMENT..... **79**

Shestak L. V., Veremiienko S. V.
PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE PENALTY IN THE FORM OF ADMINISTRATIVE ARREST (ART. 32 OF THE KUPAP)..... **86**

Yarmaki Kh. P.
ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR OFFENCES RELATED TO CORRUPTION: THEORETICAL AND APPLIED ANALYSIS..... **92**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Holovkin B. M., Nykytiuk A. R.
OFFENSES AGAINST THE ESTABLISHED PROCEDURE FOR PERFORMING MILITARY SERVICE AND THE SPECIFICS OF CRIMINAL LIABILITY UNDER MARTIAL LAW..... **100**

Faienko V. V., Kozachenko V. V.
THE PERSONALITY OF THE OFFENDER: HISTORICAL DEVELOPMENT AND MODERN TYPOLOGY OF CRIMINALS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN REALITIES..... **108**

Krynychna A. O.
LIABILITY FOR ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID..... **115**

Lel V. P.
FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR ENFORCED DISAPPEARANCE..... **120**

Lutsenko Yu. V.
FROM A TRANSIT COUNTRY TO AN EXPORTER: UKRAINE'S CHANGING ROLE IN INTERNATIONAL DRUG TRAFFICKING DURING THE WAR..... **126**

Palamarchuk O. O.
TACTICAL CONSIDERATIONS IN THE INTERROGATION OF MEMBERS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS SPECIALIZING IN BURGLARIES..... **136**

Yushchyk O. I.
THE RELATIONSHIP BETWEEN PUNISHMENT AND ALTERNATIVE CRIMINAL LAW MEASURES IN THE MECHANISM OF CRIMINAL LAW INFLUENCE..... **144**

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Arkusha L. I., Chernov O. V., Voloshyna V. K.
METHODOLOGICAL PROBLEMS OF ORGANISING AND CONDUCTING COMPREHENSIVE FORENSIC EXAMINATIONS: PSYCHOLOGICAL AND CRIMINALISTIC ASPECTS..... **150**

Barannik R. V.
EVALUATIVE CONCEPTS AND LEGAL GAPS IN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION: ON THE ISSUE OF THE CORRELATION OF PHENOMENA..... **158**

Horielova V. Yu.
THE 'FIFTH ELEMENT' OF PROOF: THE ETHICAL IMPERATIVE..... **165**

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW

Borovyk A. V., Mandzyk P. I.
INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF COMBATING ECONOMIC CRIME..... **172**

Voloshyn K. A.
THE LAW OF SPECIAL MISSIONS: CODIFICATION AND PROGRESSIVE DEVELOPMENT..... **178**

Grygorov O. M.
INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF FLIGHTS
IN INTERNATIONAL (OPEN) AIR SPACE..... **185**

Ivanova A. V., Koroshchenko M. M.
LEGAL BASIS FOR HARMONISING UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD
OF MARITIME TRANSPORT WITH EU STANDARDS..... **191**

Petroniuk K. R.
CONCEPTUAL EVOLUTION OF THE NOTION OF THE CONFLICT-RELATED
SEXUAL VIOLENCE IN INTERNATIONAL LAW..... **201**

Yanchuk A. O., Radzivill O. A.
THE WESTERN LEGAL TRADITION AS ACQUIS COMMUNAUTAIRE
OF EUROPEAN LAW SENSU LATO..... **207**

PHILOSOPHY OF LAW

Hanchuk O. M.
STATE POWER AND LEGAL ORDER IN THE PARADIGM OF DEMOCRATIC STATEHOOD:
A PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS..... **213**

SCIENTIFIC LIFE

Luchenko D. V., Georgievsky Yu. V., Fedchyshyn S. A., Boyko I. V., Zyma O. T.
THE CRISIS SITUATION IN THE FRONTLINE TERRITORIES AND THE LEGAL BASIS
FOR OVERCOMING IT: A GENERAL OVERVIEW..... **218**

Pushkar O. A.
THE INFLUENCE OF CONSTITUTIONAL DOCTRINE ON THE FORMATION
OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE..... **227**

Armash N. O.
NATIONAL-TERRITORIAL AUTONOMY AS A CONSTITUTIONAL MODEL FOR CRIMEA:
COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE
AND RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE..... **233**

Oliynyk O. V.
AUTONOMIES ON ETHNIC AND CONFESSIONAL GROUNDS:
THE CASES OF NAKHCHIVAN, AJARA AND PARALLELS WITH UKRAINE..... **238**

Shkelebei O. V.
WAYS TO IMPROVE LEGISLATION IN THE FIELD OF REGULATION
OF ADMINISTRATIVE DISCRETION IN THE ASPECT OF EXERCISING JUDICIAL CONTROL... **243**

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... **248**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.44:004.8:342.78
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/01

Кочіашвілі А. Д.
https://orcid.org/0009-0001-4814-1131
Національний університет «Одеська юридична академія»

Омельчук О. С.
https://orcid.org/0000-0002-0082-3619
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ЗМІНІ УМОВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Предметом дослідження стала специфіка потенційного та дійсного використання штучного інтелекту при зміні умов цивільно-правових договорів в умовах воєнного стану.

Відзначено, що зміна умов цивільно-правових договорів під час воєнного стану призводить до зміни первинних зобов'язань щодо строків, предмета, способів їх виконання, або також може призвести до розірвання договорів за згодою сторін. Це дозволяє адаптувати договір до неможливості виконання, переглянути ціни або зупинити дію без штрафних санкцій.

Проаналізовано роль діджиталізації та впровадження штучного інтелекту як стратегічних інструментів адаптації договірної практики до умов воєнного стану. Розглянуто потенціал нейромереж у нівелюванні юридичної рутини, зокрема їх здатність до експрес-аналізу великих масивів даних для виявлення форс-мажорних застережень та ризикових зобов'язань. Особливу увагу приділено функціонуванню ШІ як «інтелектуального конструктора» при масовій підготовці додаткових угод, що забезпечує одноманітність та точність коригування умов щодо строків, цін та валютних застережень. Визначено перспективність використання цифрових технологій для прогнозування правових наслідків, моніторингу динамічно змінбваного законодавства та перевірки контрагентів, що дозволяє бізнесу мінімізувати вплив людського фактору та посилити захист сторін у критичних умовах особливого правового режиму.

Визначено, що використання нейромереж у процесі трансформації договірних зобов'язань породжує низку гострих проблем, які наразі не мають однозначного правового врегулювання. По-перше, існує критичний розрив між здатністю ШІ генерувати типові шаблони та необхідністю врахування специфічних безпекових ризиків, притаманних конкретним регіонам та їх особливим правовим режимам. По-друге, використання публічних моделей ШІ входить у пряме протиріччя з вимогами щодо збереження комерційної таємниці та захисту персональних даних в умовах особливого правового режиму. По-третє, правова природа «цифрових галюцинацій» ШІ створює загрозу укладення нікчемних правочинів, що базуються на неіснуючих нормах права, адаптованих під воєнний стан.

Ключові слова: *форс-мажор, непередбачувані обставини, непереборна сила, зміна умов договору, штучний інтелект, нейромережі.*

© Кочіашвілі А. Д., Омельчук О. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Сучасний стан цивільно-правових відносин в Україні характеризується безпрецедентною динамічністю та високим ступенем невизначеності, що зумовлено тривалою дією воєнного стану. В умовах війни особливо важливо, щоб всі учасники розуміли свої права та обов'язки, а також мали доступ до актуальної інформації про зміни в законодавстві [2, с. 38].

Масова необхідність перегляду істотних умов договорів – від банальних термінів виконання зобов'язань до цінових орієнтирів та валютних застережень – створила надмірне навантаження на юридичні департаменти в більшості сфер бізнесу. У цьому контексті впровадження інструментів штучного інтелекту (ШІ) вбачається логічним кроком для автоматизації підготовки додаткових угод та аналізу форс-мажорних застережень.

Поряд з цим актуалізуються питання перегляду підходів до використання штучного інтелекту в умовах воєнного стану для поліпшення умов договірної дисципліни та додаткового захисту прав та інтересів сторін в договірних зобов'язаннях. Таким чином, виникає гостра потреба у дослідженні меж припустимості використання ШІ при зміні умов цивільно-правових договорів, визначенні алгоритмів верифікації згенерованого контенту та розробці рекомендацій щодо мінімізації юридичних ризиків, які можуть виникнути внаслідок технологічних помилок у критично важливих документах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нажаль, в вітчизняній юридичній науці дане питання ще не піднімалося попри вищевизначену актуальність та широке використання можливостей ШІ на практиці, тому **метою** даного дослідження є виділення проблем та перспектив використання штучного інтелекту при зміні умов цивільно-правових договорів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Як слушно відмічають Г. Мельник та І. Магомєдов, факт введення або продовження воєнного стану автоматично не спричиняє безпосередніх наслідків для усіх цивільно-правових зобов'язань загалом. Обумовлені наслідки можуть мати місце лише у випадках, коли закон прямо «вказує на них із посиланням на воєнний стан» [6].

Зміна умов цивільно-правових договорів під час воєнного стану призводить до зміни первинних зобов'язань щодо строків, предмета, способів їх виконання, або також може призвести до розірвання договорів за згодою сторін. Це дозволяє адаптувати договір до неможливості виконання, переглянути ціни або зупинити дію без штрафних санкцій.

Додаткова угода є основним інструментом добровільного коригування змісту договірних цивільно-правових відносин, оскільки вона дозволяє сторонам оперативно адаптувати свої існуючі зобов'язання до реалій форс-мажорних обставин без звернення до судових органів. Юридична природа цього правочину полягає в тому, що він є невід'ємною частиною основного договору, а положення такої угоди мають таку саму юридичну силу, фактично заміщуючи або доповнюючи конкретні пункти первинного договору. В умовах воєнного стану додаткова угода стає гнучким інструментом для легалізації або підтвердження згоди на відтермінування платежів, зміну асортименту та обсягів постачання, перегляду вартості товарів та послуг з огляду на зростання витрат чи руйнування логістики.

Процедура укладення такої угоди в умовах воєнного стану починається з етапу переговорів, де одна зі сторін ініціює зміни шляхом надсилання письмової пропозиції (оферти) з обґрунтуванням необхідності зміни умов договору. Важливо, щоб у тексті цієї пропозиції було чітко зазначено зв'язок між введенням воєнного стану та неможливістю виконання договору на попередніх умовах, наприклад, через посилання на вже неодноразово згадуваний лист Торгово-промислової палати про форс-мажор.

На підставі аналізу практики визначеною особливістю укладення додаткових угод під час дії воєнного стану є активне використання засобів електронного документообігу (сервісів Вчасно і аналогічних) та кваліфікованого електронного підпису (КЕП). Якщо сторони фізично розділені лінією фронту або кордоном, підписання угоди через спеціалізовані сервіси є юридично еквівалентним «мокрому» підпису, що значно прискорює процес легалізації та впровадження змін в договірні відносини.

Важливим є також визначення коректної форми додаткової угоди. Попри те що закон дозволяє усну форму договору, для цивільно-правових договорів значної економічної ваги критично важливо дотримуватися форми правочину, яка відповідає формі основного договору. Крім того тому проект угоди має містити точні формулювання нових редакцій конкретних пунктів основного договору та дату, з якої вони набирають чинності.

У разі, якщо основний договір був посвідчений нотаріально, додаткова угода також підлягає

обов'язковому нотаріальному посвідченню, що в умовах воєнного стану може мати певну специфіку. Слід відзначити, що станом на сьогодні поняття «спеціальний реєстр» або «перелік нотаріусів, яким дозволено вчиняти дії з цінним майном в умовах воєнного стану», фактично втратило свою актуальність, оскільки Міністерство юстиції України скасувало цей обмежений список у січні 2024 року. Для сфери договірних відносин це означає повернення до загального принципу роботи нотаріату, де право на вчинення будь-яких нотаріальних дій мають усі діючі державні та приватні нотаріуси, відомості про яких містяться в Єдиному реєстрі нотаріусів України.

Однак, на початку повномасштабного вторгнення, існував затверджений наказом Мін'юсту № 1760/5 реєстр нотаріусів, який включав лише тих нотаріусів, які пройшли спеціальну перевірку на відповідність критеріям доброчесності та безпеки в умовах воєнного стану. Наразі ж доступ до державних реєстрів відновлено для більшості нотаріусів, за винятком тих, хто перебуває на тимчасово окупованих територіях або підпадає під певні санкційні обмеження.

Завершальним етапом процедури є обмін підписаними примірниками та їх долучення до оригінальної справи договору. З моменту підписання додаткової угоди обидві сторони вважаються такими, що погодилися на новий баланс прав та обов'язків, що автоматично знімає питання про претензії щодо порушень за тими пунктами, які були змінені. Це створює стабільне правове підґрунтя для продовження співпраці, оскільки будь-яке посилання на форс-мажор у майбутньому вже буде оцінюватися судом крізь призму того, що сторони свідомо змінили свої умови саме під час воєнного стану, враховуючи його ризики.

Ще один важливий аспект, на який звертає увагу Верховний Суд, стосується внесення змін до договору, який вже виконано. Суд чітко розмежовує обставини, коли сторони ще можуть звертатися з позовом про внесення змін у зв'язку з істотною зміною обставин, а коли такий час минув.

Так, у постанові Касаційного господарського суду від 06.06.2023 по справі №910/21100/21, суд зазначає наступне: «Окрім того, як правильно вказав суд першої інстанції, внесення змін до договору про закупівлю в частині, зокрема, строку виконання зобов'язання можливо лише до моменту виконання зобов'язання (постанова Верховного Суду від 05.09.2018 у справі № 910/21806/17), що обумовлюється правовими наслідками зміни договору за рішенням суду, встановленими статтею 653 ЦК України (якщо договір змінюється в судовому порядку, зобов'язання змінюється з моменту набрання рішенням суду про зміну законної сили). Тому за рішенням суду зміна строку виконання зобов'язання в договорі після його виконання не допускається» [7].

Таким чином, внесення змін до договору, зокрема в частині строку виконання зобов'язання, за рішенням суду можливе лише до моменту його фактичного та повного виконання.

Діджиталізація цивільно-правових відносин на сучасному етапі розвитку штучного інтелекту та врахування актуальної тенденції використання цифрових інструментів в договірній практиці (електронний документообіг, цифровий підпис та печатка тощо) ставлять перед наукою цивільного права питання врахування можливостей сучасних технологій для підсилення захисту сторін договірних зобов'язань в процесі виконання та зміни умов цивільно-правових договорів в умовах воєнного стану.

Особливо слід відмітити перспективність використання можливостей штучного інтелекту для крупних компаній для підтримки власного бізнесу в умовах особливих правових режимів. Так використання нейромереж у процесі аналізу умов чинних цивільно-правових договорів дозволяє значно прискорити юридичну рутину та мінімізувати помилки, пов'язані з людським фактором у стресових умовах війни. Враховуючи той факт, що штучний інтелект здатен швидко проаналізувати великий масив діючих цивільно-правових договорів на предмет наявності пунктів про форс-мажор або специфічних застережень щодо воєнного стану, що допомагає швидко визначити пріоритетні договори для зміни умов договору. Використання нейромережі дозволяє ефективно виявляти ризикові зобов'язання, виконання яких стало неможливим в умовах воєнного стану та супутніх обставин.

При підготовці додаткових угод нейромережі можуть виступати як «інтелектуальні конструктори» договірних положень, що автоматично генерують зміни умов договору на основі заданих параметрів, таких як зміна строків поставки або перегляд валютних застережень. Це особливо актуально, коли юридичній особі потрібно одночасно внести типові зміни до сотень договорів з різними контрагентами, забезпечуючи при цьому одноманітність та юридичну точність кожного окремого документа.

Штучний інтелект може також бути використаним у прогнозуванні правових наслідків невико-

нання або зміни умов цивільно-правових договорів. Особливий інтерес може викликати вплив на податкові зобов'язання або можливі заходи юридичної відповідальності.

Крім того, нейромережі стають незамінними у питаннях перевірки контрагентів та моніторингу законодавства, що динамічно змінюється в умовах воєнного стану. Вони можуть автоматично відстежувати появу нових нормативно-правових актів, які безпосередньо впливають на можливість виконання певних видів договорів, і сигналізувати про необхідність термінового перегляду умов цивільно-правових договорів.

Однак, окрім явних позитивних перспектив використання ШІ в даній сфері важливо також врахувати і проблемні моменти та можливі ризики такого використання. Пропонуємо виділяти чотири самостійні групи потенційних проблем та ризиків:

– проблема нейромережевих «галюцинацій» [4] – сучасні нейромережі не є досконалими мовними моделями, їх рівень аналізу та юридичної експертизи ще не може замінити експертний, а отже нейромережа може використовувати хибні джерела, посилатися на скасовані редакції нормативно-правових актів, що в умовах динамічного законодавства може зробити додаткову угоду юридично нікчемною;

– конфіденційність та безпека даних – завантаження текстів реальних договорів, що містять комерційну таємницю, персональні дані сторін або інші дані з обмеженим доступом (наприклад, специфічні логістичні маршрути, що особливо чутливо під час війни), у хмарні сервіси нейромережі може призвести до витоку інформації. Загальновідомо, що більшість публічних нейромереж використовують вхідні дані для машинного навчання, тому конфіденційна або інша обмежена інформація з тексту договору може стати доступною системі та теоретично відобразитися у відповідях іншим користувачам. Цю тезу підтверджують офіційні Умови використання та Політики конфіденційності провідних розробників ШІ, які прямо зазначають, що дані користувачів можуть використовуватися для вдосконалення моделей [1];

– неможливість глибокої експертизи – великі мовні моделі ефективно працюють з типовими шаблонами, але вони не здатні повноцінно врахувати специфіку обставин конкретних цивільно-правових відносин. Так, нейромережа може запропонувати формулювання, яке формально є законним, але фактично позбавляє сторону реальних механізмів захисту своїх прав та інтересів, оскільки не з'ясованими залишаються природа попередніх домовленостей та реальної спроможності сторін виконувати зобов'язання в умовах воєнного стану;

– проблема юридичної відповідальності – штучний інтелект, згідно чинного законодавства, не є суб'єктом права, тому відповідальність покладатиметься на особу, яка використовувала нейромережу в процесі зміни умов договору. Даний ризик зумовлює обов'язковість «людського» контролю (human-in-the-loop) за результатами роботи нейромережі.

Висновки. Таким чином, штучний інтелект в перспективі здатен трансформувати проблему зміни цивільно-правового договору в умовах воєнного стану з пасивного реагування на проблему в можливість проактивного управління юридичними ризиками цивільних зобов'язань, забезпечуючи при цьому високу адаптивність бізнесу до непередбачуваних умов воєнного часу.

Поряд з цим використання штучного інтелекту в договірній сфері під час війни несе низку серйозних ризиків, пов'язаних з якістю та конфіденційністю використання можливостей нейромереж для спрощення процесу зміни умов договору.

Список літератури:

1. Rogers R. Anthropic Will Use Claude Chats for Training Data. Here's How to Opt Out. URL: https://www.wired.com/story/anthropic-using-claude-chats-for-training-how-to-opt-out/

2. Возняковська К. Особливості удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час. *Юридичний вісник.* 2024. №3. С. 37–45.

3. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною. Рішення, внесені до ЄДРСР, з лютого 2022 року по вересень 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf

4. Джос О.К. Галюцинації у великих мовних моделях. Теоретичні та прикладні аспекти побудови програмних систем: праці 15 міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23-24 грудня 2024 р.). С. 46–48.

5. Добрянська Н.В. Особливості укладення цивільно-правових договорів в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 32–36.

6. Мельник Г., Магомєдов І. Воєнний стан: чи змінилися наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань? *Юридична Газета.* 2022. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/voenniy-stan-chi-zminilisya-naslidki-nevikonannya-civilnopravovih-zobovyazan.html

7. Постанові Касаційного господарського суду від 06.06.2023 р., справа №910/21100/21. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_06_06_2023_roku_u_spravi_910_21100_21/

8. Про затвердження переліку нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна: Наказ Міністерства юстиції України від 3 травня 2022 року N 1760/5. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS36930

Kochiashvili A. D., Omelchuk O. S. FEATURES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE WHEN CHANGING THE TERMS OF CIVIL-LAW CONTRACTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The subject of the study was the specifics of the potential and actual use of artificial intelligence when changing the terms of civil law contracts under martial law.

It was noted that changing the terms of civil law contracts during martial law leads to a change in the initial obligations regarding the terms, subject, and methods of their execution, or can also lead to the termination of contracts by agreement of the parties. This allows the contract to be adapted to the impossibility of execution, to revise prices, or to suspend the operation without penalties.

The role of digitalization and the implementation of artificial intelligence as strategic tools for adapting contractual practice to martial law conditions is analyzed. The potential of neural networks in automating legal routines is considered, in particular their ability to express analysis of large data sets to identify force majeure clauses and risk obligations. Particular attention is paid to the functioning of AI as an "intelligent designer" in the mass preparation of additional agreements, which ensures uniformity and accuracy of adjustments to terms, prices and currency clauses. The prospects of using digital technologies for predicting legal consequences, monitoring dynamically changing legislation and checking counterparties are determined, which allows businesses to minimize the impact of the human factor and strengthen the protection of the parties in critical conditions of a special legal regime. It is determined that the use of neural networks in the process of transforming contractual obligations gives rise to a number of acute problems that currently do not have a clear legal regulation. First, there is a critical gap between the ability of AI to generate typical templates and the need to take into account specific security risks inherent in specific regions and their special legal regimes. Second, the use of public AI models is in direct contradiction with the requirements for preserving commercial secrets and protecting personal data in conditions of a special legal regime. Third, the legal nature of AI's "digital hallucinations" creates the threat of concluding worthless transactions based on non-existent legal norms adapted for martial law.

Keywords: *force majeure, unforeseen circumstances, force majeure, change of contract terms, artificial intelligence, neural networks.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.9:347.122 (477) (043)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/02

Пилипенко Ю. П.
https://orcid.org/0009-0004-3884-3027

ЗМІСТ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН, ЩО СКЛАДАЮТЬ ПРЕДМЕТ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

У статті з'ясовано зміст правових відносин, що складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та стан їх правового регулювання.

В результаті дослідження встановлено, що інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є комплексною системою, що поєднує цивільне, адміністративне та інформаційне право, забезпечуючи захист права власності через ведення Державного реєстру речових прав (далі – ДРРП). З'ясовано багатовекторність змісту правових відносин, що складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яка проявляється в наступному: 1) відносини права власності на об'єкти нерухомого майна регулюються нормами виключно приватного – цивільного права; 2) відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна та порядку надання адміністративних послуг ЦНАПами у сфері його державної реєстрації регулюються нормами виключно публічного права – адміністративного права; 3) відносини щодо отримання права власності на земельну ділянку та ведення єдиного Державного земельного кадастру обліку земель в Україні регулюються земельним правом; 4) відносини щодо дотримання державних будівельних норм та стандартів у сфері будівництва об'єктів нерухомого майна регулюються інститутом публічного будівельного права; 5) відносини щодо створення, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації, яка зберігається у Державному реєстрі речових прав регулюються нормами інформаційного права.

Встановлено, що зміст правових відносин, які складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно це комплекс дій та прав суб'єктів (власників, реєстраторів, нотаріусів), спрямованих на офіційне визнання, підтвердження, зміну або припинення прав на нерухомість (земельні ділянки, будинки, квартири) та їх обтяжень шляхом внесення відомостей до Державного реєстру. Визначено, що основними складовими змісту цих правовідносин є: 1) суб'єкти – фізичні та юридичні особи, держава (уповноважені органи), територіальні громади, що набувають або відчужують права, та спеціальні суб'єкти – державні реєстратори та нотаріуси; 2) об'єкти – нерухоме майно (земельні ділянки, будівлі, споруди, житлові та нежитлові приміщення); 3) зміст (права та обов'язки) – право заявника щодо подання документів для реєстрації, отримання інформації з реєстру, обов'язки реєстратора/нотаріуса щодо перевірки документів на відповідність законодавству, внесення даних до реєстру, прийняття рішень про реєстрацію, зупинення або відмова в реєстрації; 4) юридичні факти – документи, що підтверджують право (договори, свідоцтва про право власності, спадщину, рішення суду); 5) мета – офіційне визнання державою речових прав, що забезпечує захист власника та законність правочинів.

Ключові слова: *адміністративно-правові відносини, правові відносини у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, предмет та зміст правовідносин у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.*

Постановка проблеми. Державна реєстрації речових прав на нерухоме майно є одним із механізмів захисту права власності і є процедурою кінцевим результатом якої є офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Правова та соціальна сутність цієї процедури полягає в тому, що з одного боку вона є формою реалізації повноважень відповідних органів та посадових осіб, спря-

© Пилипенко Ю. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

мованою на офіційне визначення правого статусу нерухомого майна, забезпечення його обліку у відповідних державних реєстрах, захисті інформаційних ресурсів даного реєстру; з іншого – вона є процедурною формою реалізації права власності власників нерухомого майна шляхом його офіційного державного обліку та отримання власником офіційного акту – свідоцтва про реєстрацію. Слід засвідчити, що на сьогодні в Україні набуло систематизації та узгодження законодавство, яке регулює процедуру державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, зокрема: правовий статус нерухомого майна та питання його власності урегульовані Цивільним кодексом України, право власника нерухомого майна щодо звернення до органу публічної влади для його державної реєстрації закріплено в Законі України «Про адміністративні послуги», можливість і одночасно обов'язок щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно покладено на органи публічної влади Законом України «Про державну реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», який визначає систему суб'єктів, що надають послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та процедурний порядок надання такої адміністративної послуги і відповідно стандарти такої процедури закладені Законом України «Про адміністративну процедуру», який визначає загальні засади здійснення адміністративних процедур, і дія якого поширюється на адміністративну процедуру щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Таким чином законодавство в цій сфері є сформованим і досить сталим, однак практика його реалізації потребує удосконалення з урахуванням аналізу реалізації процедур реєстрації речових прав на нерухоме майно відповідними уповноваженими державою суб'єктами.

З огляду на це актуальним дослідницьким завданням є з'ясування змісту правових відносин, що складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та стану їх правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що сутність правових відносин, що виникають з приводу володіння, користування, розпорядження нерухомим майном досліджували багато вчених приватної галузі права – цивільного права, зокрема: Р.А. Майданик, Т.В. Малярчук, С.О. Слободянюк, І.А. Спасибо-Фатєєва, Г.Г. Харченко, В.В. Чубаров, С.І. Шимон, Н.Ю. Шеметова, Ю.М. Юркевич та ін. Адміністративно-правові відносини, які виникають з приводу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно останнім часом були об'єктом дослідження таких авторів, як: Я. Барц, А. Кеча, М. Колесников, О. Куманська-Нор, В. Нікітін, В.Р. Шпіля та інші. В той же час комплексного дослідження змісту правових відносин, що складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні на рівні монографічних досліджень не було проведено, що і актуалізує цю сферу наукового інтересу.

Постановка завдання. У урахуванням вищеозначеного метою даної статті є з'ясування змісту правових відносин, що складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та стану їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. В попередніх дослідження ми з'ясували, що інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні є комплексною системою, що поєднує цивільне, адміністративне та інформаційне право, забезпечуючи захист права власності через ведення Державного реєстру речових прав (далі – ДРРП). Правова природа інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно полягає в офіційному визнанні та підтвердженні державою фактів виникнення, переходу або припинення прав. По своїй природі це публічно-правовий механізм (administrative-legal relation), який забезпечує цивільний обіг, захист власності та є складовою частиною правової охорони майна. Основні аспекти правової природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно полягають як в публічно-правовому сенсі який проявляється в тому, що: а) речові права на нерухоме майно виникають саме з моменту їх державної реєстрації, а не з моменту укладення договору; б) реєстрація виконує правозасвідчувальну (підтвердження права), правоустановчу (виникнення права) та інформаційну (публічність даних реєстру) функції; в) держава через реєстраторів здійснює функцію контролю та гарантування прав, перевіряючи законність підстав для реєстрації; однак має в тому числі приватно-правову природу, адже з моменту реєстрації нерухоме майно є предметом правочинів (купівлі-продажу, ренти, застави). Таким чином багатовекторність відносин державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні дає можливість вести мову про їх систематизацію в межах окремого правового інституту, який має міжгалузеві зв'язки.

В результаті аналізу правової природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно ми доходимо висновків, що в межах

цього інституту можна виділити такі групи правових відносин, що складають його предмет правового регулювання: 1) відносини права власності на об'єкти нерухомого майна, які регулюються нормами виключно приватного – цивільного права; 2) відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна та порядку надання адміністративних послуг ЦНАПами у сфері його державної реєстрації, які регулюються нормами виключно публічного права – адміністративного права; 3) відносини щодо права отримання у власність земельних ділянок та ведення єдиного Державного земельного кадастру обліку земель в Україні, які регулюються суміжним інститутом земельного права; 4) відносини щодо дотримання державних будівельних норм та стандартів у сфері будівництва об'єктів нерухомого майна, які регулюються інститутом публічного будівельного права; 5) відносини щодо створення, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації, яка зберігається у Державному реєстрі речових прав, які регулюються нормами інформаційного права.

Нижче варто здійснити аналіз змісту даних груп правовідносин, які в систематизованому виді формують предмет правового регулювання інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Відносини права власності на нерухомість в Україні врегульовані Цивільним та Господарським кодексами, законом «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», а також спеціальними законами, наприклад, «Про гарантування речових прав... на об'єкти, які будуть споруджені в майбутньому». Зокрема, Цивільний кодекс України визначає основу регулювання права власності (володіння, користування, розпорядження), Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» – визначає процедуру офіційного визнання прав державою, Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» – регулює права на новобудови, Господарський кодекс України – регулює майнові відносини суб'єктів господарювання, Земельний кодекс України – регулює відносини щодо земельних ділянок, на яких розташована нерухомість. Наведемо приклади такого регулювання.

Так, ЦК України в ст. 181 визначає, що «до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення», ст. 334 ЦК визначає, що «право власності у набувача за договором, що підлягає нотаріальному посвідченню, виникає з моменту нотаріального посвідчення договору та державної реєстрації», в статтях 317, 319 унормовано право на власний розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися майном (продаж, дарування, оренда) [1]. Земельний Кодекс України регулює земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Він визначає, земельні відносини, що виникають при наданні та використанні земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики, встановлення та дотримання правового режиму земель спеціальних зон об'єктів енергетики, у тому числі на підставі договорів про встановлення земельних сервітутів на таких земельних ділянках, регулюються цим Кодексом, Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» [2]. Окрім кодифікованих законодавчих актів правовідносини з приводу використання нерухомого майна регулюють ряд законодавчих актів, зокрема: Закон України «Про іпотеку» [3], який регулює основні питання пов'язані з таким видом забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, як іпотека; Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», який регулює особливості цивільного обороту об'єктів незавершеного будівництва і майбутніх об'єктів нерухомості та спрямований на гарантування речових прав на такі об'єкти, зокрема в статті 5 урегульовано особливості державної реєстрації зміни об'єкта незавершеного будівництва, об'єкта нерухомого майна [4].

Відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна та порядку надання адміністративних послуг ЦНАПами у сфері його державної реєстрації регулюються нормами виключно публічного права – адміністративного права. Такі правовідносини регулюються: по-перше, Законом України «Про державну реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, і спрямований на забезпечення визнання та захисту державою таких прав та визначає – загальні засади державної реєстрації прав, об'єкти, щодо яких проводиться державна реєстрація речових прав, суб'єктів, які проводять державну реєстрацію речових прав, порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме

майно та особливості процедури реєстрації [5]; по-друге, Законом України «Про адміністративні послуги», який визначає основні концептуальні засади, на підставі яких здійснюється надання адміністративних послуг: встановлює принципи, на яких базується державна політика в указаній сфері; основні вимоги до порядку надання, строків, оплати адміністративних послуг та регулює порядок їх надання центром адміністративних послуг [6]; по-третє, Законом України «Про адміністративну процедуру», який визначає загальні засади здійснення адміністративних процедур, і дія якого поширюється на адміністративну процедуру щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно [7].

Також слід врахувати, що відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна на підзаконному рівні урегульовані низкою адміністративно-правових актів, зокрема ключовими з них є: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» якою затверджено нові порядки надання інформації з Державного реєстру прав, визначено перелік документів, які мають надаватися для проведення державної реєстрації, уточнено процедурні особливості державної реєстрації права на нерухоме майно [8]; Постанова КМУ від 26.10.2011 р. № 1141 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно», яка визначає процедуру функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр прав), його невід'ємної архівної складової частини та наповнення Державного реєстру прав відомостями, передбаченими Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [9].

Відносини щодо права отримання у власність земельних ділянок та ведення єдиного Державного земельного кадастру обліку земель в Україні регулюються суміжним інститутом земельного права. Так, відповідно до ст. 121 Земельного кодексу «громадяни України мають право на безоплатне отримання земельних ділянок із державної/комунальної власності (для ОСГ, садівництва, будівництва тощо)» [2]. Процедура включає вибір ділянки, клопотання до місцевої ради, розробку землевпорядної документації, затвердження та реєстрацію права власності. Державний земельний кадастр (ДЗК) в Україні – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, їх цільове призначення, обмеження, кількісну та якісну характеристику. Впровадження ДЗК забезпечує облік земель, їх реєстрацію, грошову оцінку та формування кадастрових карт, що здійснюється Держгеокадастром та його територіальними органами, його діяльність була запроваджена з прийняттям Закону України «Про Державний земельний кадастр України» від 07.07.2011 року [10]. Таким чином з 2012 року функціонує нова система ДЗК, яка замінила старі паперові форми на цифрові технології, забезпечуючи точність даних та захист прав власності. Ключовими аспектами функціонування ДЗК є: забезпечення повноти відомостей про земельні ділянки, застосування єдиної системи координат, реєстрація ділянок; кадастрове зонування, зйомки, бонітування ґрунтів, економічна та грошова оцінка, облік, реєстрація; внесення відомостей про ділянку державним кадастровим реєстратором, за результатами чого видається витяг; інформація про ділянки, їх межі та правовий режим є відкритою, а процедура передбачає можливість звернення через ЦНАП або нотаріуса; функції адміністрування виконує державне підприємство, що забезпечує технічне супроводження та захист даних. Порядок ведення ДЗК урегульовано Постановою КМУ від 17 жовтня 2012 р. № 1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру України» [11].

Відносини щодо дотримання державних будівельних норм та стандартів у сфері будівництва об'єктів нерухомого майна, які регулюються інститутом публічного будівельного права і є базовими для відносин, які виникають з приводу державної реєстрації нерухомого майна, адже без наявності об'єкту будівництва його реєстрація є не можливою.

Нормативно-правові акти (НПА) у сфері будівництва в Україні включають закони, постанови Кабміну та державні будівельні норми (ДБН), що регламентують проектування, дозвільні процедури та виконання робіт. Основними законодавчими актами, які регулюють відносини будівництва об'єктів нерухомого майна в Україні є: Закон «Про регулювання містобудівної діяльності» [12] – визначає правові та організаційні основи містобудівної діяльності; Закон «Про будівельні норми» [13] – встановлює обов'язкові вимоги до планування, забудови та безпеки об'єктів; Закон «Про архітектурну діяльність» [14] – регламентує творчу та технічну діяльність у будівництві. В системі правового регулювання цих відносин вагоме місце займають Державні будівельні норми (ДБН) та стандарти, які встановлюють обов'язкові тех-

нічні вимоги до об'єктів нерухомого майна які будуються, наприклад: ДБН А.2.2-3-2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво», ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій (включає норми відстаней до меж сусідніх ділянок». Державний контроль в цій сфері здійснюють центральні органи виконавчої влади – Міністерство розвитку громад та територій України, Державна інспекція архітектури та містобудування (ДІАМ), та місцеві органи архітектурно-будівельного контролю.

Відносини щодо створення, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації, яка зберігається у Державному реєстрі речових прав, регулюються нормами інформаційного права. Відносини щодо інформації в Державному реєстрі речових прав (ДРРП) регулюються законами «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та обтяжень», «Про інформацію» та «Про захист персональних даних». Вони базуються на принципах відкритості, достовірності, захищеності та безоплатності (за винятками), забезпечуючи правову основу для створення, обробки, зберігання та поширення даних. Сутність цих відносин полягає в наступному: створення та обробка – інформація вноситься суб'єктами державної реєстрації (нотаріуси, держреєстратори) виключно на підставі документів, передбачених законом, що забезпечує її актуальність та достовірність; зберігання та захист – захист даних здійснюється відповідно до законодавства про захист персональних даних, оскільки реєстр містить конфіденційну інформацію про власників, Реєстр є захищеною інформаційно-комунікаційною системою; поширення (доступ) – доступ до інформації регламентований; відомості є відкритими, але їх отримання може бути платним, а доступ до деяких даних обмежений для захисту приватного життя; правова природа – дані ДРРП є джерелами перевіреної офіційної інформації для підтвердження або спростування юридичних фактів. Порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, закріплено Постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1141 [15].

Висновки. Таким чином в результаті дослідження встановлено, що інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є комплексною системою, що поєднує цивільне, адміністративне та інформаційне право, забезпечуючи захист права власності через ведення Державного реєстру речових прав (далі – ДРРП). З'ясовано багатовекторність змісту правових відносин, що складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яка проявляється в наступному: 1) відносини права власності на об'єкти нерухомого майна регулюються нормами виключно приватного – цивільного права; 2) відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна та порядку надання адміністративних послуг ЦНАПами у сфері його державної реєстрації регулюються нормами виключно публічного права – адміністративного права; 3) відносини щодо отримання права власності на земельну ділянку та ведення єдиного Державного земельного кадастру обліку земель в Україні регулюються земельним правом; 4) відносини щодо дотримання державних будівельних норм та стандартів у сфері будівництва об'єктів нерухомого майна регулюються інститутом публічного будівельного права; 5) відносини щодо створення, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації, яка зберігається у Державному реєстрі речових прав регулюються нормами інформаційного права.

Встановлено, що зміст правових відносин, які складають предмет інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно це комплекс дій та прав суб'єктів (власників, реєстраторів, нотаріусів), спрямованих на офіційне визнання, підтвердження, зміну або припинення прав на нерухомість (земельні ділянки, будинки, квартири) та їх обтяжень шляхом внесення відомостей до Державного реєстру. Визначено, що основними складовими змісту цих правовідносин є: 1) суб'єкти – фізичні та юридичні особи, держава (уповноважені органи), територіальні громади, що набувають або відчужують права, та спеціальні суб'єкти – державні реєстратори та нотаріуси; 2) об'єкти – нерухоме майно (земельні ділянки, будівлі, споруди, житлові та нежитлові приміщення); 3) зміст (права та обов'язки) – право заявника щодо подання документів для реєстрації, отримання інформації з реєстру, обов'язки реєстратора/нотаріуса щодо перевірки документів на відповідність законодавству, внесення даних до реєстру, прийняття рішень про реєстрацію, зупинення або відмова в реєстрації; 4) юридичні факти – документи, що підтверджують право (договори, свідоцтва про право власності, спадщину, рішення суду); 5) мета – офіційне визнання державою речових прав, що забезпечує захист власника та законність правочинів.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Земельний Кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р.№ 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3 4. Ст. 27.
3. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 313.
4. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15 серпня 2022 року № 2518-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text.
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 51. Ст. 553.
6. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
7. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст.50.
8. Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 553). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text.
9. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. №1141. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3145
10. Про Державний земельний кадастр України: Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text.
11. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text.
12. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text.
13. Про будівельні норми: Закон України від 5 листопада 2009 року № 1704-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text.
14. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 травня 1999 року № 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text.
15. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1141-2011-%D0%BF#Text.

Pylypenko Yu. P. THE CONTENT OF LEGAL RELATIONS THAT CONSTITUTE THE SUBJECT OF THE INSTITUTE OF STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL PROPERTY

The article clarifies the content of legal relations that constitute the subject of the institute of state registration of real rights to real property and the state of their legal regulation.

As a result of the study, it was established that the institute of state registration of real rights to real property is a complex system that combines civil, administrative and information law, ensuring the protection of property rights through the maintenance of the State Register of Real Rights (hereinafter – the DRRP). The multi-vector nature of the content of legal relations that constitute the subject of the institute of state registration of real rights to real property was clarified, which is manifested in the following: 1) relations of ownership of real property objects are regulated by the norms of exclusively private – civil law; 2) relations regarding the procedure for state registration of real property and the procedure for providing administrative services by ASNs in the field of its state registration are regulated by the norms of exclusively public law – administrative law; 3) relations regarding the acquisition of ownership of a land plot and the maintenance of a single State Land Cadastre of land registration in Ukraine are regulated by land law; 4) relations regarding compliance with state construction norms and standards in the field of construction of real estate objects are regulated by the institute of public construction law; 5) relations regarding the creation, processing, storage, dissemination and protection of information stored in the State Register of Real Rights are regulated by the norms of information law.

It has been established that the content of legal relations that constitute the subject of the institute of state registration of real rights to real estate is a complex of actions and rights of subjects (owners, registrars, notaries) aimed at the official recognition, confirmation, change or termination of rights to real estate (land plots, houses, apartments) and their encumbrances by entering information into the State Register. It has been determined that the main components of the content of these legal relations are: 1) subjects – individuals and

legal entities, the state (authorized bodies), territorial communities that acquire or alienate rights, and special subjects – state registrars and notaries; 2) objects – real estate (land plots, buildings, structures, residential and non-residential premises); 3) content (rights and obligations) – the applicant's right to submit documents for registration, obtain information from the register, the obligations of the registrar/notary to check documents for compliance with the legislation, enter data into the register, make decisions on registration, suspension or refusal of registration; 4) legal facts – documents confirming the right (contracts, certificates of ownership, inheritance, court decisions); 5) purpose – official recognition by the state of property rights, which ensures the protection of the owner and the legality of transactions.

Keywords: *administrative-legal relations, legal relations in the field of state registration of real rights to real property, subject and content of legal relations in the field of state registration of real rights to real property.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 347.61/.64:347.91
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/03

Хлистік М. А.
https://orcid.org/0000-0002-7154-2320
ЗВО «Академія рекреаційних технологій і права»

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ: ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті проведено комплексний науково-теоретичний та практичний аналіз правових та процесуальних аспектів встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу в Україні. Автор акцентує увагу на трансформації ціннісних орієнтирів українського суспільства, де «цивільний шлюб» став повноцінною альтернативою традиційній моделі сім'ї, а сімейне законодавство наділяє такі союзи певними правовими наслідками. Проте, на відміну від зареєстрованого шлюбу, фактичні сімейні відносини потребують процесуального підтвердження.

Особливу увагу приділено аналізу судової практики, якою вироблено чіткий стандарт доказування, що базується на нерозривній сукупності трьох елементів: спільного проживання, спільного побуту та взаємних прав і обов'язків. На основі актуальних позицій Верховного Суду доведено, що лише сукупність цих елементів дозволяє ідентифікувати фактичний союз як сім'ю. Звернуто увагу на постанову Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21, у якій, розглядаючи питання юрисдикційності справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу з метою призначення та виплати одноразової грошової допомоги, суд зазначив, що справи про встановлення юридичних фактів мають розглядатися загальними судами за правилами цивільного судочинства.

У роботі розглянуто процесуальні форми (окреме та позовне провадження) та специфіку доказової бази у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу. Окремий акцент зроблено на принципі моногамії як абсолютному бар'єрі для встановлення факту проживання однією сім'єю у разі перебування особи в іншому шлюбі, який є зареєстрованим, у тому числі й за кордоном. Зроблено висновок, що попри пріоритет змісту стосунків над формою, правовий статус фактичного подружжя залишається вразливим через складний стандарт судового доказування.

Ключові слова: *фактичні шлюбні відносини, факт, що має юридичне значення, спільне проживання; спільний побут, судова практика, сім'я, цивільна юрисдикція, принцип моногамії, доказування в цивільному процесі.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку сімейних правовідносин в Україні характеризується вираженою тенденцією до трансформації ціннісних орієнтирів, зокрема, у питаннях побудови сім'ї та укладення шлюбу. Спільне проживання жінки та чоловіка без державної реєстрації шлюбу наразі сприймається як повноцінна альтернатива традиційній сім'ї та норма приватного життя: згідно проведених досліджень, близько 10–12 відсотків українських пар не реєструють шлюб офіційно [1].

Фактичні шлюбні відносини (так званий «цивільний шлюб») знайшли своє відображення і в нормативній площині: Сімейний кодекс України (далі – СК України) визнає існування таких союзів та наділяє їх певними правовими наслідками. Так, відповідно до статті 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними, і на їхнє майно поширюється дія правових норм, які регулюють питання спільної сумісної власності подружжя [2]. У той же час правовий статус

© Хлистік М. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

«цивільного шлюбу» не є ідентичним зареєстрованому за замовчуванням, адже потрібно не просто жити разом, а довести цілий список юридичних умов: від спільного бюджету до взаємної підтримки. Зважаючи на те, що встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу є ключовою юридичною передумовою для виникнення низки майнових прав: права на поділ спільно нажитого майна, спадкування за законом чи отримання соціальних виплат, механізм реалізації прав осіб, які перебувають у таких відносинах, є вкрай важливим, особливо у нинішніх реаліях воєнного стану (зокрема, для забезпечення соціальних гарантій, передбачених для членів сімей загиблих військовослужбовців). Центральним аспектом тут є право на отримання одноразової грошової допомоги у розмірі 15 млн грн, передбаченої Постановою Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року. Оскільки до кола осіб, які мають право на цю допомогу, також включено «жінку (чоловіка), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, за умови що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили» (ст. 16^1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [3], то встановлення у судовому порядку факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу стає єдиним способом реалізації цього права для «цивільного подружжя». Як наслідок, важливість розв'язання окреслених питань підкріплюється значним обсягом судових прецедентів, накопичених у вітчизняній юриспруденції за останній період, та інтенсивним розвитком правозастосовної практики у справах про встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Так, згідно статистичних даних, за період 2022 – перше півріччя 2024 років місцевими судами під час дії воєнного стану було розглянуто 25597 справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, серед них 691 – про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, який встановлюється з метою отримання грошової компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця [4, с. 6, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової регламентації фактичних шлюбних відносин та процесуальних особливостей їх підтвердження перебувають у фокусі уваги багатьох вітчизняних правознавців. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці таких науковців, як Дутко А., Євтухич І., Луніна О., Пилипенко Ю., Шкабаро В. та ін. Проте сьогодні, в умовах воєнного стану, ця тема набула особливої гостроти. Якщо раніше встановлення факту проживання однією сім'єю здебільшого стосувалося поділу майна, то зараз це стало життєво важливим шляхом для отримання соціальних виплат і державної допомоги.

Крім того, під впливом рішень Великої Палати Верховного Суду та Касаційного цивільного суду правила доказування сімейних стосунків суттєво деталізувалися. Оскільки судова практика постійно оновлюється, виникає нагальна потреба у новому науковому аналізі того, як сьогодні працюють ці правові механізми.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз правового змісту та процесуальних особливостей встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу на основі сучасної судової практики та виявлення ключових критеріїв, якими керуються суди при вирішенні такої категорії справ.

Виклад основного матеріалу. До прийняття Сімейного кодексу від 10 січня 2002 року у законодавстві України норми про фактичні шлюбні відносини були відсутні. Сімейні правовідносини регулювались «успадкованим» Кодексом про шлюб та сім'ю 1969 року, яким визнавався тільки шлюб, укладений у державних органах реєстрації актів громадянського стану, і лише він породжував права та обов'язки подружжя [5]. Нові норми законодавства, зокрема, стаття 74 СК України, змінили таке становище: законодавець визнав, що юридичне значення має не лише формальний акт реєстрації, а й фактичний зміст стосунків. Поряд з класичним визначенням шлюбу як зареєстрованого у державному органі сімейного союзу жінки та чоловіка (ст. 21 СК України), з'явилось поняття «проживання однією сім'єю без шлюбу», факт встановлення якого породжував для «цивільного подружжя» взаємні права та обов'язки, які за своєю природою є максимально наближеними до правових наслідків офіційного шлюбу.

Проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу належить до фактів, що мають юридичне значення, справи про встановлення яких, відповідно до статей 293 та 315 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), розглядаються судом у порядку окремого провадження [6], а якщо із заяви вбачається спір про право – у позовному провадженні. Так, Мостиський районний суд Львівської області зали-

шив без розгляду заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, оскільки встановив, що факт, про встановлення якого просила заявниця, пов'язаний з вирішенням спору про право, зокрема, про право на отримання грошової допомоги та інших компенсацій/пільг, які виплачуються відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яке фактично не визнається дочкою військовослужбовця, зниклого безвісти. Суд зауважив, що «матеріали справи містять дані, з яких вбачається, що існує спір про право, що, в свою чергу, виключає можливість розгляду заяви в порядку окремого провадження» [7].

Важливо підкреслити, що певний період часу існували спірні питання щодо визначення підсудності справ щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, особливо якщо встановлення такого факту було пов'язане з публічно-правовим спором (наприклад, з Міністерством оборони України). Знаковим етапом у формуванні правозастосовної практики стала постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21, якою було змінено підхід до визначення юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема факу проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Велика палата Верховного Суду вказала, що рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції, а юридичні факти, які належать встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України [8]. У вказаній постанові Велика Палата Верховного Суду відступила від позиції, за якою справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу розглядалися адміністративними судами у випадках, коли встановлення факту було пов'язане з публічно-правовими правовідносинами.

Проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, на відміну від зареєстрованого, базується на фактичних обставинах, а не на формальному акті. Визначальними у цьому аспекті є положення частини другої статті 3 СК України, згідно з якою сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [2]. Саме наявність усіх цих трьох обставин може свідчити про фактичні шлюбні відносини та є обов'язковою для встановлення даного юридичного факту. Аналіз судової практики свідчить, що відсутність бодай одного з елементів цієї «тріади» унеможливлює прирівнювання таких відносин до правового статусу сім'ї, і для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу потрібно враховувати у сукупності всі ознаки, що притаманні подружжю. Так, у постанові від 12 грудня 2019 року у справі № 466/3769/16 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду вказав, що «вирішуючи питання про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд має установити факти: спільного проживання однією сім'єю; спільний побут; взаємні права та обов'язки», а «обов'язковою умовою для визнання чоловіка та жінки такими, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, крім власне факту спільного проживання, є наявність спільного бюджету, спільного харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у спільних витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин» [9].

Аналіз актуальної судової практики дозволяє констатувати: суди послідовно дотримуються позиції, згідно з якою встановлення факту проживання однією сім'єю можливе лише за умови доведення сталої сукупності юридично значущих обставин, які свідчать про реальний характер сімейного союзу. При цьому, *спільне проживання* визначається як постійне фактичне мешкання за однією адресою та сприйняття цього місця як основного осередку життя, збереження там речей щоденного вжитку, не зважаючи на випадки тривалої відсутності в помешканні, якщо цього вимагає специфіка професійної діяльності (наприклад, військова служба чи вахтовий метод роботи). *Спільний побут* передбачає ведення спільного господарства, наявність спільного бюджету, взаємне піклування, спільну участь у витратах на харчування, ремонт та утримання житла, а також придбання майна для спільного користування. Наявність *прав та обов'язків*, притаманних подружжю, означає існування між чоловіком та жінкою особистих немайнових відносин, що за змістом відповідають Главі 6 СК України (наприклад, народження спільних дітей). Водночас Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду акцентує увагу на тому, що «має бути встановлена і доведена саме сукупність вказаних устале-

них обставин та відносин, оскільки самі по собі, наприклад, факти перебування у близьких стосунках чоловіка та жінки або спільна присутність їх на святах, або пересилання коштів, або періодичний спільний відпочинок, або проживання за однією адресою, факт реєстрації за такою адресою при відсутності інших наведених вище ознак не можуть свідчити, що між чоловіком та жінкою склались та мали місце усталені відносини, притаманні подружжю» [10].

На відміну від реєстрації шлюбу, де доказом є один документ (свідоцтво), у фактичних відносинах діє принцип сукупності належних та допустимих доказів. Доказами, які свідчать про факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, можуть бути: «довідки з місця проживання, покази свідків, листи ділового та особистого характеру», «свідоцтва про народження дітей, в яких чоловік у добровільному порядку записаний як батько, виписки з погосподарських домових книг про реєстрацію чи вселення; докази про спільне придбання майна як рухомого, так і нерухомого (чеки, квитанції, свідоцтва про право власності); заяви, анкети, квитанції, заповіти, ділова та особиста переписка, з яких вбачається, що «подружжя» вважали себе чоловіком та дружиною, піклувалися один про одного; довідки житлових організацій, сільських рад про спільне проживання та ведення господарства» тощо [4, с. 77]. Разом з тим суд зауважив, що спільні фотографії та показання свідків не можуть бути визначальними у вирішенні питання про спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без державної реєстрації [9].

Важливою процесуальною перешкодою для встановлення фактичних шлюбних відносин є наявність іншого зареєстрованого шлюбу в одного з партнерів. Верховний Суд неодноразово звертав увагу, що встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу неможливе, якщо один із партнерів перебуває у зареєстрованому шлюбі з іншою особою, тобто неперебування осіб у будь-якому іншому шлюбі є необхідною умовою для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки [11]. Варто підкреслити, що згідно з частиною першою статті 25 СК України, в Україні діє принцип єдиношлюбності (моногамії), який дозволяє особі перебувати лише в одному зареєстрованому шлюбі одночасно. Будь-які фактичні шлюбні відносини не можуть набути юридичного статусу «сім'ї», доки не припинено попередній офіційний шлюб. При цьому, у відповідності до частини першої та другої статті 58 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу, а шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні [12]. Показовою щодо застосування вказаної норми є цивільна справа № 522/1252/14-ц. У цій справі громадянка України намагалася встановити факт проживання однією сім'єю з громадянином США та претендувала на поділ нерухомості, придбаної за час їхніх стосунків. Попри тривалий період спільного життя та наявність спільної дитини, суд відмовив у задоволенні позову. Ключовим правовим аргументом стало те, що відповідач перебував у зареєстрованому шлюбі з іншою особою (громадянкою США) [13]. Таким чином, наявність офіційно зареєстрованого шлюбу, у тому числі іноземного шлюбу, який є дійсним з точки зору українського законодавства, автоматично виключає можливість визнання «сім'єю» будь-якого іншого союзу.

Висновки. Проведений аналіз чинного законодавства та актуальної судової практики дозволяє виокремити такі основні процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу:

1. *Комплексність ознак.* Судова практика виробила чіткий стандарт доказування, що базується на нерозривній сукупності трьох елементів: спільного проживання, спільного побуту та взаємних прав і обов'язків. Самі по собі близькі стосунки, спільний відпочинок чи епізодична фінансова допомога не є достатніми для визнання факту існування сім'ї, а відсутність хоча б одного з «тріади» елементів (наприклад, окремі бюджети при спільному проживанні) є підставою для відмови у позові.

2. *Юрисдикційна визначеність*. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 закріпила, що встановлення фактів, які мають юридичне значення (зокрема, факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу), належить до цивільної юрисдикції.

3. *Процесуальна форма.* Встановлення факту проживання однією сім'єю здійснюється у двох формах, залежно від наявності спору про право: в окремому провадженні, яке застосовується, коли встановлення факту необхідне заявнику для створення умов здійснення особистих немайнових чи майнових прав (наприклад, оформлення спадщини), і при цьому відсутній спір з іншими особами щодо майна чи виплат, та позовному провадженні, яке ініціюється у разі наявності спору про право (на спадкування або отримання соціальних виплат тощо).

4. *Принцип моногамії як абсолютний бар'єр та неприпустимість «паралельних шлюбів».* Судова практика однозначно підтверджує, що встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу неможливе, якщо одна зі сторін перебуває у зареєстрованому шлюбі (включно з укладеним за кордоном) з іншою особою. Закон не допускає існування «паралельних» сімейних союзів, надаючи пріоритет офіційному шлюбу.

Підсумовуючи, зазначимо, що хоча сучасне право і надає фактичному подружжю певного правового статусу, цей статус все ще потребує складного судового підтвердження, що робить захист майнових і спадкових прав таких осіб доволі вразливим та процесуально непростим.

Список літератури:

1. Не реєструють шлюб 12 відсотків українських пар. *Жіночий консорціум України:* веб-сайт. URL: https://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/news/Ne_re%D1%94strujut_shljub_12_vdsotkv_ukrainskix_par (дата звернення: 15.02.2026).

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n314 (дата звернення: 15.02.2026).

3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12 (дата звернення: 15.02.2026).

4. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований). *Верховний Суд*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf (дата звернення: 15.02.2026).

5. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 року № 2006-VII (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07 (дата звернення: 15.02.2026).

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 15.02.2026).

7. Ухвала Мостиського районного суду Львівської області від 18 листопада 2022 року у справі № 448/721/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107494449 (дата звернення: 15.02.2026).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563 (дата звернення: 15.02.2026).

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 грудня 2019 року у справі № 466/3769/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435491 (дата звернення: 15.02.2026).

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 вересня 2021 року у справі № 204/6931/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063031 (дата звернення: 15.02.2026).

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 серпня 2024 року у справі № 691/1151/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295682 (дата звернення: 15.02.2026).

12. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n252 (дата звернення: 15.02.2026).

13. Постанова Одеського апеляційного суду від 18 березня 2021 року у справі № 522/1252/14-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95864602 (дата звернення: 15.02.2026).

Khlystik M. A. ESTABLISHING THE FACT OF LIVING AS ONE FAMILY WITHOUT MARRIAGE REGISTRATION: LEGAL CONTENT AND PROCEDURAL SPECIFICS.

The article provides a comprehensive theoretical and practical analysis of the legal and procedural aspects of establishing the fact of a man and a woman living as one family without marriage registration in Ukraine. The author emphasizes the transformation of the Ukrainian society's value orientations, where «civil marriage» has become a full-fledged alternative to the traditional family model, while family legislation grants such unions specific legal consequences. At the same time, unlike official marriage, de facto family ties must be established through a judicial procedure.

Particular attention is devoted to the analysis of judicial practice, which has developed a clear standard of proof based on an inseparable triad of elements: cohabitation, a common household, and mutual rights and obligations. Based on the current legal positions of the Supreme Court, it is proven that only the cumulative presence of these elements allows for the identification of a de facto union as a family. The study highlights the Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated January 18, 2024, in case № 560/17953/21, which resolved a long-standing jurisdictional dispute by assigning cases on establishing facts of legal significance to civil jurisdiction, even within the context of disputes over social benefits for family members of deceased servicemen.

The paper examines the procedural forms (separate and adversarial proceedings) and the specific nature of the evidence base in cases involving the establishment of the fact of a man and a woman living as one family without marriage registration. A separate emphasis is placed on the principle of monogamy as an absolute barrier to establishing the fact of cohabitation as a family if one of the persons remains in another registered marriage, including those contracted abroad. It is concluded that despite the priority of the relationship's substance over its form, the legal status of de facto spouses remains vulnerable due to the complex standard of judicial proof.

Keywords: *de facto marriage relations, fact of legal significance, cohabitation, common household, judicial practice, family, civil jurisdiction, principle of monogamy, evidence in civil proceedings.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/04

Рим О. М.
https://orcid.org/0000-0002-3364-2830
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ІММІГРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена аналізу сучасних викликів правового регулювання трудової імміграції та зайнятості в Україні в умовах безпрецедентного демографічного спаду та воєнного стану. У роботі обґрунтовується, що стрімке скорочення чисельності населення, масовий виїзд громадян працездатного віку за кордон, зниження рівня народжуваності та втрати людського капіталу внаслідок війни сформували глибокий дисбаланс на ринку праці та створили довгострокові загрози економічній стабільності держави. Зазначається, що відновлення економічного потенціалу України потребує комплексного поєднання політики реемігрaції та контрольованої імміграції.

У статті розглянуто чинні механізми правового регулювання працевлаштування іноземців, зокрема порядок отримання дозволів на роботу та формування імміграційних квот. Проаналізовано положення законодавства України у сфері зайнятості та імміграції, а також законодавчі ініціативи щодо запровадження єдиного дозволу на проживання і працевлаштування, що відповідає європейським стандартам. Наголошено, що існуюча система має переважно адміністративний характер і не забезпечує належної гнучкості та відповідності актуальним потребам національної економіки.

Особливу увагу приділено питанням удосконалення механізмів добору трудових мігрантів. На основі порівняльного аналізу досвіду Канади та Австралії обґрунтовується доцільність переходу від квотної моделі до економічно орієнтованої бальної системи оцінювання кандидатів, яка враховує рівень освіти, професійний досвід, знання мови, вік, наявність трудового договору та інтеграційний потенціал. Підкреслюється важливість цифровізації відповідних процедур, створення національної електронної платформи добору кандидатів та впровадження системи моніторингу інтеграції іммігрантів.

У статті запропоновано формування цілісної стратегії правового регулювання трудової імміграції, інтегрованої в державну політику зайнятості, демографічного розвитку та повоєнного відновлення. Зроблено висновок, що поєднання механізмів реемігрaції, контрольованої імміграції та прозорих критеріїв відбору здатне забезпечити збалансоване використання трудових ресурсів, зміцнення економічної спроможності держави та створення умов для сталого соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: *ринок праці, зайнятість, імміграція, трудова/соціальна інтеграція, трудові відносини, працівник-мігрант, роботодавець, міжнародні стандарти, соціальний захист, соціальна політика.*

Постановка проблеми. Проблема безпрецедентних демографічних спадів у країнах Східної Європи та зумовлених ними соціально-економічних і трудових викликів набула регіонального кризового характеру [19; 54]. Проте для України вона має особливо загрозливі масштаби. За даними Організації Об'єднаних Націй, Україна входить до переліку країн із найбільш стрімким

© Рим О. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

скороченням населення у світі [9; 14; 49; 51]. Повномасштабна війна лише прискорила ці процеси [10], адже мільйони українців були змушені виїхати за кордон, а рівень народжуваності рекордно низький [17].

За різними оцінками, станом на початок 2025 року за межами країни перебуває від 5,6 до 7,7 млн українців, переважно осіб працездатного віку [16; 47]. Ба більше, за даними Національного банку України та Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України з початку 2022 року Україна втратила доступ приблизно до 40% працездатного населення, що становить близько 6,4–6,8 мільйона осіб, які могли б бути зайнятими у національній економіці [18; 37]. Таке падіння обумовлене як прямими людськими втратами, так і переходом частини населення у неактивний стан, складнощами із працевлаштуванням внутрішньо переміщених осіб, тимчасовою окупацією територій, руйнуванням підприємств та зростанням потреби у догляді за членами родини.

Усе це формує глибокий дисбаланс на ринку праці та створює загрозу довгостроковій економічній стабільності. У цих умовах наша держава має переосмислити засади політики зайнятості, розглядаючи їх у взаємозв'язку із демографічною та міграційною політикою. Таке комплексне поєднання повинно мати чітке правове підґрунтя, забезпечувати баланс інтересів держави, суспільства і ринку праці та враховувати потенційні соціальні, культурні й безпекові ризики масової міграції.

Уже сьогодні в публічному просторі обговорюється питання про залучення трудових мігрантів як одного з можливих інструментів вирівнювання дефіциту робочої сили [8; 13; 43]. Такий крок є закономірним, адже досвід багатьох країн доводить, що контрольована імміграція може стати інструментом стабілізації ринку праці, підтримки пенсійної системи, розвитку інфраструктури та наповнення місцевих громад [13].

Деякі роботодавці відверто повідомляють, що вже вдалися до цього механізму або розглядають таку можливість [21; 44]. Водночас велика частина роботодавців виявляє стриманість або неготовність до найму іноземних працівників [5; 41; 47].

Усе наведене вище зумовлює необхідність нормативно врегулювати механізми залучення та інтеграції трудових мігрантів у відповідь на нові реалії. Адже масова міграція без чітких правових рамок та механізмів інтеграції несе значні соціальні, економічні та безпекові ризики. Відтак формування нової моделі правового регулювання трудової міграції та зайнятості в умовах воєнного стану і майбутнього повоєнного відновлення є не лише нагальним завданням, а й однією з умов сталого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали проблематику трудової міграції та її впливу на ринок праці, варто відзначити Г. П. Балабанову [1], А. Л. Бикову [2], М. О. Бук [52], Ю. О. Буник [3], С. В. Бурака [4], С. П. Калініну [12], В. Е. Кудельського [15], Н. В. Лесько [52], Л. В. Осіпову [20], О. М. Пищуліну [27], О. В. Поліщук [28], О. Ю. Раневича [52], Г. В. Смалійчук [38; 39], О. Сущ [56], Я. О. Теслюк [40], О. А. Трюхан [42], Л. І. Хомутенко [46]. У працях зазначених учених розглянуто окремі аспекти регулювання трудової міграції, впливу міграційних потоків на національні ринки праці, правового статусу працівника-мігранта, проблеми їхнього соціального захисту та інтеграції. Проте низка питань, зокрема правові механізми працевлаштування іммігрантів, визначення та реалізація імміграційної квоти, а також узгодження цих процесів із потребами національної економіки, потребують глибшого теоретичного осмислення. Це зумовлює необхідність подальших міждисциплінарних досліджень, спрямованих на формування цілісної концепції правового регулювання трудової імміграції, інтегрованої в сучасну систему державної політики зайнятості та економічного розвитку України.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем правового регулювання трудової імміграції та зайнятості в Україні, а також визначення нових підходів до формування цілісної стратегії, що узгоджує імміграційну квоту, потреби ринку праці та механізми інтеграції мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Провідні демографи констатують, що потенціал природного відтворення населення України вичерпано, а отже, збереження економічної активності та функціонування соціальних систем вимагатиме розумного відкриття для трудових мігрантів [7]. Тож для відновлення економічного потенціалу важливо поєднати два процеси: реемміграцію, тобто повернення українців, які вимушено залишили нашу державу рятуючись від війни, та контрольовану імміграцію з реальною інтеграції новоприбулих працівників.

Цю комбінацію, як один із можливих шляхів подолання дефіциту кадрів на ринку праці України, запропоновано на рівні офіційних програмних документів. Наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 № 257-р було затверджено План заходів щодо забезпечення

реінтеграції у суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей, яким окреслено низку заходів щодо сприяння поверненню, працевлаштуванню та наступній реінтеграції трудових мігрантів та членів їхніх родин в Україні [32]. У цьому контексті варто згадати також експериментальний проєкт щодо розбудови мережі єдності українців за кордоном [35]. Йдеться, зокрема про створення центрів єдності як осередків, що забезпечують виконання завдань і заходів із підтримки українців за кордоном та сприяють їх поверненню в Україну, надають консультації щодо працевлаштування, відкриття бізнесу чи започаткування спільних ініціатив після повернення. Очікується, що ці центри виконають роль своєрідних «мостів реемігрції» та допоможуть поєднати державні програми, місцеві ініціативи та партнерські можливості міжнародних організацій.

Попри активні дії, спрямовані на реемігрцію українців, влада усвідомлює, що повернення громадян і залучення закордонних українців, хоч і є важливою складовою демографічної політики, не зможе повністю компенсувати скорочення населення та дефіцит трудових ресурсів. Саме тому контрольована імміграція розглядається як один із необхідних інструментів підтримання економічної активності й відновлення людського потенціалу. На цьому акцентовано, зокрема, у Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року, де визначено, що політика держави має бути спрямована не лише на стимулювання повернення трудових мігрантів, а й на створення умов для інтеграції іноземних працівників, які можуть посилити національний ринок праці, сприяти технологічному оновленню та демографічній стабільності держави [36].

У цьому контексті постає завдання вдосконалити правовий механізм залучення іноземців на ринок праці України так, щоб забезпечити баланс між захистом національних інтересів і потребами економіки, запобігаючи соціальній напрузі та гарантуючи справедливі умови праці для всіх.

Сьогодні в Україні діє чіткий механізм згідно з яким іноземці можуть працювати лише на підставі дозволу, виданого Державною службою зайнятості. Водночас Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI [31] визначає низку категорій, які звільняються від цієї вимоги (іноземці з постійним місцем проживання, біженці, викладачі, спортсмени, журналісти, учасники міжнародних проєктів та ін.). Формально цей перелік широкий, але його ефективність у сучасних умовах дискусійна. Очевидно, виникає потреба перегляду та гнучкішого підходу до визначення категорій спеціалістів, які можуть залучатися до роботи в Україні без додаткових адміністративних бар'єрів.

Згідно з чинним законодавством іноземець, який прибуває в Україну з метою працевлаштування, змушений пройти три окремі процедури звернення до трьох різних державних органів та отримати три рішення, що потребує значних часових і організаційних витрат [29]. Складний порядок працевлаштування перешкоджає оперативному залученню необхідних працівників, створює додаткові труднощі для роботодавців і знижує привабливість України для кваліфікованих трудових мігрантів. З огляду на це було розроблено та подано до Верховної Ради України законопроєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку працевлаштування іноземців в Україні» [30], яким пропонується запровадити єдиний дозвіл на працевлаштування та проживання, що оформлювався б за спрощеною процедурою та діяв на весь період трудових відносин. Такий підхід відповідав би сучасним європейським практикам і вимогам Директиви ЄС 2011/98/EU про єдиний дозвіл [50], сприяючи гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу та підвищенню конкурентоспроможності національного ринку праці.

Цим же законопроєктом пропонується створення Переліку дефіцитних професій, який формуватиметься на основі інформації про вакансії, що залишаються незаповненими понад один рік, та можуть бути заповнені іноземними працівниками [30].

Сьогодні умови в'їзду та проживання іноземців регулюються Законом України «Про імміграцію» від 07.06.2001 № 2491-III [34]. Згідно з ним уряд має повноваження встановлювати квоти у разі масового прибуття осіб або для окремих пріоритетних професій.

В Україні порядок формування імміграційної квоти визначено постановою Кабінету Міністрів України від 26.12.2002 № 1983 [33]. Цією ж постановою затверджено Порядок провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію, поданнями про відкликання дозволу, визнання недійсними таких рішень, їх оскарження та виконання.

Щоб імміграційна політика відповідала реальним потребам ринку праці, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України щороку затверджує перелік спеціальностей

і вимоги до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції у наступному календарному році. Ці переліки допомагають узгодити імміграційні потоки з актуальними потребами ринку праці, спрямовуючи залучення працівників у ті сфери, де бракує кадрів. Наприклад, відповідно до квот за професіями, у 2021 році планувалося залучити 5 736 осіб [22], у 2022 році – 4 342 [23], у 2023 році – 5 000 [24]. Водночас у переліках за 2024 [25] та 2025 [26] роки кількісні обмеження не встановлювалися, що свідчить про рух до більш гнучких механізмів добору працівників. З огляду на це, доцільним є аналіз чинних вимог, які сьогодні висуваються до осіб, що бажають іммігрувати в Україну.

Правове регулювання імміграції з метою працевлаштування в Україні встановлює низку вимог, що ним повинні сьогодні відповідати особи, які мають намір жити та працювати у нашій державі. Ці вимоги спрямовані на забезпечення збалансованого залучення висококваліфікованих спеціалістів і робітників, дефіцит яких спостерігається на національному ринку праці. Зокрема, обов'язковою кваліфікаційною вимогою для отримання дозволу на імміграцію з метою працевлаштування є наявність підтвердженого професійного досвіду за фахом. Ця вимога є універсальною для всіх професій, включених до переліків, що щороку затверджуються Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України [22–26]. Наприклад, для висококваліфікованих спеціалістів встановлено необхідність мати щонайменше три роки досвіду роботи за спеціальністю протягом останніх семи років. А для робітничих професій цей показник може становити не менше одного року. Окремі робітничі спеціальності потребують підтвердження кваліфікації не нижче певного розряду, як правило, четвертого або шостого.

Підтвердження досвіду здійснюється шляхом подання трудової книжки (або її аналога), довідок із місця роботи, наказів про прийняття чи переведення, копій договорів про виконання робіт чи надання послуг, актів приймання виконаних робіт, рекомендаційних листів тощо.

Встановлено також додаткові вимоги щодо рівня освіти або сертифікованих спеціальних знань потенційних іммігрантів. Для більшості спеціалістів високої кваліфікації обов'язковою є вища освіта у релевантній галузі, наприклад, у сфері інформаційних технологій, математики, управління або адміністрування. Для певних посад, особливо управлінських, вимагається наявність післядипломної освіти чи підтвердження підвищення кваліфікації у відповідній сфері. Для працівників сфери охорони здоров'я, технічних спеціалістів і зварників часто необхідним є документ про підвищення кваліфікації за фахом. Особливе значення мають спеціалізовані сертифікати (CISSP, CISA, CISM, ITIL Master, CompTIA Security+), зокрема, у галузі інформаційної безпеки або технологічного управління. Для деяких посад визначається також вимога володіння іноземними мовами на рівні не нижче B2, підтверджена міжнародними сертифікатами (IELTS, TOEFL).

Для окремих категорій висококваліфікованих спеціалістів, зокрема у сфері IT та управління, встановлено додаткову вимогу щодо мінімального рівня попереднього доходу. Так, заявник має підтвердити, що його річний дохід за останні 12 місяців становив не менше 24 000 доларів США або еквівалент у національній валюті. Ця вимога застосовується до технічних керівників, головних програмістів, аналітиків комп'ютерних систем, менеджерів систем якості та інших фахівців подібного профілю.

Особа вважається такою, що відповідає кваліфікаційним вимогам до висококваліфікованих спеціалістів і робітників, за умови відповідності обов'язковим кваліфікаційним вимогам та одній або більше додатковим кваліфікаційним вимогам.

Таким чином, сучасна система кваліфікаційних вимог щодо іммігрантів орієнтована на залучення працівників, здатних підсилити стратегічно важливі галузі української економіки. Водночас масштаби завдання, що постають перед Україною у сфері залучення трудових мігрантів, є безпрецедентними, і потребують системних, довгострокових рішень.

Для того щоб забезпечити ефективність і конкурентоспроможність української моделі, важливо врахувати досвід країн із розвиненими міграційними політиками, насамперед Австралії та Канади. Їхня імміграційна політика вибудувана на принципах стратегічного планування, бальної оцінки кандидатів, прозорості процедур і підтримки інтеграції новоприбулих фахівців. Зокрема, Канада стала першою країною у світі, що запровадила бальну систему відбору іммігрантів ще у 1967 році [53, с. 1]. Ця модель змінила підхід від етнічних чи регіональних квот до оцінювання індивідуальних характеристик людського капіталу: освіти, віку, мовної компетентності, професійного досвіду та адаптаційного потенціалу [55, с. 2, 9]. Її метою було не лише залучення

більш кваліфікованих фахівців, а й формування економічно продуктивного міграційного потоку, здатного забезпечити довгостроковий внесок у розвиток національної економіки [48, с. 14]. Згодом, у 2015 році, Канада реформувала цю систему, запровадивши Express Entry Program, для реалізації якої створено цифрову платформу для управління міграційними потоками, що оцінює кандидатів за інтегрованою шкалою балів (Comprehensive Ranking System, CRS) та забезпечує автоматизований добір найкращих претендентів [6, с. 97; 11, с. 86–87; 53, с. 6].

Австралія також застосовує бальну систему як основу своєї Skilled Migration Program, де відбір відбувається за такими критеріями як освіта, досвід, знання англійської мови, вік, професійна оцінка та здатність до фінансової самостійності [48, с. 16; 53, с. 9].

Обидві країни надають пріоритет кандидатам із високим рівнем освіти, підтвердженою професійною кваліфікацією, знанням мови та досвідом роботи у галузях, що мають стратегічне значення для економіки.

Характерними рисами цих систем є орієнтація на економічну доцільність, прозорість критеріїв і гнучкість у реагуванні на зміни ринку праці. У Канаді максимальні бали нараховуються за освіту рівня магістра або PhD, високий рівень володіння англійською або французькою мовою та досвід роботи від трьох років у затребуваній професії [48, с. 47]. Австралія, зі свого боку, встановлює жорсткі вікові обмеження (до 45 років) і вимагає обов'язкового проходження оцінки кваліфікації, що гарантує відповідність реальним стандартам місцевого ринку праці [48, с. 17].

Досвід Канади та Австралії засвідчує, що бальна система є не просто технічним механізмом оцінювання іммігрантів, а інструментом стратегічного управління людським капіталом. Адаптація цієї системи в Україні могла б стати одним із пріоритетних напрямів модернізації державної політики у сфері імміграції та зайнятості. Використання балів за освіту, вік, досвід, знання української або англійської мови, наявність трудового договору чи підтверджену кваліфікацію дало б змогу ефективно залучати фахівців у сфері відбудови, енергетики, IT, охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг.

Таким чином доцільно розробити національну модель бальної оцінки кандидатів на імміграцію, засновану на поєднанні показників людського капіталу та економічних потреб держави. Така система має визначати мінімальний прохідний бал, що відображатиме готовність кандидата до ефективної інтеграції в українське суспільство та ринок праці. Зокрема, перевага мала би надаватися кандидатам із вищою або професійно-технічною освітою за напрямами, визначеними як стратегічні для відбудови економіки: енергетика, IT, машинобудування, будівництво, медицина, соціальні послуги, освіта. Підтвердження відповідності кваліфікацій має здійснюватися через національну систему визнання дипломів і професійних кваліфікацій, інтегровану з Європейською рамкою кваліфікацій.

Кандидати з документально підтвердженим досвідом роботи (від 2 років і більше) у затребуваних професіях повинні отримувати додаткові бали. Для технічних і будівельних спеціальностей можна встановити окремий коефіцієнт за досвід роботи в умовах відбудови або кризового середовища.

Знання мови має стати одним із основних показників інтеграційного потенціалу, а ті, хто володіють українською на високому рівні повинні отримувати більше балів у загальній процедурі оцінювання.

Вищі бали мають отримувати кандидати у віці від 25 до 40 років, адже такі є найбільш економічно активною групою, що здатна забезпечити довгостроковий внесок у розвиток економіки. Додаткові бали можуть надаватися за досвід навчання, роботи або родинні зв'язки в Україні. Пропозиція роботи від роботодавця, який реалізує інноваційний, інвестиційний чи відбудовний проєкт, повинна враховуватись як додаткові бали у сумарній оцінці.

Важливо, щоб система добору була повністю цифровізована. Це потребує створення національної онлайн-платформи за типом канадської Express Entry, де кандидати створюють власні електронні профілі, а відбір здійснюється автоматично на основі сумарного балу.

Важливим елементом української моделі має стати система моніторингу успішності інтеграції іммігрантів протягом перших трьох років перебування в Україні. До неї можуть входити показники зайнятості, сплати податків, проходження мовних курсів, участі у місцевих програмах розвитку громад тощо. Такі показники дозволять оцінювати не лише кількісні результати, а й якість інтеграції, забезпечуючи сталий соціально-економічний ефект.

Висновки. Сучасна система регулювання імміграції в Україні потребує комплексного реформування з огляду на нові демографічні, економічні

та безпекові виклики. Її основними інструментами наразі залишаються імміграційна квота та щорічні переліки професій і спеціальностей, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції. Проте ці інструменти мають переважно адміністративний характер і не забезпечують необхідної гнучкості, відповідності актуальним потребам ринку праці та довгостроковим завданням державної політики зайнятості. Тож доцільним є поступовий перехід від квотної моделі до системи економічно орієнтованого добору трудових мігрантів на основі бальної оцінки кандидатів. Такий підхід дозволяє оцінювати потенційних іммігрантів за об'єктивними критеріями, а саме освіта, професійна кваліфікація, досвід роботи, знання мови, вік, наявність трудового договору або запиту з боку роботодавця.

Зрештою, українська модель залучення трудових мігрантів може поєднувати чинний механізм, що зорієнтований на кількісні показними (щорічна імміграційна квота, оновлення переліку дефіцитних професій) із новою бальною системою, що оцінює особисті та професійні характеристики (кваліфікація, досвід роботи, вік, рівень освіти, знання мови та ін.). Також важливо створити спрощені траєкторії імміграції для фахівців у стратегічних галузях, наприклад, енергетиці, ІТ, охороні здоров'я, освіті та соціальних послугах. Водночас необхідно розробити та впровадити систему моніторингу інтеграційних показників. Наприклад, зайнятості, опанування української мови, податкової дисципліни та участі у житті громад.

В українських умовах формування ефективної імміграційної політики має відбуватися у контексті комплексної стратегії правового регулювання трудової міграції та зайнятості, що поєднує інтереси держави, бізнесу та працівників. Рівно ж як і забезпечує збалансоване використання трудових ресурсів і сприяє поверненню українців з-за кордону, створює умови для безпечного та контрольованого залучення іноземних працівників. Таким чином, стратегічним завданням нашої держави стає побудова власної, прагматичної моделі трудової імміграції, яка опирається на науково обґрунтовані критерії, цифрові механізми управління та прозорі правила інтеграції.

Список літератури:

1. Балабанова Г. П. Трудова міграція в Україні в умовах глобалізації. *Держава та регіони*. 2008. № 2. С. 9–13.

2. Бикова А., Александрюк І. Аналіз нормативно-правового регулювання трудової міграції в Україні. *Економічний простір*. 2024. № 191. С. 67–73. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-13 (дата звернення: 11.02.2026).

3. Буник Ю. О. Глобальні тенденції розвитку міжнародної кризової міграції в умовах геополітичної нестабільності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету:* Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 53–57.

4. Бурак С. Правовий статус працівників-мігрантів у Європейському Союзі. Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. 2014. № 36 (2). С. 114–124.

5. Веремєєва Т. Український бізнес не поспішає наймати іноземців: що насторожує роботодавців у 2025 році. 09.10.2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayinskiy-biznes-pospishae-naymati-inozemtsiv-1759938688.html (дата звернення: 10.02.2026).

6. Воскобойник В. В. Міграційна політика Канади: пріоритети трансформаційних змін. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2024. Вип. 27. С. 93–102.

7. Димчук В. Демограф назвала єдиний спосіб відновлення чисельності українців. 11.02.2025. URL: https://glavcom.ua/country/society/nazvano-sposib-vidnovlennja-chiselnosti-ukrajintsiv-do-jakoho-mi-nehotovi-1044587.html (дата звернення: 11.02.2026).

8. Залучення в Україну трудових мігрантів як один з можливих напрямів розвитку міграційної політики відбудови: тема експертної дискусії БФ «Право на захист» у Києві. 24.11.2024. URL: https://r2p.org.ua/page/zaluchennia-v-ukrainu-trudovykh-mihrantiv-iak-odyn-z-mozhlyvykh-napriamiv-rozvytku-mihratsiinoi-polityky-vidbudovy-tema-ekspertnoi-dyskusii-bf-pravo-na-zakhyst-u-kyievi (дата звернення: 10.02.2026).

9. Іващук М. Україна входить до п'ятірки країн за темпами скорочення населення. 25.01.2018. URL: https://www.village.com.ua/village/city/city-news/267665-ukrayina-vhodit-do-p-yatirki-krayin-za-tempami-skorochennya-naselennya (дата звернення: 11.02.2026).

10. Ігнатова І. В ООН порахували, наскільки скоротилося населення України від початку повномасштабної війни. 22.10.2024. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-oon-porahuvali-naskilki-skorotilosya-naselennya-ukrayini-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-cifra-vrazhaye-2685111.html (дата звернення: 11.02.2026).

11. Калініна С. П., Ланська С. П., Подунай В. В. Аналіз міграційної політики держав: орієнтири для України: аналіт. дослідження в рамках проєкту «Візія – 2033: Збереження і розвиток трудових

ресурсів України в найближче десятиліття». Київ, 2024. 157 с. URL: http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6123 (дата звернення: 11.02.2026).

12. Калініна С. П., Коровчук Ю. І., Кушнаренко О. П. Міжнародний ринок праці в умовах глобалізації: міграційний дискурс. *Вісник Приазовського державного технічного університету.* Серія: Економічні науки. 2018. № 35. С. 69–76.

13. Кірєєв М., Горбань Ю. Світовий досвід залучення іноземної робочої сили. Як ним може скористатися Україна. 21.04.2024. URL: https://dif.org.ua/article/svitoviy-dosvid-zaluchennya-inozemnoi-robochoi-sili-yak-nim-mozhe-skoristatisya-ukraina (дата звернення: 11.02.2026).

14. Кот С. 10 країн з найбільшим скороченням населення: на якому місці Україна. 04.06.2024. URL: https://society.comments.ua/ua/news/developments/l0-krain-z-naybilshim-skorochennyam-naselennya-na-yakomu-misci-ukraina-733492.html (дата звернення: 11.02.2026).

15. Кудельський В. Вплив війни на ринок праці в Україні. *Grail of Science*. 2024. № 40. С. 150–156. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.07.06.2024.017 (дата звернення: 11.02.2026).

16. Куницький О. За кордоном перебуває близько 7,7 мільйона українців – МЗС. 04.12.2024. URL: https://www.dw.com/uk/za-kordonom-perebuvae-blizko-77-miljona-ukrainciv-mzs/a-70957982 (дата звернення: 11.02.2026).

17. Лаб'як І. В Україні - критичний рівень народжуваності: експертка описала масштаби проблеми. 10.09.2025. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-krytychnyy-riven-narodzuvanosti-ekspertka-opysala-masshtaby-problemy-2909741.html (дата звернення: 11.02.2026).

18. Левчин В. Скільки відсотків працездатного населення втратила Україна через війну? 06.07.2025. URL: https://kokl.ua/skilky-vidsotkiv-praczezdatnogo-naselennya-vtratyla-ukrayina-cherez-vijnu/ (дата звернення: 11.02.2026).

19. Озтурк І. Людство стрімко вимирає: названо країну, що може втратити 96% населення. 21.01.2025. URL: https://glavcom.ua/world/observe/ljudstvo-strimko-vimiraje-nazvano-krajinu-shcho-mozhe-vtratiti-96-naselennja-1041422.html (дата звернення: 11.02.2026).

20. Осіпова Л. В., Бевзюк Т. С. Міжнародна міграція у воєнний час та її вплив на економічні відносини. Актуальні питання сучасної економіки : матеріали XVI Всеукр. наук. конф., м. Умань, 14 листоп. 2024 р. Умань : УНУС. 2024. С. 256–258.

21. Патрікєєва Н. «Змушені запрошувати іноземців на роботу». Які перші наслідки дозволу виїзду чоловікам 18-22 років. 27.09.2025. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3e7dzwl1eko (дата звернення: 10.02.2026).

22. Перелік спеціальностей та вимог до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції у 2021 році: наказ Мінекономіки від 06.01.2021 № 18 (у редакції наказу від 29.07.2021 № 342). URL: https://me.gov.ua/view/e881441f-8641-4204-b001-da9b2af7b42d (дата звернення: 10.02.2026).

23. Перелік спеціальностей та вимог до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції у 2022 році: наказ Мінекономіки від 31.12.2021 № 1189. URL: https://me.gov.ua/view/6d8e6910-f598-4b94-83c5-e7b9a19f8339 (дата звернення: 10.02.2026).

24. Перелік спеціальностей та вимог до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції у 2023 році: наказ Мінекономіки від 30.12.2022 № 5603 (у редакції наказу від 06.03.2023 № 1179). URL: https://me.gov.ua/view/8d907ce3-f16c-4925-a803-a363cf1c7aa2 (дата звернення: 10.02.2026).

25. Перелік спеціальностей та вимог до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції у 2024 році: наказ Мінекономіки від 10.06.2024 № 14554. URL: https://me.gov.ua/view/5a6f106b-033a-4d12-852d-aa1f6205f3e8 (дата звернення: 10.02.2026).

26. Перелік спеціальностей та вимог до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції у 2025 році: наказ Мінекономіки від 21.01.2025 № 574. URL: https://me.gov.ua/view/a5e25055-2b2b-41cb-a02f-42d812d2c9d4 (дата звернення: 10.02.2026).

27. Пищуліна О. М. Імміграція в Україну: чинник національної безпеки чи стабілізації ринку праці? *Стратегічна панорама*. 2008. № 2. С. 254–263. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pyschulina_Olha/Immihratsiia_v_Ukrainu_chynnyk_natsionalnoi_bezpeky_chy_stabilizatsii_rynku_pratsi.pdf (дата звернення: 11.02.2026).

28. Поліщук О. В. Міжнародно-правове регулювання трудової міграції населення на універсальному рівні. *Журнал східноєвропейського права.* 2015. № 18. С. 39–45. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/polishchuk_18.pdf (дата звернення: 11.02.2026).

29. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку працевлаштування іноземців в Україні». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2442601 (дата звернення: 10.02.2026).

30. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку працевлаштування іноземців в Україні № 11405 від 15.07.2024. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2442601 (дата звернення: 10.02.2026).

31. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення: 11.02.2026).

32. Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей: Розпорядження КМУ від 12.04.2017 № 257-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 01.05.2024).

33. Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2002 № 1983. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-2002-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.02.2026).

34. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 № 2491-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text (дата звернення: 11.02.2026).

35. Про реалізацію експериментального проєкту щодо розбудови мережі єдності українців за кордоном: Постанова КМУ від 14.07.2025 № 841. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.02.2026).

36. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80 (дата звернення: 11.02.2026).

37. Самойленко А. Україна втратила 40% працездатного населення. Мінсоцполітики вказало, що робити. 03.07.2025. URL: https://glavcom.ua/country/society/minsotspolitiki-zaklikajut-vikoriniti-ejdzhizm-na-rinku-pratsi--1066196.html (дата звернення: 10.02.2026).

38. Смалійчук Г. В. Зовнішня трудова імміграція в контексті трансформації ринку праці України: соціально-культурні аспекти адаптації іммігрантів. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*: зб. наук. пр. 2016. Вип. 1 (11). С. 261–268.

39. Смалійчук Г. В. Міжкультурна комунікація іммігрантів у процесі зовнішньої трудової міграції. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*: зб. наук. пр. 2016. Вип. 2 (12). С. 261–279.

40. Теслюк Я. О. Поняття зовнішньої трудової міграції як предмета адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. № 64. С. 66–70. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc64/13.pdf (дата звернення: 11.02.2026).

41. Тільки 3% українських роботодавців прагнуть наймати іноземців на роботу. 03.08.2025. URL: https://www.work.ua/news/ukraine/2460/ (дата звернення: 10.02.2026).

42. Трюхан О. А. Право працівників-мігрантів та зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України. *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 178–183. URL: http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/19/37.pdf (дата звернення: 11.02.2026).

43. Україні рекомендують розробити стратегію залучення мігрантів для відновлення ринку праці. 14.07.2025. URL: https://agroreview.com/content/ukrayini-rekomenduyut-rozrobyty-strategiyu-zaluchennya/ (дата звернення: 10.02.2026).

44. Українські компанії почали наймати мігрантів з Азії. 28.09.2025. URL: https://ua.news/ua/ukraine/ukrayinski-kompaniyi-pochali-naimati-migrantiv-z-aziyi (дата звернення: 10.02.2026).

45. Українські мігранти почнуть повертатися додому лише у 2027 році, - НБУ. 01.08.2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayinski-migranti-pochnut-povertatisya-1754032072.html (дата звернення: 11.02.2026).

46. Хомутенко Л. І., Гребенюк А. П. Міграційні тенденції в Україні: особливості української трудової міграції. *Інфраструктура ринку*. 2016. Вип. 2. С. 35–39.

47. Шевченко І. Українські компанії не готові наймати іноземців: лише 13% відкриті до залучення мігрантів. 03.10.2025. URL: https://finteco.com.ua/article/24657-ukrainski-kompanii-ne-hotovi-naymaty-inozemtsiv-lyshe-13-vidkryti-do-zaluchennia-mihrantiv/ (дата звернення: 10.02.2026).

48. A Comparison of Australian and Canadian Immigration Policies and Labour Market Outcomes. Report to the Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs. The National Institute of Labour Studies, Flinders University. September 2004. 53 p.

49. Buchholz K. The Countries Losing Population Fastest. 25.02.2025. URL: https://www.statista.com/chart/33997/countries-with-the-biggest-decrease-in-population-between-2022-and-2023/ (дата звернення: 11.02.2026).

50. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/98/oj/eng (дата звернення: 11.02.2026).

51. Escritt T. Ukraine's population has fallen by 10 million since Russia's invasion, UN says. 22.10.2024. URL: https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-population-has-fallen-by-10-million-since-russias-invasion-un-says-2024-10-22/ (дата звернення: 11.02.2026).

52. Lesko N., Lukianova H., Rym O., Ranevych O., Buk M. Technologies for responding to the main challenges of ensuring the safety of the engineering migrant workers. *International Journal of Safety and Security Engineering*. 2022. Vol. 12. No. 6. Pp. 715–722. URL: https://doi.org/10.18280/ijsse.120607 (дата звернення: 11.02.2026).

53. Mahboubi P. Quality Over Quantity: How Canada's Immigration System Can Catch Up With Its Competitors. Commentary 654. Toronto: C.D. Howe Institute, 2024. 32 p.

54. Mohdin A. The fastest shrinking countries on earth are in Eastern Europe. 21.07.2022. URL: https://qz.com/1187819/country-ranking-worlds-fastest-shrinking-countries-are-in-eastern-europe (дата звернення: 11.02.2026).

55. Opare-Addo J., Farquharson K. Canadian and Australian Immigration Policy Trends: An Institutional Isomorphic Comparative Historical Analysis. International Migration Review. 2025. URL: https://doi.org/10.1177/01979183251352434 (дата звернення: 11.02.2026).

56. Sushch O. Legal regulation of temporary labour migration in labour and private international law of Ukraine. *Law and Innovative Society*. 2024. № 2 (23). Pp. 10–24. URL: https://doi.org/10.37772/2309-9275-2024-2(23)-1 (дата звернення: 10.02.2026).

Rym O. M. LEGAL REGULATION OF LABOUR IMMIGRATION UNDER MARTIAL LAW AND IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECOVERY

The article analyses the current challenges of the legal regulation of labour immigration and employment in Ukraine amid an unprecedented demographic decline and the ongoing martial law regime. It substantiates that the rapid population decline, the mass departure of working-age citizens abroad, declining birth rates, and the loss of human capital resulting from the war have produced a profound imbalance in the labour market and pose long-term threats to the country's economic stability. It is argued that restoring Ukraine's economic potential requires a comprehensive combination of re-emigration policies and controlled immigration.

The article examines existing legal mechanisms governing the employment of foreign nationals, in particular the procedure for obtaining work permits and the formation of immigration quotas. It analyses Ukrainian legislation in the fields of employment and immigration, as well as legislative initiatives to introduce a single permit for residence and employment in line with European standards. It is emphasized that the current system is predominantly administrative in nature and does not provide sufficient flexibility or responsiveness to the actual needs of the national economy.

Special attention is paid to improving the selection mechanisms for labour migrants. Based on a comparative analysis of Canada and Australia, the article argues for a transition from a quota-based model to an economically oriented points-based system for assessing candidates, taking into account education level, professional experience, language proficiency, age, the presence of an employment contract, and integration potential. The importance of digitalising relevant procedures, creating a national electronic platform for candidate selection, and introducing a system to monitor the integration of immigrants is highlighted.

The article proposes developing a coherent strategy for the legal regulation of labour immigration, integrated into state policies on employment, demographic development, and post-war recovery. It concludes that combining re-emigration mechanisms, controlled immigration, and transparent selection criteria can ensure a balanced use of labour resources, strengthen the country's economic capacity, and create conditions for sustainable socio-economic development in Ukraine.

Keywords: *labour market, employment, immigration, labour/social integration, labour relations, worker-migrant, employer, international standards, social protection, social policy.*

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/05

Шелудяков Р. С.
https://orcid.org/0000-0002-5964-5861
Національний університет «Одеська юридична академія»

Артюх Н. Г.
https://orcid.org/0009-0004-3897-5337
Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕТИПОВИХ (НЕСТАНДАРТНИХ) ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

У статті визначено, що роботодавці використовують нетипові (нестандартні) форми зайнятості для збереження рентабельності своїх підприємств в умовах пандемії, воєнного стану, тому проблематика правового регулювання нетипових (нестандартні) форм зайнятості набуває особливої актуальності. Зроблено висновок, що в юридичній літературі поряд з «нетипова форма зайнятості» використовують термін «нестандартні форми зайнятості», «неформальна зайнятість», «інноваційна форма зайнятості», «атипова зайнятість», «неформальна зайнятість». Підсумовано, що ці терміни є синоніми. Проаналізовано зміст поняття нетипової (нестандартної) зайнятості і визначено характерні ознаки за якими вона відрізняється від типової (стандартної) зайнятості: законодавчою базою регулювання; режимом робочого часу; робочим місцем працівника; формо оплатою праці; соціальними гарантіями; характером контролю за працівниками; правовідносинами, що виникають при нетипових (стандартних) формах зайнятості; особливостями укладання договорів. Визначено, що нетипова (нестандартна) форма зайнятості – це такий вид трудової діяльності, які відрізняються від традиційної (стандартної) зайнятості за ознакою організації трудового процесу через виконання роботи на умовах, відмінних від стандартних. Проаналізовано класифікацію нетипових (нестандартних) форм зайнятості. Серед цих видів нетипових (нестандартних) форм зайнятості є такі, що потребують додаткового механізму правового регулювання, зокрема питання запозиченої праці (аутсорсинг, аутстафінг). Визначено, що спрощений режим регулювання трудових відносин можна розглядати як вид нетипової (нестандартної) зайнятості, що характеризується підвищеною гнучкістю правового регулювання та договірною свободою сторін за умови збереження базових трудових гарантій. Зроблено висновок, що потребує удосконалення механізм правового регулювання деяких видів нетипових (нестандартних) форм зайнятості через прийняття окремого нормативно-правового акту або внесення змін до КЗпП України в частині надання визначення термінів та умов такої трудової діяльності.

Ключові слова: *нетипові (нестандартні) форми зайнятості, ознаки нетипових (нестандартних) форм зайнятості, види нетипових (нестандартних) форм зайнятості, правове регулювання нетипових (нестандартних) форм зайнятості, фріланс, аутсорсинг, аутстафінг.*

Постановка проблеми. Питання правового регулювання нетипових (нестандартних) форм зайнятості не є новим у доктрині трудового права. Але зміни зовнішніх факторів, які впливають на формування ринку праці, зумовлюють необхідність формування сучасної державної стратегії законодавчого регулювання у цій сфері. Зокрема роботодавці змушені адаптуватись до змін у звичайних умовах праці, спочатку через пандемію COVID-19, коли працівники працювали дистанційно, а потім під час ведення воєнного стану в Україні, що призвело до виникнення нових форм організації трудового процесу. Таким чином, війна, пандемія, тимчасові відключення електроенергії – це чинники, що змусили роботодавців використовувати нетипові (нестандартні) форми зайнятості для збереження рентабельності своїх підприємств. Якщо раніше нетипові (нестан-

© Шелудяков Р. С., Артюх Н. Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

дартні) форми зайнятості розглядались скоріше як виняток із загального правила, то зараз це повноцінний вид зайнятості, який використовується на рівні з «звичайною зайнятістю». Тому вивчення проблематики правового регулювання нетипових (нестандартні) форм зайнятості набуває особливої актуальності у наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на винятковy важливість і актуальність питання нетипових (нестандартних) форм зайнятості населення, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги їх правовому регулюванню.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичні аспекти сутності нетипових (нестандартних) форм зайнятості досліджували такі вчені правознавці як: А. Абдель Фатах, К. Горбачова, О. Гулевич, Ю. Гусєв, Н. Данилевич, Н. Дуравкіна, А. Каленберг, А. Колот, Ю. Остапенко, А. Піскунов, Л. Прогонюк, А. Решетнікова, С. Рудакова, Д. Сєрбіна, С. Сільченко, Ю. Скрипюк, О. Стасюк, І. Шопіна.

Незважаючи на значну теоретичну базу дослідження різних видів нетипових (нестандартних) форм зайнятості населення, у науковій сфері недостатньо розкрито саме зміст їх правового регулювання. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Постановка завдання. Виходячи зі значущості проблематики, метою статті є дослідження актуальних питань правового регулювання нетипових (нестандартних) форм зайнятості в Україні.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

– дослідити сутність, нормативний зміст та ознаки нетипових (нестандартних) форм зайнятості;

– проаналізувати окремі види нетипових (нестандартних) форм зайнятості, які передбачені в законодавстві України;

– визначити напрями удосконалення правового регулювання нетипових (нестандартних) форм зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1].

Дана норма закріплює право людини обирати ту працю, яка не заборонена законом й дозволяє заробляти на життя, у тому числі обирати одну із нетипових (нестандартних) форм зайнятості. Сам термін «нетипова форма зайнятості» в законодавстві чітко не визначений, що створює простір для різного роду тлумачення цього поняття. Зокрема в юридичній літературі поряд з «нетипова форма зайнятості» використовують термін «нестандартна форма зайнятості», «неформальна зайнятість», «інноваційна форма зайнятості», «атипова зайнятість» тощо.

На міжнародному рівні нетипові (нестандартні) форми зайнятості не мають єдиного універсального визначення, але широко використовується в документах Міжнародної організації праці (далі МОП). Окремі види нетипових (нестандартних) форм зайнятості передбачені у міжнародних актах прийнятих цією організацією. Зокрема робота працівників, які працюють неповний робочий час – Конвенцію МОП № 175 про роботу на умовах неповного робочого часу 1994 року, у сфері позикової праці – Конвенцією № 181 про приватні агентства зайнятості 1997 року і Рекомендації № 188 щодо приватних агентств зайнятості 1997 року, правове регулюванням надомної праці – Конвенцією МОП № 177 про надомну працю 1996 року та Рекомендацією Міжнародної організації праці № 184 щодо надомної праці та Рекомендацією Міжнародної організації праці № 184 щодо надомної праці, дистанційна робота регулюється положеннями Конвенції МОП № 189 про гідну працю надомних працівників 2011 року та Рекомендації № 201 про гідну працю домашніх працівників від 2011 року тощо.

На рівні Європейського Союзу, зустрічається термін «неформальна зайнятість». Тому, на думку, О. Стасюка, Ю. Гусєва, Ю. Скрипюка, на даний час в ЄС відсутнє нормативно закріплене визначення поняття «неформальна зайнятість». Отже, неформальна зайнятість є складним поняттям, і детермінується в міжнародних актах по-різному, охоплюючи терміни «неформальна зайнятість», «незадекларована праця», «незадекларована зайнятість», «прихована зайнятість» тощо [2, с. 141].

В науковій літературі також досить різноманітне розуміння значення цього терміну. На думку Л. Котової, нестандартна зайнятість – це трудова діяльність працівників певної класифікаційної групи, що передбачена або не заборонена чинним законодавством України, однак за особливістю організації режиму робочого часу, робочого місця і умов праці не відповідає стандартним правилам та потребує спеціального механізму правового регулювання та організаційно-економічного

забезпечення [3, с. 131]. Ю. Остапенко визначає нестандартну зайнятість як об'єктивно вимушений відступ від загальних стандартів, які встановлює законодавець відносно організації режиму робочого часу, робочого місця й умов праці, що обумовлений особливими потребами роботодавця (роботодавців) та нетипового працівника [4, с. 265–266].

Тому, на наш погляд, терміни «неформальна зайнятість» «нестандартна зайнятість», «нетипова зайнятість» та інші терміни, які характеризують таку організацію трудового процесу яка відрізняється від стандартної, можна використовувати як синоніми.

Якщо брати за основу поняття звичайної (типової, традиційної) форми зайнятості передбаченої в законодавстві України, то згідно з Законом України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI зайнятість – це не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно [5]. При цьому повна зайнятість – зайнятість працівника за нормою робочого часу, передбаченою згідно із законодавством, колективним або трудовим договором [5]. Тому, як правильно зазначив А. Колот, під типовою зайнятістю розуміють організаційно оформлену у формі безстрокового трудового договору зайнятість за наймом у режимі нормальної тривалості робочого дня на підприємстві чи в організації, під безпосереднім керівництвом роботодавця чи уповноважених ним осіб [6].

Виходячи з цих визначень, розмежування типової (стандартної) та нетипової (нестандартної) форми зайнятості здійснюється за ознакою організації трудового процесу через виконання роботи на умовах, відмінних від стандартних. Наприклад, коли договір не укладається, тривалість робочого часу або(та) робоче місце відрізняється тощо.

Для того щоб зрозуміти зміст поняття нетипової (нестандартної) зайнятості треба визначити типові відмінності між «стандартними» і «нестандартними» умовами праці:

1. Законодавча база правового регулювання. Типові (стандартні) форми зайнятості регулюються, як правило Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України.), колективними угодами та іншим трудовим законодавством. Окремі види нетипових (нестандартних) форм зайнятості можуть регулюватись як трудовим законодавством так і цивільним, в разі укладання працівником цивільно-правового договору. Наприклад, аутсорсинг може регулюватись як нормами глави 63 ЦК України (послуги) так і глави 61 ЦК України (підряд) .

2. Режим робочого часу. Для типових (стандартних) форм зайнятості характерним є нормальна тривалість робочого часу, яка не може перевищувати 40 годин на тиждень (у період дії воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури). Нетипова (нестандартна) форма передбачає більш широкий коло можливостей у цій сфері, зокрема неповний день/тиждень, гнучкий графік тощо.

3. Робоче місце. При типовій (стандартній) формі зайнятості робоче місце представляє собою місце постійного або тимчасового перебування працівників у процесі трудової діяльності, яке спеціально обладнано роботодавцем для ефективного виконання покладених на працівника функцій. Так як працівник нетипових(нестандартних) формах може працювати дистанційно, надомно або мобільно, він має свободу дій в обранні робочого місця, тобто виконувати роботу не за місцем розташування роботодавця, а наприклад вдома або в інших місцях.

4. Форма оплати праці. При типовій (стандартній) формі зайнятості, заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, та не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата [7]. При нетиповій (нестандартній) форми зайнятості оплата праці може бути погодинною, відрядною, за результат тощо.

5. Соціальні гарантії. Офіційне працевлаштування при типовій (стандартній) формі зайнятості, як правило, передбачає повний пакет соціальних гарантій, таких як відпустка, оплата лікарняних, наявність трудового стажу. При нетипових (нестандартних) формах зайнятості соціальні гарантії можуть бути обмежені повністю або часткові, особливо якщо це не реєстрована зайнятість у формальному секторі. Це питання являються найбільш обговорюваним серед науковців та практиків у сфері трудового права, тому що багато працівників, які мають нестандартні умови праці, перебувають у тіньовому секторі економіки, де обмежені можливості

з боку держави контролювати додержання всіх соціальних гарантій.

6. Характер контролю за працівниками. Зрозуміло, що якщо робоче місце розташоване в офісі, цеху тощо, де у роботодавця є можливість здійснювати особистий контроль або через відповідних осіб за додержанням правил внутрішнього трудового розпорядку та за виконанням трудових функцій працівником. А такий вид нетипової (нестандартної) зайнятості як, наприклад, фріланс, обмежує можливості роботодавця контролювати робочий процес, оцінюючи роботу за результатом та строками виконання.

7. Особливості правовідносин, що виникають при нетипових (нестандартних) формах зайнятості. Головна відмінність полягає в тому, що в основі нетипової (нестандартної) зайнятості знаходяться нетипові трудові та (або) цивільно-правові відносини, при цьому умови праці можуть бути не передбачені законодавством про працю та погоджені між сторонами за принципом свободи договору. Учасниками таких відносин можуть бути не тільки особа, що замовляє працю та особа, що безпосередньо її виконує, але і інші особи.

8. Особливості укладання договорів. При типових (стандартних) формах зайнятості, сторони виходять від норм трудового законодавства, яке регулює умови та зміст трудового договору. При нетиповій (нестандартній) формі зайнятості, між сторонами може бути відсутній будь-який письмовий договір або укладений нетрадиційний трудовий договір або трудовий та (або) цивільно-правовий.

Таким чином, нетипова (нестандартна) форма зайнятості – це такий вид трудової діяльності, які відрізняються від традиційної (стандартної) зайнятості за ознакою організації трудового процесу через виконання роботи на умовах, відмінних від стандартних.

Що стосується видів нетипових (нестандартних) форм зайнятості, то серед науковців найбільш розповсюдженою є така класифікація: 1) зайнятість на умовах неповного робочого часу або неповна зайнятість; 2) зайнятість на умовах строкових договорів; 3) тимчасова, непостійна, зайнятість, у тому числі запозичена праця; 4) вторинна зайнятість; 5) дистанційна зайнятість; 6) зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру; 7) неформальна зайнятість, у тому числі, самозайнятість; 8) не реєстрована зайнятість у формальному секторі [8, с. 151; 9 с. 232; 6].

Серед цих видів нетипових (нестандартних) форм зайнятості є такі, що врегульовані нормами трудового права досить детально, наприклад, надомна або дистанційна робота. Але є і такі нетипові (нестандартні) форми зайнятості, що потребують додаткового механізму правового регулювання, зокрема питання запозиченої праці (аутсорсинг, аутстафінг).

Відповідно до класифікатора КВЕД-2010, аутсорсинг – угода, згідно з якою замовник доручає підряднику виконати певні завдання, зокрема, частину виробничого процесу або повний виробничий процес, надання послуг щодо підбирання персоналу допоміжні функції [10]. Не зважаючи на наявність визначення в законодавстві України, у ньому відсутнє комплексне правове регулювання аутсорсингу. По – перше визначення терміну «аутсорсинг» міститься тільки у Класифікаторі видів економічної діяльності (ДК 009:2010). По-друге, відносини з аутсорсингу можуть регулюватись або на підставі договору про надання послуг (глава 63 ЦК України) або на підставі договору підряду (главою 61 ЦК України), що створює неоднозначне тлумачення умов договору як зі сторони сторін так і суду. По-третє, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би уніфікував це питання.

Що стосується терміну аутстафінг (оренда персоналу), то схожі правовідносини згадуються в Законі України «Про зайнятість населення» та Податковому кодексі України.

Згідно з пп. 14.1.183 п. 14.1 статті 14 Податкового кодексу України 14.1.183. послуга з надання персоналу – господарська або цивільно-правова угода, відповідно до якої особа, що надає послугу (резидент або нерезидент), направляє у розпорядження іншої особи (резидента або нерезидента) одну або декількох фізичних осіб для виконання визначених цією угодою функцій. Угода про надання персоналу може передбачати укладання зазначеними фізичними особами трудової угоди або трудового контракту із особою, у розпорядження якої вони направлені [11]. Відповідно до ч. 1. ст 36 Закону України «Про зайнятість населення», діяльність суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні у інших роботодавців, регулюється цим Законом та іншими законодавчими актами України [5].

Ще одним видом нестандартної (нетипової) зайнятості виступає фріланс, який в Україні регулюється через договірні цивільно-правові відносини або через новий «трудовий фріланс» (дого-

вір з нефіксованим робочим часом) відповідно до ст. 21-1 КЗпП України.

Трудовий договір з нефіксованим робочим часом – це особливий вид трудового договору, умовами якого не встановлено конкретний час виконання роботи, обов'язок працівника виконувати яку виникає виключно у разі надання роботодавцем передбаченої цим трудовим договором роботи без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці [7].

Цікавою також є така новела КЗпП України як спрощений режим регулювання трудових відносин, передбачений Главою ІІІ-Б «Спрощений режим регулювання трудових відносин», яка була впроваджена Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 року№ 2434-IX. Цей режим можна віднести до нетипових (нестандартних) форм зайнятості за характерними ознаками: передбачає підвищену договірну свободу сторін, можливість визначати умови праці в трудовому договорі, у тому числі нестандартні.

Саме ці ознаки є характерними для нетипових (нестандартних) форм зайнятості, при цьому працівник залишається у трудових відносинах і не переходить у цивільно-правові.

Таким чином, спрощений режим регулювання трудових відносин можна розглядати як вид нетипової (нестандартної) зайнятості, що характеризується підвищеною гнучкістю правового регулювання та договірною свободою сторін за умови збереження базових трудових гарантій.

Висновки. Трудове законодавство не стоїть на місті і законодавець намагається прилаштуватись до сучасних реалій ринку праці. Тому КЗпП України в останні роки був доповнений нормами, які регулюють нетипові (нестандартні) форми зайнятості такі як надомну роботу, гнучкий режим робочого часу, дистанційну роботу, спрощений режим регулювання трудових відносин тощо. Але все ще потребує удосконалення механізм правового регулювання, таких видів нетипових (нестандартних) форм зайнятості як аустафінг, аутсорсинг, фріланс тощо. Це можливо через прийняття окремого нормативно-правового акта або внесення змін до КЗпП України в частині надання визначення термінів та умов такої трудової діяльності.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4292 (дата звернення: 10.02.2026).

2. Стасюк О.Л., Гусєв Ю.М., Скрипюк Ю.М. Міжнародно-правове регулювання нетипових форм зайнятості. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 2. 2025. С.1 37–144.

3. Котова Л. В. Поняття та юридична природа альтернативних форм зайнятості у сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 131–137.

4. Остапенко Ю. О. Нетипова зайнятість як особлива проблема реалізації трудових прав працівників. *Юридична наука*. № 4(106). 2020. Том 2. С. 262–268.

5. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17 (дата звернення: 10.02.2026).

6. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія. К.: КНЕУ. 2010. 251 с.

7. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1559 (дата звернення: 10.02.2026).

8. Буда Т.Й. Гнучкі і нестандартні форми зайнятості: соціальні вигоди та ризики. *Сталий розвиток економіки*. 2'2016 [31]. С. 149–157

9. Абдель Фатах А.С. Нетипові форми зайнятості: проблеми правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2023. С. 231–234

10. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : Наказ Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text (дата звернення: 10.02.2026).

11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n256 (дата звернення: 10.02.2026).

Sheludiakov R. S., Artiukh N. G. CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ATYPICAL (NON-STANDARD) FORMS OF EMPLOYMENT IN UKRAINE

The article determines that employers use atypical (non-standard) forms of employment to maintain the profitability of their enterprises in the conditions of a pandemic, martial law, therefore the issue of legal regulation of atypical (non-standard) forms of employment is becoming particularly relevant. It is concluded that in the legal literature, along with "atypical form of employment", the terms "non-standard forms of employment", "informal employment", "innovative form of employment", "atypical employment", "informal employment" are used. It is concluded that these terms are synonymous. The content of the concept of atypical (non-standard) employment is analyzed and the characteristic features by which it differs from typical (standard) employment are determined: the legislative basis of regulation; working time regime; employee's workplace; form of remuneration; social guarantees; nature of control over employees; legal relations arising from atypical (standard) forms of employment; features of concluding contracts. It is determined that atypical (non-standard) form of employment is a type of labor activity that differs from traditional (standard) employment in terms of organizing the labor process through performing work under conditions that differ from standard ones. The classification of atypical (non-standard) forms of employment is analyzed. Among these types of atypical (non-standard) forms of employment, there are those that require an additional mechanism of legal regulation, in particular the issue of borrowed labor (outsourcing, outstaffing). It is determined that a simplified regime for regulating labor relations can be considered as a type of atypical (non-standard) employment, characterized by increased flexibility of legal regulation and contractual freedom of the parties, provided that basic labor guarantees are preserved. It was concluded that the mechanism of legal regulation of certain types of atypical (non-standard) forms of employment requires improvement through the adoption of a separate regulatory legal act or amendments to the Labor Code of Ukraine in terms of defining the terms and conditions of such employment.

Keywords: *atypical (non-standard) forms of employment, signs of atypical (non-standard) forms of employment, types of atypical (non-standard) forms of employment, legal regulation of atypical (non-standard) forms of employment, freelance, outsourcing, outstaffing.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:347.998.85(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/06

Бортняк К. В.
https://orcid.org/0000-0002-2135-3820
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Добрянська Н. В.
https://orcid.org/0000-0002-6319-0409
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРЕДМЕТУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний науково-теоретичний та нормативно-правовий аналіз проблем визначення предмета адміністративного спору та підсудності справ адміністративним судам України. Досліджено сучасний стан законодавчого регулювання юрисдикції адміністративних судів та особливості його практичного застосування у спорах, що виникають із публічно-правових відносин. Обґрунтовано, що ключовою проблемою у сфері регулювання предмету судового контролю в адміністративному судочинстві є недостатня законодавча визначеність критеріїв розмежування адміністративної, цивільної та господарської юрисдикції, що зумовлює виникнення юрисдикційних конфліктів та неоднорідність судової практики.

Особливу увагу приділено аналізу практики Верховного Суду, зокрема його підходів щодо визначення належної юрисдикції залежно від характеру спірних правовідносин. Встановлено, що у випадках переважання приватноправового елементу спори відносяться до цивільної або господарської юрисдикції, тоді як спори щодо процедурної законності дій суб'єктів владних повноважень здебільшого розглядаються адміністративними судами. Водночас, доведено, що відсутність чіткої законодавчої конкретизації у спеціальних нормативно-правових актах ускладнює однозначне визначення належного судочинства.

У статті проаналізовано окремі законодавчі приклади та прогалини, зокрема у сфері містобудування, державної реєстрації та земельних відносин, де відсутність прямого визначення виду судочинства призводить до колізій у правозастосуванні. Доведено, що фрагментарність нормативного регулювання є однією з причин порушення принципу правової визначеності та єдності судової практики.

На основі проведеного дослідження запропоновано напрями вдосконалення законодавства, що полягають у конкретизації критеріїв розмежування юрисдикції в Кодексі адміністративного судочинства України, а також у прямому закріпленні виду судочинства у спеціальних законах. Зроблено висновок, що реалізація запропонованих змін сприятиме підвищенню правової визначеності, забезпеченню єдності судової практики та ефективному доступу до правосуддя.

Ключові слова: *судовий контроль, адміністративне судочинство, предмет, юрисдикція, адміністративна справа.*

© Бортняк К. В, Добрянська Н. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. В умовах сьогодення правова система України характеризується поглибленням процесів реформування судової влади, удосконаленням механізмів захисту прав і свобод людини та приведенням національного законодавства у відповідність до європейських стандартів правосуддя. У зв'язку з цим особливого значення набуває інститут судового контролю в адміністративному судочинстві як один із ключових механізмів забезпечення законності у сфері публічно-правових відносин. Саме адміністративні суди покликані здійснювати перевірку рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, забезпечуючи ефективний захист прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб від можливих порушень з боку публічної адміністрації. Водночас важливим теоретико-прикладним питанням залишається визначення предмету судового контролю, його змістовних меж, критеріїв оцінки правомірності управлінських рішень та законодавчих підходів до його нормативного закріплення.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю подальшого розвитку законодавства у сфері регулювання предмету судового контролю в адміністративному судочинстві України в умовах динамічного оновлення процесуального законодавства, судової практики та імплементації європейських стандартів верховенства права. Попри суттєве вдосконалення положень Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), чинне нормативне регулювання досі містить низку проблемних аспектів, пов'язаних із недостатньою визначеністю меж судового контролю, неоднозначністю критеріїв перевірки дискреційних рішень суб'єктів владних повноважень. З огляду на це удосконалення законодавчих механізмів регулювання предмету судового контролю є необхідною передумовою підвищення ефективності адміністративного судочинства, забезпечення єдності правозастосовної практики та зміцнення гарантій захисту прав особи у публічно-правових спорах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання визначення предметної юрисдикції адміністративних судів та інші аспекти окреслення меж здійснення судового контролю за правомірністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень досліджували такі науковці як Н. Галіцина, А. Кожевников, О. Присяжнюк, В. Пчелін та ін. Однак, в умовах динамічних змін та євроінтеграційних процесів виникає необхідність у актуалізації наукових досліджень у цій сфері з урахуванням маловивчених недоліків процесуального законодавства.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних проблем розвитку законодавства у сфері регулювання предмету судового контролю в адміністративному судочинстві України, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових механізмів розмежування компетенції адміністративних судів з іншими видами судочинства з метою забезпечення правової визначеності та ефективного захисту прав учасників публічно-правових відносин. Для досягнення поставленої мети виконані такі завдання: 1) здійснено аналіз чинного законодавства щодо предметної юрисдикції адміністративних судів; 2) визначено основні проблеми нормативного розмежування категорій справ, що підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства; 3) досліджено вплив практики Верховного Суду на формування підходів до визначення належної юрисдикції; 4) розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання підсудності публічно-правових спорів.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих проблем сучасного розвитку законодавства у сфері регулювання предмета судового контролю в адміністративному судочинстві України залишається нечіткість нормативного визначення кола справ, підсудних адміністративним судам, що негативно впливає на єдність правозастосування та ефективність судового захисту у публічно-правових спорах. Відсутність достатньо конкретних законодавчих критеріїв розмежування адміністративної, цивільної та господарської юрисдикції зумовлює виникнення правових колізій, неоднакове застосування судами норм процесуального права та ускладнює реалізацію принципу правової визначеності.

У науковій літературі обґрунтовано наголошується на необхідності удосконалення законодавчої бази шляхом прийняття нормативно-правових актів [1, с. 56], які б чітко визначали межі компетенції адміністративних судів, що сприятиме усуненню розбіжностей у судовій практиці та підвищенню ефективності механізму захисту прав особи у відносинах із суб'єктами владних повноважень. Особливої актуальності ця проблема набуває у спорах, де формально оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність органів публічної влади, однак зміст позовних вимог стосується захисту приватноправового інтересу. При цьому однією з детермінант виникнення таких про-

блем, як справедливо зазначають деякі науковці [2, с. 407], є невизначеність та нечіткість окреслення змісту поняття «адміністративна справа» у Кодексі адміністративного судочинства України [3].

Крім того, недоліком процесуального законодавства у досліджуваному аспекті є поширення загальних засад та підходів вирішення публічно-правових спорів (зокрема, щодо покладення тягаря доказування на суб'єкта владних повноважень [4, с. 130], відсутність урегулювання особливостей розгляду деяких категорій соціальних спорів [5, с. 122] тощо) на всі види адміністративних справ, що подекуди є невиправданим, виходячи з конкретного виду спору.

Аналіз правових позицій Великої Палати Верховного Суду свідчить про домінування матеріального критерію у визначенні належної юрисдикції спору. Так, у випадках, коли позовні вимоги спрямовані на захист речових прав (наприклад, постанови Великої Палати Верховного Суду від 3 жовтня 2018 р. у справі № 804/2104/17 [6], від 24 квітня 2019 р. у справі № 128/3751/14-а [7] та ін.), зокрема права власності чи користування майном, спори, як правило, відносяться до цивільної або господарської юрисдикції навіть за умови формального оскарження рішень суб'єкта владних повноважень. Водночас, якщо предметом спору є процедурна законність дій державного реєстратора, кадастрового реєстратора чи іншого адміністративного органу, такі справи підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства (зокрема, постанови Верховного Суду від 17 вересня 2020 р. у справі № 822/990/17 [8], від 27 травня 2021 р. у справі № 819/1793/17 [9] та ін.). Такий підхід, хоча і сформований сталою судовою практикою, не завжди має достатнє законодавче підґрунтя, що створює ризики неоднозначного тлумачення.

Показовим прикладом часткового вирішення цієї проблеми стало внесення змін до Закону України «Про Державний земельний кадастр» [10] на підставі Закону від 20 вересня 2019 р. № 132-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» [11], якими прямо передбачено, що оскарження рішень, дій або бездіяльності державного кадастрового реєстратора здійснюється в порядку адміністративного судочинства. Таке нормативне уточнення позитивно вплинуло на правову визначеність та зменшило кількість юрисдикційних спорів у відповідній категорії справ.

Разом із тим у низці спеціальних законів проблема залишається невирішеною. Зокрема, ч. 12 ст. 38 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [12], яка передбачає можливість знесення самочинно збудованого об'єкта за рішенням суду, не конкретизує вид судочинства, в межах якого має розглядатися відповідний спір. Аналогічна ситуація простежується у ст. 34 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», де закріплено право на судове оскарження рішень, дій або бездіяльності державного реєстратора без визначення належної юрисдикції [13]. Саме такі законодавчі прогалини є джерелом численних спорів щодо підсудності та зумовлюють потребу подальшого вдосконалення нормативного регулювання.

Отже, основною проблемою у досліджуваній сфері є відсутність системного та уніфікованого законодавчого підходу до визначення предмета адміністративного спору, що потребує внесення змін як до Кодексу адміністративного судочинства України, так і до спеціального галузевого законодавства шляхом прямого закріплення належності окремих категорій публічно-правових спорів до адміністративної юрисдикції.

Визначаючи шляхи подолання законодавчої невизначеності предмета адміністративного спору та юрисдикції адміністративних судів, необхідно зазначити, що вирішення окресленої проблеми має здійснюватися комплексно на кодифікаційному, галузевому та правозастосовному рівнях. Передусім потребує вдосконалення ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України [3], яка визначає предметну юрисдикцію адміністративних судів через загальну категорію «публічно-правового спору», однак не завжди забезпечує достатню передбачуваність у складних справах зі змішаним матеріально-правовим елементом. У зв'язку з цим доцільним видається нормативне закріплення у Кодексі додаткових критеріїв відмежування адміністративної юрисдикції від цивільної та господарської, зокрема через поєднання суб'єктного, предметного та функціонального підходів. Визначальним має бути не лише формальний статус відповідача як суб'єкта владних повноважень, а й характер спірних правовідносин, зміст порушеного права та юридична мета позовної вимоги.

Особливу увагу доцільно приділити законодавчому закріпленню презумпції адміністративної юрисдикції у спорах щодо процедурної законності діяльності суб'єктів публічної адміністра-

ції. Зокрема, якщо позов спрямований на перевірку дотримання адміністративної процедури, компетенції органу, порядку прийняття рішення, мотивування акта чи виконання владно-управлінської функції, такий спір повинен прямо визнаватися адміністративним незалежно від того, чи може наслідком рішення бути вплив на приватне майнове право. Такий підхід дозволить зменшити кількість юрисдикційних конфліктів у спорах щодо державної реєстрації, кадастрових процедур, містобудівної діяльності, дозвільних та ліцензійних відносин.

Другим, не менш важливим напрямом вирішення окресленої проблеми має стати системне вдосконалення спеціального законодавства шляхом прямої вказівки на вид судочинства у нормах, які передбачають можливість судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Проведений аналіз свідчить, що саме відсутність такої конкретизації у значній кількості галузевих законів є однією з основних причин виникнення юрисдикційних спорів та формування неоднорідної судової практики. Попри наявність загального правила, закріпленого у ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України, про поширення юрисдикції адміністративних судів на публічно-правові спори, законодавча конструкція «якщо законом не встановлено інший порядок судового провадження» залишає простір для різного тлумачення у випадках, коли спеціальний закон передбачає лише право на звернення до суду без уточнення виду судочинства.

У зв'язку з цим доцільним є запровадження уніфікованого законодавчого підходу, відповідно до якого у кожному спеціальному нормативно-правовому акті, що регулює публічно-владну процедуру, норма про судове оскарження має містити пряму вказівку на адміністративний порядок розгляду спору, якщо спір виникає у зв'язку зі здійсненням владно-управлінських функцій. Такий підхід уже довів свою ефективність на прикладі Закону України «Про Державний земельний кадастр», у якому після змін, внесених Законом № 132-IX [11], прямо закріплено, що рішення, дії або бездіяльність державного кадастрового реєстратора оскаржуються саме до адміністративного суду. Саме така законодавча техніка істотно зменшує кількість спорів щодо належної юрисдикції, оскільки усуває необхідність додаткового тлумачення судом характеру спірних правовідносин.

Аналогічний підхід доцільно поширити на інші сфери публічного адміністрування, у яких зберігається нормативна невизначеність. Насамперед це стосується Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», де ч. 12 ст. 38 передбачає можливість знесення самочинно збудованого об'єкта за рішенням суду, однак не встановлює, за правилами якого саме судочинства має розглядатися відповідний спір [12]. Така невизначеність особливо проблематична з огляду на змішаний характер правовідносин, де одночасно можуть поєднуватися елементи владного припису органу державного архітектурно-будівельного контролю та приватноправового інтересу власника майна. Саме тому доцільно законодавчо закріпити, що спори щодо оскарження приписів, рішень про демонтаж, анулювання дозвільної документації та інших індивідуальних актів органів містобудівного контролю підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства, тоді як спори щодо речових прав на об'єкт нерухомості мають вирішуватися за правилами цивільного або господарського процесу.

Подібного урегулювання потребує визначення підсудності спорів, що виникають у правовідносинах, урегульованих Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», зокрема ст. 34, яка закріплює право на оскарження рішень, дій або бездіяльності державного реєстратора до суду, проте не визначає вид судочинства [13]. У практичному вимірі це нерідко спричиняє коливання між адміністративною та господарською юрисдикцією, особливо коли спір стосується корпоративних прав або відомостей про юридичну особу. Вирішення цієї проблеми вбачається у диференційованому нормативному підході: спори щодо процедурної законності реєстраційних дій повинні бути прямо віднесені до адміністративної юрисдикції, тоді як спори про право участі, частку у статутному капіталі чи корпоративний контроль – до господарської.

Таким чином, саме пряма законодавча конкретизація виду судочинства у спеціальних законах має стати одним із ключових механізмів подолання невизначеності предмета адміністративного спору. Такий підхід забезпечить єдність правозастосування, зменшить кількість випадків закриття проваджень з підстав порушення правил юрисдикції, сприятиме реалізації принципу «суду, встановленого законом» та підвищить ефективність доступу особи до належного способу судового захисту.

Висновки. Узагальнюючи проведене дослідження, можна дійти висновку про те, що однією

з найбільш суттєвих проблем сучасного етапу розвитку адміністративного судочинства України є недостатня законодавча визначеність предмета адміністративного спору та кола справ, підсудних адміністративним судам. Зокрема, чинне нормативне регулювання, засноване переважно на загальній категорії публічно-правового спору, не завжди забезпечує належну передбачуваність у питаннях розмежування адміністративної, цивільної та господарської юрисдикції. Наслідком цього є виникнення численних юрисдикційних конфліктів, неоднорідність судової практики, затягування розгляду справ та ускладнення реалізації права особи на ефективний судовий захист. Особливо гостро така проблема проявляється у спорах зі змішаним матеріально-правовим змістом, де формальне оскарження дій суб'єкта владних повноважень поєднується із захистом приватноправового інтересу.

У ході дослідження обґрунтовано, що подолання вказаної проблеми потребує комплексного законодавчого підходу, який має охоплювати як удосконалення положень Кодексу адміністративного судочинства України, так і гармонізацію спеціального галузевого законодавства. Перспективним напрямом визначено нормативну конкретизацію критеріїв відмежування адміністративної юрисдикції від інших видів судочинства з урахуванням характеру спірних правовідносин, змісту порушеного права та юридичної мети позовної вимоги. Водночас доведено, що особливо ефективним способом усунення правової невизначеності є пряме закріплення у спеціальних законах виду судочинства, в межах якого мають розглядатися спори щодо рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Отже, подальший розвиток законодавства у сфері визначення предмета адміністративного спору має бути спрямований на формування уніфікованої та передбачуваної моделі предметної юрисдикції адміністративних судів, яка б мінімізувала ризики різного тлумачення та забезпечувала стабільність правозастосування. Реалізація запропонованих у дослідженні підходів сприятиме зміцненню принципу правової визначеності, забезпеченню єдності судової практики, підвищенню ефективності доступу до «суду, встановленого законом», а також посиленню гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин.

Список використаних джерел:

1. Кожевников А. Удосконалення правових та організаційних засад визначення підвідомчості при розгляді публічно-правових спорів адміністративними судами. *Юридичний вісник*. 2024. № 4. С. 54–61.
2. Присяжнюк О. В. Удосконалення нормативно-правової бази адміністративного судочинства для ефективного впровадження системи цифровізації. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 406–411.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.
4. Пчелін В. Б. Зміст та особливості публічно-правових спорів, розгляд і вирішення яких віднесено до юрисдикції адміністративних судів України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 1-2. С. 128–132.
5. Галіцина Н. Адміністративне судочинство як процесуальний засіб вирішення соціальних спорів. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 9. С. 119–126.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 жовтня 2018 року у справі № 804/2104/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77136576.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 р. у справі № 128/3751/14-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81841935.
8. Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2020 р. у справі № 822/990/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91642962.
9. Постанова Верховного Суду від 27 травня 2021 р. у справі № 819/1793/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97218487.
10. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України 20 вересня 2019 р. № 132-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text.
12. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n533.
13. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#n791.

Bortniak K. V., Dobrianska N. V. DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF REGULATION OF THE SUBJECT OF JUDICIAL CONTROL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF UKRAINE

The article provides a comprehensive scientific, theoretical and regulatory analysis of the problems of determining the subject of an administrative dispute and the jurisdiction of cases to the administrative courts of Ukraine. The current state of legislative regulation of the jurisdiction of administrative courts and the features of its practical application in disputes arising from public-law relations are investigated. It is substantiated that the key problem in the field of regulation of the subject of judicial control in administrative proceedings is the insufficient legislative certainty of the criteria for distinguishing administrative, civil and economic jurisdiction, which leads to the emergence of jurisdictional conflicts and the heterogeneity of judicial practice.

Particular attention is paid to the analysis of the practice of the Supreme Court, in particular its approaches to determining the appropriate jurisdiction depending on the nature of the disputed legal relations. It is established that in cases where the private law element prevails, disputes fall under civil or economic jurisdiction, while disputes regarding the procedural legality of the actions of subjects of public authority are mostly considered by administrative courts. At the same time, it is proven that the lack of clear legislative specification in special regulatory legal acts complicates the unambiguous definition of due process.

The article analyzes individual legislative examples and gaps, in particular in the field of urban planning, state registration and land relations, where the lack of a direct definition of the type of proceedings leads to conflicts in law enforcement. It is proven that the fragmentation of regulatory regulation is one of the reasons for the violation of the principle of legal certainty and unity of judicial practice.

Based on the research, directions for improving legislation are proposed, which consist in specifying the criteria for delimiting jurisdiction in the Code of Administrative Procedure of Ukraine, as well as in directly enshrining the type of proceedings in special laws. It is concluded that the implementation of the proposed changes will contribute to increasing legal certainty, ensuring the unity of judicial practice and effective access to justice.

Keywords: judicial control, administrative proceedings, subject, jurisdiction, administrative case.

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/07

Лукавий Ю. П.
https://orcid.org/0009-0004-9756-3383
Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена комплексному дослідженню юридичних елементів інституту державної реєстрації речових прав у поєднанні приватно- і публічно-правових засад його функціонування. На основі аналізу сучасної української доктрини та чинного законодавства розкрито подвійний – приватно- і публічно-правовий – характер державної реєстрації як особливого юридичного явища: з одного боку, вона виступає правовстановлюючим фактом (у вузькому сенсі), з іншого – адміністративною процедурою та юридичним (фактичним) складом (у широкому сенсі). У роботі деталізовано зміст основних елементів складу: юридичних фактів, юридично значущих умов, процесуальних стадій і результату у вигляді внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (Державний реєстр прав). Показано, що адміністративно-правовий вимір інституту забезпечує легітимність, публічну достовірність і процесуальну упорядкованість, тоді як приватно-правовий – зумовлює виникнення, перехід і припинення суб'єктивних речових прав та обтяжень. Окрему увагу приділено суб'єктному складу (заявник, державний реєстратор, суб'єкти публічної адміністрації), принципам простоти, доступності й прозорості процедур, а також проблемним вузлам правозастосування (юридична визначеність, перевірка правових підстав, електронізація). На підставі отриманих результатів аргументовано пропозиції щодо внутрішньої структуризації юридичних елементів реєстрації та точкового удосконалення законодавства і підзаконного регулювання, спрямованого на узгодження приватно-правових наслідків із публічно-правовими процесуальними гарантіями. Практичне значення статті полягає у формуванні цілісної моделі інституту, придатної для використання в наукових дослідженнях і правозастосуванні.

Ключові слова: *державна реєстрація, речові права, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, юридичний факт, адміністративна процедура, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно (Державний реєстр прав), публічна достовірність.*

Постановка проблеми. Державна реєстрація речових прав в Україні є системним правовим інститутом, який інтегрує приватно-правові наслідки в публічно-правову процедурну форму. Її ключова функція полягає у забезпеченні юридичної визначеності та публічної достовірності щодо належності та обтяжень прав на нерухоме майно шляхом офіційного внесення відомостей до Державного реєстру речових прав. Нормативну основу інституту становлять Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1127 (далі – Порядок державної реєстрації) та Порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2012 № 1141 (далі – Порядок ведення Державного реєстру прав). Ці акти структурно узгоджують суб'єктів, стадії та результат реєстраційних дій, визначаючи склад реєстраційних відомостей, процедурні кроки та наслідок у вигляді реєстраційного запису.

Відповідно до доктринальних підходів сучасної української науки, державна реєстрація має подвійну природу. У вузькому сенсі її розглядають як правовстановлюючий юридичний факт, який фіксує момент виникнення відповідного речового права; у широкому – як процедуру та юридичний склад, що інтегрує низку взаємопов'язаних

© Лукавий Ю. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

юридичних фактів та умов (звернення заявника, подання та верифікація документів, ухвалення рішення державним реєстратором, внесення запису до Реєстру) [1]. Подібна двошарова модель пояснює, чому інститут одночасно слугує носієм приватно-правових наслідків (виникнення, перехід, припинення прав) і каналом реалізації публічної адміністративної процедури (забезпечення законності, контроль, оскарження).

Законодавче визначення державної реєстрації на рівні спеціального закону конкретизується підзаконними актами щодо ведення та наповнення Державного реєстру речових прав, включаючи структуру записів, порядок доступу та архівну частину. Це створює інституційні гарантії публічної достовірності відомостей і процесуальну передбачуваність дій державного реєстратора – центральної фігури адміністративної процедури, що володіє процесуальною компетенцією, несе відповідальність, фіксує рішення та забезпечує механізми оскарження.

Науковці звертають увагу на пряму залежність ефективності системи від дотримання принципів простоти, прозорості й доступності, а також від належної кваліфікації реєстраторів та їх неупередженості [4]. В українській доктрині простежується консенсус щодо складного характеру цього інституту. Частина авторів акцентує на правовстановлюючій природі реєстрації (момент набуття права, презумпція правомірності реєстраційного запису), інші – на її процедурному вимірі та значенні для публічної достовірності реєстрових відомостей (інформаційна функція, відкритість і перевірність даних). Узагальнено, це відображає поділ на приватно-правовий результат і публічно-правовий процес взаємопов'язаних дій, які разом формують юридичний склад реєстрації.

Порядок, стадії та інструменти державної реєстрації жорстко регламентовані підзаконними актами: Порядок державної реєстрації прав фіксує перелік документів, умови, підстави та процедурні кроки, а Порядок ведення Державного реєстру прав – правила функціонування інформаційної системи, включаючи архівну частину, способи наповнення та надання відомостей. Ці приписи є ключовим засобом мінімізації ризиків юридичної невизначеності та запобігання помилкам реєстратора, що безпосередньо впливають на права й законні інтереси учасників цивільного обігу. Сучасний етап розвитку інституту характеризується цифровізацією та уніфікацією процедур, розширенням електронних сервісів і посиленням вимог до кібербезпеки й захисту персональних даних у реєстрах. Доктринальні висновки наголошують на доцільності подальшої електронізації та впровадження технологічних рішень, що підвищують ефективність та прозорість, не підміняючи при цьому юридичні гарантії формальними алгоритмами.

Актуальність дослідження зумовлена центральністю інституту державної реєстрації речових прав у механізмі правопорядку обігу нерухомого майна. У сучасних умовах правової держави саме реєстрація забезпечує обов'язкову публічну достовірність даних про титул, що мінімізує трансакційні витрати, підвищує передбачуваність цивільного обігу й знижує ризики судових спорів. Отже, реєстрація виконує не лише інформаційну, а й гарантійну функцію, будучи точкою юридичної кристалізації приватних правомочностей та публічних процесуальних дій, які завершуються внесенням запису до Державного реєстру прав. Оновлення процедур, цифровізація сервісів і запровадження стандартів відкритості у сфері держреєстрації прямо корелюють із рівнем довіри до правового поля та інвестиційної привабливості ринку, де титульна безпека стає визначальною передумовою капіталізації активів.

Інститут державної реєстрації речових прав характеризується дуалістичною правовою природою. У вузькому сенсі реєстрація кваліфікується як правовстановлюючий юридичний факт, що фіксує момент набуття відповідного речового права; у широкому сенсі – як процедура та як юридичний склад, у межах якого послідовно з'єднані взаємопов'язані юридичні факти й юридично значущі умови. Подібний підхід дозволяє інтегрувати приватно-правовий результат (виникнення, перехід, припинення права) з публічно-правовою адміністративною процедурою (компетенція, стадії, індивідуальний акт, внесення запису, оскарження) в єдину когерентну модель інституту [1].

Актуальність дослідження посилюється динамікою законодавства й технологічними викликами електронізації реєстрів. Розвиток інфраструктури електронних сервісів, уніфікація форматів даних та підвищення вимог до кібербезпеки формують новий рівень очікувань до процесуальної якості реєстраційних дій. Від ефективності підсистем і відлагодженості процедур залежить як доступ до достовірної інформації, так і можливість оперативної верифікації правових підстав, що у сукупності гарантує юридичну визначеність учасників обороту [4].

Важливий практичний чинник актуальності полягає у взаємодії приватного інтересу правона-

бувача з вимогами публічної адміністрації. Заявник очікує швидкості, простоти і технологічної зручності, тоді як публічний адміністратор несе обов'язок забезпечити законність, об'єктивність перевірки документів і прийняття індивідуального адміністративного акта, який породжує правові наслідки та підлягає оскарженню. Баланс цих вимог досягається через чітко визначені стадії, критерії належності й достатності документів та процесуальні гарантії, закріплені спеціальним законодавством і підзаконними актами, що регулюють порядок реєстрації та ведення Державного реєстру прав (Закон України № 1952-IV; постанова КМУ № 1127; постанова КМУ № 1141) [5; 7; 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику юридичної природи держреєстрації та її структурних елементів послідовно опрацьовано у працях, що входять до нашої джерельної бази. В. Джафарова системно розмежовує вузьке і широке розуміння реєстрації: як правовстановлюючого факту та як юридичного складу, що поєднує юридичні факти й умови, зорієнтовані на виникнення речового права. Авторка підкреслює наявність презумпції правомірності реєстраційного запису, яка пояснює гарантійний ефект реєстру у цивільному обігу [1].

У роботах Ю. Щавинської уточнено понятійний апарат інституту, включно з дефініціями «державна реєстрація речових прав», «Державний реєстр речових прав на нерухоме майно», «заявник», «реєстраційна дія», що демонструє як нормативну прив'язку доктринальних висновків до спеціального закону, так і акцент на адміністративно-процедурній складовій. Особливу увагу приділено юрисдикційним механізмам оскарження рішень реєстраторів, що фіксує публічно-правову вісь інституту в площині адміністративного процесу і судового контролю [2; 3].

В. Малютяк, аналізуючи правові засади держреєстрації, наголошує на системній ролі інституту для правової визначеності та безпеки цивільного обігу, а також на функціональній місії державного реєстратора як суб'єкта, що забезпечує законність і об'єктивність розгляду, враховуючи вимоги прозорості, доступності, електронних сервісів і підзвітності. Цей фокус доповнює доктринальну модель елементів реєстрації виміром належного адміністрування та технологічної модернізації [4].

Синтез окреслених позицій демонструє зрілий консенсус щодо подвійної природи інституту і підтверджує необхідність розкласти його на юридичні елементи для точнішого опису зв'язків між приватно-правовим результатом і публічно-правовою процедурою. На доктринальному рівні це виражено через категорію «юридичний склад», що включає послідовність фактів-дій і юридично значущих умов. У працях підкреслюється первинність звернення заявника як правовстановлюючого факту, подальше формування та реєстрація заяви в базі даних заяв, а також ухвалення рішення реєстратором щодо реєстрації чи відмови як ключові ланки цього складу.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті сутнісної характеристики юридичних елементів державної реєстрації речових прав крізь призму адміністративно-правового виміру. Досягнення цієї мети потребує подолання двох методологічних викликів. Перший – точне розмежування приватно-правового результату і публічно-правового процесу з урахуванням того, що останній не є самодостатнім, а інструментальний щодо виникнення чи припинення суб'єктивних прав. Другий – опис логіко-правових зв'язків між окремими елементами юридичного складу, які у підсумку зумовлюють внесення відомостей до Реєстру як юридичний результат із презумпцією правомірності. З огляду на це завданнями дослідження є: систематизувати юридичні факти і юридично значущі умови, що складають основу реєстрації; конкретизувати стадії адміністративної процедури та процесуальні повноваження державного реєстратора; ідентифікувати типові точки правозастосовних ризиків (зупинення розгляду, відмова, оскарження) та їх вплив на юридичну визначеність учасників обігу [1].

Спеціальне законодавство й підзаконні акти забезпечують нормативну чіткість елементів юридичного складу. Наявність чітко визначених процедурних параметрів мінімізує ризики довільного трактування і гарантує відтворюваність рішень у типових ситуаціях. Норми спеціального закону про держреєстрацію в поєднанні з Порядком державної реєстрації прав і Порядком ведення Державного реєстру прав забезпечують не лише процесуальну рамку, а й інтеграцію інформаційної системи з юридичними наслідками індивідуального адміністративного акта, що кульмінує у внесенні запису.

Завершальною стадією виступає прийняття державним реєстратором у визначений строк рішення щодо державної реєстрації або відмови в ній на основі розгляду поданих документів. Юридичне значення цього рішення подвійне – воно виступає правовстановлюючим або правоприпиняючим фактом; ця подія трансформує послі-

довність процедурних дій у юридичний результат у формі запису, доступного для публічного покладання у правовідносинах [1].

Запропонований у статті підхід до аналізу юридичних елементів не претендує на вичерпність, але пропонує операційну схему: ідентифікація первинних фактів-дій (звернення, формування та реєстрація заяви), проміжних юридичних умов (належність та достатність документів, дотримання строків і компетенції), кульмінаційного індивідуального акта (рішення про реєстрацію або відмову) та фінального запису у Реєстрі як юридичного результату. Ця схема дозволяє в подальшому розгорнути адміністративно-правову структуру інституту, показати взаємозалежність його приватно- і публічно-правових компонентів та запропонувати адресні пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання відповідно до вимог юридичної визначеності і технологічної модернізації [2].

Виклад основного матеріалу. Державна реєстрація речових прав – це цілісний інститут із власною внутрішньою логікою, що поєднує приватно-правовий результат (виникнення, перехід, припинення суб'єктивних речових прав і обтяжень) та публічно-правову адміністративну процедуру, яка забезпечує законність, прозорість і відтворюваність рішень. У доктрині цей феномен доцільно описувати через категорію «юридичний склад», до якого входять взаємопов'язані юридичні факти (звернення, реєстрація заяви, ухвалення рішення) та юридично значущі умови (належність документів, сплата збору, відсутність суперечливих записів у Реєстрі). Подібна конструкція пояснює, чому реєстрація одночасно робить право видимим для всіх і породжує чи припиняє саме право як юридичний наслідок [1].

Методологічно інститут зручно аналізувати на трьох рівнях: (а) рівень правових підстав (норми Цивільного кодексу щодо реєстрації прав на нерухомість, спеціальний закон, підзаконні порядки); (б) рівень процедурних стадій (послідовність адміністративних дій реєстратора); (в) рівень результату (індивідуальний адміністративний акт і реєстраційний запис як носій публічної довіри). Рівневий підхід дозволяє точно диференціювати інститут на елементи і співвіднести кожен із їх приватно- і публічно-правовою природою [2].

Загальні приписи Цивільного кодексу України (ст. 182) встановлюють принципову вимогу державної реєстрації прав на нерухомі речі і визначають, що порядок та підстави відмови встановлюються законом [6]. Спеціалізація відбувається в підзаконному регулюванні – насамперед у Порядку ведення Державного реєстру прав, який деталізує інформаційну систему, структуру записів і режими доступу, тобто технічну основу публічної достовірності. Таким чином, приватно-правовий результат (виникнення/перехід/припинення права) підпорядкований публічно-правовій процесуальній рамці, що унеможливлює довільність та підсилює захист права через відкритий і перевірний реєстр.

Юридичний склад державної реєстрації включає сукупність юридичних фактів і юридично значущих умов, що у взаємозалежності ведуть до внесення відомостей до Реєстру. У цьому складі правовстановлюючими фактами є, зокрема, звернення заявника, реєстрація заяви у базі даних, окремі заяви (наприклад, заборона вчинення дій) або судові рішення; завершальною подією стає рішення реєстратора про реєстрацію або відмову і, у разі позитивного варіанта, – реєстраційний запис. Взаємозв'язок елементів є принциповою: без виконання умов (сплата збору, належні документи, перевірка відсутності конфліктуючих прав) рух складу не завершиться результатом.

Ця модель одночасно пояснює дуалістичну природу інституту: приватно-правова природа проявляється в наслідку (виникнення/припинення права), публічно-правова – у внутрішніх фактах-діях публічної адміністрації, спрямованих на досягнення юридично значущого публічного результату у Реєстрі [1].

Суб'єктний склад інституту охоплює: (1) заявника (власник, правонабувач, сторона правочину, уповноважений представник); (2) державного реєстратора як носія владних повноважень щодо розгляду заяви, перевірки документів та ухвалення індивідуального адміністративного акта; (3) органи, що забезпечують ведення інформаційної системи Реєстру. У доктрині підкреслено, що дефініції «заявник», «Державний реєстр», «реєстраційна дія» випливають із спеціального закону і формують усталений понятійний каркас практики [2].

Реєстраційні дії можливі виключно за наявності передбачених законом умов: належного пакета документів, сплати адміністративного збору, відсутності суперечливих чи заборонних записів у Реєстрі тощо. Порядок державної реєстрації прямо фіксує, що без встановлення усіх необхідних юридично значущих умов реєстрація не здійснюється; тому умови, підстави і сам факт реєстрації доцільно розуміти як ширший юридичний склад, а не окремі розрізнені епізоди.

Адміністративна процедура державної реєстрації поділяється на послідовні стадії: (1) звернення заявника й прийняття заяви реєстратором; (2) розгляд справи (перевірка підстав, комплектності, відсутності заборон/обтяжень, відповідності договорів закону); (3) ухвалення рішення; (4) оскарження – адміністративне або судове. Подібне членування забезпечує процесуальну визначеність і підзвітність, зменшує простір для дискреції й підсилює публічну довіру до результату в Реєстрі.

Окремі процедурні дії можуть мати власне юридичне значення: зупинення розгляду за недотримання умов (ненадання документів) функціонує як правозупиняючий факт, а остаточне рішення про відмову – як правоприпиняючий факт у межах складу; у разі позитивного рішення – воно кваліфікується як правовстановлюючий факт, що завершує рух складу й веде до внесення запису до Реєстру.

Рішення про державну реєстрацію приймається реєстратором у визначений строк після реєстрації заяви; позитивне рішення разом із реєстраційним записом утворює кульмінаційний елемент юридичного складу. Як наслідок, виникає презумпція правомірності запису як джерела публічної достовірності – на нього може покладатися невизначене коло осіб у цивільному обігу. Саме тому вимоги до перевірки підстав, автентичності документів і дотримання процесуальних строків набувають статусу гарантій не лише для сторін, але і для третіх осіб.

Регламент ведення Реєстру, структура та режими доступу конкретизовані підзаконним актом (Порядок ведення Держвного реєстру прав), що забезпечує інформаційну інтегрованість і відтворюваність технічних операцій (внесення, зміни, скасування запису, архівна частина, надання відомостей). Це становить інфраструктурну гарантію публічної достовірності реєстрових даних.

Кожне індивідуальне рішення реєстратора підлягає перевірці як в інтегрованим елементом його архітектоніки, що забезпечує корекцію помилок без підриву довіри до системи в цілому.

Ключові принципи, що детермінують функціонування інституту, включають: правову визначеність (передбачуваність результатів і єдність практики), надійність реєстраційних записів (захищеність від несанкціонованих змін), прозорість процедур (відкритість і можливість верифікації) та технологічну адекватність (адаптацію до цифрових викликів). В українській доктрині справедливо зазначається, що імплементація цих принципів безпосередньо впливає на інвестиційний клімат та рівень правової безпеки, що обумовлює вимоги до підвищення кваліфікації реєстраторів і модернізації інформаційних систем [4].

Сучасна трансформація інституту відбувається під впливом цифровізації (електронні сервіси, кібербезпека, захист персональних даних) та адаптації до надзвичайних регуляторних режимів. Воєнний стан актуалізував необхідність коригування процедур і доступів до Реєстру, що, з одного боку, забезпечило функціонування критичної інфраструктури, а з іншого – вимагає подальшого узгодження з чинними актами для запобігання колізіям. Доктрина фіксує як переваги (цілісність даних, безперервність сервісів), так і ризики (нормативна неузгодженість), які потребують нівелювання через точкові законодавчі зміни та уніфікацію адміністративних практик.

Первинним правовстановлюючим фактом у складі виступає звернення заявника. Наступними етапами є формування та реєстрація заяви, верифікація правових підстав і документів, а також оцінка можливих перешкод (наприклад, наявність заборон чи суперечливих записів). Кульмінаційною подією виступає прийняття рішення – позитивного (реєстрація) або негативного (відмова); кожен із цих варіантів має диференційний правовий ефект у межах складу. Позитивне рішення матеріалізується в реєстраційний запис, який набуває публічного значення і стає об’єктом легального покладання для контрагентів і третіх осіб у цивільному обороті.

Представлена модель демонструє, що приватно-правовий зміст інституту не зводиться до реєстраційної техніки: саме через механізм юридичного складу відбувається трансформація фактичних підстав (правочинів, судових рішень) у публічно-легітимний титул. Внутрішні елементи (заява, перевірки, рішення, запис) є актами публічної адміністрації, проте їхня сутнісна функція полягає в наданні приватним правам соціальної визнаності та гарантованої довіри. Таким чином, інститут виконує роль транслятора між приватними підставами набуття прав і публічною достовірністю, що забезпечується державою.

Типові проблемні зони правозастосування включають: (а) неповні або дефектні пакети документів; (б) колізії між записами, що існували в різних реєстрах; (в) варіативність практики зупинення та відмов; (г) нерівномірне застосування електронних інструментів і стандартів захисту даних. Доктринальна відповідь на ці виклики формується у двох площинах: процесуальній (уні-

фікація стадій і критеріїв перевірок, посилення професійної відповідальності реєстраторів, прозорість адміністративних доступів) та технологічній (оптимізація архітектури Реєстру, підвищення рівня кіберзахисту, інтеграція з іншими державними інформаційними системами). Обидві стратегії корелюють з базовими принципами правової визначеності та надійності публічних даних.

Висновки. Інститут державної реєстрації речових прав являє собою цілісну конструкцію, в якій приватно-правовий результат (виникнення, перехід, припинення речового права) реалізується виключно через публічно-правову адміністративну процедуру. Пояснювальною моделлю цієї єдності виступає «юридичний склад» – система послідовних юридичних фактів і юридично значущих умов, що логічно детермінують індивідуальний адміністративний акт та внесення відомостей до Державного реєстру прав. Саме через таку послідовність забезпечуються правова визначеність і можливість публічного покладання на реєстрові дані як на джерело достовірної інформації для невизначеного кола учасників обігу.

Нормативна архітектоніка інституту демонструє внутрішню узгодженість: загальні приписи цивільного законодавства щодо обов'язковості державної реєстрації прав на нерухомі речі та моменту їх виникнення доповнюються спеціальним законом і деталізуються підзаконними актами Кабінету Міністрів України. Подібна трирівнева модель мінімізує адміністративну дискрецію, уніфікує стадії розгляду та підвищує передбачуваність рішень реєстраторів. Водночас технологічний вимір – цифрові сервіси, захист реєстрових даних, механізми аудитного сліду – трансформує реєстр у критичну публічну інфраструктуру, де якість процесуальних стандартів безпосередньо впливає на рівень довіри до публічної достовірності.

Кульмінаційна роль рішення державного реєстратора та реєстраційного запису полягає в тому, що саме в цій точці відбувається перехід від сукупності перевірок і проміжних дій до юридичного результату, на який можуть покладатися сторони правочину і треті особи. Інкорпорація механізмів оскарження – як адміністративного, так і судового – є не зовнішнім контролем, а імплементованою гарантією законності в структурі інституту, що дозволяє корегувати помилки без системного підриву довіри. Підсумовуючи, інститут реєстрації виконує функцію транслятора між приватними підставами набуття права та публічною достовірністю; його публічно-правова складова покликана легалізувати, а не підміняти приватно-правовий зміст.

Практична корисність окресленого підходу полягає в його операційності: через фокус на юридичних елементах (зверненні, реєстрації заяви, перевірках, рішенні, записі) забезпечується процедурна відтворюваність і зрозумілість для заявника. Умови воєнного стану та прискорена цифровізація не змінюють сутнісну логіку інституту, але акцентують увагу на вимогах до прозорості, документування рішень та міжреєстрової взаємодії для гарантування безперервності сервісів та узгодженості правозастосування.

З огляду на здійснений аналіз, пріоритетними напрямами розвитку визначено: кодифікаційне закріплення структури «юридичного складу» на рівні спеціального закону, уніфікацію чек-листів перевірок і вимог до мотивувальної частини рішень у Порядку державної реєстрації, а також технологічне підвищення надійності Реєстру через впровадження стандартів аудитного сліду, криптографічного захисту та інтероперабельних міжреєстрових зв'язків. Подібна еволюція не лише знизить трансакційні витрати та ризики судових спорів, а й підвищить інвестиційну привабливість обігу нерухомістю шляхом забезпечення стабільної публічної достовірності реєстраційних даних.

Список літератури:

1. Джафарова В. Правова природа та особливості державної реєстрації речових прав. *Цивільне право і процес*, 2020. Вип. 2. С. 31–36. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/6.pdf.

2. Щавинська Ю. М. Юридична природа речових прав та їх державна реєстрація. *Юридична наука*, 2020. Вип. № 4 (106), т. 1. С. 183–190. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/216.

3. Щавинська Ю. М. Адміністративна процедура державної реєстрації речових прав в Україні. *Юридична наука*, 2020. Вип. № 5 (107), т. 2. С. 100–107. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/307.

4. Малютяк В. В. Правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Наукові записки*. Серія: Право, 2024. Вип. 16. С. 124–128. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/411.

5. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 51. Ст. 553. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15.

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1127 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1141 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1141-2011-%D0%BF#Text.

Lukavyi Yu. P. ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE LEGAL ELEMENTS OF STATE REGISTRATION OF PROPRIETARY RIGHTS: THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL DIMENSION

The paper explores the legal elements of the Ukrainian system of state registration of real rights, emphasizing the interplay between private and public law. Building on current Ukrainian scholarship and binding legislation, it argues that registration is a dual-nature legal phenomenon: narrowly, it operates as a right-establishing legal fact; broadly, it functions as an administrative procedure and a complex of interrelated legal elements ("legal composition"). The study elaborates on the substantive content of the key structural elements, including legal facts, legally relevant conditions, procedural stages, and the resulting entry of data into the State Register of Proprietary Rights to Immovable Property (the State Register of Rights). It shows that the administrative-law dimension secures legality, public reliability, and procedural order, whereas the private-law dimension triggers the creation, transfer, and termination of subjective real rights and encumbrances. Special attention is devoted to the circle of actors (applicant, state registrar, public administration), the principles of simplicity, accessibility and transparency, and to recurrent enforcement challenges (legal certainty, verification of legal grounds, and digitalization). The paper proposes a structured model of the legal elements of registration along with fine-tuned legislative and by-law improvements aimed at aligning private-law outcomes with public-law procedural guarantees. The results are relevant for legal research and practice.

Keywords: *state registration, proprietary rights, state registration of proprietary rights to immovable property, legal fact, administrative procedure, State Register of Proprietary Rights to Immovable Property (State Register of Rights), public reliability (public authenticity).*

Дата першого надходження статті до видання: 21.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.5 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/08

Мазійчук В. А.
https://orcid.org/0009-0002-2471-1811
Національна академія Служби Безпеки України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз зарубіжного досвіду протидії правопорушенням в інформаційній сфері та визначено можливості його використання в Україні з урахуванням сучасних безпекових викликів. Наголошено, що правопорушення в інформаційній сфері є однією з найбільш динамічних і небезпечних загроз сучасному суспільству, оскільки вони безпосередньо впливають на національну безпеку держав, стабільність функціонування публічних інституцій, економічну безпеку, а також на реалізацію і захист прав та свобод людини. Обґрунтовано, що в умовах цифровізації суспільства та зростання кількості кіберзагроз правопорушення в інформаційній сфері набувають транснаціонального характеру, що потребує системного правового, організаційного та технологічного реагування

Встановлено, що ефективність зарубіжних моделей забезпечується поєднанням кримінально-правових механізмів, адміністративного регулювання, стандартизації інформаційної безпеки, міжвідомчої координації та активної співпраці держави з приватним сектором. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових актів та діяльності спеціалізованих органів кібербезпеки, які здійснюють моніторинг, запобігання та реагування на інформаційні загрози. Здійснено порівняльно-правову характеристику зазначених моделей і визначено їх ключові переваги та недоліки. Окреслено основні проблеми функціонування системи протидії правопорушенням в інформаційній сфері в Україні, зокрема недостатню координацію між суб'єктами забезпечення кібербезпеки, потребу в удосконаленні законодавства та низький рівень цифрової грамотності населення.

На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо адаптації зарубіжного досвіду в Україні, які полягають у впровадженні європейських стандартів захисту інформаційної інфраструктури, посиленні міжвідомчої взаємодії, удосконаленні механізмів превенції правопорушень та розвитку системи кіберосвіти. Зроблено висновок, що імплементація кращих міжнародних практик сприятиме підвищенню рівня інформаційної безпеки держави та зміцненню національної стійкості до сучасних інформаційних загроз.

Ключові слова: *інформаційна сфера, правопорушення в інформаційній сфері, кіберзлочинність, кібербезпека, інформаційна безпека, дезінформація, міжнародні стандарти.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, глобалізація цифрового простору та активна інтеграція України до світового інформаційного середовища зумовили суттєве зростання кількості та складності правопорушень в інформаційній сфері. Кіберзлочинність, несанкціоноване втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем, поширення дезінформації, посягання на персональні дані та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури становлять реальну загрозу національній безпеці, правам і свободам людини та стабільності функціонування державних інституцій.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах збройної агресії проти України, коли інформаційна сфера використовується як інструмент гібридного впливу. Інформаційні атаки, кібершпигунство, втручання в діяльність державних органів та об'єктів критичної інфраструктури мають системний характер і часто здійснюються з-за меж національної юрисдикції, що ускладнює їх розслідування та притягнення винних осіб до відповідальності.

Незважаючи на наявність в Україні нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки та протидії інформаційним правопорушенням, існують

© Мазійчук В. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

проблеми фрагментарності правового регулювання, недостатньої координації між суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки, а також невідповідності окремих положень національного законодавства сучасним міжнародним стандартам. Крім того, потребує вдосконалення система превенції правопорушень в інформаційній сфері та підвищення рівня цифрової грамотності населення. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність комплексного дослідження зарубіжного досвіду протидії правопорушенням в інформаційній сфері з метою визначення ефективних механізмів, які можуть бути імплементовані в національну правову систему. Вивчення кращих міжнародних практик дозволить сформувати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства та організаційних механізмів протидії інформаційним загрозам в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження зарубіжного досвіду протидії правопорушенням в інформаційній сфері шляхом аналізу правових, організаційних та інституційних моделей, що застосовуються у провідних державах і наднаціональних утвореннях, а також визначення можливостей і напрямів їх адаптації та використання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику визначення зарубіжного досвіду протидії правопорушенням в інформаційній сфері у своїх наукових працях досліджували такі вчені, як: І. В. Арістова, К. І. Бєляков, В. В. Бєлєвцева, О. І. Воронкова, О. А. Заярний, С. С. Єсімов, К. Є. Ковальов, Л. П. Коваленко, М. В. Ковалів, Б. Д. Леонов, С. В. Міловідова, В. І. Олійник, В. Я. Настюк, С. М. Правдюк, О. М. Рєзнік, О. М. Солодка, В. В. Сидоренко, О. В. Чуприна, О.Ю. Шостко, О. Г. Ярема та інші.

Виклад основного матеріалу. Європейський вектор розвитку України та її послідовні євроінтеграційні прагнення об'єктивно зумовлюють необхідність гармонізації національної правової системи зі стандартами, зокрема у сфері забезпечення національної та інформаційної безпеки. Як стверджує С. В. Міловідова, організація діяльності із протидії правопорушенням повинна базуватися на безумовній повазі до фундаментальних прав і свобод людини та громадянина як визначальному критерії ефективності правозастосування. Такий підхід має універсальний характер і підлягає реалізації незалежно від процесуального статусу особи в адміністративно-деліктних правовідносинах [1, с. 129–130]. У контексті протидії правопорушенням в інформаційній сфері таке положення набуває особливого значення, оскільки баланс між потребами безпеки та гарантіями прав людини є ключовою ознакою демократичної правової держави.

Потреба у зверненні до зарубіжного досвіду зумовлена тим, що в умовах стрімкої цифровізації суспільних відносин інформаційний простір перетворюється на один із ключових вимірів національної безпеки. Відтак ефективність протидії правопорушенням у цій сфері значною мірою залежить від здатності держави застосовувати сучасні організаційно-правові механізми, апробовані у провідних демократичних країнах [2, с. 41]. Одним із базових принципів функціонування сектору безпеки у демократичних державах є забезпечення ефективного цивільного демократичного контролю за діяльністю відповідних органів, включаючи спеціальні служби. Зарубіжна практика демонструє наявність розвинених механізмів такого контролю, які дозволяють досягти оптимального балансу між необхідністю збереження державної та службової таємниці та вимогами прозорості й підзвітності безпекових інституцій [3, с. 159–160]. Запровадження подібних механізмів в Україні сприятиме підвищенню рівня суспільної довіри до правоохоронних органів і водночас посиленню гарантій законності у процесі реалізації ними владних повноважень.

Визначаючи коло держав, досвід яких є найбільш релевантним для України, доцільно враховувати різноманіття моделей організаційно-функціональної побудови служб безпеки, сформованих під впливом історичних, політичних, соціально-економічних та культурних чинників. У цьому контексті особливий науковий інтерес становить досвід держав Центральної та Східної Європи, що пройшли складний шлях трансформації сектору безпеки після завершення існування соціалістичних режимів. Їхній досвід є цінним насамперед через подібність стартових умов реформування та спільність стратегічних орієнтирів, пов'язаних із європейською інтеграцією [4, с. 575].

У контексті протидії правопорушення в інформаційній сфері інтерес викликає досвід Великої Британії щодо системи захисту інформації з обмеженим доступом. Важливим нормативним актом у цій сфері є Закон «Про державну таємницю» (Official Secrets Act 1989), який встановлює юридичну відповідальність за неправомірне розголошення відомостей, що стосуються діяльності служб безпеки та розвідки. Відповідно до його положень, працівник спеціальних служб, який без належних підстав розкриває інформацію

або документи, отримані у зв'язку з виконанням службових обов'язків, вчиняє правопорушення незалежно від форми такого розголошення – фактичної передачі даних чи створення умов для їх оприлюднення [5]. Характерною рисою британської системи тривалий час була багаторівнева класифікація урядової інформації, яка до 2014 року передбачала п'ять ступенів секретності. Надалі вона була трансформована у спрощену модель урядової політики безпекових класифікацій (Government Security Classifications Policy), що включає рівні Top Secret, Secret та Official із можливістю застосування додаткових дескрипторів залежно від сфери інформації (фінансової, політичної, медичної тощо). Слід констатувати, що британська модель протидії правопорушенням у сфері обігу інформації характеризується чіткою правовою регламентацією режиму секретності, ефективною системою класифікації даних, інституційною багаторівневістю захисту та розвинутими механізмами парламентського контролю.

Водночас інший підхід реалізовано у Швейцарії, де до повноважень муніципальної поліції (City Police) віднесено розгляд адміністративних правопорушень і проступків незначної тяжкості поряд з іншими суб'єктами адміністративного нагляду. Така модель дозволяє забезпечити оперативність реагування на правопорушення та розвантажити судову систему [6, с. 145].

Незважаючи на певну подібність процедур кримінального провадження та провадження у справах про адміністративні правопорушення в розвинених європейських державах, їх правове регулювання характеризується істотною варіативністю моделей і підходів. Передусім це проявляється у нормативних джерелах, які визначають порядок здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів. Так, у ряді держав відповідні процедури регламентуються нормами кримінального права (зокрема, у Данії та Франції), в інших – спеціалізованими кодифікованими актами про адміністративні проступки (Чехія, Польща), тоді як окремі країни застосовують змішану модель, що передбачає одночасне використання норм кримінального та адміністративно-деліктного законодавства (Естонія, Болгарія, Хорватія). Така багатоманітність свідчить про відсутність єдиного універсального підходу до правового реагування на деліктну поведінку та водночас демонструє прагнення держав забезпечити оптимальний баланс між ефективністю юрисдикційної діяльності й процесуальними гарантіями прав особи [7, с. 159–160].

Показовим є досвід Федеративної Республіки Німеччина, де адміністративно-деліктне законодавство має децентралізований характер і складається з кількох взаємопов'язаних елементів: Федерального закону «Про адміністративні правопорушення» (Gesetz über Ordnungswidrigkeiten – OWiG), офіційних тлумачень Федерального конституційного суду та нормативно-правових актів федеральних земель. Закон визначає критерії відмежування адміністративних правопорушень від злочинів – ступінь суспільної небезпеки, цінність об'єкта посягання, підвідомчість органів розгляду справ, вид юридичної відповідальності та характер санкцій – і передбачає такі заходи впливу, як адміністративний штраф, попередження або попередження із грошовим стягненням [8, с. 177–178].

Німецьке адміністративно-деліктне право охоплює як матеріальні, так і процесуальні норми, що регулюють досудове провадження в органах адміністративної юрисдикції та судовий розгляд відповідних справ. Попри високий рівень законодавчої техніки, його характерною рисою залишається некодифікованість у широкому розумінні, що пояснюється відносною новизною цієї підгалузі права та незавершеністю процесів її систематизації. Водночас особливістю німецької моделі є те, що адміністративні правопорушення фактично розглядаються як складова кримінального права, що підтверджено практикою Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Öztürk v. Germany», де наголошено на необхідності поширення на такі провадження основних кримінально-процесуальних гарантій – презумпції невинуватості, права на захист та інших стандартів справедливого судочинства.

Своєрідний підхід реалізовано в Естонській Республіці, де провадження у справах про адміністративні правопорушення інтегроване у ширшу систему так званого карального права, що зумовлює застосування загальних положень кримінального процесу до розгляду проступків. Законодавство цієї держави передбачає декілька видів провадження – попереджувальне, прискорене та загальне, – що відображає принцип процесуальної економії та дозволяє оптимізувати витрати ресурсів залежно від складності справи [9, с. 117–118].

Ефективність протидії правопорушенням в інформаційній сфері у провідних державах світу зумовлена поєднанням кримінально-правових, адміністративно-правових, організаційних та технологічних механізмів. Зарубіжні моделі протидії правопорушенням в інформаційній сфері, характеризуються високим рівнем інституційної коор-

динації, стандартизації вимог до інформаційної безпеки та активною співпрацею держави з приватним сектором. Можна виокремити такі моделі:

– ***Модель Сполучених Штатів Америки.*** Американська модель є однією з найбільш розвинених і орієнтована насамперед на оперативне реагування та кримінальне переслідування правопорушників. Особливостями цієї моделі є: жорсткі кримінальні санкції; активна участь спецслужб; тісна взаємодія з технологічними корпораціями; розвинена система публічно-приватного партнерства.

– ***Європейська модель.*** Європейський підхід ґрунтується на принципах гармонізації законодавства, стандартизації безпеки та превенції. Ця модель характеризується: обов'язковою оцінкою ризиків; системою повідомлення про кіберінциденти; значними штрафами за порушення (особливо у сфері захисту персональних даних); орієнтацією на превенцію.

– ***Модель Японії.*** Японія формує централізовану модель кіберзахисту з акцентом на державний контроль та підвищення кіберграмотності населення. Особливості японської моделі: державна стратегія кібербезпеки переглядається регулярно; активна взаємодія з приватним сектором; обов'язкові стандарти безпеки для операторів критичної інфраструктури; масштабні освітні програми.

– **Модель Ізраїлю.** Ізраїль вважається одним із світових лідерів у сфері кіберзахисту. Центральним органом є Israel National Cyber Directorate, який координує кібероборону держави. Особливості ізраїльської моделі: поєднання військових та цивільних інструментів; активна підтримка стартап-екосистеми кібербезпеки; раннє виявлення та нейтралізація загроз; потужна система підготовки фахівців.

– ***Модель Німеччини.*** У Німеччині ключову роль відіграє Federal Office for Information Security **(BSI)**, що здійснює технічний нагляд та координацію безпеки інформаційних систем. Особливості: суворі вимоги до операторів критичної інфраструктури; регулярні аудити безпеки; обов'язкове повідомлення про інциденти; чітке нормативне регулювання цифрових сервісів [10, с. 123–124].

Зарубіжні моделі демонструють, що ефективна протидія правопорушенням в інформаційній сфері можлива лише за умов системного підходу, що поєднує правові, організаційні та технологічні механізми. Найбільш результативними є ті держави, які розвивають не лише каральні інструменти, а й превентивні механізми, стандартизацію та партнерство з приватним сектором. Саме такий комплексний підхід може бути орієнтиром для подальшого вдосконалення національної системи інформаційної безпеки України.

Варто також зазначити, що в окремих країнах адміністративно-юрисдикційні провадження правоохоронних органів обмежуються стадією фіксації правопорушення та підготовки матеріалів із подальшою передачею їх до суду. В інших, автономні адміністративні провадження взагалі не виділяються, оскільки основна функція правоохоронних органів полягає не у притягненні особи до адміністративної відповідальності, а у забезпеченні публічного порядку та превенції правопорушень [11, с. 15].

Таким чином, європейська практика демонструє наявність різних моделей правового реагування на делікти – від їх криміналізації до адміністративного врегулювання. Використання цих підходів із урахуванням національних правових традицій та сучасних безпекових викликів сприятиме підвищенню ефективності оперативно-службової діяльності СБ України та формуванню більш адаптивної системи протидії правопорушенням в інформаційному просторі. У контексті вдосконалення діяльності СБ України щодо протидії адміністративним правопорушенням в інформаційній сфері наведений зарубіжний досвід має суттєве методологічне значення [12, с. 115–116]. Передусім він свідчить про доцільність: посилення інституційної взаємодії між суб'єктами безпеки та правоохоронними органами; розвитку спрощених процедур реагування на правопорушення невеликої тяжкості в інформаційному середовищі; нормативного уточнення співвідношення кримінальної та адміністративної відповідальності у сфері інформаційної безпеки; розширення повноважень уповноважених органів щодо припинення правопорушень без надмірної судової формалізації.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що правопорушення в інформаційній сфері є однією з найбільш динамічних і небезпечних загроз сучасному суспільству, оскільки вони безпосередньо впливають на національну безпеку держав, стабільність функціонування публічних інституцій, економічну безпеку, а також на реалізацію і захист прав та свобод людини. Зарубіжний досвід протидії таким правопорушенням переконливо доводить, що ефективність державної політики у цій сфері залежить не від окремих правових чи організаційних заходів, а від цілісної, багаторівневої та скоординованої системи реагування на інформаційні загрози.

Аналіз моделей Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу, Японії, Ізраїлю та окремих європейських держав показав, що спільними рисами успішних систем протидії є наявність чіткої нормативно-правової бази, функціонування спеціалізованих органів кібербезпеки, запровадження обов'язкових стандартів захисту інформаційних ресурсів і критичної інфраструктури, а також ефективна міжвідомча координація. Важливе значення у зарубіжних моделях надається превентивним заходам, ранньому виявленню кіберзагроз, системі обов'язкового інформування про кіберінциденти та активній співпраці держави з приватним сектором, який володіє значною частиною інформаційних ресурсів.

Водночас встановлено, що українська система протидії правопорушенням в інформаційній сфері, незважаючи на наявність базових правових і інституційних елементів, потребує подальшого вдосконалення. Серед ключових проблем виокремлено фрагментарність правового регулювання, недостатній рівень координації між суб'єктами забезпечення інформаційної та кібербезпеки, відсутність єдиних обов'язкових стандартів захисту інформаційних систем, а також обмежену увагу до питань превенції та підвищення цифрової грамотності населення.

Список літератури:

1. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 231 с.

2. Солодка О. М. Інформаційний простір держави як сфера реалізації інформаційного суверенітету. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 39–46. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221216

3. Рєзнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: монограф. Суми, 2018. 475 с.

4. Воронкова О. І. Інформаційна сфера України в умовах сталого розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 574–579. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/135

5. Official Secrets Act 1989. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6

6. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.

7. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 416 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4844?utm_source=chatgpt.com

8. Шостко О. Ю. Аналіз ефективної діяльності системи кримінальної юстиції у сфері протидії організованій злочинності в окремих європейських країнах. *Проблеми законності.* 2009. № 1. С. 176–185.

9. Ковальов К. Є., Леонов Б. Д. Забезпечення охорони державної та службової таємниці у сфері оперативно-розшукової діяльності за законодавством окремих держав: порівняльний аналіз. *Інформація і право.* 2017. № 1 (20). С. 115–125.

10. Олійник В. І. Досвід кримінально-правового забезпечення охорони державної таємниці країн близького зарубіжжя. *Юридична наука.* 2020. № 12. С. 122–125.

11. Арістова І. В. Національний механізм реалізації цілей сталого розвитку в умовах інформаційного суспільства в Україні: роль юридичного механізму та його складових. Монографія: Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку. *Scientific monograph*. Vol. 1. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 1–31 DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-1.

12. Коваленко Л. П. Інформаційне право: підручник. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с. URL: https://jurkniga.ua/informatsiyne-pravo-pidruchnik?utm_source=chatgpt.com

Maziychuk V. A. FOREIGN EXPERIENCE OF COMBATING INFORMATION OFFENSES AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of foreign experience of combating information offenses and identifies possibilities of its use in Ukraine, taking into account modern security challenges. It is emphasized that information offenses are one of the most dynamic and dangerous threats to modern society, since they directly affect the national security of states, the stability of the functioning of public institutions, economic security, as well as the implementation and protection of human rights and freedoms. It is substantiated that in the conditions of digitalization of society and the growth of the number of cyber threats, offenses in the information sphere are becoming transnational in nature, which requires a systematic legal, organizational and technological response.

It is established that the effectiveness of foreign models is ensured by a combination of criminal law mechanisms, administrative regulation, standardization of information security, interagency coordination and

active cooperation of the state with the private sector. Particular attention is paid to the analysis of regulatory legal acts and the activities of specialized cybersecurity bodies that monitor, prevent and respond to information threats. A comparative legal characteristic of the above models is carried out and their key advantages and disadvantages are identified. The main problems of the functioning of the system for combating offenses in the information sphere in Ukraine are outlined, in particular, insufficient coordination between entities providing cybersecurity, the need to improve legislation and the low level of digital literacy of the population.

Based on the research, proposals have been formulated for adapting foreign experience in Ukraine, which consist in implementing European standards for protecting information infrastructure, strengthening interdepartmental cooperation, improving mechanisms for preventing offenses and developing a cyber education system. It was concluded that the implementation of best international practices will contribute to increasing the level of information security of the state and strengthening national resilience to modern information threats.

Keywords: *information sphere, offenses in the information sphere, cybercrime, cybersecurity, information security, disinformation, international standards.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 351.74:327
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/09

Манжула А. А.
https://orcid.org/0000-0003-4662-9376
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Максименко Н. В.
https://orcid.org/0000-0002-1005-5115
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Коломоєць О. Д.
https://orcid.org/0000-0003-2129-9374
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ФАКТОР УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено роль міжнародного співробітництва як важливого чинника удосконалення управлінської діяльності в Національній поліції України. Обґрунтовано актуальність теми в умовах глобалізації, зростання транснаціональної злочинності та запровадження правового режиму воєнного стану, що зумовлює необхідність активізації міжнародної взаємодії у правоохоронній сфері. Наголошено, що міжнародне співробітництво сприяє підвищенню ефективності управління, координації діяльності правоохоронних органів, запровадженню сучасних управлінських підходів та імплементації європейських стандартів поліцейської діяльності.

Проаналізовано нормативно-правові засади міжнародної співпраці правоохоронних органів України, зокрема положення Конституції України, профільних законів та міжнародних договорів. Розглянуто історичні аспекти становлення правового регулювання міжнародного співробітництва, починаючи із Закону України «Про міліцію» та до сучасного етапу розвитку, пов'язаного з функціонуванням Національної поліції України. Визначено значення взаємодії з міжнародними правоохоронними організаціями, зокрема Інтерполом та Європолом, у протидії злочинності, обміні інформацією та проведенні спільних операцій.

Окрему увагу приділено діяльності Департаменту міжнародного співробітництва Міністерства внутрішніх справ України як ключового суб'єкта координації міжнародної правоохоронної взаємодії. Встановлено, що його функціонування сприяє інтеграції Національної поліції України у міжнародну систему безпеки та підвищенню ефективності її діяльності.

Водночас визначено низку проблемних аспектів, що стримують розвиток міжнародного співробітництва, зокрема недостатню гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, складність процедур обміну інформацією, організаційні труднощі взаємодії між державними органами та необхідність адаптації до новітніх безпекових викликів. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення правових та організаційних механізмів міжнародної взаємодії.

Ключові слова: *управлінські рішення в національній поліції, взаємодія підрозділів національної поліції, охорона публічного порядку в особливих умовах, засоби використання сил для охорони публічного порядку та безпеки, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. Стаття 18 Конституції України визначає курс зовнішньополітичної діяльність держави, що спрямований на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом розвитку мирного та взаємовигідного співробітництва з державами міжнародного співтовариства на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [1]. Важливою складовою такого співробітництва виступає міжнародна взаємодія у сфері правоохоронної діяльності, яка

© Манжула А. А., Максименко Н. В., Коломоєць О. Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

розвивалася паралельно зі становленням української державності та формуванням національної системи правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України.

В умовах запровадження правового режиму воєнного стану значення міжнародного співробітництва у сфері правоохоронної діяльності суттєво зростає, оскільки воно сприяє підвищенню ефективності управління, координації дій правоохоронних органів, протидії транснаціональній злочинності, забезпеченню публічної безпеки та порядку, а також запозиченню передового міжнародного досвіду функціонування поліцейських інституцій. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження ролі міжнародного співробітництва як одного з чинників удосконалення управлінської діяльності Національної поліції України в сучасних безпекових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правову основу аналізу управлінського аспекту в правоохоронних органах у взаємозв'язку з міжнародним співробітництвом розкрили у своїх працях такі вчені, як: Н.Б. Арабаджи, Т.І. Гудзь, Г.В. Звірянський, Д.А. Зінченко, Л.В. Іщенко, І.В. Кріцак, Ю.М. Коломієць, Н.А. Савицька, І.В. Серединський, І.М. Ткаченко, О.Г. Філіпчук, Ю.Г. Хоміч та ін.)

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі міжнародного співробітництва як важливого чинника удосконалення управлінської діяльності в Національній поліції України.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації, розвитку транснаціональної злочинності та запровадження в Україні правового режиму воєнного стану особливого значення набуває налагодження ефективної міжнародної взаємодії у сфері правоохоронної діяльності. Саме міжнародне співробітництво сприяє обміну досвідом, запровадженню сучасних управлінських підходів, впровадженню європейських стандартів поліцейської діяльності та підвищенню ефективності функціонування Національної поліції України.

Крім того, міжнародна співпраця у правоохоронній сфері виступає важливим інструментом протидії злочинності, кіберзлочинності, торгівлі людьми та іншим загрозам, які потребують узгоджених дій держав на міжнародному рівні. У цьому контексті міжнародне співробітництво сприяє підвищенню ефективності діяльності поліцейських інституцій, розвитку їх організаційно-управлінських механізмів та наближенню до європейських стандартів правоохоронної діяльності.

Логічним підґрунтям для розвитку такої взаємодії стало формування відповідної нормативно-правової бази, яка визначає повноваження правоохоронних органів України у сфері міжнародного співробітництва та регламентує порядок їх взаємодії з іноземними партнерами. У цьому контексті важливе значення має історичний розвиток правового регулювання такої діяльності.

Першим документом, згідно з яким була встановлена компетенція одного з правоохоронних органів України здійснювати співробітництво з відповідними органами інших держав і міжнародними організаціями, став Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. (втратив чинність втратив чинність на підставі Закону № 580-VIII від 02.07.2015), який ст. 8 визначав: «Співробітництво у сфері діяльності міліції між Міністерством внутрішніх справ України та відповідними органами інших держав і міжнародними організаціями поліції здійснюється відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна» [4].

У контексті міжнародного співробітництва на міліцію було покладено зобов'язання виконувати в межах своєї компетенції запити правоохоронних органів інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна (ст. 10) [4].

У свою чергу, до переліку прав міліції було віднесено, зокрема, право затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях іноземців та осіб без громадянства, які розшукуються правоохоронними органами інших держав як підозрювані, обвинувачені у вчиненні злочину або як засуджені, які ухиляються від виконання кримінального покарання, – в порядку та на строки, передбачені законодавством України, міжнародними договорами України, а також звертатися у межах своєї компетенції із запитами до правоохоронних органів інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна [4].

На сьогодні чинне законодавство України передбачає розгалужену систему нормативно-правових актів, що регулюють порядок здійснення міжнародного співробітництва у сфері правоохоронної діяльності. Це дає можливість останнім встановлювати та підтримувати міжнародні зв'язки з пра-

воохоронними органами зарубіжних держав та міжнародними організаціями, нормативні засади діяльності яких передбачають можливість взаємодії у сфері забезпечення правопорядку.

Правові засади міжнародного співробітництва правоохоронних органів нашої держави відображені в Конституції України, Законі України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р., Митному кодексі України від 13 березня 2012 р., Законі України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р., Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р., Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. тощо.

Так, в чинній редакції Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. ст. 4 зазначаються підґрунтя міжнародного співробітництва поліції, яке базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна. Поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції. Поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [6]. Також, відповідно до закріплених положень (ст. 23), поліція організовує взаємодію правоохоронних та інших державних органів України з Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом, Європейським поліцейським офісом (Європолом), а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу [6]. Така співпраця має важливе значення для оперативного обміну інформацією, координації спільних заходів із протидії організованій та транснаціональній злочинності, розшуку осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, а також запобігання новим формам злочинності, зокрема кіберзлочинам, торгівлі людьми, незаконному обігу зброї та наркотичних засобів.

Правовою основою встановлення відносин співробітництва між Україною та Європолом стала Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016, ратифікована Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017, яка визначає цілі співробітництва, сферу його дії тощо [7].

25 березня 1993 року у зв'язку з прийняттям України до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу було засноване Національне центральне бюро (далі – НЦБ) Інтерполу. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу» взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу [5].

Попри повномасштабне вторгнення росії, українська поліція не лише продовжує ефективну співпрацю з Інтерполом, а й розширює міжнародну взаємодію, зміцнюючи позиції України у глобальній безпековій архітектурі.

Національне центральне бюро Інтерполу в Україні є з'єднувальною ланкою між правоохоронними органами України та 196 країнами-членами Інтерполу. Його завдання – забезпечити оперативний обмін інформацією, міжнародний розшук, протидію тероризму та організованій злочинності [2].

У структурі Національної поліції України функціонує спеціалізований підрозділ – Департамент міжнародного співробітництва Міністерства внутрішніх справ, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері міжнародної правоохоронної взаємодії та координацію співпраці з міжнародними партнерами. Департамент був сформований у процесі інституційного становлення Національної поліції після прийняття Закону України «Про Національну поліцію» (2015 р.) та початку реформування системи правоохоронних органів. Його створення стало складовою формування сучасної системи міжнародного поліцейського співробітництва України.

Відповідно до Положення про Департамент міжнародного співробітництва Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 21 серпня 2020 року № 620, на Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України покладено передусім координаційну управлінську функцію у сфері міжнародної правоохоронної взаємодії [3]. Зміст цієї функції полягає в організації та координації діяльності підрозділів Національної поліції України щодо встановлення і розвитку співпраці з міжнародними правоохоронними організаціями, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними інституціями у сфері протидії злочинності.

На сьогодні Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної полі-

ції України (далі – Департамент) взаємодіє з міжнародними правоохоронними організаціями, зокрема Interpol та Europol, сприяє ефективнішій боротьбі з транснаціональною злочинністю. Завдяки міжнародним каналам комунікації Департаменту забезпечується швидкий обмін даними щодо розшуку осіб, викраденого майна, злочинних угруповань та інших загроз. Підрозділи поліції отримують можливість брати участь у міжнародних правоохоронних операціях, що підвищує ефективність протидії організованій злочинності.

Як бачимо, ключовим управлінським призначенням департаменту є організація та координація міжнародного поліцейського співробітництва, що сприяє підвищенню ефективності діяльності Національної поліції та її інтеграції у міжнародну систему забезпечення безпеки.

Висновки. Діяльність Департаменту відіграє важливу управлінську роль у розвитку міжнародної правоохоронної співпраці України, однак для підвищення її ефективності необхідним є подальше вдосконалення правових, організаційних та ресурсних механізмів міжнародної взаємодії.

На сьогодні залишаються невирішеними низка проблемних питань у сфері співробітництва національних правоохоронних органів з міжнародними правоохоронними організаціями, серед яких: 1) недостатній рівень гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, оскільки окремі його положення потребують подальшого узгодження з міжнародними нормами та практикою їх застосування; 2) процедури міжнародного обміну інформацією інколи потребують значного часу через складність погоджувальних бюрократичних механізмів; 3) у деяких випадках виникають труднощі у взаємодії між різними державними органами, що беруть участь у міжнародному співробітництві; 4) сучасні виклики, такі як кіберзлочинність, незаконний обіг зброї чи фінансування тероризму, потребують постійного вдосконалення механізмів міжнародної взаємодії.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top (дата звернення 20.02.2026)

2. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні: 32 роки міжнародної співпраці та боротьби зі злочинністю. *Національна поліція України: Офіційний вебпортал.* 25 березня 2025. URL: https://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiu (дата звернення 20.02.2026)

3. Про затвердження Положення про Департамент міжнародного співробітництва Міністерства внутрішніх справ: наказ МВС України від 21 серпня 2020 року № 620. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MVS984 (дата звернення 20.02.2026)

4. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII. Втрата чинності від 07.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text (дата звернення 20.02.2026)

5. Про Національне центральне бюро Інтерполу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF#Text (дата звернення 20.02.2026)

6. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 20.02.2026)

7. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016, ратифікована Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#top (дата звернення 20.02.2026)

Manzhula A. A., Maksymenko N. V., Kolomoiets O. D. INTERNATIONAL COOPERATION AS A FACTOR IN IMPROVING MANAGEMENT IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article examines the role of international cooperation as an important factor in improving management activities in the National Police of Ukraine. The relevance of the topic in the conditions of globalization, the growth of transnational crime and the introduction of a legal regime of martial law, which necessitates the activation of international cooperation in the law enforcement sphere, is substantiated. It was emphasized that international cooperation contributes to increasing the efficiency of management, coordinating the activities of law enforcement agencies, introducing modern management approaches and implementing European standards of police activity.

The regulatory and legal principles of international cooperation of law enforcement agencies of Ukraine, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, relevant laws and international treaties, are analyzed. The historical aspects of the formation of legal regulation of international cooperation are considered, starting with the Law of Ukraine «On Militia» and up to the current stage of development related to the functioning of the

National Police of Ukraine. The importance of interaction with international law enforcement organizations, in particular Interpol and Europol, in combating crime, exchanging information and conducting joint operations is determined.

Particular attention is paid to the activities of the Department of International Cooperation of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a key subject of coordination of international law enforcement cooperation. It has been established that its functioning contributes to the integration of the National Police of Ukraine into the international security system and increasing the efficiency of its activities.

At the same time, a number of problematic aspects restraining the development of international cooperation have been identified, including insufficient harmonization of national legislation with European standards, the complexity of information exchange procedures, organizational difficulties of interaction between state bodies, and the need to adapt to the latest security challenges. The need for further improvement of legal and organizational mechanisms of international interaction is substantiated

Keywords: *management decisions in the national police, interaction of national police units, protection of public order in special conditions, means of using forces to protect public order and security, law enforcement activities, law enforcement agencies.*

Дата першого надходження статті до видання: 22.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 004.056:342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/10

Нікітін В. В.
https://orcid.org/0000-0001-6915-6319
Київський національний університет будівництва і архітектури

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ Й ПРИВАТНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, ОБОВ'ЯЗКИ ОПЕРАТОРІВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ІНЦИДЕНТИ, ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ Й БІЗНЕСУ, СТРАХУВАННЯ КІБЕРРИЗИКІВ

У статті досліджено правову архітектоніку кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури (КІ) як інституту подвійної природи – публічно-правової (державна політика, регуляторний нагляд, обов'язкові стандарти безпеки, обмін інформацією та реагування) і приватно-правової (договірні моделі, деліктна відповідальність, комплаєнс, страхування кіберризиків). На основі аналізу Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Закону України «Про критичну інфраструктуру», законодавства про захист персональних даних та цивільно-правових норм про відшкодування шкоди обґрунтовано систему обов'язків операторів/суб'єктів КІ: управління ризиками, організаційно-технічні заходи, безперервність функціонування, ведення журналів подій, взаємодія з CERT-UA/НКЦК та своєчасне повідомлення про кіберінциденти [1, с. 40], [2, с. 829].

Показано, що правова відповідальність за кіберінциденти має багаторівневий характер: адміністративну, кримінальну, цивільно-правову (договірну й позадоговірну), а також відповідальність держави за шкоду, спричинену незаконними рішеннями/діями органів влади у державно-приватних відносинах. Окрему увагу приділено відшкодуванню моральної шкоди за витік персональних даних, де застосовуються підходи Верховного Суду (зокрема Великої Палати) щодо критеріїв справедливості компенсації та доказування немайнових втрат. Розкрито потенціал кіберстрахування як приватно-правового інструменту перерозподілу ризиків, його обмеження (виключення, франшизи, умови про мінімальні контрольні заходи) та можливі стимули держави до розвитку ринку. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства і практики: гармонізацію з підходами Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2), уточнення режиму повідомлення про інциденти, визначення мінімальних кіберобов'язків для операторів КІ, посилення захисту персональних даних та процесуальних механізмів відшкодування шкоди.

Ключові слова: *кібербезпека, критична інфраструктура, кіберінцидент, оператор КІ, державно-приватне партнерство, деліктна відповідальність, кіберстрахування.*

Постановка проблеми. Критична інфраструктура (КІ) у сучасній державі є системоутворювальним комплексом об'єктів і сервісів, без яких неможливі базові соціально-економічні процеси: енергопостачання, транспорт, зв'язок, фінансові послуги, охорона здоров'я, водопостачання, державне управління тощо. Цифровізація цих сфер, з одного боку, підвищує ефективність, а з іншого – множить поверхню атак: промислові мережі (ICS/SCADA), хмарні сервіси, Інтернет речей, віддалені робочі місця. З огляду на воєнний стан і постійну активність державних та недержавних кіберзагроз, захист КІ перетворився з «питання техніки» на ключову функцію публічної влади і бізнесу [2, с. 828–829].

Українське право формує багаторівневий режим кіберзахисту, в якому взаємодіють конституційні гарантії безпеки та приватності, адміністративно-правові інструменти регуляції та контролю, цивільно-правові моделі відповідальності, а також спеціальні процедури виявлення, фіксації та реагування на кіберінциденти. Саме така «подвійна» природа інституту кібербезпеки КІ – поєднання імперативних обов'язків (public law) і диспозитивних/ризикорозподільчих механізмів (private law) – визначає його методологічну складність і практичну значущість [1, с. 35; 2, с. 829].

На практиці основні проблеми виникають на стику режимів: 1) коли оператор КІ формально

© Нікітін В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

виконує публічно-правові вимоги, але несе приватно-правову відповідальність перед контрагентами/споживачами; 2) коли порушення спричиняє витік персональних даних і постає питання моральної шкоди; 3) коли інцидент пов'язаний із діями (бездіяльністю) державного органу – наприклад, регулятора, замовника у державно-приватному партнерстві або органу, що координує реагування. Ці ситуації вимагають доктринально й процесуально узгоджених підходів.

Актуальність теми зумовлена трьома групами факторів. По-перше, інтенсивністю кіберінцидентів у секторі державного управління та підприємств, що забезпечують життєдіяльність держави, а також зростанням впливу інцидентів на фізичну безпеку та економіку. По-друге, нормативною еволюцією: у 2021 році ухвалено Закон України «Про критичну інфраструктуру», який заклав базові інституційні рамки для класифікації об'єктів і визначення суб'єктів системи захисту, але значна частина механізмів реалізується через підзаконні акти і секторальні правила. По-третє, інтеграційним вектором України та необхідністю врахування європейських підходів до кіберобов'язків (зокрема NIS2), що передбачають ризик-орієнтоване управління, обов'язкове повідомлення про інциденти та ефективні санкції [1, с. 40].

Паралельно з публічно-правовим регулюванням стрімко розвивається приватноправовий сегмент: договори про надання хмарних послуг, аутсорсинг SOC/CSIRT, ліцензійні договори на програмне забезпечення, угоди про рівень сервісу (SLA), а також страхові продукти від кіберризиків. У цих договорах фіксуються стандарти належної обачності, розподіляються ризики простою, втрати даних та відповідальності перед третіми особами. Відсутність єдиного методологічного «містка» між публічним і приватним правом породжує колізії у кваліфікації порушень та доказуванні збитків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кібербезпеки у правовому вимірі досліджуються українськими науковцями різних шкіл: у площині інформаційного права, адміністративного права та національної безпеки. Зокрема, Б. В. Богдан аналізує державну політику захисту КІ в умовах воєнного стану, підкреслюючи особливості нормативних режимів та інституційної координації [2, с. 828–829]. В. Богом'я та В. Галунько розглядають правове регулювання кібербезпеки критичної інфраструктури з урахуванням категорій «кіберінцидент», «кіберзагроза» та порівняльних підходів ЄС [1, с. 37–38, 40].

У ширшому науковому контексті варто відзначити праці представників української школи інформаційного права. Так, О. А. Баранов у дослідженнях щодо правового регулювання цифрових технологій (зокрема Інтернету речей) окреслює системні ризики та потребу адаптації традиційних інститутів відповідальності до цифрового середовища [3, с. 30–35]. В. М. Фурашев у працях з інформаційної безпеки та правових питань ІТ-розвитку акцентує на необхідності комплексного нормативного підходу до захисту інформаційних ресурсів [4, с. 12–18]. Окремий пласт складають міжгалузеві дослідження страхування кіберризиків, які пропонують моделі покриття кібервідповідальності та майнових втрат [5, с. 44–50].

Водночас у вітчизняній доктрині залишається недостатньо опрацьованою проблема «зшивки» публічно-правового режиму кіберобов'язків операторів КІ з приватно-правовими наслідками інцидентів: відшкодуванням збитків контрагентам, моральної шкоди за витік персональних даних, регресом між учасниками ланцюга постачання, а також із відповідальністю держави у державно-приватних відносинах. Ця стаття спрямована на заповнення зазначеної прогалини.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне висвітлення публічно-правових і приватно-правових механізмів кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури, визначення обов'язків операторів КІ та моделей відповідальності за кіберінциденти, а також обґрунтування напрямів удосконалення законодавства та практики взаємодії держави й бізнесу.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) окреслити понятійно-категоріальну основу та систему суб'єктів у сфері кіберзахисту КІ; 2) систематизувати публічно-правові інструменти (стандарти, нагляд, реагування, санкції) та їх інституційне забезпечення; 3) розкрити приватно-правові механізми (договори, комплаєнс, делікт, страхування) і типові розподіли ризиків; 4) проаналізувати відповідальність операторів за інциденти, включно з моральною шкодою від витоків даних; 5) дослідити відповідальність у державно-приватних відносинах та підходи Великої Палати Верховного Суду; 6) сформулювати пропозиції щодо гармонізації українського підходу з європейськими стандартами та підвищення ефективності практики.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство використовує взаємопов'язані категорії «критична інфраструктура», «критична інформаційна інфраструктура», «кібербезпека»,

«кіберзагроза» та «кіберінцидент». Закон України «Про критичну інфраструктуру» визначає загальну систему ідентифікації та категоризації об'єктів, суб'єктів системи захисту та принципи функціонування у мирний час, тоді як особливості в умовах надзвичайного стану й воєнного стану деталізуються іншими актами, що підкреслюється у доктрині [2, с. 829].

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» закріплює базові принципи кіберзахисту, суб'єктів національної системи та поняття «кіберінцидент» як порушення нормального функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем або доступності/цілісності даних [1, с. 38]. Юридична техніка цих дефініцій має практичне значення, адже впливає на обсяг обов'язку повідомляти про інцидент, межі кримінально-правової кваліфікації, а також на страхові умови щодо настання «страхового випадку».

Системність регулювання забезпечують також норми цивільного та господарського законодавства про відповідальність за невиконання зобов'язань і завдання шкоди, законодавство про інформацію та персональні дані, а також підзаконні акти, що встановлюють вимоги до організаційно-технічних заходів, аудиту та обміну інформацією про кіберзагрози.

Публічно-правові механізми: політика, нагляд, координація, санкції. Публічно-правовий сегмент кібербезпеки КІ охоплює: (а) формування державної політики та стратегічних пріоритетів; (б) визначення обов'язкових правил/мінімальних стандартів безпеки; (в) інституційну координацію реагування на інциденти; (г) контроль і застосування санкцій. У період воєнного стану ця система доповнюється спеціальними режимами захисту об'єктів та процедурою реагування на кризові ситуації [2, с. 829].

Функціонально важливо розрізняти регуляторний контроль (перевірки, припис, штраф) і координаційно-оперативні механізми (CERT/CSIRT, розслідування інцидентів, обмін IOC, сповіщення щодо вразливостей). Ефективність публічно-правового впливу значною мірою залежить від побудови довіри між державними органами й операторами КІ, оскільки без «добровільного комплаєнсу» та своєчасного повідомлення про інциденти реакція держави стає запізнілою. Саме тому порівняльний досвід ЄС (NIS2) закріплює поєднання ризик-менеджменту, обов'язку реагування та нагляду/санкцій [1, с. 40].

Окремою публічно-правовою площиною виступає державний нагляд за захистом персональних даних. У контексті КІ витоки персональних даних можуть супроводжувати фактичні збої надання послуг (наприклад, у транспорті, енергетиці чи фінансових сервісах), а отже порушують не лише «інформаційні», але й базові соціальні права. Це вимагає синхронізації кіберрегулювання та режиму персональних даних: інцидент-репортинг, повідомлення суб'єктів даних, оцінка впливу та відновлення.

Приватно-правові механізми: договори, комплаєнс, відповідальність і доказування. Приватно-правова складова кібербезпеки КІ реалізується насамперед через договори. Типові моделі включають: (1) договори постачання/обслуговування обладнання (у т.ч. промислових контролерів); (2) ліцензійні договори та договори підтримки ПЗ; (3) договори з провайдерами хмарної інфраструктури та центрами обробки даних; (4) аутсорсинг кіберзахисту (SOC/CSIRT); (5) договори про рівень сервісу (SLA), що встановлюють показники доступності та час відновлення. Через такі договори формується «приватний стандарт належної кіберобачності», який може бути як жорсткішим, так і м'якшим за мінімальні публічно-правові вимоги.

Особливість приватноправового режиму – необхідність доказування причинно-наслідкового зв'язку між порушенням кіберобов'язків та збитками. Для КІ це складно, адже інциденти часто мають багатофакторну природу (ланцюг постачання, нульовий день, людський фактор, збої електропостачання). Доктрина деліктного права вказує, що проста послідовність подій не є достатньою для встановлення причинного зв'язку; потрібна необхідність і закономірність наслідків [6, с. 125–128].

Тому у договірній практиці поширені: гарантійні положення про мінімальні заходи безпеки (MFA, резервне копіювання, сегментація мереж), обов'язок повідомляти про інцидент протягом визначеного часу, а також договірні обмеження відповідальності (ліміти, виключення непрямих збитків). Однак у відносинах із споживачами/фізичними особами такі обмеження можуть бути обмежені імперативними нормами про захист прав споживачів та відшкодування моральної шкоди.

Обов'язки операторів/суб'єктів КІ: зміст і стандарти належності. Систему ключових обов'язків операторів КІ доцільно групувати у чотири блоки: (а) управління ризиками і планування; (б) організаційні й технічні заходи (політики доступу, сегментація, криптографічний

захист, контроль змін); (в) безперервність та відновлення (BCP/DRP, резервні копії, тестування); (г) взаємодія та повідомлення про інциденти (комунікаційні протоколи, передача інформації до компетентних органів, збереження доказів). У науковій літературі підкреслюється, що повідомлення про кіберінциденти є інструментом швидкого реагування та обміну даними про загрози [1, с. 40].

У період воєнного стану додаткового значення набувають режими фізичного захисту та резервування критичних процесів, включно з розподіленими центрами керування, альтернативними каналами зв'язку та впровадженням кризового менеджменту [2, с. 829].

З позицій приватного права виконання цих обов'язків стає елементом доказування належної поведінки (due diligence). Оператор, який доведе, що впровадив мінімально необхідні заходи, може зменшити ризики деліктної відповідальності або розширити страхове покриття. Натомість невиконання базових кіберконтролів часто кваліфікується як груба необережність, що тягне відмову у виплаті страхового відшкодування або регрес страховика.

Відповідальність за кіберінциденти: договірна, деліктна, адміністративна та кримінальна. Юридична відповідальність у сфері кіберінцидентів є багаторівневою. Публічно-правова відповідальність реалізується через адміністративні санкції (за порушення вимог безпеки, порядку обробки даних, невиконання приписів регулятора) та кримінальну відповідальність за втручання в роботу інформаційних систем, несанкціоноване поширення інформації, шкідливе програмне забезпечення тощо. Приватно-правова відповідальність реалізується через договірні санкції (неустойка, штраф, відшкодування збитків) та делікт (відшкодування шкоди, моральної шкоди, компенсація витрат на відновлення).

Для КІ ключовим є поєднання двох площин порушення: 1) порушення обов'язків перед державою (публічно-правові обов'язки щодо забезпечення безпеки та інцидент-репортингу), 2) порушення обов'язків перед контрагентами та споживачами (доступність послуг, конфіденційність даних, цілісність). На стику цих площин виникає проблема кваліфікації інциденту і «вибору відповідальності», а також процесуальної юрисдикції.

Моральна шкода за витік персональних даних: підходи Верховного Суду та Велика Палата. Витік персональних даних у результаті кіберінциденту може спричиняти не лише майнові втрати (шахрайство, викрадення коштів), а й немайнові (моральні) страждання: відчуття небезпеки, порушення приватності, репутаційні втрати, психологічний дискомфорт. Цивільно-правовою основою є ст. 23 ЦК України, яка допускає компенсацію моральної шкоди внаслідок порушення особистих немайнових прав, а також норми Закону України «Про захист персональних даних», що встановлює принципи обробки даних та право суб'єкта на захист.

Важливою є судова практика Великої Палати Верховного Суду щодо критеріїв визначення розміру моральної шкоди. Так, у постанові від 12.11.2019 у справі № 904/4494/18 Велика Палата вказала, що розмір компенсації залежить від характеру діяння порушника, негативних наслідків для позивача та має ґрунтуватися на вимогах розумності та справедливості [7, с. 15–17]. Ці підходи релевантні для оцінки моральної шкоди від витоку даних: ступінь втручання в приватність, масштаб поширення даних, вразливість категорій даних (наприклад, медичні, фінансові), наявність подальших наслідків (шахрайство, переслідування).

Додатково, у постанові ВП ВС від 15.12.2020 у справі № 752/17832/14-ц Велика Палата аналізувала механізми компенсації моральної шкоди, завданої незаконними діями органів державної влади, підкреслюючи необхідність врахування тривалості порушення і реальних наслідків для особи (психологічні страждання, порушення звичного способу життя) [8, с. 80–82]. Хоча фабула справи не стосувалася кіберінцидентів, правові підходи до оцінки немайнових втрат можуть бути застосовані і до витоків даних, особливо коли інцидент пов'язаний із неналежною діяльністю суб'єкта публічної влади або комунального оператора.

Суди касаційних інстанцій також розвивають практику безпосередньо щодо втручання у приватність: наприклад, у постанові Касаційного цивільного суду ВС від 19.07.2023 у справі № 214/11028/21 зазначено, що непропорційне втручання у приватне життя здатне спричинити моральні страждання, які підлягають компенсації [9, с. 6-8]. Для спорів про витік даних це означає, що доказування може будуватися не лише на економічних наслідках, а й на доведенні самого факту істотного порушення приватності та почуття небезпеки.

Відповідальність у державно-приватних відносинах: позиції Великої Палати. У сфері КІ

значна частина взаємодії держави і бізнесу відбувається в режимі державних контрактів, концесій, державно-приватного партнерства (ДПП), регуляторного нагляду та адміністративних дозволів. У разі кіберінциденту постає питання: хто і в якому порядку відповідає за шкоду – оператор, постачальник або держава (регулятор/координатор).

Показовою є позиція Великої Палати Верховного Суду у справі № 925/556/21 (01.03.2023), яка підтверджує подвійність обов'язків: реєстрація податкової накладної є публічно-правовим обов'язком, але сторони господарського договору можуть встановлювати договірний обов'язок надати належно зареєстрований документ, порушення якого може завдати збитків [10, с. 69–75]. Водночас, якщо збитки є наслідком незаконних дій податкового органу, вони підлягають відшкодуванню не в договірних, а в позадоговірних відносинах за рахунок держави (ст. 56 Конституції, статті 1173-1174 ЦК) [10, с. 101–137].

Цей висновок має принципове значення для кіберінцидентів у КІ. По-перше, він дозволяє правильно розмежувати ризики: оператор відповідає перед контрагентом за невиконання SLA/зобов'язань щодо безпеки, але може мати підстави для регресу чи окремого позову до держави, якщо шкода є наслідком незаконного владного рішення (наприклад, протиправних обмежень доступу до інфраструктури або неналежних координаційних дій). По-друге, підкреслюється значення належної поведінки оператора: для доведення державної відповідальності необхідно встановити протиправність акта/дії органу, факт шкоди та причинний зв'язок [10, с. 138–159].

Взаємодія держави й бізнесу: інформаційний обмін, ДПП, стандарти реагування. Взаємодія держави й бізнесу у сфері кіберзахисту КІ має відбуватися за моделлю «спільної відповідальності» (shared responsibility). Держава визначає правила та координує реагування, а оператори впроваджують контрзаходи і надають інформацію про інциденти і вразливості. Наукові джерела підкреслюють, що зобов'язання повідомляти про інциденти підвищує швидкість реагування та ефективність обміну інформацією [1, с. 40].

У договірних моделях ДПП доцільно передбачати «кібердодатки» (cyber annex) з чіткими метриками безпеки, порядком аудиту та проведення пентестів, процедурою інцидент-комунікацій і розподілом витрат на відновлення. У воєнний час особливу роль відіграють кризові процедури та резервні сценарії функціонування [2, с. 828].

Інституційно важливо формувати секторальні центри обміну інформацією (ISAC) та протоколи розкриття вразливостей (coordinated vulnerability disclosure). Такі механізми зменшують «інформаційний розрив» між державою і ринком та впливають на доведення належної обачності (виконання best practices).

Страхування кіберризиків: приватно-правова відповідь на системні загрози. Кіберстрахування виконує функцію перерозподілу ризиків і стимулювання комплаєнсу. У теорії та практиці виділяють принаймні два підходи до покриття: (1) страхування кібервідповідальності (claims from third parties for data breaches, privacy violations), і (2) майнове страхування наслідків кібератак (business interruption, incident response costs) [5, с. 134–140].

Для операторів КІ страхування може бути особливо цінним через високу вартість простою та відновлення систем. Однак страхові продукти мають типові обмеження: виключення щодо державних актів війни/кібервійни, санкційних режимів, грубої необережності страхувальника, а також вимоги до мінімальних контрольних заходів (MFA, патч-менеджмент, бекапи).

Публічна влада може стимулювати ринок кіберстрахування не лише через обов'язковість, а через економічні стимули: податкові пільги для впровадження сертифікованих заходів безпеки, державні гарантії на катастрофічні кіберризики (stop-loss), а також розвиток стандартів оцінки кіберризиків і актуарних моделей. Такий підхід узгоджується з концепцією спільної відповідальності та підвищує стійкість КІ.

Внесок цієї наукової статті полягає у: (1) систематизації кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури як інституту подвійної (публічно- та приватно-правової) природи; (2) побудові узгодженої моделі обов'язків операторів КІ, що поєднує імперативні вимоги держави та критерії належної обачності у приватноправових відносинах; (3) виокремленні двох «вузлів» правозастосування – моральної шкоди за витік даних та відповідальності у державно-приватних відносинах – із прив'язкою до позицій Великої Палати Верховного Суду; (4) формулюванні прикладних пропозицій щодо гармонізації українського режиму з підходами NIS2 і розвитку кіберстрахування як ринкового інструменту стійкості.

Практика реагування на кіберінциденти показує, що формальне виконання вимог закону без зрозумілої системи внутрішнього контролю не забезпечує реальної стійкості КІ. Тому приватно-

правовий вимір обов'язків операторів має спиратися на комплаєнс-програми, які одночасно є доказом належної обачності у договірних та деліктних спорах (due diligence).

У комплаєнс-моделі доцільно розрізняти: (а) обов'язковий мінімум (імперативні вимоги щодо управління ризиками, реагування та повідомлення); (б) підвищені практики для «суттєвих/важливих» суб'єктів КІ; (в) добровільні стандарти, що підвищують довіру контрагентів і страхувальників. Для порівняння, Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2) прямо формулює вимоги до управління ризиками, реагування та звітування про інциденти, а також нагляд і санкції за їх невиконання [1, с. 40].

З практичної точки зору, системи управління інформаційною безпекою на основі ISO/IEC 27001 та галузевих профілів (NIST CSF, IEC 62443 для промислових систем) можуть бути використані як «міст» між технічними стандартами і юридичними критеріями належної поведінки. У договорах (постачання, аутсорсинг, хмарні послуги, обробка даних) це трансформується в конкретні SLA/OLA, вимоги до шифрування, резервного копіювання, журналювання, тестування на проникнення та порядку взаємодії при інциденті.

Аудит і тестування мають подвійне значення. По-перше, вони забезпечують виконання публічно-правових обов'язків щодо безперервності функціонування та захисту КІ. По-друге, вони знижують приватно-правові ризики: у спорах про відшкодування шкоди оператор може доводити, що вжив «усіх залежних від нього заходів» для недопущення шкоди, що кореспондує загальним підходам цивільної відповідальності (ст. 614 ЦК України) та відповідальності суб'єктів господарювання (ст. 614 ЦК України) [14].

Суттєвим є й питання ланцюгів постачання (supply chain). Для операторів КІ типовими є залежності від провайдерів електронних комунікацій, дата-центрів, постачальників SCADA/ICS, а також від підрядників, які мають доступ до критичних сегментів мережі. Звідси випливає вимога до законодавця: деталізувати мінімальні умови «кібер-угод» (кіберзастереження у договорах), включно з правом на аудит, обов'язком повідомляти про інциденти у визначені строки, та відповідальністю за порушення вимог безпеки.

Отже, комплаєнс і стандартизація мають розглядатися не як факультативна «добра практика», а як структурний елемент приватно-правової частини інституту кіберзахисту КІ, який забезпечує передбачуваність для бізнесу, страхового ринку та судового захисту прав потерпілих.

Висновки. Кібербезпека та захист КІ є інститутом подвійної природи: публічно-правові механізми встановлюють обов'язкові правила та координацію, а приватно-правові механізми розподіляють ризики і забезпечують відшкодування шкоди. Нормативна база України є сформованою на рівні рамкових законів, але потребує подальшої гармонізації з європейськими підходами (NIS2) та уточнення підзаконних процедур [1, с. 40].

Обов'язки операторів КІ доцільно закріпити у вигляді мінімального «профілю кіберстійкості» для основних секторів (енергія, транспорт, зв'язок, фінанси). Пропонується: (а) встановити єдині строки повідомлення про значні кіберінциденти та критерії «значності»; (b) нормативно передбачити обов'язок збереження цифрових доказів та проведення постінцидентного аналізу; (с) впровадити обов'язок регулярних оцінок ризику та аудиту контролів.

У приватно-правовій площині потрібно уніфікувати підходи до доказування збитків і причинного зв'язку у спорах про кіберінциденти: розробити методичні рекомендації щодо оцінки простоїв, вартості відновлення, втрати даних та репутаційних втрат, з урахуванням доктрини деліктного права [6, с. 125–128].

Блок моральної шкоди за витік даних потребує подальшої уніфікації судової практики. Доцільно на рівні узагальнень Верховного Суду роз'яснити стандарти доказування немайнових втрат у справах про витоки персональних даних, спираючись на критерії розумності й справедливості Великої Палати [7, с. 15–17]. Законодавчо доцільно передбачити можливість компенсації моральної шкоди за сам факт істотного порушення приватності (для чутливих категорій даних), що зменшить процесуальні бар'єри для потерпілих.

Відповідальність у державно-приватних відносинах потребує чіткого розмежування договірної та позадоговірної шкоди. Позиція Великої Палати у справі № 925/556/21 підказує принцип: якщо втрати зумовлені незаконними діями органу влади, шкода відшкодовується державою у деліктному порядку за ст. 1173–1174 ЦК [10, с. 101–146]. Для КІ це означає необхідність закріпити прозорі процедури оскарження координаційних рішень і механізми відшкодування шкоди операторам у разі протиправних втручань.

Ринок кіберстрахування потребує підтримки через стандартизацію оцінки ризиків та меха-

нізми публічно-приватної взаємодії. Доцільно розглянути введення обов'язкового страхування для окремих класів операторів КІ (за аналогією страхування відповідальності), але лише після розробки базових кіберстандартів і актуарних моделей [5, с. 134–140].

Для ефективного відшкодування моральної шкоди за витік даних доцільно передбачити процесуальні презумпції щодо факту немайнових страждань при доведеному порушенні режиму персональних даних та запровадити інструменти колективного захисту (групові позови/представницькі позови), що відповідає європейському підходу до захисту прав споживачів і суб'єктів даних.

У державно-приватних відносинах, пов'язаних із КІ (ліцензування, дозвільні процедури, контроль, блокування/обмеження доступу), потрібно закріпити обов'язок органів влади дотримуватися адміністративних процедур і стандартів належного урядування, а у випадку незаконних рішень – забезпечити швидке та повне відшкодування збитків бізнесу за правилами статей 1173–1174 ЦК України з урахуванням підходів Великої Палати Верховного Суду, розкритих у справі № 925/556/21 [10].

Список літератури:

1. Богом'я В., Галунько В. Правове регулювання кібербезпеки критичної інфраструктури в Україні. *Information Technology: Computer Science, Software Engineering and Cyber Security.* 2024. Вип. 4. С. 35–42. DOI https://doi.org/10.32782/IT/2024-4-5

2. Богдан Б. В. Державна політика у сфері захисту критичної інфраструктури під час дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 828–830. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/199.

3. Баранов О. А. Інтернет речей: теоретико-методологічні основи правового регулювання. Т. 1: Сфери застосування, ризики і бар'єри, проблеми правового регулювання. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 224 с.

4. Фурашев В. М. Інформаційна безпека: правові аспекти (вибрані праці). Київ: [вид-во], 2019.

5. Р. В. Пікус, Ю. Л. Бабенко, Кібестрахування: нові можливості для страхового ринку України. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 134–140. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.134.

6. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 320 с.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.11.2019 у справі № 904/4494/18 (ЄДРСР 86035198).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.12.2020 у справі № 752/17832/14-ц.

9. Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 19.07.2023 у справі № 214/11028/21.

10. Науковий висновок щодо справи № 925/556/21 (Велика Палата Верховного Суду). 2023. 7 с.

11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.

13. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text.

14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

Nikitin V. V. CYBERSECURITY AND CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION: PUBLIC-LAW AND PRIVATE-LAW MECHANISMS, OPERATOR DUTIES, INCIDENT LIABILITY, STATE–BUSINESS COOPERATION, CYBER-RISK INSURANCE

The article examines the legal architecture of cybersecurity and critical infrastructure (CI) protection as a dual-nature institution combining public-law mechanisms (state policy, regulatory supervision, mandatory security standards, information sharing and incident response) and private-law mechanisms (contractual models, tort liability, compliance and cyber-risk insurance). Based on Ukrainian cybersecurity and CI legislation, personal data protection rules and civil-law provisions on damages, the paper substantiates a system of duties for CI operators/entities: risk management, organisational and technical safeguards, business continuity, logging, cooperation with CERT-UA/NCSCC and timely incident notification [1, p. 40], [2, p. 829].

It is argued that liability for cyber incidents is multi-layered, encompassing administrative, criminal and civil remedies (contractual and non-contractual), as well as state liability for damages caused by unlawful acts/decisions of public authorities in public–private relationships. A special focus is placed on compensation for non-pecuniary (moral) damage stemming from personal data leaks, where the Supreme Court's case-law

(including the Grand Chamber) provides key criteria of fairness, proportionality and evidentiary standards. The paper also analyses cyber insurance as a private governance tool for risk transfer, outlining typical coverage limitations (exclusions, deductibles, minimum-security warranties) and potential public incentives to foster the market. The author proposes legislative and practical improvements: further alignment with the EU NIS2 approach, clarification of incident reporting regimes, specification of baseline cybersecurity duties for CI operators, strengthening personal data safeguards and enhancing procedural routes for effective damage recovery.

Keywords: *cybersecurity, critical infrastructure, cyber incident, CI operator, public–private partnership, tort liability, cyber insurance.*

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/11

Пай І. І.
https://orcid.org/0009-0000-1512-4346
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ МИТНИХ ПРОЦЕДУР: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена виокремленню теоретичних і практичних питань, пов'язаних із застосуванням адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур, а також встановленню критерій їх класифікації. Розкрито категорії «митна процедура», «правові засоби», «корупційний ризик» та запропоновано зміст дефініції «адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур». Сутність зазначеної правової категорії доцільно розуміти як сукупність закріплених у нормах законодавства прийомів і способів, що застосовуються суб'єктами публічного адміністрування з метою попередження, виявлення та припинення корупційних проявів у діяльності посадових осіб митних органів, а також усунення причин, умов і факторів, які зумовлюють виникнення корупційних ризиків під час митного контролю, митного оформлення та справляння (стягнення) платежів. Досліджувані засоби поділено на два види: 1) при вступі на службу державних службовців у митні органи; 2) при проходженні служби в митних органах. Виокремити такі основні групи адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур, а саме: адміністративно-попереджувальні; контрольно-наглядові заходи, забезпечувальні заходи до яких слід віднести – дисциплінарну відповідальність посадових осіб митних органів, адміністративну відповідальність за вчинення корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень. Встановлено, що у першому випадку це: антикорупційні обмеження та заборони у діяльності митних органів; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності митних органів; стандарти доброчесності та службової етики митних органів; мінімізація дискреційних повноважень митних органів при здійсненні митних процедур; формалізовані адміністративні процедури при здійсненні митних процедур; проведення експертиз нормативно-правових актів, щодо митних процедур та їх проектів з метою виявлення в них факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень; здійснення спеціальної перевірки посадових митних органів. З'ясовано, що до контрольно-наглядових заходів належать наступні: дотримання процедур внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю митних органів; застосування ризик-орієнтованого підходу в діяльності митних органів та ін. Зроблено висновок, що ефективність запобігання корупційним ризикам при здійснені митних процедур залежить від системного застосування адміністративно-правових засобів, їх узгодженості з антикорупційною політикою держави відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: *корупційні ризики, адміністративно-правові засоби, митні процедури, структура, митний контроль, митне оформлення, справляння митних платежів, адміністративно-правове забезпечення.*

Постановка проблеми. Корупційні ризики при здійсненні митних процедур залишаються однією з найбільш системних загроз протидії ефективному функціонуванню публічного адміністрування [1, с.205]. Митні органи, виконуючи свої функції, наділені значним обсягом владних повноважень, реалізація яких без належних запобіжників створює підвищені корупційні ризики. Незважаючи на вже існуючу нормативно-правову базу запобігання корупційним ризикам в митних органах, на практиці все ж залишається значна кількість корупційних проявів під час митного контролю та митного оформлення, справляння митних платежів. Однією із проблем регламентації митних процедур є фрагментарність та недостатня систематизація видів адміністративно-правових

© Пай І. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур, наявні проблеми правозастосування, винекнення конфлікту інтересів посадових осіб митних органів. У зв'язку з цим актуалізується наукова проблема визначення різновидів адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур та їх основних правових видів. Отже все вищевказане свідчить про актуальність вибраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання проблем правового регулювання запобігання корупції у митному праві досліджували такі науковці як: Ю.П. Битяк, І.Г. Бережнюк, Є.В. Додін, О.М. Шевчук, М.Г. Шульга та ін. У межах дослідження використано формально-юридичний, системно-структурний, логіко-правовий та порівняльно-правовий методи, що дало змогу проаналізувати норми антикорупційного митного законодавства.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявлення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із застосуванням адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур, а також уточнення їх видів та особливостей правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. МК України «митна процедура» – зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України, сукупність митних формальностей і порядок їх виконання» [2]. Корупційний ризик – це ймовірність вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, що негативно вплине на діяльність організації [3]. Етимологія терміну «засіб» розглядається як прийом, спосіб, спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чого-небудь; знаряддя, предмет, сукупність пристроїв для здійснення певної діяльності [4, с. 326]. Правові засоби – це правові явища, які відображені в інструментах (постановах) та діях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення особистих та публічних цілей [5, с.190–191]. Одним із видів правових засобів є адміністративно-правові засоби запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур. Ці досліджуванні засоби розглядаються нами в межах публічного адміністрування. На нашу думку, адміністративно-правові засоби запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур – це сукупність закріплених у нормах законодавства прийоми і способи, що застосовуються суб'єктами публічного адміністрування з метою попередження, виявлення та припинення корупційних проявів у діяльності посадових осіб митних органів, а також усунення причин, умов і факторів, які зумовлюють виникнення корупційних ризиків під час митного контролю, митного оформлення та справляння (стягнення) платежів.

В науковій доктрині адміністративного права не визначені види адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур, не виокремлені їх особливості. У загальному підході до адміністративно-правових засобів В.Г. Колпаков відносить приписи, заборони, дозволи. У першому випадку – це завдання суб'єкта прямого юридичного обов'язку діяти відповідно до вимог правової норми. В другому випадку – це встановлення обов'язку не здійснювати певні дії в умовах, передбачених правом. На думку автора категорія «дозволи» – це юридичний дозвіл чинити в умовах, передбачених нормою, ті чи інші дії або утримуватись від їх вчинення за власним бажанням [6, с. 56–57].

Можна виокремити такі основні групи адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур, а саме: адміністративно-попереджувальні, до них слід віднести – антикорупційні обмеження та заборони у діяльності митних органів; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності митних органів; стандарти доброчесності та службової етики митних органів; застосування поліграфу для посадових осіб митних органів; мінімізація дискреційних повноважень митних органів при здійсненні митних процедур; формалізовані адміністративні процедури при здійсненні митних процедур; проведення експертиз нормативно-правових актів, щодо митних процедур та їх проектів з метою виявлення в них факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень; здійснення спеціальної перевірки посадових митних органів. Доцільно виокремити контрольно-наглядові заходи, які включають дотримання процедур внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю митних органів, дотримання правил, щодо системи об'єктивного фінансового контролю за майновим станом державних службовців митних органів; облік посадових осіб митних органів, які вчинили корупційне правопорушення і пов'язане з корупцією правопорушення та ін. Наступна група – це забезпечувальні заходи, до яких слід віднести: дисциплінарну відповідальність посадових осіб

митних органів, адміністративну відповідальність за вчинення корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень. Розглянемо окремі з них.

Серед адміністративно-правових засобів запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур найбільш поширеними є вимоги дотримання законодавства, обмеження та заборони. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII встановлює комплекс обмежень і заборон у діяльності посадових осіб митних органів, спрямованих на запобігання корупційним ризикам, зокрема обмеження стосовно використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22); одержання подарунків (ст. 23); запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними (ст. 24); сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25); обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26); запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 28), обмеження спільної роботи близьких осіб (ст. 27), а також забезпечення фінансової прозорості шляхом подання декларацій (ст. 45–52) [7].

Розкриємо правові підстави запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності посадових осіб митних органів, як досліджуваного засобу запобігання при здійсненні митних процедур. Вкажімо, що у роз'ясненнях Мінюстиції України від 12 квітня 2011 р. за критерієм поширеності корупційних ризиків основне місце займає конфлікт інтересів державних службовців [8]. Вимоги й порядок запобігання конфлікту інтересів окрім наведених законодавчих актів деталізовано у Методичних рекомендаціях НАЗК від 12.01.2024 року за № 2 [9] й у Методичних рекомендаціях Міністерства фінансів України від 21 травня 2024 року № 253 [10], що охоплюють діяльність митних органів при здійсненні митних процедур. До різновидів конфлікту інтересів посадових осіб митних органів при здійсненні митних процедур, виходячи із положень антикорупційного закону [7] слід віднести: 1) потенційний конфлікт інтересів і 2) реальний конфлікт інтересів.

Виходячи з аналізу положень Методичних рекомендацій Міністерства фінансів України від 21 травня 2024 р. за № 253, основними складовими конфлікту інтересів (реального та потенційного) посадових осіб митних органів при здійсненні митних процедур є: 1) приватний інтерес; 2) дискреційні службові або представницькі повноваження, при цьому значення мають, як професійні обов'язки державного службовця, так і його повноваження як керівника; 3) наявність суперечності між приватним інтересом та службовими повноваженнями, що може впливати на об'єктивність виконання посадових обов'язків і прийняття управлінських рішень [10].

Дотримання стандартів доброчесності та службової етики митних органів при здійснені митних процедур передбачено Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи R (2000) 10 від 11 травня 2000 р., оформлені в положеннях Законів України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII до основних обов'язків державних службовців належить дотримання принципів державної служби та правил етичної поведінки (ст. 8) [11]; Закону України «Про запобігання корупції» зокрема у розділі VI «Правила етичної поведінки» [7], МК України [2] та реалізовані у Кодексі етичної поведінки працівників митної служби та Правилах етичної поведінки посадових осіб митної служби [12]. Доброчесність та моніторинг способу життя в митних органах чітко закріплені в МК України (ст. 572-2) як обов'язок посадових осіб митних органів із визначенням мети, порядку та наслідків [2]. Посадові особи митних органів під час проходження служби підлягають перевірці на доброчесність та моніторинг способу життя, періодичність та порядок проведення яких визначається КМ України [2]. Вони зобов'язані подавати декларацію доброчесності, форма та порядок подання якої визначаються КМ України [13]. Декларація доброчесності митних органів конкретизує строки, спосіб і форму подання декларації, визначає суб'єктів її подання та наслідки неподання або подання недостовірних відомостей, що свідчить про перехід від декларативного закріплення принципу доброчесності до його практичної реалізації, як адміністративно-правовий засіб запобігання корупційних ризиків при здійсненні митних процедур.

У 2025 році Держмитслужба України внесла зміни до Кодексу етичної поведінки працівників митної служби [12], який визначає сукупність етичних норм і стандартів, яких мають дотримуватися посадові особи Держмитслужби України у своїй професійній діяльності з метою забезпечення високих стандартів доброчесної, прозорої та законної поведінки. Таким чином, під час перевірки доброчесності та моніторингу способу життя посадових осіб митних органів оцінюються як: відповідність декларованих доходів і майна реальному способу життя; можливі ознаки конфлікту інтересів; відсутність незаконного збагачення чи необґрунтованих активів; дотримання

посадової етики та службових обов'язків при здійсненні митних процедур.

В подальшому зупинимось на правовому регулюванні дотримання заходів внутрішнього контролю в діяльності митних органів, як адміністративно-правового засобу запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур. Внутрішній контроль включає затвердження внутрішніх документів, управління ризиками, моніторинг виконання діяльності та обмін інформацією в межах діяльності Держмитслужби України. Такі процедурні питання передбачені у Порядку організації та здійснення внутрішнього контролю Держмитслужби України за № 228 від 07.06.2022 р. [14]. Основні елементи внутрішнього контролю включають: внутрішнє середовище (організаційна структура та кадрова політика), управління ризиками (ідентифікація, оцінка та реагування на ризики), заходи контролю (моніторинг та перевірки), інформацію та комунікацію (обмін даними та звітування) та моніторинг ефективності контролю [14]. Порядок чітко визначає суб'єктів внутрішнього контролю, серед яких Голова Держмитслужби України, керівники територіальних органів та структурних підрозділів, Робоча група та координатор із внутрішнього контролю які забезпечують щорічне планування, оцінку та звітування про результати контролю, що гарантує послідовність і ефективність внутрішньої перевірки діяльності митних органів [14].

Застосування ризик-орієнтованого підходу в діяльності митних органів передбачає селективний контроль товарів, транспортних засобів та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на підставі оцінки ризиків, що дозволяє зменшити безпідставні контакти з доброчесними суб'єктами та мінімізувати корупційні ризики. Такий підхід реалізується через використання електронного декларування, автоматизованих систем аналізу ризиків та регулярного моніторингу пріоритетних груп, що забезпечує прозорість процедур та відповідність антикорупційному законодавству України. Нормативно-правові підстави застосування ризик-орієнтованого підходу закріплені у МК України (ст. 44, 55, 63) [2], Постанові КМ України № 487 від 29.04.2025 «Про затвердження Порядку подання декларації доброчесності» та Наказі Держмитслужби України № 31 від 15.01.2023 «Про застосування ризик-орієнтованого підходу у митному контролі» [15], а також узгоджуються із вимогами Закону України «Про запобігання корупції» (ст. 8, 11) [7] в якому передбачено обов'язок державних органів впроваджувати превентивні антикорупційні механізми, до яких належить оцінка та управління корупційними ризиками, що в митних органах реалізується через ризик-орієнтований підхід. Зокрема, у наказі Держмитслужби України за № 31 від 15.01.2023 р. [15], встановлено процедури оцінювання ризиків при митному оформленні вантажів, транспортних засобів та пасажирів; та передбачено пріоритетний контроль для груп з високим ризиком і мінімальний контроль для суб'єктів з історією доброчесної діяльності, що знижує корупційні ризики через зменшення контактів посадових осіб митних органів з доброчесними ЗЕД.

Розглянемо також «забезпечувальні» адміністративно-правові засоби запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур. Так, Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII закріплює, що за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушення особи, зазначені в частині 1 ст. 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку (ст. 65-1) [7]. У МК України визначено, що посадові особи та інші працівники митних органів, які прийняли неправомірні рішення, вчинили неправомірні дії або допустили бездіяльність при виконанні ними своїх службових (трудових) обов'язків, у тому числі в особистих корисливих цілях або на користь третіх осіб, несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та іншу відповідальність відповідно до закону (ст. 30 МК України) [2]. МК України містить загальні норми, щодо корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень митних органів. Згідно зі ст. 2 КУпАП питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються МК України [16].

Адміністративна відповідальність за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення встановлена окремою гл.13-А КУпАП [16]. Серед основних адміністративних правопорушень пов'язаних з корупцією посадових осіб митних органів, які можуть притягуватись за порушення є: обмеження, щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності поєднання з іншою діяльністю (ст. 172-4 КУпАП); обмеження, щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КУпАП); вимоги фінансового контролю (несвоєчасне подання декларації, неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка або суттєві зміни у майновому стані, подання завідомо недостовірних відомостей у декларації) (ст. 172-6

КУпАП); вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП); незаконне використання інформації (ст. 172-8); незастосування заходів, щодо протидії корупції (ст. 172-9) [16]. Зокрема, розглянемо правопорушення ст. 172-9 КУпАП у досліджуваній сфері. Суб'єктами правопорушення, передбаченого ст. 172-9 КУпАП, є посадові особи митних органів, які є державними службовцями та особами, уповноваженими на виконання функцій держави (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), (ст. 401, 402 МК України)).

Адміністративне правопорушення за ст. 172-9 КУпАП у митній сфері спрямоване на захист суспільних відносин, пов'язаних із запобіганням корупції в діяльності посадових осіб митних органів, забезпечення законності та прозорості митних процедур, а також своєчасного реагування на виявлені корупційні порушення [16]. Об'єктом правопорушення є суспільні відносини, охоронювані законом, що передбачені ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [7] та ст. 401-402 МК України [2]. Об'єктивна сторона цього адміністративного правопорушення проявляється у бездіяльності посадової особи митного органу, яка мала обов'язок вжити заходів у разі виявлення корупційного правопорушення. До таких заходів посадової особи митного органу включає повідомлення керівництва митних органів або уповноважених субєктів протидії корупції, усунення порушення та його документування [16]. Бездіяльність посадової особи митного органу при здійсненні митних процедур надає можливість існування корупційних проявів, отже, є підставою для застосування адміністративної відповідальності відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 172-9 КУпАП [16]. Суб'єктивна сторона характеризується наявністю наміру, коли посадова особа митного органу при здійсненні митних процедур усвідомлює обов'язок вжити антикорупційних заходів, розуміє наслідки бездіяльності, але свідомо цього не робить. Намір може бути прямим або непрямим, і для повторного правопорушення враховується свідоме ігнорування службових обов'язків митними органами вже після застосованого адміністративного стягнення [16].

Серед видів адміністративної відповідальності у досліджуваній сфері передбачена дисциплінарна відповідальність посадових осіб митних органів. Нагадаємо, що Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII передбачає обов'язок притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, які вчинили корупційні чи пов'язані з корупцією правопорушення (ст. 65-1)[7]. Загальні підстави дисциплінарної відповідальності державних службовців, у тому числі митних органів, прямо передбачені у ст. 64 та 65 Закону України «Про державну службу». Підставою для притягнення державного службовця митних органів до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку (ст. 65) [11]. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 65 вищенаведеного Закону, дисциплінарним проступком визнається, зокрема, за порушення правил етичної поведінки державних службовців. За недотримання цих правил закон передбачає застосування дисциплінарного стягнення у вигляді попередження про неповну службову відповідність (ч. 4 ст. 66) [11].

Висновки. Адміністративно-правові засоби запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур – це сукупність закріплених нормах законодавства прийомів і способів, що застосовуються суб'єктами публічного адміністрування з метою попередження, виявлення та припинення корупційних проявів у діяльності посадових осіб митних органів, а також усунення причин, умов і факторів, які зумовлюють виникнення корупційних ризиків під час митного контролю, митного оформлення та справляння (стягнення) платежів. Адміністративно-правові засоби запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур поділено на два види: 1) при вступі на службу державних службовців у митні органи; 2) при проходженні служби в митних органах. Адміністративно-правові засоби запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур поділено такі основні групи: адміністративно-попереджувальні заходи; контрольно-наглядові заходи, забезпечувальні заходи. Перспективи досліджень ефективності запобігання корупційним ризикам при здійснені митних процедур залежить від системного вивчення адміністративно-правових засобів, їх узгодженості з антикорупційною політикою держави й європейських стандартів.

Список літератури:

1. Шевчук О.М. Корупційні ризики: науково-термінологічний пошук «Корупційні ризики в публічній службі: компаративно-правовий аналіз досвіду країн Східної та Західної традицій права»: наук-практ. круглий стіл (28–29 березня 2018 р. м. Запоріжжя); Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 204–207.

2. Митний кодекс України від 13.03.2012. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 44–45. № 46–47. № 48. Ст. 552.

3. Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками: наказ Національного агентства запобігання корупції від 28.12.2021 р. № 830/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22/ed20211228#n30

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

5. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України.* 2010. № 7. С. 190–195.

6. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.102014 р. № 1700-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

8. Корупційні ризики в діяльності державних службовців: роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.04.2011 р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11#Text

9. Методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.01.2024 р. № 2 «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції» URL: https://wiki.nazk.gov.ua/category/konflikt-interesiv/

10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у Міністерстві фінансів України, керівників юридичних осіб публічного права, що належать до сфери управління Міністерства фінансів України: наказ Міністерства фінансів України від 21 травня 2024 року № 253. URL: https://mof.gov.ua/storage/files).pdf

11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text 8

12. Про затвердження змін до Кодексу етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України та Правил етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України: наказ Державної митної служби України від 16.10.2025 № 1248.Офіційний вебсайт Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua

13. Деякі питання проведення перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя посадових осіб митних органів: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2025 р. № 487. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/487-2025-%D0%BF

14. Порядок організації та здійснення внутрішнього контролю в Державній митній службі України: Наказ Держмитслужби України № 228 від 07.06.2022. URL: https://customs.gov.ua/documents/prozatverdzhennia-poriadku-organizatcii-ta-zdiisnennia-vnutrishnogo-kontroliu-v-derzhavnii-mitnii-sluzhbi-ukrayini-295

15. Про застосування ризик-орієнтованого підходу у митному контролі: наказ Державної митної служби України від 15.01.2023 № 31. URL: https://customs.gov.ua

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. № 52. Ст. 1122.

Pai I. I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES FOR PREVENTING CORRUPTION RISKS IN THE IMPLEMENTATION OF CUSTOMS PROCEDURES: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS

The article is devoted to the identification of theoretical and practical issues related to the application of administrative and legal means for preventing corruption risks in the implementation of customs procedures, as well as to the establishment of criteria for their classification. The categories of "customs procedure," "legal means," and "corruption risk" are analyzed, and the content of the definition "administrative and legal means of preventing corruption risks in the implementation of customs procedures" is proposed. The essence of this legal category should be understood as a set of techniques and methods enshrined in legislative norms that are applied by public administration entities in order to prevent, detect, and terminate manifestations of corruption in the activities of officials of customs authorities, as well as to eliminate the causes, conditions, and factors that lead to the emergence of corruption risks during customs control, customs clearance, and the assessment and collection of payments. The means under study are divided into two types: (1) those applied upon entry of civil servants into service in customs authorities; (2) those applied during the performance of service in customs authorities. The main groups of administrative and legal means for preventing corruption risks in the implementation of customs procedures are identified, namely: administrative preventive measures; control and supervisory measures; and safeguarding measures, which include disciplinary liability of officials of customs authorities and administrative liability for committing corruption-related and corruption-associated offenses. It is established that, in the first case, such means include: anti-corruption restrictions and prohibitions in the

activities of customs authorities; prevention and settlement of conflicts of interest in the activities of customs authorities; standards of integrity and official ethics of customs authorities; minimization of discretionary powers of customs authorities in the implementation of customs procedures; formalized administrative procedures in the implementation of customs procedures; conducting expert examinations of regulatory legal acts concerning customs procedures and their drafts in order to identify factors that contribute or may contribute to the commission of corruption offenses; and conducting special background checks of officials of customs authorities. It is determined that control and supervisory measures include, in particular: compliance with procedures of internal and external control over the activities of customs authorities; application of a risk-oriented approach in the activities of customs authorities, and others. It is concluded that the effectiveness of preventing corruption risks in the implementation of customs procedures depends on the systematic application of administrative and legal means and their consistency with the state's anti-corruption policy in accordance with European standards.

Keywords: *corruption risks, administrative and legal means, customs procedures, structure, customs control, customs clearance, payment of customs payments, administrative and legal support.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 347.961:342.9(100)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/12

Розсоха С. С.
https://orcid.org/0000-0001-6039-3174
Науково-дослідний інститут морського та космічного права

ПІДЗАКОННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено науковий аналіз видання підзаконних нормативно-правових актів як інструментів публічного адміністрування у сфері нотаріальної діяльності в Україні. Розкрито підходи до тлумачення підзаконного акта у зарубіжній та вітчизняній правовій думці, наголошено на його похідному характері від закону, функціонуванні в межах делегованих повноважень та підпорядкованості актам вищої юридичної сили. Обґрунтовано, що підзаконні акти забезпечують конкретизацію законодавчих приписів, процедурне наповнення правових норм і можливість їх ефективного застосування у практичній діяльності, водночас залишаючись обмеженими принципом законності та забороною виходу за межі компетенції. Показано, що видання таких актів є правотворчим підзаконним розпорядчим напрямом адміністративної діяльності, спрямованим на встановлення правил загального характеру, які регулюють організаційні та функціональні процеси в нотаріальній сфері. Проаналізовано групи підзаконних актів, що забезпечують кадровий потенціал нотаріату: визначення вимог до освіти, стажу, володіння державною мовою, проходження кваліфікаційних процедур, а також порядок подання і перевірки документів та ухвалення рішень уповноваженими органами. Окремо висвітлено норми, які унормовують реєстраційні процедури, вимоги до організації робочого місця, документування та зберігання реєстраційних матеріалів. Значну увагу приділено безперервному професійному розвитку, що реалізується через самонавчання й участь у тематичних заходах, а також контролю за виконанням відповідних вимог. Досліджено етичний блок регулювання, який встановлює стандарти професійної поведінки, вимоги щодо незалежності, конфіденційності, добросовісності, уникнення конфлікту інтересів і передбачає дисциплінарні наслідки за порушення. Показано значення підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють надання додаткових правових і технічних послуг нотаріусами та адміністративних послуг, у тому числі пов'язаних із використанням документів за кордоном, із визначенням процедур подання, строків розгляду, підстав для відмови та результатів надання послуги.

Ключові слова: *адміністративні послуги, адміністративна діяльність, делеговані повноваження, дисциплінарна відповідальність, етичні стандарти, законність, кадрове забезпечення, конфіденційність, нотаріальна діяльність, нотаріат, професійна підготовка, публічне адміністрування, підзаконні нормативно-правові акти, правове регулювання, реєстраційні процедури, юридична сила.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток правової системи України супроводжується зростанням ролі підзаконного нормативного регулювання у сфері публічного адміністрування. Особливого значення це набуває у тих сферах, де закон установлює загальні засади, а деталізація покладається на акти уповноважених органів. Нотаріальна діяльність належить саме до таких сфер, оскільки поєднує публічно-правові та приватно-правові елементи. Нотаріат виконує функцію забезпечення юридичної визначеності цивільного обороту та захисту прав осіб. Реалізація цих завдань потребує чітких процедурних правил і стандартів організації діяльності. Значна частина таких правил формується на рівні підзаконних нормативно-правових актів, чи видаються в першу чергу міністерством юстиції України.

Водночас практика застосування підзаконних нормативно-правових актів у нотаріальній сфері супроводжується низкою теоретичних і при-

© Розсоха С. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

кладних проблем. Однією з них є ризик виходу суб'єктів правотворчості за межі повноважень. Іншою проблемою постає можливість установлення додаткових вимог, які не випливають безпосередньо із закону. Це може призводити до колізій між законом і підзаконним регулюванням. Такі колізії впливають на стабільність правозастосування та передбачуваність адміністративної практики. Окремої уваги потребує питання співвідношення професійної автономії нотаріусів і владного публічного регулювання їх діяльності.

Актуальність теми посилюється в умовах постійного оновлення законодавства та адміністративних процедур в Україні. Реформування системи юстиції та орієнтація на європейські стандарти підвищують вимоги до якості нормативного регулювання. Належне підзаконне врегулювання сприяє єдності практики та дотриманню принципу законності. Воно також впливає на рівень довіри суспільства до нотаріальних інститутів. Для наукової спільноти важливо визначити межі та можливості такого регулювання. Це дає змогу виробити підходи до його вдосконалення та узгодження із законами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх положень зосереджуються на уточненні публічно-правової природи нотаріальної діяльності, меж повноважень, гарантій незалежності та підстав відповідальності нотаріуса, а також на особливостях функціонування системи в умовах воєнного стану. У наукових публікаціях зазначену проблематику аналізують А. В. Лила-Барська, С. Марищук. Поряд із доктринальними підходами активно використовуються офіційні роз'яснення та нормативні акти, а також інформаційно-довідкові ресурси, що дає змогу комплексно оцінити як загальні засади статусу нотаріуса, так і адаптаційні зміни процедур у кризових умовах.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний науковий аналіз підзаконних нормативно-правових актів як інструментів публічного адміністрування у сфері нотаріальної діяльності в Україні, їх юридичної природи, функцій, меж дії та ролі у забезпеченні ефективного правового регулювання нотаріату.

Виклад основного матеріалу. Згідно із англомовним юридичним словником тлумачення підзаконного нормативного акта (subordinate legislation) підкреслюється його похідний характер від первинного закону: такі акти ухвалюються не парламентом, а уповноваженими органами (міністрами, відомствами, професійними радами) на підставі визначених законом повноважень. Їхня юридична сила та межі дії залежать від закону-делегатора, а призначення полягає у конкретизації, процедурному наповненні та практичній реалізації загальних принципів закону через регламенти, правила, накази чи підзаконні положення [1].

Отже, у доктринальному вимірі це інструмент деталізації та адміністрування правотворчої політики, який забезпечує гнучкість регулювання, але водночас обмежений принципом законності й забороною виходу за межі повноважень

Підзаконні нормативно-правові акти у вітчизняній теорії права визначаються як акти, що приймаються уповноваженими суб'єктами на основі закону і не повинні йому суперечити. Їх прийняття зумовлюється необхідністю створення норм для реалізації повноважень суб'єктів влади та виконання покладених на них функцій. Вони потрібні через складність суспільних відносин, які потребують як законодавчого, так і більш деталізованого регулювання. Класифікація таких актів за різними критеріями, зокрема за суб'єктами прийняття, формою акта та сферою дії. Розрізняються загальні, міжвідомчі, відомчі, місцеві та локальні акти залежно від території та кола осіб, на яких вони поширюються [2, с. 201–203].

Правова сутність видання адміністративними органами підзаконних нормативно-правових актів полягає в тому, що вони слугують інструментом публічного адміністрування, через який публічна адміністрація реалізує свої адміністративні обов'язки. Такі акти покликані забезпечувати права, свободи та законні інтереси приватних осіб і застосовуються тоді, коли виникає потреба у деталізації законів, що не можуть охопити всі аспекти адміністративно-правового регулювання. Підзаконні нормативно-правові акти уточнюють і розвивають законодавчі положення до рівня, придатного для практичного застосування. Їх подвійна юридична природа проявляється в тому, що вони одночасно є засобом адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації та нормами адміністративного права. Прийняття таких актів становить правотворчий підзаконний розпорядчий напрям адміністративної діяльності, що передбачає встановлення загальних правил із владним і нормативним впливом [3, с. 272–274].

Згідно із Законом України «Про правотворчу діяльність» тлумачення нормативно-правового акта виходить із того, що це офіційний документ, ухвалений суб'єктом правотворчості на підставі Конституції України, законів або чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію через встановлення обов'язкових

правових норм. Юридична сила підзаконного нормативно-правового акта повинна узгоджуватися з Конституцією України, законами й актами вищої юридичної сили. Такий акт оформлюється у формах, передбачених Конституцією чи законом, зокрема як положення, порядок, інструкція та інші. Він може затверджувати документи, що стають його складовою частиною та набувають відповідної юридичної сили. У межах закону суб'єкти правотворчості вправі ухвалювати спільні акти. Модельні нормативно-правові акти виконують роль типових і стандартизованих зразків правотворчих документів та застосовуються у вигляді примірних документів, угод або договорів [4].

Недотримання суб'єктом правотворчості вимог законності та меж наданої компетенції під час видання підзаконного нормативно-правового акта у сфері нотаріальної діяльності зумовлює можливість його оскарження в порядку адміністративного судочинства та визнання незаконним. Судова практика засвідчує, що встановлення додаткових обов'язків чи обмежень щодо організації робочого місця приватного нотаріуса або умов здійснення нотаріальної діяльності, не передбачених спеціальним законом, розцінюється як перевищення повноважень та порушення ієрархії нормативно-правових актів. За таких обставин адміністративний суд перевіряє відповідність підзаконного нормативно-правового акта положенням Закону України «Про нотаріат» як акту вищої юридичної сили з урахуванням принципів пропорційності, правової визначеності та верховенства права. Наслідком встановлення невідповідності є визнання відповідних приписів протиправними та такими, що не підлягають застосуванню, що забезпечує належне нормативне регулювання нотаріальної діяльності та захист прав її суб'єктів [5].

Отже, підзаконні нормативно-правові акти характеризуються як акти, похідні від закону, що ухвалюються уповноваженими суб'єктами на основі повноважень і не можуть йому суперечити. Їх призначення полягає у конкретизації та деталізації положень законів до практичного правозастосування щодо реалізації публічних виконавчих функцій. У теорії адміністративного права вони розглядаються як інструмент публічного адміністрування та водночас як норми адміністративного права, що мають владний і нормативно-правовий характер. Законодавче розуміння підкреслює, що такі акти є офіційними документами, прийнятими у встановлених формах і процедурах, узгодженими з актами вищої юридичної сили та такими, що можуть бути оскаржені.

Науковий розгляд видів підзаконних нормативно-правових актів доцільно розпочати з кадрових, які спрямовані на забезпечення нотаріату доброчесними й професійними нотаріусами та іншим персоналом. Відповідно до Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 11 липня 2012 р. № 1043/5, таке свідоцтво може отримати лише громадянин України з повною вищою юридичною освітою рівня магістра та належним рівнем володіння державною мовою. Обов'язковою умовою також є наявність щонайменше шести років стажу у сфері права, з яких три роки мають становити роботу помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори, а також успішне складення кваліфікаційного іспиту. Свідоцтво виступає підставою для призначення державного нотаріуса і для реєстрації приватної нотаріальної діяльності та видається Міністерством юстиції України на підставі рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату. Для його отримання особа подає заяву з необхідними документами, серед яких підтвердження оплати, копії паспорта, диплома, трудової книжки та документа про володіння державною мовою, після чого матеріали розглядаються у п'ятнадцятиденний строк і за результатами ухвалюється рішення [6]

У взаємозв'язку з першим нормативно-правовим актом діють норми адміністративного права, закріплені Наказом Міністерства юстиції України від 22 березня 2011 року № 871/5, яким затверджено Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса. Відповідно до нього реєстрацію приватної нотаріальної діяльності здійснює територіальний орган Міністерства юстиції України в межах визначеного нотаріального округу на підставі заяви особи та акта про сертифікацію відповідності робочого місця встановленим вимогам. До пакета документів належать засвідчені копії свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, документа про вищу юридичну освіту, акта сертифікації робочого місця, договору страхування відповідальності, а також зразок підпису і відбиток печатки нотаріуса. Відмова у реєстрації можлива лише у разі невідповідності документів установленим вимогам або за наявності передбачених законодавством підстав, тоді як реєстраційне посвідчення оформлюється у семиденний строк і слугує підставою для виго-

товлення печатки, відкриття банківських рахунків та визначення графіка прийому громадян. У разі тимчасового припинення діяльності нотаріус укладає договір про заміщення з іншим нотаріусом того самого округу, а при зміні місця роботи чи втраті посвідчення видається повторний документ із відповідною відміткою [7].

Нотаріуси мають забезпечувати належний рівень професійної підготовки, що в умовах змін суспільних відносин в Україні регулюється Порядком підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2014 р. № 1422/5. Цей документ визначає підвищення кваліфікації як удосконалення професійної підготовки шляхом оновлення, поглиблення та розширення знань і практичних навичок. Його нормативну основу становлять Закони України «Про нотаріат», «Про вищу освіту» та «Про освіту», а також Положення про Міністерство юстиції України. Підвищення кваліфікації розглядається як безперервний процес, що поєднує доступність, системність і взаємозв'язок теорії з практикою. Воно реалізується через самостійне навчання або участь у тематичних семінарах і курсах, організованих Центром перепідготовки працівників юстиції та Нотаріальною палатою України, із вивченням питань діловодства, вчинення нотаріальних дій, змін законодавства, фінансового моніторингу та підготовки документів для міжнародного використання. За підсумками навчання видаються свідоцтва чи сертифікати, контроль здійснює Міністерство юстиції України, організацію забезпечують відповідні установи, а підвищення кваліфікації є постійним обов'язком нотаріусів і в окремих випадках має обов'язковий характер [8].

Окрему групу становлять підзаконні нормативно-правові акти, якими затверджено правила професійної етики нотаріусів. У них визначено засади професійної етики та морально-етичні стандарти поведінки нотаріусів у діяльності й у взаємодії з клієнтами, органами влади, іншими нотаріусами та органами нотаріального самоврядування. Ці правила є обов'язковими для нотаріусів, їх помічників і консультантів нотаріальних установ та ґрунтуються на принципах публічності, незалежності, законності, доступності, безпосередності, конфіденційності, чесності, сумлінності та поваги до професії. Вони передбачають виконання обов'язків відповідно до присяги, утвердження верховенства права, недопущення дій, що шкодять репутації професії, забезпечення незалежності від тиску й уникнення конфлікту інтересів. Нотаріуси мають діяти за законодавством України, захищати права та інтереси осіб, забезпечувати розумну доступність послуг, своєчасно консультувати та інформувати про їх вартість, а також зберігати нотаріальну таємницю і не використовувати конфіденційну інформацію на шкоду клієнту. Порушення цих правил може спричинити дисциплінарні заходи, зокрема зауваження, попередження або подання про анулювання свідоцтва про право на нотаріальну діяльність [9].

Отже, кадрові підзаконні нормативно-правові акти у сфері нотаріату спрямовані на формування простору доброчесних і професійно підготовлених фахівців через установлення кваліфікаційних, освітніх і стажових вимог, а також процедур допуску до діяльності. Вони визначають порядок отримання права на професію, подання та перевірку документів, ухвалення рішень уповноваженими органами і наслідки невідповідності встановленим вимогам. У взаємозв'язку з цим регулюється реєстрація діяльності, вимоги до робочого місця, оформлення посвідчень, можливість заміщення та ведення реєстраційних справ. Окремий блок норм забезпечує безперервне підвищення кваліфікації через навчання, семінари та курси з видачею підтвердних документів і контролем з боку уповноважених інституцій.

Нотаріат в Україні характеризується високим рівнем розвитку та орієнтованістю на потреби населення як за територіальною доступністю, так і за якістю публічних юридичних послуг. Тому обґрунтованим є надання нотаріусам, окрім нотаріальних функцій, також інших юридичних послуг. З цією метою Наказом Міністерства юстиції України від 6 грудня 2022 р. № 5441/5 затверджено «Деякі питання щодо надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також послуг технічного характеру», яким урегульовано порядок надання таких послуг. До правових послуг віднесено консультації, підготовку документів і письмових довідок з питань законодавства, а до технічних друк, виготовлення дублікатів, надсилання документів і виїзди нотаріуса поза межі робочого місця. Надання цих послуг здійснюється без мети отримання прибутку за встановленими переліками та тарифами, а їх вартість визначається з урахуванням норми часу і вартості людино-години відповідно до бухгалтерських стандартів [10].

У межах дослідження підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють надання адміністративних послуг у нотаріальній сфері, доцільно звернутися до Наказу Міністерства юстиції України від 18 вересня 2014 р. № 1551/5 «Про затвердження інформаційної і технологічної карток адміністративної послуги з проставлення апостиля на офіційних документах, що видаються судами, а також на документах, оформлених нотаріусами». Цим актом унормовано відповідну адміністративну послугу, що надається відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» та положень міжнародної Конвенції 1961 року, яка скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. Порядок і правила проставлення апостиля також визначені постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 року № 61 і спільним наказом трьох міністерств. Апостиль ставиться Міністерством юстиції України на офіційних судових документах і на документах, оформлених нотаріусами, якщо вони призначені для використання за кордоном, та підтверджує справжність підпису, повноваження підписанта і відбитка печатки. Для одержання послуги подаються документ, заява та підтвердження оплати або пільги, при цьому документи мають відповідати вимогам до оформлення і не містити пошкоджень чи виправлень. Розгляд триває зазвичай один робочий день із можливістю продовження до трьох або двадцяти днів залежно від складності перевірки, а у разі невідповідності вимогам чи відсутності повноважень можливе прийняття рішення про відмову, тоді як результатом є або проставлення апостиля, або повернення документів із відмовою [11].

Отже, нотаріальна система в Україні відзначається розвиненістю та орієнтацією на потреби населення, що зумовлює розширення кола послуг, які надаються поряд із нотаріальними діями. Підзаконне нормативно-правове регулювання передбачає можливість надання додаткових правових і технічних послуг, зокрема консультацій, підготовки документів, виготовлення копій, надсилання матеріалів і виїздів за межі робочого місця. Такі послуги надаються без мети отримання прибутку за визначеними переліками та тарифами, а їх вартість розраховується за встановленими фінансовими підходами. Окремий напрям регулювання стосується адміністративних послуг у сфері міжнародного документообігу, пов'язаних із підтвердженням дійсності підписів, повноважень і печаток на офіційних документах для використання за кордоном.

Висновки. Отже, підзаконні нормативно-правові акти у сфері нотаріальної діяльності мають похідний характер від закону та функціонують у межах делегованих повноважень. Вони забезпечують конкретизацію законодавчих приписів і роблять можливим їх практичне застосування у щоденній діяльності. Такі акти виступають формою реалізації публічно-владних повноважень адміністрації у правовій формі. Їх юридична сила обмежена актами вищої сили, що гарантує дотримання ієрархії джерел права. Водночас вони дозволяють гнучко реагувати на зміни суспільних відносин. Саме через них відбувається деталізація процедур, вимог і стандартів у нотаріальній сфері.

Кадрові підзаконні акти відіграють ключову роль у формуванні професійного корпусу нотаріату. Вони встановлюють чіткі вимоги до освіти, стажу, кваліфікації та професійної підготовки осіб. Через такі норми забезпечується якісний добір фахівців і підтримання професійних стандартів. Регламентація допуску до професії підвищує рівень довіри до нотаріальної діяльності. Значну увагу приділено безперервному навчанню та підвищенню кваліфікації. Це сприяє адаптації нотаріусів до змін у законодавстві та практиці. Етичні та процедурні підзаконні акти формують стандарти поведінки та організації роботи нотаріусів. Вони закріплюють принципи добросовісності, незалежності, конфіденційності та законності. Такі приписи спрямовані на захист прав клієнтів і збереження авторитету професії. Регулювання містить вимоги щодо уникнення конфлікту інтересів і неналежного впливу. Порушення встановлених стандартів тягне дисциплінарні наслідки. Це створює додаткові гарантії належного виконання обов'язків.

Список літератури:

1. Subordinate legislation. LSDefine: Legal Dictionary (LSD.Law) 2025. URL: https://lsd.law/define/subordinate-legislation

2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. Право, 2015. 368 с.

3. Галунько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

4. Про правотворчу діяльність. Закон України 24 серпня 2023 року, № 3354-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 93. ст. 364

5. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду у справі № 2а-10926/09/2670 від 25 січня 2011 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2011. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/13611128.

6. Порядком видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11 липня 2012 року, № 1043/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 54. С. 194. Стаття 2193. Код акта 62574/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-12.

7. Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса. Затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 22 березня 2011 року, № 871/5. Офіційний вісник України. 2011. № 25. Стор. 28. Ст. 1028. Код акта: 55546/2011

8. Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2014 року, № 1422/5. Офіційний вісник України. 2014. № 69. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1046-

9. Правила професійної етики нотаріусів України. Затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2021 року, № 2039/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 2 серпня 2023 року, № 2765/5). *Офіційний вісник України*. 2021. № 43. Стор. 92. Стаття 2650. Код акта 105381/2021.

10. Деякі питання щодо надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також послуг технічного характеру. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 6 грудня 2022 року, № 5441/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29 жовтня 2024 року, № 3081/5). Зареєстрований у Міністерстві юстиції України 7 грудня 2022 року за № 1546/38882

11. Про затвердження інформаційної і технологічної карток адміністративної послуги з проставлення апостиля на офіційних документах, що видаються судами, а також на призначених для використання на території іноземних держав документах, що оформляються нотаріусами. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 18 вересня 2014 року, № 1551/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1551323-14.

Rozsokha S. S. SUBJECTIVES OF REGULATORY ACTS AS INSTRUMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF NOTARIAL ACTIVITIES IN UKRAINE

The article provides a scholarly analysis of subordinate normative legal acts as instruments of public administration in the field of notarial activity in Ukraine. It reveals approaches to the interpretation of a subordinate act in foreign and domestic legal thought, emphasizing its derivative nature from statutory law, its functioning within delegated powers, and its subordination to acts of higher legal force. It is substantiated that subordinate acts ensure the specification of legislative provisions, the procedural elaboration of legal norms, and the possibility of their effective application in practice, while remaining limited by the principle of legality and the prohibition of exceeding competence. The study shows that the issuance of such acts constitutes a law-making subordinate regulatory direction of administrative activity aimed at establishing rules of a general nature that govern organizational and functional processes in the notarial sphere. The article analyzes groups of subordinate acts that ensure the staffing capacity of the notariat, including requirements for education, professional experience, command of the state language, qualification procedures, as well as the submission and verification of documents and decision-making by authorized bodies. Particular attention is paid to provisions regulating registration procedures, workplace organization requirements, documentation, and record-keeping. Considerable focus is placed on continuous professional development implemented through self-education and participation in thematic activities, along with oversight of compliance with relevant requirements. The ethical dimension of regulation is examined, covering standards of professional conduct, requirements of independence, confidentiality, good faith, avoidance of conflicts of interest, and disciplinary consequences for violations. The importance of subordinate acts regulating the provision of additional legal, technical, and administrative services is also demonstrated, including those related to the cross-border use of documents, with defined procedures, time limits, grounds for refusal, and service outcomes.

Keywords: *administrative activity, administrative services, confidentiality, delegated powers, disciplinary liability, ethical standards, legality, legal force, legal regulation, notarial activity, notariat, professional training, public administration, registration procedures, staffing support, subordinate normative legal acts.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.9:35.07:34.03(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/13

Фелик О. В.
https://orcid.org/0000-0003-0862-1453
Київський університет інтелектуальної власності та права

ПІДЗАКОННА ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ ЯК ФОРМА ВТІЛЕННЯ В ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз підзаконної правотворчої діяльності адміністративних органів як самостійної форми реалізації функцій публічного адміністрування. Обґрунтовано, що видання підзаконних нормативно-правових актів є необхідним інструментом забезпечення дієвості законів та їх практичної реалізації у сфері публічних відносин. Показано, що такі акти виконують функцію конкретизації та деталізації законодавчих приписів з урахуванням динаміки суспільних процесів. Наголошено на нормативному характері підзаконних нормативно-правових актів, їх загальності, абстрактності та багаторазовому застосуванні. Визначено місце підзаконної правотворчості в системі джерел адміністративного права України. Окрему увагу приділено проблемі суб'єктного складу підзаконної правотворчої діяльності та обґрунтовано доцільність використання категорії «адміністративний орган» як універсального позначення суб'єктів, що здійснюють таку діяльність. Доведено, що функціональне визначення адміністративного органу, закріплене у Законі України «Про адміністративну процедуру», дозволяє охопити всі ланки публічної адміністрації незалежно від їх організаційно-правової форми. Показано, що уніфікація категорійного апарату сприяє підвищенню системності та передбачуваності адміністративного законодавства. Акцентовано, що визначальним критерієм є не назва суб'єкта, а наявність законного мандата на здійснення владних повноважень. Розкрито подвійний характер підзаконної правотворчої діяльності як інструменту публічного адміністрування та водночас джерела вторинних норм адміністративного права. Обґрунтовано підпорядкованість цієї діяльності принципу законності, ієрархії норм і вимогам узгодженості правового регулювання. Запропоновано використовувати термін «підзаконна правотворча діяльність» як найбільш точний і методологічно вивірений для позначення відповідної діяльності адміністративних органів.

Ключові слова: *адміністративна процедура, законність, контроль, норма права, підзаконний нормативно-правовий акт, публічна адміністрація, публічне адміністрування, правотворча діяльність, суб'єкт владних повноважень, функція.*

Вступ. Підзаконна правотворча діяльність адміністративних органів у сучасних умовах набуває особливої ваги як правова форма реалізації функцій публічного адміністрування, що забезпечує дієвість законів у сфері публічних відносин. Саме через видання підзаконних нормативно-правових актів публічна адміністрація здійснює конкретизацію та деталізацію законодавчих приписів, переводячи їх у придатні для практичного застосування правила поведінки. Така діяльність формує нормативний каркас для адміністративних процедур, визначає стандарти належної поведінки суб'єктів владних повноважень і гарантує передбачуваність регуляторного впливу держави. Водночас інтенсивність суспільних змін, розвиток адміністративного законодавства та ускладнення публічних функцій зумовлюють потребу в поглибленому осмисленні меж, змісту й наслідків підзаконної правотворчості.

Науковий аналіз зазначеної проблематики є необхідним також через відсутність у законодавстві України єдиного категорійного позначення владного суб'єкта, що здійснює виконавчі функції та нормотворчі повноваження. Різнорідність термінів на кшталт «суб'єкт владних повноважень», «адміністративний орган», «суб'єкт підзаконної правотворчості» та інших створює ризики понятійної фрагментарності й ускладнює систематизацію адміністративно-правових норм. Функціональний підхід, закріплений у Законі України

© Фелик О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

«Про адміністративну процедуру», відкриває можливість уніфікованого розуміння адміністративного органу як носія публічних повноважень незалежно від організаційної форми. Це дозволяє більш послідовно підпорядковувати підзаконні нормативно-правові акти принципу законності, ієрархії норм, процедурним стандартам та вимогам відкритості й підзвітності.

Огляд останніх досліджень. Проблематиці аналізу адміністративно-правових засад інструментів публічного адміністрування приділяється певна увага в сучасній адміністративно-правовій вітчизняній та зарубіжній науці. У наукових працях І. Бородіна, В. Буги, Т. Букіної, П. Ішвари Бхата, Дж. Б. Вранкена, В. Галунька, А. Ганни, І. Глобенка, А. Гуя, А. А. Іванищука, Ч. Карпентера, О. М. Коротуна, А. Кучука, А. Лебеденка, Р. Мазурика, В. Матвійчука, Р. Мельника, Н. Павловської, с. Пономарьова, Т. Рекуненка, с. Розсохи, О. Семененка, Д. Свириденка, О. Сирського, О. Скочиляс-Павлів, Т. Тайлера, Р. Труби, Беноа Фридмана, Н. Хайника, Г. Харшера, М. Шенка, К. Юсубова, П. Ямпольця та ін. Водночас, попри значний і різноплановий науковий доробок у теорії адміністративного права залишаються недостатньо розкритими з наукової сторони такий інструмент публічного адміністрування, як підзаконний нормативно-правовий акт.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених, а також діючого законодавства розкрити новітню юридичну природу підзаконних нормативно-правових актів адміністративними органами як інструменту публічного адміністрування.

Виклад основних положень. В теорії адміністративного права нормативно-правовий акт – це офіційний документ, ухвалений (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку в письмовій формі, який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію. На думку, професора В. Галунько, установлення адміністративними органами норм права підзаконного характеру – це адміністративна правотворча діяльність, яка здійснюється у формі видання актів неперсоніфікованого (загального) характеру – нормативних. Підзаконні нормативно-правові акти становлять ключовий правотворчий інструмент публічного адміністрування, за допомогою якого адміністративні органи здійснюють розпорядчу діяльність до стадії індивідуального правозастосування. Підзаконні нормативно-правові акти мають відповідати актам вищої юридичної сили, узгоджуватися між собою та характеризуються подвійною юридичною природою як інструменти адміністративної діяльності і як вторинні норми адміністративного права. Вони видаються у формі офіційних актів неперсоніфікованого характеру, розраховані на невизначене коло осіб і застосовуються неодноразово протягом тривалого часу [1, с. 201–207].

Відповідно до Закону України «Про правотворчу діяльність», законодавство України становить ієрархічно впорядковану систему нормативно-правових актів, у межах якої підзаконні нормативно-правові акти посідають самостійне та функціонально необхідне місце. Підзаконні нормативно-правові акти є невід'ємною складовою законодавства України, оскільки забезпечують реалізацію законів, конкретизацію їх положень і практичне функціонування правового регулювання. Їх включення до системи законодавства обумовлене не лише формально-юридичною підпорядкованістю, а й роллю в забезпеченні цілісності, узгодженості та ефективності правового впливу держави [2]. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2025 року № 330 було затверджено «Положення про систему спеціального телерадіомовлення», якою визначено правові та організаційно-технічні засади функціонування системи спеціального телерадіомовлення як інструменту публічного адміністрування у сфері інформаційної безпеки. Цей нормативно-правовий акт встановлює завдання системи щодо блокування ворожих та небезпечних сигналів телевізійного і радіомовлення, що поширюються з території держави-агресора, тимчасово окупованих територій та зон бойових дій [3].

Регуляторна діяльність відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» є цілеспрямованою діяльністю щодо підготовки, прийняття, відстеження результативності та перегляду регуляторних актів у сфері господарювання. Вона здійснюється не лише регуляторними органами, а й за участю фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань і територіальних громад у межах і спосіб, визначені Конституцією України та законодавством. Визначальними ознаками регуляторного акта є його нормативний характер, розрахованість на невизначене коло осіб і багаторазове застосування. Регуляторна діяльність має процедурний характер і передбачає обов'язкову оцінку ефективності регуляторних приписів та їх відповідність публічним і приватним інтересам [4].

Наприклад, регуляторна діяльність Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України ґрунтується на реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності та спрямована на впорядкування економічних, екологічних і пов'язаних адміністративних відносин. Вона охоплює підготовку, прийняття, оприлюднення, перегляд і відстеження результативності регуляторних актів, що мають нормативний характер і розраховані на невизначене коло суб'єктів господарювання. Проте, саме Міністерство цієї діяльності відносить й адміністративну діяльність щодо є забезпечення дотримання принципів державної регуляторної політики, зокрема прозорості, передбачуваності, збалансованості та доцільності втручання держави. В межах цього здійснюється розгляд скарг на рішення уповноважених органів щодо порушення таких принципів, що надає регуляторній діяльності контрольний і коригуючий характер. Значне місце посідає дозвільна система та ліцензування, а також регулювання діяльності організацій роботодавців та їх об'єднань і фінансово-промислових груп. Як приклади регуляторних актів, що використовуються та приймаються у межах діяльності, слід назвати групу регуляторних актів що становлять накази Міністерства, якими затверджуються порядки маркування, реєстрації, навчання та звітності операторів контрольованих речовин. Такі накази мають нормативно-правовий характер, застосовуються неодноразово та адресовані широкому колу суб'єктів господарювання [5].

Регуляторна діяльність центрального органу виконавчої влади Міністерства освіти і науки України охоплює планування регуляторної діяльності, оприлюднення проєктів регуляторних актів, відстеження результативності прийнятих регуляторних актів та інформування громадськості про реалізацію державної регуляторної політики у сфері освіти і науки [6]. Наприклад згідно з Планом регуляторної діяльності Міністерства освіти і науки України на 2026 рік у частині підготовки проєктів регуляторних актів центральним елементом є доповнення переліку регуляторних актів новим проєктом наказу, що стосується внесення змін до порядку атестації педагогічних працівників. Обґрунтування необхідності такого акта пов'язується з потребою врегулювання процедур атестації українських педагогів, які здійснюють професійну діяльність за кордоном [7].

Регуляторна діяльність органу місцевого самоврядування Івано-Франківської міської ради здійснюється на основі поєднання загальнодержавних вимог державної регуляторної політики та локального нормативного врегулювання процедур прийняття регуляторних актів. Важливою особливістю є наявність спеціально затвердженого Положення, яке детально визначає етапи підготовки, розгляду, прийняття, оприлюднення та відстеження результативності регуляторних актів міської ради та її виконавчих органів. Характерною рисою є обов'язковість публічного оприлюднення регуляторних рішень і змін до них, що спрямовано на забезпечення прозорості та залучення суб'єктів господарювання і громадськості. Регуляторна діяльність міської ради має безперервний характер і передбачає систематичне базове, повторне та періодичне відстеження результативності прийнятих актів [8]. Наприклад, Рішення Івано-Франківської міської ради від 18 грудня 2025 р. № 281-57 було затверджено Положення, яке визначило компетенцію Управління капітального будівництва Івано-Франківської міської ради як виконавчого органу міської ради, що має статус юридичної особи публічного права. Нормативно закріплено його підзвітність і підконтрольність міській раді, а також організаційне підпорядкування виконавчому комітету, міському голові та першому заступнику міського голови [9].

Іншими словами слід узагальнити, що включення заходів правозастосування до змісту регуляторної діяльності є обґрунтованим лише тоді, коли вони безпосередньо пов'язані з підготовкою, прийняттям або контролем за виконанням підзаконного нормативно-правового акта. У такому разі правозастосування виконує допоміжну функцію, забезпечуючи ефективність і результативність регуляторного акта. Якщо ж правозастосовні дії виходять за межі цього зв'язку, їх віднесення до регуляторної діяльності є методологічно помилковим.

Крім того треба підкреслити, що дія Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» за своїм змістом і практикою застосування фактично поширюється не лише на суб'єктів господарювання, а й на інші галузі та сфери публічного адміністрування, які спрямовані на забезпечення публічного інтересу. Регуляторна діяльність у таких сферах орієнтована на впорядкування адміністративних процедур, встановлення єдиних правил і усунення правової невизначеності, а не на втручання у ринкові відносини.

Отже, поширене застосування Закону на негосподарські галузі (сфери) публічного адміністрування є чисельними юридичними фактами.

Наскільки це є методично виправданим розкриємо нижче. Підзаконна правотворчість має предметом встановлення, зміну або скасування вторинних норм права з метою конкретизації та реалізації приписів законів. Вона спрямована на нормативне врегулювання суспільних відносин у різних галузях публічного адміністрування незалежно від їх економічного чи неекономічного характеру. Об'єктом підзаконної правотворчості є широке коло суспільних відносин, що потребують нормативної деталізації на рівні виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Вона може стосуватися безпеки, освіти, оборони, соціальної сфери, довкілля та інших напрямів публічного інтересу. Регуляторна діяльність має більш вузький об'єкт – відносини, на які впливають регуляторні приписи з точки зору доцільності, ефективності та балансу інтересів.

Суб'єктами підзаконної правотворчості виступають усі повноважні органи публічної влади, наділені нормотворчими повноваженнями, зокрема Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Вони реалізують правотворчу функцію в межах своєї компетенції та ієрархії нормативно-правових актів. Регуляторна діяльність здійснюється тими самими органами, але лише у випадках, коли вони діють як регуляторні органи. Підзаконна правотворчість спрямована на невизначене коло осіб, які опиняються у сфері дії відповідних нормативних приписів. Такими суб'єктами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, органи влади, установи та організації. Регуляторна діяльність традиційно орієнтується на суб'єктів господарювання, але на практиці охоплює також інших адресатів регуляторних приписів. Це підтверджується регулюванням у сферах освіти, науки чи довкілля, де адресатами є неприбуткові суб'єкти.

Підзаконна правотворчість здійснюється за процедурою, визначеною законодавством про нормотворчу діяльність, внутрішніми регламентами органів та загальними вимогами юридичної техніки. Вона не завжди передбачає спеціальні етапи аналізу наслідків або публічних консультацій. Регуляторна діяльність, навпаки, характеризується формалізованою процедурою, що включає планування, аналіз регуляторного впливу, оприлюднення проєктів і відстеження результативності. Результатом підзаконної правотворчості є виникнення, зміна або припинення загальнообов'язкових правил поведінки, що мають нормативний характер. Такі акти безпосередньо впливають на правовий статус суб'єктів і створюють підстави для подальшого правозастосування. Регуляторна діяльність також призводить до прийняття нормативних приписів, але додатково формує умови для оцінки їх ефективності та можливого перегляду.

Отже, суб'єкт регуляторної діяльності зобов'язаний одночасно застосовувати норми Закону України «Про правотворчу діяльність» і Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Перший визначає загальні правила та межі підзаконної правотворчості, другий — спеціальні процедурні вимоги до регуляторних актів.

В класичному адміністративному праві Франції аналогом аналізований нами ці статті категорії є «регламентний акт» (l'acte réglementaire). Він є різновидом одностороннього адміністративного акта, який установлює загальні та абстрактні приписи для певної сфери публічного адміністрування. Його предмет визначається наперед і не залежить від конкретно названих адресатів, оскільки дія орієнтована на осіб, визначених за юридичною ознакою, наприклад «водії», «службовці певної категорії» тощо [10]. Відмінність регламентних актів від нерегламентних (actes non réglementaires) полягає передусім у предметі: регламент установлює норму, тоді як нерегламентний акт застосовує вже наявну норму до конкретного випадку. Саме ця різниця зумовлює різний правовий режим щодо оскарження, мотивування та публічності: суд і доктрина оцінюють не назву документа, а його «матеріальний зміст» і реальний правовий ефект. У французькій традиції наголошується, що критерієм регламентарності є якість наслідків (їх загальність), а не кількість адресатів у певний момент. Практичне значення регламентних актів проявляється в їхній динамічності та підконтрольності принципу законності: регламент може бути змінений або скасований, оскільки він створює право на наслідки, але не «право на незмінність» самого регламенту. Французька адміністративно-юрисдикційна доктрина виходить із того, що незаконний регламент не має зберігатися в правопорядку, а публічна адміністрація повинна реагувати на його невідповідність нормам вищої юридичної сили. Звідси випливає підвищена роль контролю законності регламентів, включно з можливістю оскарження та вимогою приведення нормативного масиву у відповідність до права [11].

Повертаючись до українських реальностей слід зазначити що ні в конституції України не

в спеціальних законах не закріплено єдиного категорійного визначення владного суб'єкта який виконує виконавчі функції. В законодавстві України для різних видів виконавчі діяльності використовуються різні позначення, зокрема: суб'єкт владних повноважень, адміністративний орган, суб'єкт підзаконної правотворчості, державний службовець [12], посадова особа органу місцевого самоврядування; територіальна громада та ін. Що значно ускладнює публічне адміністрування. Наприклад у Франції використовується одна категорія для позначення всіх цих владних суб'єктів виконавчої гілки влади – адміністрація. Яка має закріплення в конституції.

Ми пропонуємо погодитися з колективом вчених які визначають на доктринальному рівні таку категорію для галузі адміністративного права України, а саме «адміністративний орган» [13]. Зміст якого у відповідності до Закону України «Про адміністративну процедуру» виписаний дуже слушно. Це визначене максимально широко й функціонально: це не лише органи виконавчої влади, а також органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування. До цієї категорії включено їх посадових осіб, тобто тих, хто діє від імені відповідного органу в адміністративній справі та формує/ухвалює адміністративні акти [14].

Отже, критерій тут не «назва» установи (посадової особи), а наявність законної компетенції діяти як носій публічної адміністрації у конкретному процедурному контексті. Це визначення охоплює всю систему публічних суб'єктів, які можуть породжувати юридично значущі наслідки для приватних осіб, або в середи системи публічного адміністрування, у межах юридичних процедур, і тим самим забезпечує єдині стандарти законності для різних ланок публічної влади при здійсненні всієї системи публічного адміністрування.

Доцільність використання категорії «адміністративний орган» для позначення суб'єктів підзаконної правотворчості зумовлена тим, що видання підзаконних нормативно-правових актів є різновидом здійснення функцій публічної адміністрації і має однакову владну природу незалежно від організаційної назви суб'єкта. Функціональне визначення адміністративного органу у Законі України «Про адміністративну процедуру» дозволяє охопити як класичні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, так і їх посадових осіб та інших суб'єктів, яким законом делеговано нормотворчі повноваження, тобто забезпечує єдність категорійного апарату. Уніфікація термінології усуває плутанину між численними позначеннями на кшталт «суб'єкт підзаконної правотворчості», «посадова особа» чи «орган», що ускладнює систематизацію адміністративного законодавства і коректне визначення статусу автора нормативного припису. Визнання законодавця адміністративним органом акцентує не на формальній назві, а на юридично значущому ефекті його діяльності, а саме на встановленні загальних та абстрактних правил, які породжують наслідки для невизначеного кола адресатів у сфері публічного адміністрування.

Діяльність адміністративних органів з підготовки видання прийняття та зміни норм підзаконних нормативно-правових актів, доцільно лаконічно позначати як «підзаконна правотворча діяльність», оскільки саме цей термін найбільш точно відображає її юридичну природу та місце в системі джерел права. Він прямо вказує на похідний характер відповідних нормативно-правових актів від закону та їхню підпорядкованість ієрархії законодавства, що є принципово важливим для забезпечення законності. У науковому та практичному вимірі термін «підзаконна правотворча діяльність» забезпечує термінологічну визначеність, логічну послідовність і методологічну чистоту аналізу діяльності адміністративних органів.

Висновки. Підзаконна правотворча діяльність адміністративних органів є самостійною формою реалізації функцій публічного адміністрування, без якої неможливе ефективне виконання законів. Вона забезпечує конкретизацію та деталізацію законодавчих приписів з урахуванням динаміки суспільних відносин і практичних потреб правозастосування. Підзаконні нормативно-правові акти виступають ключовим інструментом впорядкування публічних відносин, оскільки формують загальні та абстрактні правила поведінки. Доведено доцільність використання категорії «адміністративний орган» як універсального позначення суб'єктів підзаконної правотворчості в адміністративному праві України. Функціональне визначення цієї категорії, закріплене у Законі України «Про адміністративну процедуру», дозволяє охопити різні ланки публічної влади незалежно від їх організаційної назви. Такий підхід сприяє уніфікації понятійного апарату та усуненню термінологічної фрагментарності в законодавстві.

Підзаконна правотворча діяльність має подвійний характер: з одного боку, вона є різновидом інструменти публічного адміністрування,

а з іншого – формує вторинні норми адміністративного права. Це зумовлює її підпорядкованість принципу законності, ієрархії норм та вимогам узгодженості правового регулювання. Термін «підзаконна правотворча діяльність» є найбільш коректним і методологічно вивіреним для позначення діяльності адміністративних органів із видання підзаконних нормативно-правових актів. Він відмежовує правотворчість від правозастосування та інших форм адміністративної діяльності.

Список літератури:

1. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

2. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 93. Ст. 364. Голос України. 19 вересня 2023 року. № 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20

3. Про затвердження Положення про систему спеціального телерадіомовлення : постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2025 року № 330. Урядовий кур'єр, 27 березня 2025 року, № 64. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-2025-п

4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 9. Ст. 79. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15

5. Регуляторна діяльність Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України. Офіційний вебсайт Міністерства економіки України. URL: https://me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=c42c066d-1cf6-47ab-b32e-e50e3faa4b5c&title=ReguliatornaDiialnistMinisterstva

6. Регуляторна політика Міністерства освіти і науки України. Офіційний вебсайт Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/regulyatorna-politika

7. Про затвердження змін до Плану діяльності Міністерства освіти і науки України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки України, з підготовки проєктів регуляторних актів на 2026 рік. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 січня 2026 року № 59. Офіційний вебсайт Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/regulatorna_dijalnist/2026/planuvannya-regulyatornoi-diyalnosti/01/20/8-nakaz-mon-vid-20012026-no-59.pdf

8. Про затвердження Положення про порядок прийняття регуляторних актів Івано-Франківської міської ради та її виконавчих органів : Рішення Івано-Франківської міської ради від 27 червня 2025 року № 105-53. Івано-Франківська міська рада. 2025. URL: https://www.namvk.if.ua/dt/1143752/

9. Про затвердження нової редакції Положення про Управління капітального будівництва Івано-Франківської міської ради. Рішення Івано-Франківської міської ради від 18 грудня 2025 року № 281-57. Івано-Франківська міська рада. 2025. URL: https://www.namvk.if.ua/dt/1209560/

10. Seiller B. Droit administratif. Tome 2 : L'action administrative. 8e édition. Paris : Presses Universitaires de France, 2021. P. 153–155, 186–188.

11. Юридична природа регламентних актів в наукових працях французького вченого Бертрана Сейєра. Узагальнення та впорядкування О. В. Фелика. Академія адміністративно-правових наук, 2026. URL: https://www.ssaals.com.ua/pravo/yurydychna-pryroda[js]rehlamentnykh-aktiv-v-naukovykh-pratsiakh-frantsuzkoho-vchenoho-bertrana-seyiera-uzahalnennia-ta-vporiadkuvannia-o-v-felyka-seiller-b-droit-administratif--tome-2-l-action-admin/11000/

12. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43. Голос України. 31 грудня 2015 року. № 250. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19

13. Фелик В. І., Галунько В. В., Шишка Р. Б., Воробей П. А., Фелик О. В. Адміністративний орган. Dura lex, sed lex. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 6. С. 155–163. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/32

14. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Голос України. 2022. № 123 (15.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20

Felyk O. V. STATUTORY LEGISLATIVE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE BODIES AS A FORM OF IMPLEMENTATION INTO A PUBLIC ADMINISTRATION INSTRUMENT

The article provides a comprehensive scholarly legal analysis of the subordinate law-making activity of administrative bodies as an independent form of implementing the functions of public administration. It substantiates that the adoption of subordinate regulatory legal acts constitutes a necessary instrument for

ensuring the effectiveness of laws and their practical implementation in the sphere of public relations. It is demonstrated that such acts perform the function of specifying and detailing legislative provisions with due regard to the dynamics of social processes. Emphasis is placed on the normative nature of subordinate regulatory legal acts, their generality, abstract character, and repeated application. The place of subordinate law-making in the system of sources of administrative law of Ukraine is determined. Particular attention is paid to the issue of the subjective composition of subordinate law-making activity, and the expediency of using the category "administrative body" as a universal designation for entities exercising such activity is substantiated. It is proven that the functional definition of an administrative body enshrined in the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" makes it possible to encompass all components of the public administration, regardless of their organizational and legal form. It is shown that the unification of the categorical framework contributes to enhancing the systemic nature and predictability of administrative legislation. Emphasis is placed on the fact that the determining criterion is not the name of the entity, but the existence of a lawful mandate to exercise public authority powers. The dual nature of subordinate law-making activity is revealed, both as an instrument of public administration and as a source of secondary norms of administrative law. The subordination of this activity to the principle of legality, the hierarchy of legal norms, and the requirements of coherence of legal regulation is substantiated. The use of the term "subordinate law-making activity" is proposed as the most precise and methodologically well-grounded designation for the relevant activity of administrative bodies.

Keywords: *administrative procedure, control, function, legality, norm of law, public administration, public authority entity, rule-making activity, secondary regulatory legal act, subject of public authority.*

Дата першого надходження статті до видання: 22.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/14

Шестак Л. В.
https://orcid.org/ 0009-0001-9381-5916
Пенітенціарна академія України

Веремієнко С. В.
https://orcid.org/0000-0003-4127-6591
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ У ВИГЛЯДІ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ (СТ. 32 КУПАП)

У статті проаналізовано недоліки правового регулювання застосування адміністративного арешту як одного з найбільш суворих адміністративних стягнень, що характеризується високим рівнем обмеження прав і свобод громадян. Встановлено, що сутність і особливості застосування цієї санкції недостатньо розкриті в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Зокрема, редакція статті не містить дефініції адміністративного арешту, що створює ілюзію простоти його застосування. Не зазначений і мінімальний строк такого арешту, а коло осіб, щодо яких це покарання не може бути застосовано, не відповідає потребам часу.

Обґрунтовано позицію про доцільність розширення переліку осіб, до яких не може застосовуватися адміністративний арешт. Зокрема, запропоновано не накладати таке стягнення до наступних категорій: 1) вагітних жінок, незалежно від термінів вагітності; 2) осіб, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, проживають разом з ними й не позбавлені щодо таких дітей батьківських прав; 3) осіб, які на постійній основі чи тимчасово, на період відсутності батьків, забезпечують догляд та виховання дітей віком до чотирнадцяти років; 4) осіб, які здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю або членом сім'ї, який за станом здоров'я потребує постійного стороннього догляду; 5) осіб, які мають медичні протипоказання, що підтверджені медичними висновками; 6) осіб, які досягли пенсійного віку; 7) військовослужбовців та прирівняних до них осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів».

Запропоновано на законодавчому рівні закріпити можливість заміни невідбутої частини адміністративного арешту на штраф з розрахунку одна доба арешту – сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян штрафу. Варто також забезпечити процесуальне право на оскарження поставно суду про застосування адміністративного арешту.

Ключові слова: *адміністративний арешт, адміністративне покарання, стягнення, правопорушник, правове регулювання, припинення правопорушень, адміністративна відповідальність.*

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність вважається реалізованою, якщо порушник поніс справедливе покарання, співрозмірне завданій або потенційній шкоді. Проте наразі система адміністративних стягнень, які передбачені у ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [1] є недосконалою і накладання окремих адміністративних покарань є складним та потребує значних витрат часу, людських ресурсів, майнових вкладень. Тому держави – колишні республіки Радянського Союзу, переглядають перелік адміністративних покарань та вилучають ті з них, виховний, каральний і профілактичний вплив яких на порушників є незначним. Зокрема, в багатьох країнах вже немає таких санкцій як виправні роботи, оплатне вилучення предмета, який став безпосереднім об'єктом або знаряддям вчинення правопорушення та інших, які не довели своєї ефективності [2].

З-поміж стягнень, які застосовуються досить рідко, можна назвати й адміністративний арешт,

© Шестак Л. В., Веремієнко С. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

який належить до числа основних покарань і накладається, зазвичай, за вчинення протиправних діянь, які завдають або об'єктивно можуть завдати значної шкоди охоронюваним правам та інтересам або ж межують з кримінальними правопорушеннями. Власне розміщення цього стягнення практично вкінці переліку адміністративних покарань вказує на його суворість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки адміністративний арешт належить до числа основних адміністративних санкцій, то особливості його застосування так чи інакше піднімали у своїх наукових доробках практично всі вчені в галузі адміністративного права. Аналіз проблем практичної реалізації названого стягнення досліджували Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Мкртчян Р.С., Співак М.В. та інші. Проте окремі питання правового регулювання застосування адміністративного покарання у вигляді адміністративного арешту залишаються відкритими. Зокрема, проблематика строків його застосування, переліку осіб, до яких ця санкція не може бути застосована тощо.

Постановка завдання. Мета статті – на основі аналізу положень Кодексу України про адміністративні правопорушення визначити недоліки правового регулювання застосування покарання у вигляді адміністративного арешту, а також вказати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що, попри високий рівень суворості адміністративного покарання у вигляді адміністративного арешту, його сутність та особливості застосування у вітчизняному адміністративному законодавстві розкриті неналежно. Так, визначенню особливостей застосування цього стягнення присвячено положення ст. 32 КУпАП, відповідно до якої «Адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Адміністративний арешт призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до осіб з інвалідністю першої і другої груп» [1]. Аналіз положень ст. 32 КУпАП дозволяє виділити ряд недоліків, наявність яких ускладнює накладання стягнення у вигляді адміністративного арешту.

По-перше, наразі в КУпАП відсутнє поняття названого стягнення, що створює ілюзію простоти його застосування, хоча це покарання є доволі суворим і на практиці передбачає не лише обов'язковість перебування у спеціально відведеному для цього місці (ізоляторі тимчасового тримання), але й застосування низки інших обмежень щодо пересування, спілкування, проведення часу. Тому вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 32 КУпАП реченням такого змісту: «Адміністративний арешт – це поміщення порушника до ізолятора тимчасового тримання за місцем фактичного проживання або місцем реєстрації, що передбачає заборону вільного пересування, обмеження спілкування, контроль вмісту передач (посилок), заборону зберігання й використання окремих предметів, засобів чи речовин, обов'язковість дотримання розпорядку дня й можливість залучення до виконання простої некваліфікованої праці».

По-друге, наразі у ст. 32 КУпАП не вказано мінімального строку застосування адміністративного арешту, визначена лише його максимальна тривалість – 15 діб. Вважаємо, що така нечітка позиція законодавця є хибною. Виходячи з положень ст. 37 КУпАП [1], відповідно до якої строк адміністративного арешту обчислюється добами, вважаємо за доцільне визначити у ст. 32 Кодексу мінімальну тривалість цього покарання одну добу. Це дозволить, на наш погляд, не плутати адміністративний арешт як вид адміністративного стягнення, спрямований на покарання порушника з адміністративним затриманням як формою превентивної діяльності, обмежувальним заходом адміністративного примусу [6, с. 36].

По-третє, наразі навряд чи доцільно вказувати на той факт, що адміністративний арешт застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень. Власне, в Особливій частині КУпАП немає жодної норми, яка би передбачала це покарання як єдину санкцію. Тому питання про доцільність чи недоцільність застосування до порушника адміністративного арешту кожного разу має вирішувати суд, який повинен брати до уваги відомості про особу порушника, зміст і характер вчиненого протиправного діяння, його реальні чи можливі наслідки, потребу в ізоляції порушника від суспільства на певний час тощо.

По-четверте, наразі у ст. 32 КУпАП визначено обмежене коло осіб, до яких не можна застосовувати адміністративний арешт: вагітні жінки, жінки, що мають дітей віком до дванадцяти років, особи, які не досягли вісімнадцяти років, особи з інвалідністю першої і другої груп [1]. Але й цей перелік потребує коригування. Зокрема, доцільно визначити неможливість застосування адміні-

стративного арешту до осіб, які мають дітей віком до чотирнадцяти (а не дванадцяти) років, бо саме з цього віку дитина стає малолітньою і навіть може нести відповідальність за свою поведінку. Крім того, сам факт наявності малолітніх дітей не повинен бути «охоронною грамотою». Адже батьки можуть не проживати разом з такою дитиною, бути позбавлені щодо неї батьківських прав тощо. Тому порушник повинен не лише мати дітей відповідного віку, але й проживати разом з ними. Крім того, доречно заборонити застосування адміністративного арешту до осіб, які здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю або за членом сім'ї, що потребує постійного стороннього догляду, оскільки такі категорії осіб є соціально вразливими й не можуть забезпечити собі відповідний догляд самостійно.

Незрозумілою є й позиція законодавця щодо неможливості застосування адміністративного арешту лише до жінок, які мають дітей відповідного віку. На жаль, практика показу, що є чимало чоловіків, які виховують дитину без матері й об'єктивно вони можуть виступати суб'єктами правопорушень, за вчинення яких суд може призначити покарання у вигляді адміністративного арешту. Зокрема, М.В. Співак відзначає, що таке стягнення не повинно застосовуватися до одиноких чоловіків, бо це є порушенням рівності чоловіків і жінок у деліктному провадженні [3, с. 183]. На наш погляд, обмежити можливість такого покарання лише щодо одиноких чоловіків недоречно. Адже батько може виховувати дитину без матері і в період її тимчасової відсутності через відрядження, хворобу, виробничі потреби тощо. Всі ці обставини мають бути встановлені судом і підтверджені документально. Не варто застосовувати це покарання й щодо осіб, які не виступають батьком чи матір'ю дитини віком до 14 років, але фактично забезпечують її догляд та виховання.

На наш погляд, обмеження на застосування адміністративного арешту мають стосуватися й осіб, які мають певні медичні протипоказання до застосування цього стягнення. Наприклад, мають важко виліковні захворювання, які передаються побутовим шляхом: туберкульоз, гепатити, короста та інші. Звісно, наявність відповідних хвороб має бути підтверджена медичними показниками. Адже спільне поміщення осіб, які є носіями інфекцій, що потребують тривалого лікування та є стійкими у зовнішньому середовищі в ізоляторах тимчасового тримання посягає на здоров'я інших осіб, які відбувають відповідне покарання, а також на здоров'я персоналу.

Наразі ст. 32 КУпАП містить заборону щодо застосування адміністративного арешту до інвалідів I та II груп. Це важливо, адже такі категорій осіб потребують постійної медичної допомоги та підтримки і догляду з боку інших. Тому доцільно передбачити неможливість застосування такого стягнення щодо тих, хто забезпечує відповідний огляд як за особами з інвалідністю I та II групи, так і за дітьми з інвалідністю. Крім того, зважаючи на той факт, що в Україні поняття «інвалід» замінене на поняття «особа з інвалідністю» [4], важливо відповідну заміну зробити і в положеннях ст. 32, вказавши, що адміністративний арешт не застосовується до осіб з інвалідністю I та II групи. Таке формулювання відповідає міжнародній практиці, концепції інклюзії та визнанню особистості людини, а не зосередженні на її фізіологічних чи психічних обмеженнях. Власне, зміна термінологічних формулювань, на жаль, не змінює стану здоров'я порушника, але допомагає уникати правових непорозумінь, сприяє захисту прав осіб з функціональними обмеженнями.

Наразі у ст. 32 КУпАП до категорій суб'єктів, щодо яких не може бути застосовано адміністративний арешт, не визначено військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. Натомість вказівка на неможливість застосування відповідного покарання до вказаної категорії порушників міститься у ч. 1 ст. 15 КУпАП. Вважаємо, що ст. 32 КУпАП, як загальна норма, в межах якої визначаються умови накладання адміністративного арешту, має містити вичерпний перелік осіб, до яких це стягнення не може бути застосоване.

Важливо також забезпечити право на захист тих порушників закону, які досягли пенсійного віку. Оскільки перебування під адміністративним арештом може передбачати залучення до виконання окремих робіт, потрібно зважати на фізичну можливість особи їх виконувати. Адміністративне законодавство наразі містить обмеження щодо застосування громадських і суспільно корисних робіт до жінок, які старші 55 років і чоловіків, старших 60 років. Тому варто підтримати тих дослідників, які пропонують не визначати конкретний вік порушника, а пов'язати неможливість застосування відповідних покарань до осіб, які досягли пенсійного віку [5] та поширити такі обмеження і на застосування адміністративного арешту.

Підсумовуючи вище визначене, вважаємо за доцільне поділити на пункти частину 2 ст. 32 КУпАП і викласти її в такій редакції: «Адміністративний арешт не може застосовуватись до:

1) вагітних жінок, незалежно від термінів вагітності;

2) осіб, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, проживають разом з ними й не позбавлені щодо таких дітей батьківських прав;

3) осіб, які на постійній основі чи тимчасово, на період відсутності батьків, забезпечують догляд та виховання дітей віком до чотирнадцяти років;

4) осіб, які здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю або членом сім'ї, який за станом здоров'я потребує постійного стороннього догляду;

5) осіб, які мають медичні протипоказання, що підтверджені медичними висновками;

6) осіб, які досягли пенсійного віку;

7) військовослужбовців та прирівняних до них осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів».

Таке формулювання положень ч. 2 ст. 32 КУпАП дозволяє чітко визначати не лише перелік осіб, щодо яких адміністративний арешт не може бути застосований, але й умови застосування відповідних пунктів. Крім того, при такому формулюванні статті до неї простіше вносити зміни і доповнення.

Вище ми вже зазначали, що адміністративний арешт, як правило, не застосовується до осіб, які мають певні проблеми зі здоров'ям. Але законодавство наразі не визначає, як має вирішуватися питання, коли особа, яка відбуває покарання у вигляді адміністративного арешту, захворіла під час виконання цього стягнення. Загальний порядок відбування адміністративного арешту визначено у ст. 327 КУпАП, відповідно до якої «Осіб, підданих адміністративному арешту, тримають під вартою в місцях, що їх визначають органи Національної поліції. При виконанні постанови про застосування адміністративного арешту арештовані піддаються особистому оглядові. Строк адміністративного затримання зараховується до строку адміністративного арешту. Відбування адміністративного арешту провадиться за правилами, встановленими законами України» [1]. Як бачимо, цитована стаття фактично не має конкретики, оскільки КУпАП не визначає порядок дій в ситуаціях, коли з об'єктивних причин порушник не може відбути весь строк відповідного покарання. Як правило, це має наслідком застосування положень ст. 301 КУпАП, яка дозволяє органу, який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення, застосувати відстрочку виконання постанови на строк до одного місяця. Це означає потребу повторного звернення до суду, перевантаження роботи судової системи тощо. Для уникнення таких ситуацій пропонуємо доповнити ст. 327 КУпАП частиною 4 такого змісту: «За наявності обставин, які ускладнюють або унеможливлюють виконання постанови про застосування адміністративного арешту, невідбута частина покарання може бути замінена штрафом з розрахунку одна доба адміністративного арешту – сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян без звернення до суду». Це дозволить зменшити навантаження на суди та не затягувати адміністративного процесу.

Варто відзначити й ще один недолік застосування аналізованого стягнення. Так, відповідно до ст. 326 КУпАП постанова про застосування адміністративного арешту виконується негайно після її винесення [1]. Це означає фактичну неможливість оскарження відповідної постанови, що суперечить положенням ч. 3 ст. 8, ч. 1 та ч. 2 ст. 55, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Тому у 2018 році Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення ч. 1 ст. 294, ст. 326 КУпАП, якими передбачено, що постанова районного, районного в місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту набирає законної сили в момент її винесення та виконується негайно, є неконституційними. Зазначене обмеження конституційних прав не є пропорційним, обґрунтованим або суспільно необхідним та не узгоджується із принципом верховенства права [7]. Попри те, що факт неконституційності положень ст. 326 КУпАП було доведено ще у 2018 році, до сьогодні жодних змін і доповнено до названої норми внесено не було. Тому доречно змінити зміст ст. 326 КУпАП та викласти її в такій редакції: «Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту та арешту з утриманням на гауптвахті виконується негайно після її винесення, крім випадків оскарження такої постанови. Якщо постанова про застосування адміністративного арешту була оскаржена, її виконання відкладається на строк, призначений для такого оскарження і продовжується після залишення скарги без задоволення».

Висновки. Важливість належного правового регулювання застосування адміністративного арешту не викликає сумнівів. Адже накладання цього стягнення пов'язане з тимчасовим обмеженням низки конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема гарантованого частиною

першою статті 29 Основного Закону України [8] права на свободу та особисту недоторканність. Наразі це одна з найбільш суворих адміністративних санкцій, яка застосовується до порушника й передбачає його ізоляцію від суспільства на певний строк [9, с. 247].

Проте аналіз положень діючого КУпАП дозволив виявити окремі недоліки правового регулювання адміністративного арешту як виду стягнення. Тому доцільно визначити сутність цього покарання, встановити мінімальний строк його тривалості (одна доба), чітко передбачити перелік осіб, до яких не може бути застосовано адміністративний арешт, а також передбачити можливість заміни невідбутої частини адміністративного арешту на штраф з розрахунку одна доба арешту дорівнює сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян штрафу.

Список літератури:

1. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення 02.02.2026).

2. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. До питання про доцільність застосування оплатного вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. *Право і суспільство.* 2017. №6. С. 144–148. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/26.pdf

3. Співак М.В. Правила відбування адміністративного арешту: аналіз пропозицій до сучасного законодавства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 1 (49). 2021. С. 182–188. URL: http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/1/29.pdf

4. Критерії встановлення інвалідності. URL: https://moz.gov.ua/uk/kriteriyi-vstanovlennya-invalidnosti

5. Шестак Л.В. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення. *Право і суспільство.* 2018. № 2. С. 109–114. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_3/23.pdf.

6. Шевченко Н.Л. Правове регулювання адміністративного затримання. *Наукові записки.* Серія Право. 2021. Випуск 10. Спецвипуск. С. 35–37. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/10_spec_2021/35-38.pdf

7. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 1 ст. 294, ст. 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 р. Справа № 1-12/2018(3911/15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 02.02.2026).

9. Мкртчян Р.С., Стаднік М.О., Євменчук В.В. Поняття адміністративного арешту та особливості його застосування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12. С. 244–247. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/55.pdf.

Shestak L. V., Veremiienko S. V. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE PENALTY IN THE FORM OF ADMINISTRATIVE ARREST (ART. 32 OF THE KUpAP).

The article analyzes the shortcomings of the legal regulation of administrative arrest as one of the most severe administrative penalties, characterized by a high level of restriction on the rights and freedoms of citizens. It was found that the essence and features of the application of this sanction are insufficiently revealed in the Code of Ukraine on Administrative Offenses. In particular, the article's current wording does not include a definition of administrative arrest, creating an illusion of simplicity in its application. The minimum duration of such an arrest is also not specified, and the list of individuals to whom this punishment cannot be applied does not meet contemporary needs.

The position on the expediency of expanding the list of persons to whom administrative arrest cannot be applied is substantiated. Specifically, it is proposed that this penalty should not be imposed on the following categories: 1) pregnant women, regardless of their gestational period; 2) individuals with children under the age of fourteen, who live with them and have not lost parental rights; 3) individuals who, either permanently or temporarily, provide care and upbringing for children under the age of fourteen during the absence of parents; 4) individuals who care for a child with a disability or a family member in need of constant external care due to health conditions; 5) individuals with medical contraindications confirmed by medical conclusions; 6) individuals who have reached retirement age; 7) military personnel and individuals equated to them, who are subject to disciplinary statutes.

It is proposed to legislate the possibility of substituting the unserved portion of the administrative arrest with a fine, calculated as one day of arrest equal to one hundred non-taxable minimum incomes of citizens. It is also important to ensure the procedural right to appeal the court's decision on the application of administrative arrest.

Keywords: *administrative arrest, administrative punishment, sanction, offender, legal regulation, cessation of offenses, administrative liability.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.9:328.185(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/15

Ярмакі Х. П.
https://orcid.org/0000-0001-7718-3093
Одеський державний університет внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена комплексному дослідженню адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, як важливого елементу механізму реалізації державної антикорупційної політики в Україні. Метою роботи є з'ясування правової природи зазначеного виду відповідальності, аналіз нормативно-правового регулювання, особливостей складу адміністративних правопорушень, а також виявлення основних проблем правозастосування та шляхів їх подолання.

У статті проаналізовано положення Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про запобігання корупції» у контексті визначення підстав, умов і меж притягнення осіб до адміністративної відповідальності. Обґрунтовано, що адміністративна відповідальність у сфері протидії корупції характеризується спеціальним суб'єктним складом, формальним характером більшості складів правопорушень, бланкетністю правових норм і превентивною спрямованістю. Особливу увагу приділено аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також їх співвідношенню з іншими видами юридичної відповідальності.

Особливу увагу в дослідженні приділено аналізу судової практики щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, із використанням офіційних статистичних даних. Узагальнення кількісних і якісних показників правозастосування дало змогу виявити типові проблеми, зокрема пропуск процесуальних строків, неналежне документування матеріалів справ, недостатність доказової бази та складність тлумачення оціночних правових категорій. Обґрунтовано, що зазначені недоліки знижують ефективність адміністративно-правових механізмів протидії корупції та обмежують реалізацію їх превентивної функції.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування, зокрема шляхом уніфікації антикорупційних норм, конкретизації термінології, оптимізації процесуальних процедур і підвищення рівня професійної підготовки суб'єктів правозастосування. Зроблено висновок, що реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню правової визначеності, стабільності судової практики та ефективності адміністративної відповідальності у сфері протидії корупції.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, корупційні правовопорушення, протидія корупції, антикорупційне законодавство, державні службовці, публічна служба, провадження в справах про адміністративні правопорушення, судова практика, Верховний Суд, правозастосування, доказування, фінансовий контроль, конфлікт інтересів.*

Постановка проблеми. Корупція залишається одним із ключових викликів для правової системи України та суспільства в цілому, оскільки вона системно підриває принципи законності, рівності перед законом і невідворотності відповідальності, деформує механізми публічного управління та створює передумови для зловживання владними повноваженнями, що, у свою чергу, негативно впливає на функціонування державних інститутів і рівень суспільної довіри до влади. Система антикорупційного законодавства України передбачає різні види юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, серед яких адміністративна відповідальність становить важливий механізм реагування на відносно менш тяжкі, але поширені порушення вимог у сфері запобігання корупції. Зокрема, у главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП України) визначено окремі адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, такі як порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими

© Ярмакі Х. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

видами діяльності, одержання подарунків, вимог фінансового контролю, тощо, а також невжиття заходів щодо протидії корупції, що супроводжуються застосуванням відповідних санкцій у вигляді штрафів та інших стягнень.

Необхідність теоретичного та прикладного аналізу адміністративної відповідальності за такі правопорушення зумовлена динамікою правозастосовної практики і недосконалістю певної частини правових норм, що створює правові колізії та ускладнює ефективне притягнення до відповідальності. У контексті нещодавніх змін законодавства, спрямованих на підвищення меж відповідальності та розширення переліку правопорушень у сфері запобігання корупції, науковий аналіз цих нововведень набуває особливої ваги для формування виваженої й ефективної державної правової політики.

Науковою новизною цього дослідження є комплексне теоретичне осмислення адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, з урахуванням положень адміністративного права та законодавства у сфері запобігання корупції, що дозволяє уточнити понятійно-категоріальний апарат. Системний аналіз законодавчої регламентації відповідальності, зокрема змісту глави 13-А КУпАП України, у контексті сучасної судової практики та виявлення практичних проблем і колізій правозастосування, сприятиме виробленню пропозиції щодо практико-орієнтованих механізмів вдосконалення ефективності адміністративної відповідальності, що враховують реальні тенденції розвитку законодавства та міжнародний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, неодноразово ставала предметом наукових досліджень у вітчизняній юридичній науці. Зокрема, у публікаціях Лозинського Ю. Р. [3], Кузьменко Ю. В. [4], Лепіш Н. Я. [5], Денисова А. В., Сірко В. С. [6], Юдіна Я. В. [7], Василенко О. Ю. [8] тощо.

Водночас, попри наявність значного масиву наукових розвідок, більшість із них зосереджена або на характеристиці окремих складів адміністративних правопорушень, або на загальному визначенні ролі адміністративної відповідальності в механізмі протидії корупції. Недостатньо комплексно дослідженим залишається питання системного поєднання теоретичних засад адміністративної відповідальності з аналізом сучасної судової практики, процесуальних проблем доказування та ефективності застосування санкцій, особливо в умовах воєнного стану, коли функціонування органів державної влади та судової системи відбувається в режимі підвищеного навантаження, обмежених ресурсів і постійних безпекових ризиків. Крім того, динаміка змін антикорупційного законодавства та трансформація правозастосовної практики в період воєнного стану, зумовлені потребами забезпечення обороноздатності держави й стабільності публічного управління, актуалізують необхідність оновленого теоретико-прикладного осмислення цієї проблематики, що й обумовлює актуальність і наукову новизну обраного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний теоретико-прикладний аналіз адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, визначення її правової природи та місця в системі юридичної відповідальності, виявлення проблем правозастосування та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання і практики його реалізації.

Для досягнення зазначеної мети в статті ставляться такі **завдання**:

– розкрити зміст і ознаки адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності та визначити її специфіку у сфері протидії корупції;

– проаналізувати нормативно-правові засади адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема положення Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] та Закон України «Про запобігання корупції» [2];

– дослідити склади окремих адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та визначити їх характерні юридичні ознаки;

– визначити особливості суб'єктного складу адміністративної відповідальності у сфері запобігання корупції;

– проаналізувати практику розгляду судами справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, з урахуванням правових позицій Верховного Суду;

– виявити проблеми правозастосування (процесуальні строки, доказування, співвідношення з іншими видами відповідальності);

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства та підвищення ефективності механізму адміністративної відповідальності у сфері протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність традиційно розглядається

у вітчизняній доктрині як самостійний вид юридичної відповідальності, що настає за вчинення адміністративного правопорушення та реалізується шляхом застосування уповноваженими органами передбачених законом адміністративних стягнень. Її зміст полягає у публічно-правовому реагуванні держави на протиправну, винну дію чи бездіяльність, яка посягає на встановлений порядок управління, права і свободи громадян або інші охоронювані законом інтереси. Нормативну основу адміністративної відповідальності становить, насамперед, Кодекс України про адміністративні правопорушення, який визначає поняття адміністративного правопорушення, види адміністративних стягнень та загальні засади провадження у справах про адміністративні правопорушення.

У наукових працях підкреслюється, що адміністративна відповідальність має низку ознак, які відмежовують її від інших видів юридичної відповідальності: публічно-правовий характер, нормативну визначеність підстав і санкцій, спрощену процесуальну форму притягнення до відповідальності та превентивну спрямованість. Так, Кузьменко Ю. В. обґрунтовує, що адміністративна відповідальність виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, виступаючи інструментом раннього реагування держави на порушення антикорупційних вимог [4, с. 54]. Аналогічно, Лозинський Ю. Р. акцентує увагу на тому, що адміністративні корупційні правопорушення охоплюють суспільно небезпечні діяння меншої тяжкості порівняно з кримінальними, однак такі, що підривають засади публічної служби та довіру до органів влади [3, с. 357].

Специфіка адміністративної відповідальності у сфері протидії корупції полягає насамперед у її спеціальному суб'єктному складі. У більшості випадків суб'єктами правопорушень, передбачених главою 13-А КУпАП України, виступають особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, тобто, зокрема, державні службовці. Саме їхній публічно-правовий статус, наявність владних повноважень і підвищені стандарти етичної поведінки зумовлюють особливий характер деліктоздатності у цій сфері. На цьому наголошують Денисова А. В. та Сірко В. С., підкреслюючи, що адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, є складовою системи спеціальних антикорупційних обмежень і заборон, які встановлюються для публічних службовців [6, с. 306].

Особливого значення адміністративна відповідальність набуває саме щодо державних службовців, оскільки вона функціонує як проміжний механізм між дисциплінарною та кримінальною відповідальністю. З одного боку, вона реагує на порушення антикорупційних вимог, що не досягають рівня кримінальної караності; з іншого – має більш виражений публічно-правовий характер, ніж дисциплінарна відповідальність, адже реалізується в процесі здійснення суддями загальної юрисдикції провадження в справах про адміністративні правопорушення пов'язані з корупцією. Як зазначає Юдін Я. В., особливістю адміністративної відповідальності у сфері запобігання корупції є поєднання матеріальних і процесуальних елементів, спрямованих на забезпечення публічності та неупередженості притягнення до відповідальності [7, с. 93].

Водночас специфіка цієї відповідальності проявляється і в характері санкцій, які поєднують штрафні заходи з додатковими правовими наслідками, зокрема можливістю застосування заборони обіймати певні посади. Це підсилює превентивний ефект адміністративних стягнень та спрямовує їх на очищення публічної служби від недоброчесних практик. У цьому контексті адміністративна відповідальність виступає не лише реакцією на вже вчинене правопорушення, а й інструментом формування стандартів належної поведінки державних службовців, що відповідає завданням державної антикорупційної політики.

Таким чином, адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності характеризується публічно-правовою природою, нормативною визначеністю, процесуальною регламентованістю та превентивною спрямованістю. У сфері протидії корупції вона набуває спеціалізованого характеру, зумовленого особливим статусом суб'єктів – державних службовців, підвищеними стандартами їхньої поведінки та необхідністю забезпечення довіри до публічної влади. Саме ця специфіка визначає її самостійне місце в системі антикорупційних правових засобів і потребує подальшого комплексного наукового осмислення.

Подальший аналіз адміністративної відповідальності у сфері протидії корупції потребує звернення до її нормативно-правових засад, які визначають межі правомірної поведінки та механізми реагування держави на їх порушення. Саме через систему законодавчих приписів конкретизується зміст обов'язків публічних службовців, умови настання відповідальності та порядок її реалізації.

У цьому контексті ключову роль відіграють положення Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про запобігання корупції», які у взаємодії формують спеціальний правовий режим адміністративної відповідальності за правопорушення пов'язані з корупцією.

Особливістю нормативного регулювання у цій сфері є тісний зв'язок матеріальних і санкційних норм. Закон України «Про запобігання корупції» [2] встановлює систему обмежень, заборон і процедурних обов'язків, спрямованих на запобігання виникненню корупційних ризиків, тоді як КУпАП України забезпечує їх охорону шляхом закріплення відповідних складів адміністративних правопорушень і санкцій. Водночас значна частина норм глави 13-А КУпАП України має відсильний або бланкетний характер, що зумовлює необхідність комплексного застосування кількох нормативних актів під час кваліфікації правопорушень. Така законодавча конструкція сприяє системності регулювання, але водночас ускладнює правозастосування та підвищує вимоги до рівня правової аргументації у судових рішеннях.

Аналіз чинного законодавства також свідчить про наявність окремих неузгодженостей між змістом антикорупційних обов'язків і формулюванням адміністративно-деліктних норм, а також про недостатню визначеність окремих юридичних категорій. Наявність неузгодженостей між антикорупційними обов'язками та адміністративно-деліктними нормами проявляється, зокрема, у сфері фінансового контролю. Закон України «Про запобігання корупції» встановлює обов'язок подання декларації та повідомлення про суттєві зміни у майновому стані у визначені строки, однак у відповідних статтях КУпАП України не завжди чітко розмежовується відповідальність за несвоєчасне подання, неподання та подання завідомо недостовірних відомостей. У практиці це призводить до труднощів у кваліфікації діяння, коли порушення строку подання декларації поєднується з помилками у відомостях, а правозастосовці по-різному визначають, чи йдеться про формальне порушення, чи про більш суспільно небезпечне діяння.

Подібна проблема спостерігається і у сфері врегулювання конфлікту інтересів. Закон «Про запобігання корупції» розрізняє реальний та потенційний конфлікт інтересів, покладаючи на посадових осіб обов'язок своєчасно повідомляти про їх наявність і вживати заходів щодо врегулювання. Водночас диспозиції відповідних статей КУпАП України не завжди достатньо чітко відображають ці відмінності, що ускладнює встановлення об'єктивної сторони правопорушення. У результаті в судовій практиці виникають ситуації, коли одні й ті самі фактичні обставини в одних випадках визнаються реальним конфліктом інтересів, а в інших – лише потенційним, що впливає на наявність або відсутність складу адміністративного правопорушення.

Недостатня визначеність окремих юридичних категорій характерна також для регулювання питань одержання подарунків. Законодавство оперує поняттями «подарунок», «гостинність», «загальноприйняті уявлення про гостинність», однак не містить їх чіткого нормативного розмежування. Це ускладнює відмежування дозволених проявів ввічливості від неправомірної вигоди. Аналогічна проблема виникає щодо категорій «сумісництво» і «суміщення», межі між якими у законі визначені недостатньо чітко, що створює труднощі під час встановлення факту порушення відповідних обмежень.

У сукупності такі приклади свідчать, що нечіткість термінології та неповна узгодженість між спеціальним антикорупційним законодавством і нормами КУпАП України істотно ускладнюють правозастосування та знижують ефективність адміністративної відповідальності. Це негативно впливає на стабільність правозастосовної практики та створює передумови для різного тлумачення одних і тих самих положень. Крім того, процесуальні норми КУпАП України не завжди повною мірою враховують специфіку розгляду справ про корупційні правопорушення, що проявляється у складнощах доказування та дотримання суддями строків притягнення до відповідальності. У сукупності зазначені обставини свідчать про необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правових засад адміністративної відповідальності з метою підвищення її ефективності та забезпечення єдності правозастосування.

Об'єктом адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, виступають суспільні відносини у сфері забезпечення доброчесності публічної служби, законності здійснення владних повноважень та довіри громадян до органів державної влади і місцевого самоврядування. Безпосереднім об'єктом є встановлений законом порядок запобігання корупції, що охоплює вимоги фінансового контролю, обмеження щодо сумісництва, правила врегулювання конфлікту інтересів, заборони щодо одержання подарунків тощо. Об'єктивна сторона таких правопорушень, як правило, виражається у формі активної

дії або бездіяльності, що полягає у порушенні спеціальних антикорупційних обов'язків, і в більшості випадків має формальний характер, тобто не потребує настання шкідливих наслідків для визнання діяння правопорушенням.

Суб'єктом адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, є спеціальна особа – суб'єкт, на якого поширюється дія антикорупційного законодавства, зокрема особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також прирівняні до них категорії осіб. Такий спеціальний суб'єкт зумовлює підвищені вимоги до рівня правосвідомості та професійної поведінки. Суб'єктивна сторона цих правопорушень характеризується наявністю вини у формі умислу або необережності, залежно від конкретного складу, при цьому в окремих випадках законодавець пов'язує відповідальність саме з усвідомленим порушенням установлених обмежень. У сукупності об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона формують специфічний склад адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, який відрізняється спеціальним суб'єктним складом, формальним характером більшості діянь та тісним зв'язком із нормами антикорупційного законодавства, що визначає особливості їх кваліфікації та застосування на практиці.

Аналіз судової практики у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, свідчить про зростаючу роль суду у забезпеченні єдності правозастосування та формуванні стандартів доказування у цій категорії справ. Вирішальне значення у цьому процесі мають правові позиції Верховного Суду, які спрямовані на уніфікацію підходів до тлумачення норм КУпАП України та антикорупційного законодавства. Судова практика засвідчує, що справи про корупційно пов'язані адміністративні правопорушення характеризуються підвищеною складністю, зумовленою спеціальним суб'єктним складом, необхідністю аналізу бланкетних норм і значним обсягом доказового матеріалу.

У рішеннях Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду послідовно наголошується на обов'язку судів першої та апеляційної інстанцій ретельно перевіряти дотримання процесуальних вимог під час складання протоколів, збирання доказів і повідомлення особи про розгляд справи. Верховний Суд неодноразово звертав увагу на те, що формальні порушення процедури, зокрема неналежне оформлення протоколу, відсутність підтвердження ознайомлення особи з її правами або пропуск строків притягнення до відповідальності, є підставою для закриття провадження. Водночас у правових позиціях підкреслюється, що сам факт порушення антикорупційного обов'язку має бути доведений належними та допустимими доказами, а сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь особи, яка притягається до відповідальності.

За результатами першого в Україні комплексного аналізу практики застосування адміністративної відповідальності за корупційно пов'язані правопорушення за період 2014–2024 років встановлено, що загалом більше 32 000 осіб були притягнуті до адміністративної відповідальності за такі правопорушення, при цьому приблизно 72% усіх справ стосувалися порушень вимог фінансового контролю, а 25% – конфлікту інтересів, що відображає домінуючі напрямки таких правопорушень у судовій практиці [9]. Дані Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, свідчать, що значна частина внесених випадків пов'язана саме з адміністративними правопорушеннями, охопленими аналізом НАЗК. Одночасно аналіз статистики правосуддя за перші місяці 2025 року показує, що місцеві суди вже винесли понад 2 000 рішень у справах про корупцію, з яких понад 73% стосувалися порушень фінансового контролю у вигляді несвоєчасного або неправильного декларування [10]. Такі кількісні показники підкреслюють не лише обсяг навантаження на суди першої інстанції, а й нагальність удосконалення процедур доказування та процесуального забезпечення ефективного судового розгляду відповідних адміністративних проваджень.

Важливим напрямом судової практики є також вироблення підходів до тлумачення оціночних понять і складних юридичних категорій, зокрема «конфлікт інтересів», «пов'язані особи», «суттєві зміни у майновому стані», «подарунок» тощо. Верховний Суд у своїх рішеннях акцентує на необхідності встановлення реального змісту відповідних правовідносин, а не лише формального порушення приписів закону, що сприяє індивідуалізації юридичної відповідальності. Разом із тим аналіз практики свідчить про наявність значної кількості випадків закриття справ у зв'язку з недоліками доказування та процесуальними порушеннями, що знижує превентивний потенціал адміністративної відповідальності. У сукупності це вказує на те, що правові позиції Верховного Суду відіграють ключову роль у формуванні сталої практики розгляду корупційно пов'язаних адміністративних справ

і водночас виявляють проблемні аспекти правозастосування, які потребують подальшого нормативного та методичного вдосконалення.

Подальший аналіз адміністративної відповідальності у сфері протидії корупції неможливий без виявлення основних проблем правозастосування, які істотно впливають на ефективність притягнення осіб до відповідальності. Практика розгляду відповідних справ свідчить, що найбільш поширеними є труднощі, пов'язані з дотриманням процесуальних строків, належним доказуванням обставин правопорушення та визначенням співвідношення адміністративної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Зазначені проблеми мають системний характер і часто стають підставою для закриття проваджень незалежно від наявності фактичного порушення антикорупційних вимог.

Однією з ключових проблем є недотримання строків притягнення до адміністративної відповідальності, встановлених КУпАП України. У справах про корупційно пов'язані правопорушення значний час нерідко витрачається на проведення перевірок, отримання інформації від державних органів та аналіз фінансових документів, що призводить до пропуску граничних строків. У своїй практиці Верховний Суд неодноразово наголошував, що сплив установленого законом строку є безумовною підставою для закриття справи незалежно від ступеня доведеності вини. Це зумовлює ситуації, за яких формально встановлене порушення не тягне за собою жодних правових наслідків, що негативно впливає на превентивну функцію адміністративної відповідальності.

Не менш актуальною є проблема доказування у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Складність таких справ зумовлена необхідністю підтвердження не лише факту порушення формальних вимог, а й наявності спеціального суб'єкта, його обізнаності з установленими обмеженнями та реального змісту відповідних правовідносин. На практиці часто фіксуються випадки, коли протоколи складаються без належного збирання доказів, без документального підтвердження конфлікту інтересів, джерел отримання подарунків або обставин несвоєчасного декларування. Це призводить до визнання доказів неналежними або недопустимими та, як наслідок, до закриття провадження. Окрему групу проблем становить співвідношення адміністративної відповідальності з дисциплінарною та кримінальною відповідальністю. У правозастосовній практиці нерідко виникають труднощі у визначенні, чи підлягає конкретне діяння адміністративній кваліфікації, чи воно має ознаки дисциплінарного проступку або кримінального правопорушення. Відсутність чітких законодавчих критеріїв такого розмежування зумовлює ризик подвійного притягнення до відповідальності або, навпаки, уникнення будь-яких санкцій. У сукупності проблеми строків, доказування та співвідношення видів юридичної відповідальності свідчать про необхідність удосконалення як нормативного регулювання, так і практики діяльності уповноважених органів з метою підвищення реальної ефективності механізму адміністративної протидії корупції.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу та практики правозастосування дає підстави для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства та підвищення ефективності механізму адміністративної відповідальності у сфері протидії корупції. Насамперед актуальним є подальше уточнення та уніфікація положень КУпАП України і Закону України «Про запобігання корупції» з метою усунення наявних неузгодженостей і термінологічної невизначеності. Доцільним видається нормативне конкретизування оціночних понять, зокрема щодо конфлікту інтересів, подарунків, сумісництва та фінансового контролю, що сприятиме підвищенню правової визначеності та стабільності судової практики.

Важливим напрямом удосконалення законодавства є оптимізація процесуальних механізмів притягнення до адміністративної відповідальності. З огляду на складність виявлення та документування корупційно пов'язаних правопорушень, доцільно переглянути строки притягнення до відповідальності з урахуванням специфіки цієї категорії справ, а також удосконалити порядок фіксації та збирання доказів. Крім того, потребує нормативного врегулювання питання стандартизації вимог до змісту протоколів та матеріалів справ, що дозволило б мінімізувати ризики їх визнання неналежними у суді. Запровадження єдиних методичних рекомендацій для уповноважених органів щодо документування антикорупційних правопорушень сприяло б підвищенню якості провадження та зменшенню кількості закритих справ з формальних підстав.

Окремої уваги потребує вдосконалення механізмів взаємодії адміністративної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Доцільним є законодавче закріплення чіткіших критеріїв розмежування адміністративних, дисциплінарних і кримінальних правопорушень у сфері протидії корупції, що дозволило б

уникнути дублювання санкцій і прогалин у правовому реагуванні. Поряд із цим важливе значення має підвищення рівня професійної підготовки працівників уповноважених органів і суддів у сфері антикорупційного законодавства, а також розвиток аналітичного супроводу правозастосовної практики. У сукупності реалізація зазначених пропозицій сприятиме формуванню більш узгодженого, передбачуваного та ефективного механізму адміністративної відповідальності, здатного забезпечити реальну дієвість державної антикорупційної політики.

Висновки. У статті здійснено комплексний теоретико-прикладний аналіз адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, як важливого елементу механізму забезпечення доброчесності публічної служби та реалізації державної антикорупційної політики. Обґрунтовано, що адміністративна відповідальність у цій сфері характеризується публічно-правовою природою, спеціальним суб'єктним складом, формальним характером більшості складів правопорушень і вираженою превентивною спрямованістю, що зумовлює її самостійне місце в системі юридичної відповідальності.

У процесі дослідження встановлено, що нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності за корупційно пов'язані правопорушення ґрунтується на поєднанні положень КУпАП України та Закону України «Про запобігання корупції», однак характеризується наявністю термінологічної невизначеності, бланкетних норм і окремих неузгодженостей. Аналіз судової практики засвідчив ключову роль правових позицій Верховного Суду у формуванні єдиних підходів до кваліфікації правопорушень і стандартів доказування, водночас виявив значну кількість випадків закриття справ унаслідок процесуальних порушень та недоліків доказової бази.

Доведено, що основними проблемами правозастосування залишаються пропуск строків притягнення до відповідальності, складність доказування та недостатня визначеність співвідношення адміністративної, дисциплінарної й кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства шляхом уніфікації антикорупційних норм, конкретизації оціночних понять, оптимізації процесуальних механізмів і підвищення професійного рівня суб'єктів правозастосування. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності адміністративної відповідальності та посиленню її ролі у системі протидії корупції в Україні.

Список літератури:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР).* 1984. додаток до № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. ст.2056. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text
3. Лозинський Ю. Р. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №. 1. С. 357–359. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3589/1/лозинський.pdf
4. Кузьменко Ю. В. Адміністративна відповідальність як складник механізму протидії корупції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 39. С. 54–56. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc39/juspradenc39.pdf#page=54
5. Лепіш Н. Я. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення як інструмент реалізації державної антикорупційної політики. 2025. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e37dae6-c632-468c-864d-36d83be75678/content
6. Денисова А. В., Сірко В. С. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані із корупцією. *Право і суспільство.* 2023. № 2(2). С. 305–309. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2023_2(2)__46
7. Юдін Я. В. Особливості адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері запобігання корупції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2024. № 1. С. 91–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2024_1_15
8. Василенко О. Ю. Удосконалення засад адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 57–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2023_19_10
9. Національне агентство з питань запобігання корупції. The NACP analysed the practice of bringing to justice administrative offences related to corruption. URL: https://nazk.gov.ua/en/news/the-nacp-analysed-the-practice-of-bringing-to-justice-administrative-offences-related-to-corruption/

10. Opendatabot. Court decisions against corrupt officials increased by 37% in 2025. URL: https://opendatabot.ua/en/analytics/corrupted-officials-2025

Yarmaki Kh. P. ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR OFFENCES RELATED TO CORRUPTION: THEORETICAL AND APPLIED ANALYSIS

The article is devoted to a comprehensive study of administrative liability for offenses related to corruption, as an important element of the mechanism for implementing the state anti-corruption policy in Ukraine. The purpose of the work is to clarify the legal nature of the specified type of liability, analyze the regulatory and legal regulation, the features of the composition of administrative offenses, as well as identify the main problems of law enforcement and ways to overcome them.

The article analyzes the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» in the context of determining the grounds, conditions and limits of bringing persons to administrative liability. It is substantiated that administrative liability in the field of combating corruption is characterized by a special subject composition, the formal nature of most of the compositions of offenses, the blanket nature of legal norms and a preventive focus. Particular attention is paid to the analysis of objective and subjective signs of administrative offenses related to corruption, as well as their correlation with other types of legal liability.

A significant place in the study is devoted to the generalization of judicial practice and legal positions of the Supreme Court regarding the consideration of cases of this category. It was established that the most common problems of law enforcement are the omission of procedural deadlines, improper documentation of case materials, insufficient evidentiary base and the complexity of interpreting evaluative legal categories. It is proven that these shortcomings reduce the effectiveness of administrative and legal mechanisms for combating corruption and negatively affect the implementation of the preventive function of liability.

Based on the results of the study, proposals were formulated to improve the legislation and the practice of its application, in particular by unifying anti-corruption norms, specifying terminology, optimizing procedural procedures and increasing the level of professional training of law enforcement entities. It is concluded that the implementation of the proposed measures will contribute to increasing legal certainty, stability of judicial practice and effectiveness of administrative liability in the field of combating corruption.

Keywords: *administrative liability, corruption offenses, combating corruption, anti-corruption legislation, civil servants, public service, proceedings in cases of administrative offenses, judicial practice, Supreme Court, law enforcement, evidence, financial control, conflict of interest.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.34:355.08(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/16

Головкін Б. М.
https://orcid.org/0000-0002-0333-9806
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Никитюк А. Р.
https://orcid.org/ 0009-0008-3361-9586
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено аналіз правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та визначено особливості кримінальної відповідальності за їх вчинення в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що воєнний стан як особливий правовий режим зумовлює трансформацію механізмів правового регулювання у сфері військової служби, що проявляється у розширенні повноважень державних органів і підвищенні вимог до поведінки військовослужбовців. Встановлено, що нормативну основу досліджуваної проблематики формують Конституція України, спеціальне законодавство про правовий режим воєнного стану, а також кримінальне законодавство, яке визначає підстави та межі відповідальності за військові правопорушення. Доведено, що в умовах воєнного стану важливим є дотримання військової дисципліни, оскільки будь-які її порушення створюють загрозу не лише окремим підрозділам, а й обороноздатності держави загалом. З'ясовано, що кримінальна відповідальність за такі діяння характеризується підвищеною суворістю та диференційованістю залежно від умов вчинення правопорушення, зокрема в межах особливого періоду. Проаналізовано зміст основних складів військових кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України, зокрема непокори, невиконання наказу, опору начальникові, самовільного залишення військової частини, дезертирства, ухилення від служби, а також правопорушень, пов'язаних із використанням військового майна та несенням спеціальних видів служби. Виявлено, що законодавець формує комплексний механізм кримінально-правового реагування, який поєднує каральні, превентивні та стимулюючі інструменти, зокрема можливість добровільного повернення до служби. Окреслено, що важливими об'єктами кримінально-правової охорони виступають військова дисципліна, субординація, боєздатність військових формувань і збереження матеріально-технічної бази. Узагальнено, що ефективність інституту кримінальної відповідальності за військові правопорушення залежить від узгодженості нормативного регулювання та його практичної реалізації.

Ключові слова: *військова служба, воєнний стан, кримінальна відповідальність, військові правопорушення, дисципліна військовослужбовців, дезертирство, невиконання наказів, військове майно, обороноздатність держави.*

© Головкін Б. М., Никитюк А. Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Загострення безпекових викликів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, зумовлює підвищені вимоги до забезпечення належного порядку проходження військової служби як важливої передумови стабільного функціонування Збройних Сил України (ЗСУ). Відповідно постає пріоритетним питання дотримання військової дисципліни, від рівня якої безпосередньо залежить боєздатність та організованість військових формувань. З огляду на це посилюється роль кримінально-правового реагування на правопорушення у сфері військової служби як інструменту підтримання правопорядку. Водночас чинне законодавство не завжди повною мірою враховує специфіку правового режиму воєнного стану, що зумовлює виникнення проблем у кваліфікації військових кримінальних правопорушень і визначенні меж кримінальної відповідальності. Також правозастосовна практика в умовах особливого періоду ускладнюється об'єктивними чинниками, у зв'язку з чим постає необхідність осмислення правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та уточнення особливостей кримінальної відповідальності в період воєнного стану.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковий доробок у сфері дослідження кримінальної відповідальності за військові правопорушення відзначається різноаспектністю та системністю висвітлення їх правової природи й особливостей нормативного регулювання. Насамперед Фесенко О., Козакова І. та Шнипко О. обґрунтовують загальні підходи до розуміння юридичної відповідальності за військові правопорушення, визначаючи її сутність та місце в системі кримінального права [1]. В іншій праці ці автори спільно з Карпенко М. акцентують увагу на недосконалості чинних правових норм, що регулюють кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, та обґрунтовують необхідність їх подальшого вдосконалення [2]. Коломієць Н. та Бровко А. здійснюють кримінально-правову характеристику військових кримінальних правопорушень [3]. Поряд із цим Авдєєв О., Гораш О. та Авдєєв О. розкривають особливості детермінації таких правопорушень, визначаючи важливі криміногенні чинники їх виникнення та поширення [4]. Своєю чергою, Малетова О. та Тригуб О. аналізують кримінальну відповідальність за воєнні злочини в ширшому міжнародно-правовому та національному контексті, що дозволяє розширити межі дослідження [5]. Ковальова С. та Касинець Д. зосереджують увагу на особливостях кримінальної відповідальності за військові злочини в умовах воєнного стану [6]. Пащенко П. зосереджується на процедурі службових розслідувань правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби [7]. Водночас Соловйова О. аналізує особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо військових правопорушень [8].

Попри наукові напрацювання, проблематика кримінальної відповідальності за правопорушення проти порядку несення військової служби в умовах воєнного стану залишається недостатньо систематизованою.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та з'ясування особливостей кримінальної відповідальності за їх вчинення в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан в Україні визначається як особливий правовий режим, що запроваджується у разі збройної агресії або реальної загрози нападу та супроводжується розширенням повноважень органів державної влади, військового командування і військових адміністрацій, а також тимчасовим обмеженням окремих конституційних прав і свобод із чітким визначенням строку їх дії [9]. Саме тому його запровадження безпосередньо пов'язане із необхідністю забезпечення національної безпеки, відсічі збройній агресії та збереження територіальної цілісності держави, що обумовлює трансформацію правового регулювання у сфері військової служби.

З огляду на зазначене, нормативне закріплення воєнного стану ґрунтується на комплексі базових актів, серед яких пріоритетне значення мають Конституція України [10], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9], а також Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [11], затверджений Верховною Радою України. Відповідно до цих документів визначаються підстави, порядок введення та особливості функціонування державного механізму в умовах воєнного стану, що, безумовно, формує нормативну основу для регулювання питань кримінальної відповідальності військовослужбовців.

Водночас особливо гостро постає питання дотримання встановленого порядку несення військової служби, оскільки саме в умовах воєнного стану дисципліна та правомірна поведінка військовослужбовців є пріоритетними для ефективності функціонування сектору безпеки та оборони.

У цьому контексті стає очевидним, що будь-які правопорушення проти встановленого порядку служби створюють індивідуальну, а насамперед системну загрозу обороноздатності держави, що зумовлює необхідність посиленого кримінально-правового реагування.

Разом із тим, згідно з положеннями кримінального законодавства України, відповідальність за військові правопорушення в умовах воєнного стану характеризується підвищеним рівнем суворості, що пояснюється особливим правовим режимом та підвищеними вимогами до військової дисципліни. Тому важливо враховувати, що кваліфікація таких діянь здійснюється з урахуванням об'єктивних ознак правопорушення, а також специфічних умов його вчинення, пов'язаних із дією воєнного стану.

В аспекті порушеного питання, для належного розуміння підвищеної суворості кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану доцільно звернутися до визначення змісту особливого періоду як правової категорії, що зумовлює специфіку кваліфікації відповідних правопорушень. Так, особливий період визначається як часовий відрізок, що розпочинається з моменту оголошення мобілізації (крім цільової) або доведення відповідного рішення до виконавців у разі прихованої мобілізації, а також із моменту введення воєнного стану, і охоплює етап мобілізації, воєнний час та частково відбудовний період після завершення бойових дій [12]. Тому його правова природа безпосередньо пов'язана із трансформацією функціонування державних інститутів і посиленням вимог до виконання військового обов'язку, що формує особливі умови для реалізації кримінальної відповідальності у сфері військової служби.

Водночас нормативне визначення збройної агресії, згідно з чинним законодавством, охоплює будь-яке застосування збройної сили іншою державою чи групою держав проти України, включаючи вторгнення, окупацію, блокаду, напади на військові або цивільні об'єкти, а також використання території третіх держав для здійснення таких дій [12]. Таким чином, законодавець чітко окреслює коло діянь, які становлять безпосередню загрозу державному суверенітету, що, безумовно, обумовлює необхідність запровадження спеціального правового режиму реагування.

Відповідно до положень ст. 17 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII [12] захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності держави визначається як конституційний обов'язок громадян України, що передбачає обов'язковість проходження військової служби для осіб, придатних за станом здоров'я і віком, а також участь у виконанні завдань оборони іншими визначеними суб'єктами. Відтак законодавець акцентує увагу на необхідності дотримання законів і звичаїв війни, що закріплені у міжнародних договорах, а також визначає можливість застосування спеціальних заходів, зокрема примусового відчуження майна в умовах воєнного стану.

У цьому контексті особливо гостро постає проблема забезпечення належного виконання встановлених обов'язків, оскільки їх порушення безпосередньо впливає на ефективність функціонування сектору безпеки та оборони. Стає очевидним, що недотримання правил ведення служби, у тому числі ігнорування вимог міжнародного гуманітарного права, створює підвищений рівень суспільної небезпеки. За таких обставин кримінально-правова оцінка наведених діянь у період воєнного стану носить більш жорсткий характер, що пояснюється необхідністю гарантування належного рівня військової дисципліни.

З огляду на наведене закономірним є звернення до нормативного визначення змісту військового обов'язку, що дає змогу чітко окреслити правові рамки належного виконання служби та зрозуміти, які саме порушення зумовлюють настання кримінальної відповідальності. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII [13], військовий обов'язок визначається як системний комплекс заходів, спрямованих на підготовку громадян до захисту держави та забезпечення комплектування ЗСУ й інших військових формувань. Також закон чітко структурує зміст військового обов'язку, який включає військовий облік, підготовку, призов, проходження служби, перебування в запасі та у військовому резерві, що свідчить про його складний характер і комплексність правового регулювання.

У зв'язку з наведеним доцільно зазначити, що представлена деталізована регламентація дозволяє кардинально підвищити керованість процесів мобілізації та проходження служби, хоча водночас ускладнює механізми правозастосування в умовах воєнного стану. Тому важливо, щоб правове регулювання визначало обов'язки, але й також забезпечувало їх реальне виконання через ефективні інструменти контролю та відповідальності.

Крім того, вкрай важливо враховувати, що законодавство передбачає чітку систему суб'єктів виконання військового обов'язку, включаючи дер-

жавні органи, органи місцевого самоврядування, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, а також спеціалізовані рекрутингові структури [13]. Водночас у період воєнного стану запропоноване нормативне регулювання обумовлює підвищені вимоги до поведінки військовослужбовців і військовозобов'язаних, що, своєю чергою, трансформує механізми до кримінальної відповідальності за правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Стає очевидним, що ефективність такої відповідальності залежить від суворості санкцій, а також від їх здатності запобігати правопорушенням, забезпечуючи стабільність функціонування військової організації держави.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII [13] військова служба визначається як державна служба особливого характеру, що полягає у професійній діяльності громадян України, а також іноземців і осіб без громадянства, пов'язаній із забезпеченням оборони держави, її незалежності та територіальної цілісності. Відтак законодавець чітко регламентує порядок її проходження, підкреслюючи добровільні та примусові форми залучення до служби, а також визначає, що статус військовослужбовця набувається всіма особами, які проходять військову службу. Крім того, встановлюється система різних видів військової служби та механізмів виконання військового обов'язку, що, безумовно, формує комплексну основу функціонування військової організації держави.

Таким чином, нормативно-правове визначення сутності військової служби та порядку виконання військового обов'язку формує базові засади функціонування військової сфери, що, своєю чергою, зумовлює необхідність встановлення чітких механізмів забезпечення військової дисципліни та правопорядку. У цьому контексті раціональним продовженням є розгляд інституту кримінальної відповідальності за порушення встановлених правил несення військової служби, який виступає головним інструментом гарантування належного виконання військових обов'язків і підтримання боєздатності держави.

Так, згідно зі ст. 401 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III [14] (КК України), військовими кримінальними правопорушеннями визнаються діяння, спрямовані проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними або резервістами під час зборів. Також законодавець визначає коло суб'єктів відповідальності, до яких належать представники різних військових формувань та, у визначених випадках, інші особи, що свідчить про розширений механізм до забезпечення правопорядку у військовій сфері.

Водночас запропоноване нормативне регулювання передбачає можливість диференціації кримінальної відповідальності, зокрема шляхом застосування дисциплінарних заходів або звільнення від кримінальної відповідальності за певних умов, навіть у період воєнного стану [14].

Крім того, важливо враховувати, що в умовах воєнного стану підвищується значення інституту добровільного повернення до військової служби, що відображає кардинально новий акцент у кримінально-правовій політиці держави. Хоча загальна тенденція полягає у посиленні відповідальності, окремі норми спрямовані на стимулювання правомірної поведінки та відновлення виконання військового обов'язку, що насамперед сприяє зміцненню військової дисципліни.

Порушення військової дисципліни як важливого елементу забезпечення належного порядку несення служби знаходить своє нормативне закріплення у ст. 402 КК України [14], яка визначає непокору як відкриту відмову виконати наказ начальника або інше умисне його невиконання. У контексті зазначеного законодавець встановлює диференційовану кримінальну відповідальність залежно від обставин вчинення діяння, зокрема посилюючи санкції у разі вчинення правопорушення групою осіб, настання тяжких наслідків або дії в умовах особливого періоду та воєнного стану. Таким чином, стає очевидним, що непокора розглядається як одна з найбільш небезпечних форм порушення військової дисципліни, особливо в бойовій ситуації.

У цьому контексті особливо гостро постає питання безумовного виконання наказів як фундаментальної засади функціонування військової організації. Порушення цього принципу фактично підриває систему управління військами, оскільки навіть одиничний випадок непокори здатен спричинити ланцюгову реакцію дезорганізації підрозділу. Відтак кримінально-правові заборони у цій сфері спрямовані на покарання винних осіб, а також на запобігання втраті керованості в умовах бойових дій.

Згідно зі ст. 403 КК України [14], невиконання наказу, яке не має ознак відкритої непокори, однак спричинило тяжкі наслідки, також визнається кримінально караним діянням. Водночас законо-

давець, безумовно, враховує специфіку ситуації, встановлюючи більш суворі санкції за такі дії в умовах особливого періоду та воєнного стану.

Своєю чергою, положення ст. 404 КК України [14] передбачають відповідальність за опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, що свідчить про кардинально вищий рівень суспільної небезпеки таких діянь. Також законодавець деталізує кваліфікуючі ознаки, зокрема вчинення дій групою осіб, із застосуванням зброї або настання тяжких наслідків, що обумовлює значне посилення санкцій аж до довічного позбавлення волі. Таким чином, запропоноване нормативне регулювання спрямоване на максимальний захист авторитету військового командування як необхідної умови ефективного управління військами.

Крім того, вкрай важливо враховувати, що ст. 405 КК України [14] встановлює відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника, пов'язані з виконанням ним службових обов'язків. Хоча такі дії можуть не мати безпосереднього характеру невиконання наказу, вони, проте підривають засади військової субординації, що є важливою складовою військової дисципліни. Тому законодавець передбачає підвищену кримінальну відповідальність за вчинення таких діянь в умовах воєнного стану або бойової ситуації.

У цьому аспекті доцільно підкреслити, що аналіз зазначених норм КК України [14] дозволяє виокремити комплексний механізм до охорони встановленого порядку несення військової служби, який поєднує кримінально-правові, дисциплінарні та превентивні інструменти.

Ухилення від виконання обов'язків військової служби становить один із найбільш критичних сегментів правопорушень проти встановленого порядку її проходження, що особливо загострюється в умовах воєнного стану. Відповідно до положень КК України [14], самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407) охоплює фактичне вибуття військовослужбовця без дозволу, а також нез'явлення на службу без поважних причин у визначені строки. При цьому, залежно від тривалості відсутності, статусу військовослужбовця та повторності діяння, встановлюється диференційована кримінальна відповідальність, що варіюється від дисциплінарних санкцій до позбавлення волі. Водночас у разі вчинення таких діянь в умовах особливого періоду або безпосередньо воєнного стану санкції істотно посилюються, що, безумовно, відображає підвищений рівень суспільної небезпеки таких правопорушень. Саме тому простежується чітка тенденція до нормативного посилення кримінально-правового реагування на факти самовільного залишення служби, оскільки такі дії безпосередньо підривають боєздатність військових підрозділів.

Поряд із цим, дезертирство, передбачене ст. 408 КК України [14], кваліфікується як більш суспільно небезпечне діяння, оскільки передбачає наявність прямого умислу ухилитися від військової служби. Згідно з нормативним визначенням, важливою ознакою цього правопорушення є саме цільове спрямування поведінки військовослужбовця на остаточне припинення виконання військових обов'язків. Водночас законодавець передбачає кваліфікуючі ознаки, зокрема вчинення дезертирства зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб, що кардинально підвищує рівень кримінальної відповідальності. Особливо суворі санкції застосовуються у разі вчинення таких дій в умовах воєнного стану або бойової ситуації, що раціонально випливає з необхідності гарантування стабільності функціонування військових формувань.

Крім того, ухилення від військової служби шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів або інших форм обману, передбачене ст. 409 КК України [14], характеризується специфічними способами реалізації злочинного наміру. Згідно з законодавчим регулюванням, такі дії спрямовані на створення штучних підстав для уникнення виконання військових обов'язків, що насамперед свідчить про усвідомлений характер протиправної поведінки. При цьому, як і в попередніх випадках, законодавець встановлює значно суворіші санкції за вчинення цих діянь в умовах особливого періоду або воєнного стану, що підкреслює їхню підвищену суспільну небезпечність.

Порушення встановленого порядку використання військового майна становить окремий, функціонально значущий блок правопорушень проти військової служби, що безпосередньо впливає на матеріально-технічну основу обороноздатності держави. Відповідно до ст. 410 КК України [14] кримінально караними визнаються діяння, пов'язані з викраденням, привласненням, вимаганням або іншим протиправним заволодінням зброєю, боєприпасами, військовою технікою та іншим майном. При цьому законодавець передбачає посилення відповідальності залежно від способу вчинення (шахрайство, зловживання службовим становищем), повторності або групо-

вого характеру діяння. Особливо суворі санкції встановлюються у разі вчинення таких правопорушень в умовах воєнного стану чи бойової ситуації, що, безумовно, відображає підвищений рівень загрози для функціонування військових формувань.

З огляду на зазначене, доцільно підкреслити, що правопорушення, пов'язані із незаконним обігом військового майна, фактично підривають внутрішню дисципліну й безпосередньо логістичну спроможність ЗСУ.

Разом із тим умисне знищення або пошкодження військового майна, передбачене ст. 411 КК України [14], характеризується прямим посяганням на матеріальні ресурси військових формувань. Згідно з нормативним регулюванням, відповідальність настає за базові форми такого діяння й кваліфіковані склади, пов'язані із застосуванням загальнонебезпечних способів або настанням тяжких наслідків.

У цьому аспекті особливо гостро постає питання співвідношення умисних і необережних форм посягання на військове майно, оскільки навіть непряме знищення ресурсів у період бойових дій може мати наслідки, співмірні з умисними діями. Крім того, втрата військового майна, передбачена ст. 413 КК України [14], хоча і характеризується переважно необережною формою вини, також визнається кримінально караним діянням у разі порушення правил його зберігання чи експлуатації. Відповідно до законодавства, відповідальність диференціюється залежно від умов вчинення правопорушення, а її посилення в умовах воєнного стану зумовлене зростанням значущості кожної одиниці військового ресурсу.

Своєю чергою, порушення встановленого порядку несення військової служби у функціональному вимірі охоплює ряд кримінально каних діянь, що безпосередньо впливають на стан бойової готовності та безпеки держави. Зокрема, відповідно до КК України [14], порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), якщо воно спричинило тяжкі наслідки, карається обмеженням або позбавленням волі, при цьому в умовах воєнного стану санкція посилюється до 3-8 років позбавлення волі. Отже, законодавець кардинально посилює відповідальність залежно від умов вчинення правопорушення, що свідчить про підвищену суспільну небезпечність таких діянь у період збройного протистояння.

Разом із тим порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України) [14] визначається як діяння, що підриває здатність своєчасно виявляти та відбивати загрози національній безпеці. Відповідно до законодавства, за настання тяжких наслідків передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 8 років, тоді як у період воєнного стану – до 10 років. Таким чином, особливо гостро постає питання дотримання регламентованих процедур бойового чергування, адже навіть незначні відхилення можуть мати критичні наслідки для обороноздатності держави.

Крім того, порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України) [14] охоплює недотримання обов'язків особами добового наряду, що спричинило тяжкі наслідки. У цьому випадку законодавець передбачає дисциплінарні та кримінально-правові санкції, які посилюються в умовах особливого періоду та воєнного стану. Важливим також є питання недбалого ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) [14], що полягає у невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків військовою службовою особою. Згідно з нормами Кримінального кодексу України, за наявності істотної шкоди або тяжких наслідків передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, яке істотно посилюється у період воєнного стану (до 8 років).

Поряд із цим бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) [14] характеризується умисним невиконанням службових обов'язків, зокрема неприйняттям заходів щодо припинення правопорушень або неповідомлення про них. Законодавець передбачає суттєве посилення санкцій у період воєнного стану – до 10 років позбавлення волі. У зв'язку з цим надзвичайно важливо забезпечити належний рівень управлінської відповідальності, оскільки саме від ефективності командування залежить координація дій підрозділів та дотримання правопорядку у військовому середовищі.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, доцільно зазначити, що в умовах воєнного стану правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби мають підвищений рівень суспільної небезпечності, що обумовлено зростанням значення військової дисципліни для забезпечення обороноздатності держави. Поряд із цим аналіз чинного нормативно-правового регулювання засвідчив, що кримінальна відповідальність за такі діяння має диференційований характер і передбачає посилення санкцій залежно від умов їх вчинення, зокрема в межах особливого періоду. Водночас встановлено, що законодавче регулювання у цій

сфері формує комплексний механізм впливу, який поєднує каральні, превентивні та стимулюючі інструменти. Разом із тим з'ясовано, що важливими об'єктами кримінально-правової охорони виступають військова дисципліна, субординація, боєздатність військових формувань і збереження військового майна. У підсумку слід наголосити, що ефективність функціонування інституту кримінальної відповідальності за військові правопорушення визначається узгодженістю правового регулювання та дієвістю його практичної реалізації, що забезпечує стабільність і керованість військової організації держави в умовах воєнного стану.

Список літератури:

1. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О., Карпенко М. Правові норми про кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, що потребують подальшого вдосконалення. *Академічні візії*. 2022. № 14. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.763578

2. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 2(74). С. 237–243. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.74

3. Коломієць Н. В., Бровко А. В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 574–578. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.97

4. Авдєєв О. О., Гораш О. С., Авдєєв О. О. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2(29). С. 51–63. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.03

5. Малетова О. С., Тригуб О. М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 765–769. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.127

6. Ковальова С. С., Касинець Д. Д. Кримінальна відповідальність за військові злочини під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 367–370. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/85

7. Пащенко П. Службові розслідування правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2025. № 3(63). С. 80–84. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2217.2025.63.80-84

8. Soloviova O. Ye. Features of Establishing Circumstances Subject to Proof in Criminal Proceedings When Investigating Military Offences. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2025. Vol. 111 No. 4. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.4.33

9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

12. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

13. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Holovkin B. M., Nykytiuk A. R. OFFENSES AGAINST THE ESTABLISHED PROCEDURE FOR PERFORMING MILITARY SERVICE AND THE SPECIFICS OF CRIMINAL LIABILITY UNDER MARTIAL LAW

The article analyzes offenses against the established procedure for performing military service and identifies the specific features of criminal liability for their commission under martial law. It is substantiated that martial law, as a special legal regime, causes a transformation of legal regulation mechanisms in the field of military service, which is manifested in the expansion of the powers of state authorities and in stricter requirements for the conduct of military personnel. It is established that the regulatory framework of the issue under study is formed by the Constitution of Ukraine, special legislation on the legal regime of martial law, and criminal legislation that determines the grounds and limits of liability for military offenses. It is proved that, under martial law, compliance with military discipline is of particular importance, since any violations thereof pose a threat not only to individual units but also to the defense capability of the state as a whole. It is clarified

that criminal liability for such acts is characterized by increased severity and differentiation depending on the circumstances of the offense, particularly within the special period. The article analyzes the content of the main military criminal offenses provided for by the Criminal Code of Ukraine, in particular insubordination, failure to obey an order, resistance to a superior officer, unauthorized abandonment of a military unit, desertion, and evasion of military service, as well as offenses related to the use of military property and the performance of special types of service. It is revealed that the legislator has established a comprehensive mechanism of criminal law response that combines punitive, preventive, and incentive-based instruments, including the possibility of voluntary return to service. It is outlined that important objects of criminal law protection include military discipline, subordination, the combat capability of military formations, and the preservation of the material and technical base. It is generalized that the effectiveness of the institution of criminal liability for military offenses depends on the consistency of regulatory provisions and their practical implementation.

Ke words: *military service, martial law, criminal liability, military offenses, military personnel discipline, desertion, failure to obey orders, military property, the state's defense capability, subordination.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/17

Козаченко В. В.
https://orcid.org/0009-0003-9802-2020
Криворізький навчально-науковий інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

Фаєнко В. В.
https://orcid.org/0009-0000-7361-5397
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБИСТІСТЬ ЗЛОЧИНЦЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНА ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ З УРАХУВАННЯМ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

У статті здійснено комплексний аналіз поняття особистості злочинця як одного з ключових елементів предмета науки кримінології та важливого об'єкта кримінологічного пізнання. Розглянуто історичну еволюцію уявлень про особу злочинця – від античних філософських поглядів і релігійно-теологічних концепцій до класичної школи кримінології, позитивістських, психологічних, соціологічних та сучасних біологічних і соціальних теорій злочинної поведінки. Особливу увагу приділено трансформації підходів до пояснення причин злочинності, зміні наукових парадигм і ролі особистісних характеристик у формуванні девіантної та протиправної поведінки в різні історичні періоди, а також взаємозв'язку між особою злочинця та соціальними умовами її формування.

Проаналізовано основні кримінологічні концепції, що пояснюють злочинність через призму мотивації, соціального середовища, психічних станів, акцентуацій характеру, психологічних особливостей та біологічних передумов. Узагальнено наукові підходи до типології злочинців за різними критеріями, зокрема за мотивацією, глибиною та стійкістю антисуспільної спрямованості, характером злочинної поведінки, соціально-демографічними, кримінально-правовими, статусно-рольовими та морально-психологічними ознаками. Окремо розглянуто роль акцентуацій характеру як психологічного чинника, що за певних соціальних і особистісних умов може виступати передумовою формування злочинної поведінки та впливати на вибір протиправної моделі поведінки.

З урахуванням сучасних українських реалій наведено узагальнену характеристику найбільш поширених типів злочинців, спираючись на офіційні статистичні дані правоохоронних органів, що відображають актуальні тенденції злочинності та структурні зрушення у її динаміці. Такий підхід дає змогу співвіднести теоретичні кримінологічні конструкції з реальною практикою протидії злочинності в Україні. Зроблено висновок, що типологія злочинців має важливе теоретичне й прикладне значення для поглиблення наукового розуміння злочинності, розробки ефективних заходів її запобігання, індивідуалізації кримінально-правового впливу та вдосконалення системи кримінологічної профілактики в умовах сучасного суспільства й трансформаційних соціальних процесів.

Ключові слова: *особистість злочинця, кримінологія, злочинна поведінка, типологія злочинців, мотивація злочину, акцентуації характеру.*

Постановка проблеми. Особистість злочинця є одним із ключових понять кримінології, оскільки саме через її дослідження розкриваються закономірності злочинної поведінки, причини та умови вчинення кримінальних правопорушень. В умовах однакових соціальних обставин різні особи демонструють різні моделі поведінки – від законослухняної до відверто антисоціальної. Це зумовлює необхідність наукового аналізу сукупності соціально-психологічних, моральних та правових характеристик особи, яка вчинила злочин, а також формування типології злочинців як інструменту пізнання та протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика особистості злочинця та її типологізації тривалий час перебуває в центрі уваги

© Козаченко В. В., Фаєнко В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

вітчизняної й зарубіжної кримінологічної науки та розглядається в межах різних наукових підходів. Значний внесок у формування класичних уявлень про злочинну поведінку та особу правопорушника зробили представники класичної школи кримінології, зокрема Чезаре Беккаріа і Джеремі Бентам, які розглядали злочин як результат раціонального вибору особи та пов'язували протиправну поведінку з недосконалістю соціального й правового устрою.

Подальший розвиток ідей про особистість злочинця відбувався в межах позитивістських і антропологічних концепцій, представлених працями Чезаре Ломброзо, який одним із перших намагався пов'язати злочинну поведінку з біологічними та психологічними особливостями особи. Соціологічний підхід до пояснення злочинності був розвинутий у працях Еміля Дюркгайма, який розглядав злочинність як соціальне явище, обумовлене станом аномії та дисфункцією соціальних норм. Вагомий вплив на сучасні уявлення про формування злочинної поведінки мали також ідеї Едвіна Сазерленда, зокрема його теорія диференціальної асоціації, відповідно до якої злочинна поведінка формується в процесі соціальної взаємодії.

Психологічні аспекти особистості злочинця досліджувалися в межах психоаналітичного та психодинамічного підходів, представлених працями Зіґмунда Фрейда та його послідовників, які пояснювали злочинність внутрішніми конфліктами особистості та несвідомими потягами.

У вітчизняній кримінологічній науці проблеми особистості злочинця, її соціально-демографічних, морально-психологічних і кримінально-правових характеристик ґрунтовно досліджувалися у працях Володимира Шакуна, Валерія Голіна, а також інших українських науковців, які розглядали особу злочинця як результат складної взаємодії індивідуальних властивостей і соціального середовища.

Водночас, попри наявність значного масиву наукових напрацювань, питання комплексного узагальнення історичних підходів до розуміння особистості злочинця, їх систематизації та адаптації до сучасних українських соціально-правових реалій залишаються дискусійними й потребують подальшого наукового осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз історичних і сучасних підходів до дослідження особистості злочинця, а також узагальнення основних типологій злочинців з урахуванням сучасних соціально-правових умов України.

Виклад основного матеріалу. Особистість злочинця, або суб'єкт кримінального правопорушення, грає велику роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, а вчення про особу злочинця є однією з основних складових предмета науки кримінології. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до ККУ може наставати кримінальна відповідальність [1]. Зокрема особистістю злочинця називають сукупність соціально-психологічних властивостей і якостей людини, які є причинами і умовами вчинення злочинів. В.І. Тимошенко підкреслює, що поняття «злочинець» в кримінології вбільшості використовують лише як формальне, в той час як сам факт вчинення злочину вже дає підстави для існування феномену особистості злочинця [2]. Прагнення людства дослідити особу злочинця проілюстровано у багатьох теоріях виникнення злочинності та різноманітних типологіях злочинців.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації і розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю [3, p. 140]. В однакових умовах різні люди ведуть себе по-різному – одні дотримуються закону, інші його порушують. Це дає підстави вважати, що особи, які обрали антисуспільний варіант поведінки, чинять так внаслідок певних їх властивостей, що обумовили саме цей вибір [4].

Вчення про пізнання особи злочинця має давню історію, воно зазнало безліч змін і доповнень, багато поколінь вчених намагались зрозуміти зв'язок між певними характеристиками особи і моделями її поведінки, що призводять до зародження протиправних ідей і подальшого вчинення кримінальних правопорушень.

Перші спроби наукового осмислення антисоціальної поведінки особи простежуються вже в працях античних філософів, які пов'язували злочинність насамперед із моральними якостями людини та умовами її формування. У межах античної філософії неправомірна поведінка пояснювалася недоліками виховання, відсутністю чеснот і знань про належне, а запобігання злочинам вбачалося передусім у виховному впливі, а не в жорсткості покарання. Водночас Аристотель одним із перших звернув увагу на роль зовнішніх соціальних чинників, зокрема нерівності, беззаконня та недовіри до влади, підкреслюючи значення страху перед покаранням як елемента стримування протиправної поведінки.

Подальший розвиток уявлень про причини злочинності відбувався в межах релігійних і теологічних концепцій, у яких злочинна поведінка пояснювалася через фаталізм, божественне визначення долі людини або боротьбу добра і зла. У таких підходах злочинність розглядалася як наслідок наперед заданого життєвого шляху, впливу надприродних сил або духовної «одержимості», що зумовлювало детерміністське розуміння поведінки особи. Водночас важливим результатом релігійних концепцій стало формування уявлення про можливість морального виправлення злочинця, що згодом вплинуло на розвиток світських кримінологічних теорій [5, с. 42–45].

У період Відродження та Просвітництва відбувається поступовий відхід від теологічних пояснень злочинності й формування світських підходів до аналізу злочинної поведінки. Мислителі цього часу дедалі частіше пов'язували злочини із соціально-економічними умовами, політичною та правовою нерівністю, зловживаннями владою й недосконалістю державного устрою. Саме в цей період закладаються основи класичної кримінально-правової теорії, у межах якої злочин починає розглядатися як результат свідомого вибору особи за певних соціальних умов.

Формування класичної школи кримінології припадає на другу половину XVIII – початок XIX століття та пов'язане з розвитком ідей раціоналізму й правового гуманізму. У межах цього напряму злочинність розглядалася як результат свідомого й раціонального вибору особи, яка діє, керуючись власними інтересами та зважуючи очікувану користь і можливі негативні наслідки. Класична школа послідовно відкидала релігійні й теологічні пояснення злочину, виходячи з уявлення про свободу волі людини та її здатність самостійно обирати модель поведінки.

Характерною рисою класичної кримінології було ігнорування індивідуальних психологічних або соціальних відмінностей між злочинцями, оскільки всі люди вважалися рівною мірою здатними як до правомірної, так і до протиправної поведінки. Злочин у цьому контексті тлумачився як наслідок недосконалості законодавства та неспроможності держави забезпечити чіткі й зрозумілі правила поведінки, а покарання – як основний інструмент стримування, ефективність якого залежить від його неминучості та пропорційності. Виходячи з цього, представники класичної школи обґрунтовували принцип формальної рівності осіб перед законом і однакової реакції на однакові санкції [4].

Подальша еволюція кримінологічної думки зумовила появу позитивістських підходів, які принципово змінили уявлення про природу злочинної поведінки. На відміну від класичної школи, позитивізм ґрунтувався на детерміністському підході та прагненні до наукового пояснення злочинності шляхом аналізу фактичних даних. Злочинна поведінка почала розглядатися як індивідуально зумовлене явище, пов'язане з психологічними, фізіологічними та соціальними особливостями конкретної особи, що, своєю чергою, зумовило ідею необхідності індивідуалізації кримінально-правового впливу. У межах позитивістських концепцій також здійснювалися спроби встановлення зв'язку між девіантною поведінкою та зовнішніми ознаками людини, що стало підґрунтям для розвитку кримінальної антропології.

В подальшому на основі фізіогноміки та френології як напрямів, що намагалися пояснити поведінку людини через її зовнішні та анатомічні особливості, сформувалася кримінальна антропологія, яка розглядала злочинність переважно як біологічно зумовлене явище. Найвідомішим представником цього напряму був італійський кримінолог Чезаре Ломброзо, який обґрунтовував ідею вродженого злочинця та пов'язував злочинну поведінку з наявністю спадкових анатомічних і психологічних ознак [5, с. 118–123].

Клінічна кримінологія передбачає можливість визначення злочинця за допомогою проведення психологічних тестів та вивчення поведінки людини, яка може проявляти схильність до вчинення злочинів у майбутньому. Поряд з цим називають основні медичні методи для подальшої корекції антисуспільної поведінки: лоботомію, електрошок, таламотомію, медикаментозний вплив тощо. Спроб пов'язати схильність до протиправних дій з анатомічними і фізіологічними особливостями було досить немало. Теорія конституційної схильності за типом статури людини зазначає, що більш схильні до злочинів люди з мезоморфною статурою, тобто які мають розвинуті м'язи, широкі груди, великі долоні, міцну статуру, а також які за типом особистості є холериками. Як «лікування» від рис типового злочинця представники теорії пропонували здебільшого гормональну терапію та поміщення у спеціальні табори.

Не менш цікавими є психологічні теорії злочинності, засновником більшості з яких є Зіґмунд Фрейд. Він припускав, що будь-які вчинки людей – це несвідомі інстинкти або потяги, які рвуться назовні. І якщо людина не здатна їх контр-

олювати та придушити, то це призводить до внутрішнього конфлікту, внаслідок чого людина все ж таки вчиняє злочин. Фрейд також називав злочинність наслідком дефективного і неповного розвитку людини та неспроможністю протистояти жорстким глибинним антисоціальним інстинктам. Теорія небезпечного стану пояснює протиправні вчинки як наслідок знаходження людини в особливому, дещо афективному стані, який виникає в конкретних випадках і який також можна пояснити як внутрішня криза або конфлікт свідомого і несвідомого «Я» [9]. За основу більшість психологічних теорій беруть негативний вплив на людину її оточення, низький рівень життя, соціальні позиції особи, її характер, принципи і переконання, психодинамічні особливості, захворювання, тимчасові психічні стани та інші чинники [10, с. 223–230].

Річард Тейлор, британський судовий психіатр, у своїй книзі «Розум вбивці. Як працює розум тих, хто вчиняє злочини» зазначає, що більшість вбивств вчиняється, коли людина відчуває «нормальні», або хоча б зрозумілі почуття та емоції – гнів, агресію, страх, ревнивість тощо. Проте необхідно розрізняти злочини, вчинені у нормальному стані та злочини, вчинені у психотичному стані. У другому випадку злочинець повністю втрачає зв'язок з реальністю, прослідковуються галюцинації та змінений стан свідомості. Психіатр називає кожен випадок вчинення злочину «індивідуальним» та дещо особистим, підкреслюючи, що у всіх злочинців з самого початку різні мета і мотив злочинів, а тому поєднувати чинники злочинності у групи важко [11].

Психологи зазначають, що в основі кожного мотиву вчинення злочину лежить незакрита потреба, яка спрацювала як поштовх до девіантної поведінки. Так, виділяють 4 види потреб: потяги, бажання, хотіння та переконання. Зокрема в кримінальній психології існує поняття «криміногенного мотиву», тобто мотиву, для реалізації якого законні або суспільно прийняті способи та форми поведінки є неможливими з об'єктивних або суб'єктивних причин. Основними криміногенними мотивами є психологічне та соціальне відчуження, ствердження та самоствердження, емоційна розрядка або емоційна чи моральна компенсація, мотиви ризику та гри, що характерні для азартних осіб а також аморальності та збочення [12, p. 563].

Соціологічні теорії виникнення злочинності в суспільстві пояснюють дії злончинців як наслідок розвитку зародків антисоціальної поведінки у «сприятливому середовищі, створеному державою». Теорія конфліктів говорить про соціальну та інші види нерівностей як основну причину вчинення злочинів.

Сучасні концепції біологічних основ виникнення злочинності намагаються пояснити протиправну поведінку через генетику. Дослідники однієї з таких теорій брали як приклад однояйцевих близнюків і стверджували, що якщо один з них вчинить злочин, то з великою ймовірністю другий піде його шляхом. Одним з факторів, що спростовують цю теорію, вважають те, що генетично задається не схильність до вчинення протиправних вчинків, а певний тип реакції на соціальні фактори, які формують особистість. Серед хромосомних аномалій як перспективну причину злочинної поведінки виділяли каріотип XYY, проте гіпотеза не знайшла підтверджень [5, с. 130–133].

Сучасні концепції соціальних основ злочинної поведінки беруть за основу соціальну аномію, тобто знову ж таки різноманітну нерівність між людьми та незадоволеність їх потреб, що схиляють людей до вчинення злочинів. У широкому сенсі аномія – це «порушення в ціннісно-нормативних системах особистості і соціальних груп, ціннісно-нормативний вакуум, неефективність соціальних і насамперед правових норм». Цікавою є думка Еміля Дюркгайма, який вважав злочинність нормальним суспільним явищем та називав його ґрунтовною умовою для розвитку суспільства, так як злочинність «створює ґрунт для подальшого прогресу людства». У свою чергу Роберт Мейсон пов'язав феномен злочинності з неможливістю більшості суспільства законними способами досягти встановлених ідеологій та показників успішності представниками інших класів.

Теорія конфлікту культур, найяскравішим представником якої є американський кримінолог Торстен Селлін, пояснює тягу особи до вчинення злочинів через конфлікт поглядів та світоглядів різних соціальних груп, в які вона входить. Схожу точку зору має американський соціолог Едвін Сазерленд, представник теорії диференціальної асоціації або теорії субкультур. За його словами, девіантної поведінки майбутні злочинці навчаються у соціальних мікрогрупах під час взаємодії з різними людьми і такими ж різними світоглядами. На думку соціолога, злочинцем особа стає у тому разі, коли оцінка, що сприяє вчиненню правопорушення, переважає оцінку, що сприяє відмові від злочину [5, с. 141–144].

Визначившись із основним поняттям особи, що вчинила злочин і найвідомішими теоріями виник-

нення злочинності, розберемо типологію злочинців за різними критеріями. Типологія – це процедура наукового мислення й емпіричного пізнання. Вона полягає у розподілі явищ на окремі елементи за найбільш істотними критеріями тау виявленні відмінностей між ними. Мета створення типології злочинців схожа на мету формування теорій виникнення злочинності – в обох випадках основою є прагнення зрозуміти причини різних видів злочинності і формування сталих ознак і критеріїв, що належать до кожного напряму злочинної поведінки. Типологія злочинців передбачає формування відносно сталої класифікації осіб, які вчиняють ті чи інші злочини, за найсуттєвішими та спільними для більшості випадків ознаками: мотивами, обсягом суспільної небезпеки, особливостями спрямованості антисоціальної поведінки злочинця та інших важливих чинників.

Вперше типологію злочинців розробив Чезаре Ломброзо, який поділяв злочинців на природжених, «злочинців внаслідок божевілля», випадкових та злочинців із пристрастю (маніяків) [13].

Як відомо, особа злочинця являє собою сукупність соціально-значимих властивостей, зв'язків і відносин, які характеризують людину винну в порушенні кримінального закону у поєднанні з неособистими умовами і обставинами, що впливають на злочинну поведінку. Особу злочинця характеризують за чотирма групами ознак:

1. Соціально-демографічні (стать, вік, місце народження та проживання, національність тощо).

2. Кримінально-правові (наявність або відсутність вчинених правопорушень та відповідальності за них)

3. Статусно-рольові (місце та суб'єкт переваги особи у психологічному структурному середовищі, її ставлення до різних ролей та індивідуальний стиль виконання)

4. Морально-психологічні (вони представлені переконаннями, установками, ціннісними орієнтаціями особи, особливостями її інтелектуальної і вольової сфери, її світоглядом та розумінням навколишнього світу) [14, p. 134].

Основою будь-якого злочину є мотив, або мотивація особи на вчинення цього злочину. Залежно від характеру і змісту мотивації розрізняють злочинців з політико-ідеологічною мотивацією, з корисливою мотивацією, з насильницькою або агресивною мотивацією, з анархічно-індивідуалістичною мотивацією та з легковажно-безвідповідальною мотивацією.

Зокрема в залежності від глибини антисуспільної мотивації, її стійкості та впливу на поведінку особи розрізняють: випадкових, ситуативних, нестійких, злісних та особливо злісних злочинців [15].

За характером антисуспільної спрямованості злочинців поділяють на насильницький, корисливий, злісний соціально-дезорієнтований та необережний типи.

На «перевтілення» особи в злочинця неабиякий вплив мають акцентуації, тобто загострені риси характеру, що спрацьовують як психологічні тригери, зумовлюючи неадекватну злочинну поведінку особи. Такі вчені, як А.Е. Лічко, К. Леонгард та І.О. Виденєєв виділяють 11 видів акцентуацій: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астенічний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий та конформний. Найчастіше схильними до вчинення кримінальних правопорушень стають особи з епілептоїдним, нестійким, гіпертимним та істероїдним типами. У першому випадку (епілептоїдний тип) людина схильна до вчинення жорстоких та імпульсивних насильницьких злочинів. У другому випадку (нестійкий тип) особа часто виступає виконавцем у групових злочинах, схильна до крадіжок та протизаконної діяльності, наслідки якої не передбачає. У третьому випадку (гіпертимний тип) особа може вчиняти ситуативні, ризиковані та певною мірою «героїчні» злочини, а також виступає підбурювачем у групових злочинах. В останньому випадку (істероїдний тип) особа схильна до демонстративних злочинів, різних маніпуляцій (наприклад самовбивство, нанесення тілесних ушкоджень тощо) та вчиняє злочини переважно для привернення уваги, встановлення певних вимог, викликання почуття жалю тощо.

Існує поділ злочинців за мотивацією, відповідно до якого розрізняють політико-ідеологічну, корисливу, насильницьку, легковажну та інші мотивації. За глибиною антисуспільної мотивації є випадкові, нестійкі, ситуативні, злісні та особливо злісні злочинці, за характером антисуспільної мотивації – насильницький, корисливий, злісно-орієнтований та необережний тип злочинців. Найпростішими та «дрібними» є розподіли злочинців за віком, вчиненим злочином, ступенем тяжкості вчиненого правопорушення тощо. Особливу увагу варто звернути на злочинні групи, їх види та внутрішні ієрархії.

За статистичними даними Офісу Генерального прокурора України, у сучасних умовах найбільш поширеними залишаються військові кримінальні правопорушення, а також злочини проти власності, що обумовлено як воєнним станом,

так і загальною соціально-економічною напруженістю в суспільстві [15]. Зазначені обставини зумовлюють трансформацію структури злочинності та впливають на формування нових типів злочинців, для яких характерними є ситуативна мотивація, зниження рівня правової свідомості, підвищена агресивність або корислива спрямованість поведінки.

Українські реалії також засвідчують зростання ролі групових та організованих форм злочинної діяльності, що обумовлено процесами соціальної дезорганізації, вимушеної міграції населення, доступністю зброї та психологічними наслідками збройного конфлікту. У цих умовах особистість злочинця формується під впливом не лише індивідуальних психологічних особливостей, але й специфічного соціального середовища, що актуалізує необхідність подальшого розвитку кримінологічних досліджень з урахуванням саме національного контексту.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що особистість злочинця є складним соціально-психологічним феноменом, формування якого зумовлюється взаємодією індивідуальних характеристик особи, умов її соціалізації та конкретного соціального середовища. Історичний аналіз кримінологічних теорій свідчить про еволюцію наукових підходів до пояснення злочинної поведінки – від морально-філософських і релігійних уявлень до сучасних психологічних, соціологічних та біосоціальних концепцій.

Типологія злочинців як інструмент кримінологічного пізнання дозволяє систематизувати різноманітні прояви злочинної поведінки, виділити стійкі ознаки окремих груп осіб та глибше зрозуміти мотиваційні механізми вчинення кримінальних правопорушень. Поділ злочинців за мотивацією, глибиною антисуспільної спрямованості, характером поведінки, соціально-демографічними та морально-психологічними характеристиками має важливе значення для індивідуалізації кримінально-правового впливу та підвищення ефективності запобіжних заходів.

З урахуванням сучасних українських реалій особливої актуальності набуває дослідження особистості злочинця в умовах соціальної нестабільності, воєнного стану та трансформації суспільних відносин. Це зумовлює необхідність подальшого розвитку національної кримінологічної доктрини, спрямованої на поєднання класичних наукових підходів із аналізом новітніх соціальних викликів, що безпосередньо впливають на стан і структуру злочинності в Україні.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 04.02.2026).

2. Тимошенко В. Вплив зовнішніх факторів на особистість злочинця. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/134.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

3. Vyhovskyi D. Using of the Terms «Person of a Criminal» and «Personality of a Criminal» in Criminology. *University Scientific Notes*. 2021. Vol. 2 (80). P. 138–147. DOI: 10.37491/UNZ.80.12.

4. Кримінологічне вчення про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Національна академія внутрішніх справ, кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права, мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminology_20/info/t3.html (дата звернення: 22.10.2025).

5. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2015. 440 с.

6. Bartol C. R., Bartol A. M. Criminal Behavior: A Psychosocial Approach. 11th ed. Boston : Pearson, 2019. 528 p.

7. Гонтар В. В. *Психологія злочинної особистості*. К. : Юрінком Інтер, 2016. 256 с.

8. Taylor R. The Mind of the Murderer: Privileged Access to the Demons that Drive Extreme Violence. London : Ebury Press, 2019. 352 p.

9 . Васильєв В. Л. Юридична психологія : підручник. К. : Атіка, 2004. 400 с.

10. Шалгунова С.А., Орлеан А.М., Скок О.С., Шевченко Т.В., Крамаренко Ю.М., Барабаш Г.В., Волошина Г.В., Шило І.В. *Кримінологія : навч. посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти)* / за ред. С.А. Шалгунової. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 332 с.

11. Кримінологічна характеристика жертви злочину. Віктимність і її основні характеристики. Віктимізація : мультимедійний навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/kryminoloh_viktym/files/t2.pdf (дата звернення: 25.11.2025).

12. Siegel L. J. *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. 13th ed. Boston : Cengage Learning, 2018. 720 p.

13. Типологія злочинців. § 3 // *Мего-Інфо – юридичний портал України*. URL: https://mego.info/матеріал/3-типологія-злочинців (дата звернення: 01.12.2025).

14. Farrant A., Kelly G. *Personality and Criminal Justice*. London : Routledge, 2021. 240 p.
15. Статистика Кримінальної протиправності. *Сайт Офісу Генерального прокурора*. URL: https://erdr-map.gp.gov.ua/csp/map/index.html#/map (дата звернення: 01.12.2025).

Faienko V. V., Kozachenko V. V. THE PERSONALITY OF THE OFFENDER: HISTORICAL DEVELOPMENT AND MODERN TYPOLOGY OF CRIMINALS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN REALITIES

The article provides a comprehensive analysis of the concept of the offender's personality as one of the key elements of the subject matter of criminological science and an important object of criminological research. The historical evolution of views on the personality of the criminal is examined, ranging from ancient philosophical ideas and religious-theological concepts to the classical school of criminology, positivist, psychological, sociological, as well as modern biological and social theories of criminal behaviour. Particular attention is paid to the transformation of approaches to explaining the causes of crime, changes in scientific paradigms, and the role of personal characteristics in the formation of deviant and unlawful behavior in different historical periods, as well as to the relationship between the offender's personality and the social conditions of its formation.

The main criminological concepts explaining criminality through the prism of motivation, social environment, mental states, character accentuations, psychological traits, and biological prerequisites are analysed. Scientific approaches to the typology of offenders are generalised according to various criteria, including motivation, depth and stability of antisocial orientation, nature of criminal behaviour, socio-demographic, criminal-law, status-role, and moral-psychological characteristics. Special attention is paid to character accentuations as a psychological factor which, under certain social and personal conditions, may act as a prerequisite for the formation of criminal behaviour and influence the choice of an unlawful model of conduct.

Taking into account contemporary Ukrainian realities, the article provides a generalised characterisation of the most widespread types of offenders based on official statistical data from law enforcement authorities, reflecting current trends in crime and structural shifts in its dynamics. This approach makes it possible to correlate theoretical criminological constructs with the actual practice of combating crime in Ukraine. It is concluded that the typology of offenders has significant theoretical and practical importance for deepening the scientific understanding of crime, developing effective crime prevention measures, individualising criminal-law influence, and improving the system of criminological prevention in the context of modern society and ongoing social transformations.

Keywords: *offender's personality, criminology, criminal behaviour, typology of offenders, criminal motivation, character accentuations.*

Дата першого надходження статті до видання: 13.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 341.23 : 339.726
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/18

Кринична А. О.
https://orcid.org/0009-0009-9958-5742
Донецький державний університет внутрішніх справ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

В статті досліджується кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, яка передбачена ст. 201-2 КК України. З'ясовано, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201-2 КК України характеризується продажем товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використанням благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладанням інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені у значному розмірі; ч. 2 ст. 201-2 КК України характеризується тими самими діями, але вчиненими повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі; ч. 3 ст. 201-2 КК України характеризується вищезазначеними діями, вчиненими організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану. Об'єктом незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги виступають відносини у сфері господарської діяльності, які пов'язані з гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами чи безоплатною допомогою. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України може бути як загальний, так і спеціальний (наділений певними властивостями), а саме службовою особою з використанням службового становища. Суб'єктивна сторона незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги характеризується умисною формою вини (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання) (ст. 24 КК України). Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони зазначеного складу кримінального правопорушення є мета його вчинення, а саме отримання прибутку. Що стосується покарання за вчинення незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, передбачене призначення до винної особи так видів, як штраф або виправні роботи, або обмеження чи позбавлення волі (в залежності від тяжкості кримінального правопорушення) з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за вчинення кваліфікованого або особливо кваліфікованого виду злочину).

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, незаконне використання, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога.*

Постановка проблеми. Чотири роки триває повномасштабне вторгнення рф на територію України, що вже призвело до катастрофічних наслідків для нашої держави. Зокрема, втрата населення, знищення інфраструктури, руйнування цілих регіонів – це все, з чим довелося стикнутися Україні. У такий нелегкий час інші країни світу намагаються допомогти та підтримати нашу країну, надаючи благодійні пожертви, гуманітарну та безоплатну допомогу. Так, наприклад, починаючи з лютого 2022 та протягом 2025 року Фінляндія виділила більш ніж 80,45 мільйона євро допомоги для надання екстреної допомоги людям у фронтових зонах, ремонту критичної інфраструктури, соціального захисту вразливих груп населення, а також задля психологічної підтримки та допомоги дітям і внутрішньо переміщеним особам [1].

Швейцарія, у свою чергу, з початку війни надала Україні близько 1,4 мільярда доларів допомоги, з яких понад 291 мільйон доларів було надано у співпраці з її союзниками. У лютому 2023 року Швейцарія оголосила про свої плани

© Кринична А. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

надати Україні новий пакет гуманітарної допомоги на суму 123 мільйони доларів для будівництва житла, шкіл, ремонту лікарень та енергетичної інфраструктури. Також Швейцарія збирається виділити Україні 1,5 мільярда швейцарських франків (1,7 мільярда доларів США) у рамках своєї стратегії міжнародного співробітництва на 2025–2028 роки. 25 липня 2023 року було запущено ініціативу швейцарсько-українського проекту DECIDE з реконструкції українських шкіл, зруйнованих окупантами. Додаткові 4,3 мільйона швейцарських франків (4,8 мільйона доларів США) виділено на ініціативу проекту DECIDE для відновлення навчальних закладів та облаштування укриттів для навчання під час повітряного тривоги. Крім того, Швейцарія надає фінансування через багатосторонніх партнерів України: ООН, ОБСЄ, Червоний Хрест та інших [2].

У свою чергу, країни Балтії (Латвія, Естонія, Литва) на сьогодні є одними з найактивніших партнерів України, надаючи комплексну гуманітарну та фінансову допомогу українцям, що постраждали від війни. Підтримка включає прямі грошові виплати, соціальний супровід, житло, психологічну допомогу, а також масштабні поставки гуманітарних вантажів, включаючи продукти та обладнання [3].

Однак, незаконне використання гуманітарної допомоги має негативний вплив не тільки на можливість забезпечення такою допомогою кожного громадянина, який неї потребує, але й нищить авторитет нашої держави на міжнародній арені, що потенційно в майбутньому матиме руйнівні наслідки для кожного з нас. Задля протидії та боротьби з подібними діяннями в державі, Кримінальним кодексом України встановлена кримінальна відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2), дослідження якої є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу дослідження відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги складають праці таких науковців, як: В. Бабич, О. Бондарук, О. Дудоров, Д. Каменський, Р. Котовщиков, М. Куцевич, Р. Мовчан, Г. Муляр, Н. Симоненко, М. Хавронюк, О. Швидка, В. Шевців, проте не зважаючи на чималий внесок науковців у дослідженні зазначеної тематики, залишається низка питань, що потребує додаткового вивчення та аналізу.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає у дослідженні відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку визнається кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 201-2 КК України [4].

У випадку вчинення такого правопорушення у значному розмірі кримінальна відповідальність наставатиме за ч. 1 ст. 201-2 КК України та каратиметься штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або пробаційним наглядом на строк до чотирьох років, або обмеженням волі на той самий строк. У разі вчинення подібних діянь повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі кримінальна відповідальність наставатиме за ч. 2 ст. 201-2 КК України і каратиметься позбавленням волі на строк від трьох до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. У разі вчинення зазначеного діяння організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану, такі діяння визнаватимуться кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 3 ст. 201-2 КК України та каратиметься позбавленням волі на строк від п’яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна [4].

Об’єктивна сторона даного кримінального правопорушення може полягати у: продажу товарів (предметів) гуманітарної допомоги; використанні благодійних пожертв, безоплатної допомоги; укладанні інших правочинів щодо розпорядження таким майном (товарів (предметів) гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги).

Слід зазначити, що гуманітарною допомогою є цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів

отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту (ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу») [5].

Благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону (ст. 6 Закону України «Про гуманітарну допомогу») [5].

Безоплатна допомога (ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») може здійснюватись за такими формами: надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам (пересилка, виконання робіт, надання послуг); безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права; безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів [5, 6].

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна погодитись із В. Шевцівим, який стверджує, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 201-2 КК України, – це об'єднані єдиним кримінальним протиправним задумом дії правопорушника з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Саме з урахуванням наведеної структурної будови вказаного елементу криміналістичної характеристики виокремлено й визначено специфіку способів незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. [7, с. 53].

Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України виступають суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступають відносини у сфері господарської діяльності, які пов'язані з гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами чи безоплатною допомогою [8, с. 388].

Законодавець окреслює те, що об'єктом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є суспільні відносини у сфері господарської діяльності.

Коментуючи об'єкт та предмет досліджуваного кримінального правопорушення, науковці О. Дудоров, Р. Мовчан, Д. Каменський правильно зазначають, що при застосуванні кримінальної відповідальності слід брати до уваги специфіку майна як предмета кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею КК, яка визначається регулятивним законодавством, зміненим під час війни [9, с. 23].

Предметом складу ст. 201-2 КК України є гуманітарна допомога, благодійні пожертви або безоплатна допомога, визначення яких вже наводилося у статті раніше.

Наявність саме такого предмету є обов'язковим для визначення кримінального правопорушення як незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Так, О. Швидка зазначає, що для відмежування вказаного діяння від інших складів злочину, суди, у першу чергу, встановлюють приналежність відповідного майна/блага до гуманітарної допомоги. Якщо абстрагуватися від специфічного предмету кримінального правопорушення і надати йому лише ознаки чужого майна, яке ввірене або доручене особі, що вчинила протиправні діяння щодо такого майна, які полягали фактично у його відчуженні, ми матимемо справу ні з чим іншим, як з різновидом кримінально протиправної поведінки, передбаченої у ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» [10, с. 216].

Таку ж позицію розділяє М. Хавронюк, який зауважив, що, якби ст. 201-2 КК України не було, то продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв чи укладення інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку та залежно від розміру завданої шкоди кваліфікувалися б за частинами 4 або 5 ст. 191 КК України як розтрата чужого майна або заволо-

діння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Власне, предмети, що юридично не мають статусу гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у відповідності до законодавства, не можуть розглядатись як такі – навіть якщо вони, як і предмети гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги спрямовуються на здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, цивільного захисту населення та його повсякденних потреб [11].

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України може бути як загальний, так і спеціальний (наділений певними властивостями).

Суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення може бути будь-яка фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці шістнадцяти років (ст.ст. 18-22 КК України) [4].

Зазвичай, на практиці йдеться про всіх тих пересічних громадян, які у найрізноманітніші способи долучаються до процесу надання відповідної допомоги, проте з заздалегідь сформованим меркантильним бажанням отримати вигоду від цього або такій спокусі вони піддаються уже під час організації діяльності з товарами чи предметами гуманітарної допомоги [12, с. 187].

Разом з тим, ч. 2 ст. 201-2 КК України виділено також і спеціального суб'єкта – службову особу, яка задля отримання прибутку використовує службове становище. Найбільш поширеними прикладами останнього є відповідна протиправна діяльність у сфері благодійної допомоги ЗСУ та внутрішньо переміщеним особам, у вчиненні якої правоохоронцями підозрюються керівники громадських організацій, а також службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, зокрема обласних військових адміністрацій і місцевих рад [12, с. 187].

Суб'єктивна сторона незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги характеризується умисною формою вини (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання) (ст. 24 КК України).

Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони зазначеного складу кримінального правопорушення є мета його вчинення, а саме отримання прибутку.

Висновки. всебічне дослідження кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, передбаченої ст. 201-2 КК України є необхідним для та розуміння, аналізу та вивчення суспільно небезпечного діяння, що здійснює особа, її особистісних характеристик, мотивів та мети протиправної поведінки задля вжиття заходів щодо попередження та припинення подібних протиправних діянь у майбутньому як цією особою, так і іншими суб'єктами, що ставлять за мету здійснення незаконного використання гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв з метою отримання прибутку.

Список літератури:

1. Finland's humanitarian assistance in Ukraine. Ministry for Foreign Affairs of Finland. URL: https://um.fi/humanitarian-aid-in-ukraine?utmsource= chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2026).

2. Humanitarian and financial aid to Ukrainians from Switzerland. Dnipropetrovsk investment agency. URL: https://dia.dp.gov.ua/en/humanitarian-and-financial-aid-to-ukrainians-from-switzerland/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2026).

3. Допомога Україні: що нададуть Латвія та Естонія? The Ukrainians. URL: https://theukrainians.org/news/dopomoha-ukraini-shcho-nadadut-latviia-ta-estoniia/ (дата звернення: 06.02.2026).

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.05.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 04.02.2026).

5. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV (зі змінами від 07.08.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення: 04.02.2026).

6. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI (зі змінами від 03.09.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 04.02.2025).

7. Шевців В. М. Типові способи незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022/№ 2 (20). С. 49–58.

8. Котовщиков Р. А. Об'єкт складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 5. С. 386–390.

9. Дудоров О., Мовчан Р., Каменський Д. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. № 1. С. 21–37.

10. Швидка О. В. Аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 КК України. Нове українське право. 2023. Вип. 3. С. 213–219.

11. Хавронюк М. І. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. Центр політико-правових реформ. URL: https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/ (дата звернення: 05.02.2025).

12. Шевчук А. В., Боднарук О. М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 72: частина 2. С. 184–191.

Krynychna A. O. LIABILITY FOR ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID

The article examines criminal liability for the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or gratuitous assistance, which is provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. It was found that the objective side of the criminal offense provided for in Part 1 of Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by the sale of goods (items) of humanitarian aid or the use of charitable donations, gratuitous assistance or the conclusion of other transactions regarding the disposal of such property, committed in a significant amount; Part 2 of Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by the same actions, but committed repeatedly or by prior conspiracy by a group of persons, or by an official using his official position, or in a large amount; Part 3 of Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by the above-mentioned actions committed by an organized group or in a particularly large amount, or during a state of emergency or martial law. The object of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance is relations in the field of economic activity that are related to humanitarian aid, charitable donations or free assistance. The subject of the criminal offense provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine can be both general and special (endowed with certain properties), namely an official using his official position. The subjective side of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance is characterized by an intentional form of guilt (the person was aware of the socially dangerous nature of his act (action or inaction), foresaw its socially dangerous consequences and desired their occurrence) (Art. 24 of the Criminal Code of Ukraine). A mandatory element of the subjective side of the specified composition of the criminal offense is the purpose of its commission, namely, obtaining profit. As for the punishment for committing the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance, it is envisaged to assign to the guilty person such types as a fine or corrective labor, or restriction or imprisonment (depending on the severity of the criminal offense) with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities (for committing a qualified or especially qualified type of crime).

Keywords: *criminal liability, illegal use, humanitarian aid, charitable donations, free assistance.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343.432
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/19

Лель В. П.
https://orcid.org/0009-0009-0771-4691
Державний податковий університет

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

У статті здійснено комплексне порівняльно-правове дослідження іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення осіб як одного з найбільш тяжких порушень прав людини. Обґрунтовано, що насильницьке зникнення має комплексний характер, оскільки посягає одночасно на право на свободу та особисту недоторканність, право на життя, заборону катувань, а також право на повагу до людської гідності, що зумовлює необхідність його криміналізації як самостійного складу злочину.

Проаналізовано міжнародно-правові стандарти протидії насильницьким зникненням, передусім положення Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, а також практику міжнародних і регіональних судових інституцій. Встановлено, що ключовими вимогами міжнародного права є обов'язок держав криміналізувати насильницьке зникнення, визнання його триваючим злочином, недопущення застосування строків давності або амністії, а також забезпечення ефективного розслідування і притягнення винних до відповідальності.

Особливу увагу приділено аналізу законодавства держав, які першими сформували комплексну модель кримінально-правового реагування на насильницькі зникнення. Виявлено, що для цих країн характерним є розширене коло суб'єктів злочину, законодавче закріплення його триваючого характеру та посилені санкції. Досліджено також європейський досвід, де насильницьке зникнення розглядається у контексті злочинів проти людяності та міжнародного кримінального права, що дозволяє застосовувати принцип універсальної юрисдикції.

На підставі порівняльно-правового аналізу визначено спільні та відмінні риси підходів різних держав до визначення складу злочину, кола суб'єктів, об'єктивної сторони та санкцій. Зроблено висновок, що іноземний досвід свідчить про сталу тенденцію до посилення кримінально-правового захисту осіб від насильницьких зникнень та розширення відповідальності держави за такі діяння. Обґрунтовано доцільність використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінального законодавства України, зокрема шляхом уточнення законодавчого визначення насильницького зникнення, закріплення його триваючого характеру та посилення гарантій ефективного розслідування з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: *насильницьке зникнення, кримінальна відповідальність, міжнародне кримінальне право, порівняльно-правовий аналіз, іноземний досвід, права людини.*

Постановка проблеми. Насильницьке зникнення як суспільно небезпечне діяння має комплексний характер і поєднує в собі ознаки незаконного позбавлення волі, викрадення людини, зловживання владою, а в окремих випадках – катування або умисного вбивства. Водночас специфіка цього злочину полягає у приховуванні факту позбавлення волі та відмові визнавати місце перебування або долю зниклої особи, що створює ситуацію правової невизначеності та тривалого порушення фундаментальних прав людини.

Незважаючи на прийняття Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та поступову імплементацію її положень у національні правові системи, підходи держав до криміналізації цього діяння залишаються неоднорідними. У різних країнах спостерігаються відмінності у визначенні об'єктивної та суб'єктивної сторони складу злочину, кола спеціальних суб'єктів, кваліфікуючих ознак, строків давності та процесуальних гарантій розслідування. В окремих правопорядках насильницьке зникнення кваліфікується як злочин проти людяності, в інших – як окремий самостійний склад злочину або як різновид незаконного позбавлення волі.

© Лель В. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Для України проблема кримінально-правової протидії насильницьким зникненням набула особливої гостроти у зв'язку з триваючою збройною агресією та тимчасовою окупацією частини території держави. Масовий характер таких діянь, складність їх документування, необхідність притягнення винних осіб до відповідальності як у національних судах, так і в межах міжнародних механізмів правосуддя зумовлюють потребу в глибокому науковому осмисленні іноземного досвіду. Таким чином, існує об'єктивна потреба у системному порівняльно-правовому аналізі моделей криміналізації насильницького зникнення в іноземних державах з метою виявлення ефективних механізмів кримінально-правового реагування та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних моделей кримінально-правового регулювання відповідальності за насильницьке зникнення в іноземних державах та визначення можливостей використання позитивного досвіду у вітчизняному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у вивчення іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, зробили українські вчені, а саме: Є. М. Войтович, О. О. Володіна, Н. Гриценко, О. В. Денисюк, І. О. Зінченко, М. В. Єрошкін, Л. В. Кабанець, О. К. Марін, О. С. Наумова, О. Одегов, К. Оробець, М. І. Панов, А. С. Політова, Я. А. Соколова, Д. М. Тичина, В. Ю. Цвікі та інші.

Виклад основного матеріалу. Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, витоки якого сягають давніх часів, належить до фундаментальних засад міжнародного права. Ще у Стародавньому Римі він був сформульований у відомій максимі *pacta sunt servanda* – «договори мають виконуватися». Після укладення міжнародного договору перед державами-учасницями постає обов'язок забезпечити реалізацію передбачених ним положень. У зв'язку з цим заінтересовані сторони, з урахуванням власних правових традицій та національної практики, вживають заходів щодо імплементації відповідних норм у внутрішнє законодавство [1, с. 117–118].

Ключову роль у формуванні універсального підходу до криміналізації насильницьких зникнень відіграє Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (далі – Конвенція). У ній насильницьке зникнення визначається як арешт, затримання, викрадення чи будь-яка інша форма позбавлення волі, що здійснюється представниками держави або особами, які діють з її дозволу, підтримки чи мовчазної згоди, з подальшою відмовою визнати факт позбавлення волі або приховуванням долі чи місця перебування зниклої особи. Конвенція покладає на держави-учасниці обов'язок визнати насильницьке зникнення самостійним злочином у національному кримінальному законодавстві, встановити відповідні санкції та забезпечити ефективне розслідування. Важливою є також вимога щодо неприпустимості застосування строків давності або їх значного подовження, а також неможливості посилання на наказ вищого начальника як підставу звільнення від відповідальності.

Регіональні механізми, зокрема практика Міжамериканського суду з прав людини та Європейського суду з прав людини, суттєво вплинули на розвиток стандартів розслідування таких злочинів, наголошуючи на позитивних зобов'язаннях держав щодо встановлення долі зниклих осіб та притягнення винних до відповідальності [2, с. 143–144].

Згідно зі ст. 4 Конвенції, кожна держава-учасниця зобов'язана вжити необхідних заходів для визнання насильницького зникнення окремим кримінально караним діянням у своєму законодавстві, незалежно від наявності чи відсутності таких випадків на її території [3]. Водночас слід підкреслити, що самої наявності кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за суміжні правопорушення (незаконне позбавлення волі, катування, залякування, перевищення влади шляхом надмірного застосування сили тощо), є недостатньо. Мова йде саме про криміналізацію діяння у тому вигляді та з тими ознаками, які визначені Конвенцією.

Проведений нами аналіз засвідчує, що більшість держав здійснили імплементацію відповідних міжнародно-правових положень (у частині криміналізації зазначеного посягання) після ратифікації Римського статуту, визнавши насильницьке зникнення злочином проти людяності за умови його вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення за наявності усвідомлення такого нападу. Водночас окремі держави утрималися від спеціальної криміналізації, мотивуючи це наявністю у національному законодавстві складів злочинів, які за своїм змістом є близькими до насильницького зникнення, зокрема викрадення людини, незаконного позбавлення волі чи перевищення влади.

Саме країни Латинської Америки стали піонерами у впровадженні кримінальної відповідальності за насильницькі зникнення, що було зумовлено масовими порушеннями прав людини у другій половині XX століття. Кримінальний кодекс Аргентини містить спеціальну норму, яка передбачає відповідальність за насильницьке зникнення, вчинене державними службовцями або за їх сприяння. Законодавство цієї держави визнає такий злочин триваючим доти, доки не буде встановлено долю зниклої особи, що має принципове значення для питань строків давності та юрисдикції [4, с. 130–131].

У Мексиці прийнято спеціальний федеральний закон про насильницькі зникнення та зникнення, вчинені приватними особами. Важливою особливістю є розширене коло суб'єктів злочину, а також диференціація відповідальності залежно від обставин вчинення діяння, кількості потерпілих та наявності обтяжуючих обставин.

У державах Європи криміналізація насильницького зникнення відбувалася переважно під впливом міжнародних зобов'язань та практики Європейського суду з прав людини. Іспанське кримінальне законодавство розглядає насильницьке зникнення як злочин проти міжнародного співтовариства, що тісно пов'язаний із злочинами проти людяності. Такий підхід дозволяє застосовувати принцип універсальної юрисдикції та виключає застосування амністій. У Німеччині відповідальність за насильницьке зникнення закріплена в Кодексі злочинів проти міжнародного права. Законодавець прямо вказує на можливість притягнення до відповідальності осіб незалежно від місця вчинення злочину, якщо він має ознаки злочину проти людяності [5, с. 129–130].

Розглядаючи порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства іноземних держав слід наголосити про наявність спільних підходів до розуміння правової природи насильницького зникнення, водночас демонструючи істотні відмінності у нормативному закріпленні окремих елементів складу цього злочину. У більшості правових систем об'єктом насильницького зникнення визнається комплекс суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням основоположних прав людини. Зокрема, у законодавстві Аргентини, Іспанії та Німеччини наголошується на посяганні не лише на особисту свободу, а й на право на життя, заборону катувань та повагу до людської гідності. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, які розглядають насильницьке зникнення як множинне порушення прав людини [6, с. 125–126].

Об'єктивна сторона насильницького зникнення в іноземному законодавстві, як правило, охоплює сукупність взаємопов'язаних дій: незаконне позбавлення волі особи (арешт, затримання, викрадення), подальше приховування факту такого позбавлення волі або відмову надати інформацію про долю чи місце перебування зниклого. У кримінальному праві Мексики та Аргентини законодавець прямо вказує на триваючий характер злочину, який не вважається закінченим доти, доки не буде встановлено долю потерпілого. Європейські держави, зокрема Німеччина, закріплюють насильницьке зникнення як діяння, що може бути елементом злочину проти людяності, якщо воно має системний або масовий характер. Такий підхід дозволяє розширити межі кримінальної відповідальності та усунути перешкоди, пов'язані зі строками давності.

Характерною рисою іноземного законодавства є визначення спеціального суб'єкта насильницького зникнення. У більшості держав ним визнається представник державної влади або особа, яка діє за її дозволом, підтримки чи мовчазної згоди. Водночас законодавство Мексики та низки інших країн Латинської Америки передбачає кримінальну відповідальність і для приватних осіб, якщо їхні дії здійснювалися за участю або з відома державних органів. Окремої уваги заслуговує закріплення принципу індивідуальної кримінальної відповідальності незалежно від службового становища особи. У Німеччині та Іспанії прямо передбачено, що посилання на виконання наказу або службових інструкцій не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона насильницького зникнення у переважній більшості правопорядків характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює незаконний характер позбавлення волі та передбачає настання тривалого стану невизначеності щодо долі потерпілого. У деяких правових системах додатково акцентується увага на спеціальній меті – усуненні особи з-під правового захисту держави [7, с. 171–172].

Іноземне законодавство передбачає підвищену кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, вчинене щодо неповнолітніх, вагітних жінок, групи осіб, а також у разі настання тяжких наслідків, зокрема смерті потерпілого. Санкції за такі діяння, як правило, є суворими та включають тривалі строки позбавлення волі або довічне ув'язнення. Важливою особливістю іноземного

досвіду є підхід до строків давності. У низці держав насильницьке зникнення не підлягає строкам давності або строк починає обчислюватися лише з моменту встановлення долі зниклої особи. Це відповідає концепції триваючого злочину та спрямоване на запобігання безкарності [8, с. 123–124].

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз основних елементів складу злочину насильницького зникнення дозволяє дійти висновку про домінування комплексного підходу до криміналізації цього діяння в іноземних державах, що може бути використано як орієнтир для подальшого вдосконалення кримінального законодавства України.

Вивчення іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення має важливе теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку кримінального законодавства України. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що ефективна протидія цьому злочину можлива лише за умови комплексного нормативного підходу, який поєднує чітку криміналізацію діяння, належні процесуальні механізми та гарантії захисту прав потерпілих. По-перше, іноземний досвід підтверджує доцільність законодавчого закріплення насильницького зникнення як самостійного складу злочину з чітким визначенням його обов'язкових ознак. Законодавства Аргентини, Мексики, Німеччини та Іспанії демонструють переваги детального опису об'єктивної сторони злочину, що охоплює не лише незаконне позбавлення волі, а й подальше приховування інформації про долю або місце перебування особи. Для України це має значення з огляду на необхідність уникнення конкуренції норм та забезпечення однозначної правозастосовної практики [9, с. 43–44].

По-друге, позитивним є зарубіжний підхід до визнання насильницького зникнення триваючим злочином. Закріплення такої характеристики у кримінальному законодавстві України сприяло б подоланню проблем, пов'язаних зі строками давності, а також забезпеченню реальної можливості притягнення винних осіб до відповідальності навіть через значний проміжок часу після вчинення первинного акту позбавлення волі. По-третє, іноземний досвід засвідчує необхідність розширеного підходу до визначення суб'єкта злочину. Включення до кола можливих суб'єктів не лише представників державної влади, а й осіб, які діють за її фактичної підтримки, дозволу або мовчазної згоди, відповідає сучасним міжнародним стандартам та реаліям збройних конфліктів. Для України це особливо актуально в контексті притягнення до відповідальності осіб, причетних до насильницьких зникнень на тимчасово окупованих територіях [10, с. 117–118].

По-четверте, значущим є зарубіжний досвід щодо кваліфікації насильницьких зникнень як злочинів проти людяності у разі їх системного або масового характеру. Такий підхід відкриває можливості застосування принципу універсальної юрисдикції, виключає амністію та строки давності, а також забезпечує узгодженість національного законодавства з нормами міжнародного кримінального права. Імплементація подібних положень в українське законодавство сприяла б підвищенню ефективності міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях.

По-п'яте, важливим елементом іноземного досвіду є посилена увага до процесуальних гарантій розслідування насильницьких зникнень, зокрема обов'язку держави діяти з власної ініціативи, забезпечувати доступ родичів зниклих осіб до інформації, а також створювати спеціалізовані механізми розшуку. Використання таких підходів в Україні сприятиме реалізації позитивних зобов'язань держави у сфері захисту прав людини [11, с. 141–142].

Таким чином, іноземний досвід кримінально-правового реагування на насильницькі зникнення може слугувати методологічною та нормативною основою для подальшого вдосконалення законодавства України. Його адаптація з урахуванням національних особливостей і сучасних викликів сприятиме формуванню ефективної системи протидії насильницьким зникненням та забезпеченню належного захисту прав і свобод людини.

Висновки. Проведене дослідження іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення дозволяє зробити низку узагальнюючих теоретичних і практичних висновків.

По-перше, встановлено, що насильницьке зникнення у сучасному міжнародному та національному кримінальному праві розглядається як один із найбільш тяжких злочинів проти прав людини, який має комплексний характер і посягає на сукупність фундаментальних прав і свобод. Саме ця обставина зумовлює тенденцію до його криміналізації як самостійного складу злочину та, у визначених випадках, як злочину проти людяності.

По-друге, аналіз законодавства іноземних держав свідчить про формування сталих підходів до визначення основних елементів складу злочину насильницького зникнення. Для більшості правопорядків характерними є: чітке окреслення

об'єктивної сторони діяння, визнання його триваючого характеру, встановлення спеціального або розширеного кола суб'єктів, а також закріплення суворих санкцій, співмірних із тяжкістю заподіяної шкоди. Такий підхід спрямований на подолання безкарності та забезпечення ефективного кримінально-правового захисту особи.

По-третє, досвід держав Латинської Америки та Європи підтверджує важливість поєднання кримінально-правових і процесуальних механізмів протидії насильницьким зникненням. Законодавче визнання цього злочину триваючим, обмеження або виключення строків давності, неможливість застосування амністії, а також покладення на державу активного обов'язку щодо розслідування є ключовими елементами ефективної моделі реагування.

По-четверте, встановлено, що іноземний досвід має особливу цінність для України в умовах збройної агресії та тимчасової окупації частини її території. Масовий і системний характер насильницьких зникнень у таких умовах зумовлює необхідність гармонізації національного кримінального законодавства з нормами міжнародного кримінального права та практикою міжнародних судових інституцій.

По-п'яте, узагальнення зарубіжних підходів дає підстави для формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України, зокрема шляхом уточнення законодавчого визначення насильницького зникнення, закріплення його триваючого характеру, розширення кола суб'єктів злочину та посилення процесуальних гарантій ефективного розслідування і захисту прав потерпілих.

У цілому іноземний досвід кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення свідчить про домінування комплексного підходу до протидії цьому явищу. Його адаптація з урахуванням національних правових традицій і сучасних викликів сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового механізму захисту прав людини в Україні та виконанню державою своїх міжнародних зобов'язань.

Список літератури:

1. Денисюк О. В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис. … докт. філос.: Київ, 2023. 225 с.
2. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. … доктора філософії. Київ. 2021. 276 с.
3. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : прийнята резолюцією 61/177 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2006р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_l54.
4. Кабанець Л. В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь. 2019. 205 с.
5. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів. 2017. 240 с.
6. Марін О. К. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення за кримінальним правом України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2021. Вип. 72. С. 122–130.
7. Єрошкін М. В. Межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 2. Том 2. 2019. С. 170–174.
8. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2017. 245 с.
9. Одегов О., Гриценко Н. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. В. Щербаченка / ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2018. 64 с.
10. Панов М. І., Зінченко І. О., Володіна О. О. Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. Панова М. І. Харків : Право, 2019. 378 с.
11. Соколова Я. А. Розслідування викрадення людини : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2010. 229 с.

Lel V. P. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR ENFORCED DISAPPEARANCE

The article carries out a comprehensive comparative legal study of foreign experience of criminal liability for the enforced disappearance of persons as one of the most serious human rights violations. It is substantiated that enforced disappearance is of a complex nature, since it simultaneously encroaches on the right to liberty and personal integrity, the right to life, the prohibition of torture, and the right to respect for human dignity, which necessitates its criminalization as an independent element of the crime.

International legal standards for combating enforced disappearances are analyzed, primarily the provisions of the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, as well as the practice of international and regional judicial institutions. It has been established that the key requirements of international law are the obligation of states to criminalize enforced disappearance, to recognize it as an ongoing crime, to prevent the application of statutes of limitations or amnesties, and to ensure effective investigation and prosecution of perpetrators.

Particular attention is paid to the analysis of the legislation of states that were the first to form a comprehensive model of criminal law response to enforced disappearances. It has been found that these countries are characterized by an expanded range of subjects of the crime, legislative consolidation of its ongoing nature, and enhanced sanctions. The European experience has also been studied, where enforced disappearance is considered in the context of crimes against humanity and international criminal law, which allows the application of the principle of universal jurisdiction.

Based on a comparative legal analysis, common and distinctive features of the approaches of different states to determining the composition of the crime, the range of subjects, the objective side, and sanctions have been identified. It is concluded that foreign experience indicates a steady trend towards strengthening the criminal legal protection of individuals from enforced disappearances and expanding the state's responsibility for such acts. The feasibility of using positive foreign experience to improve the criminal legislation of Ukraine is substantiated, in particular by clarifying the legislative definition of enforced disappearance, consolidating its ongoing nature and strengthening the guarantees of effective investigation taking into account international standards.

Keywords: *enforced disappearance, criminal liability, international criminal law, comparative legal analysis, foreign experience, human rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 13.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/20

Луценко Ю. В.
https://orcid.org/0000-0002-8731-2941
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ВІД КРАЇНИ-ТРАНЗИТЕРА ДО ЕКСПОРТЕРА: ЗМІНА РОЛІ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ НАРКОТРАФІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті проведено комплексний аналіз стану та проблем протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Наголошено, що контрабанда наркотиків є однією з найнебезпечніших загроз для громадської безпеки та здоров'я нації, оскільки вона сприяє поширенню наркоманії, злочинності й насильства. За оцінками міжнародних експертів, через Україну проходить понад 10% загальноєвропейського наркотичного трафіку, що в грошовому еквіваленті перевищує $4-5 млрд на рік. Основну частку трафіку становлять кокаїн, афганський героїн і синтетичні наркотики з Індії та Китаю.

У представленій роботі наркобізнес визначається як системна сукупність дій спеціально створених стійких, законспірованих груп, що діють на постійній основі з метою отримання надприбутків. Окрему увагу приділено транснаціональним злочинним групам, які проникають у національну економіку та політику.

Центральне місце в роботі займає аналіз трансформацій, спричинених повномасштабним вторгненням РФ в Україну. Агресія порушила традиційні логістичні шляхи та призвела до виникнення нових форм незаконного обміну. Встановлено, що Україна фактично втратила статус «країни-транзитера» і перетворюється на країну «експорту кінцевого споживання». Через зниження платоспроможності населення та відтік заможної клієнтури за кордон спостерігається перевиробництво дешевих синтетичних наркотиків всередині країни, які тепер масово постачаються на зовнішні ринки. Одночасно, втрата хімічних потужностей на окупованих територіях України змусила злочинні групи налагодити канали ввезення прекурсорів з країн, де вони перебувають у вільному обігу.

У роботі також звернута увага на системні недоліки у протидії злочинності: відсутність єдиної системи оперативно-розшукової інформації, інформаційний розрив між правоохоронними відомствами, а також корупцію та залучення окремих представників контролюючих органів до злочинних схем. У висновках обґрунтовано необхідність кардинального вдосконалення Кримінального кодексу України та розробки нових методичних рекомендацій для правоохоронних органів.

Ключові слова: *наркотики, наркозлочинність, контрабанда наркотичних засобів, запобігання злочинності, протидія злочинності, організована злочинність, злочинна організація, організовані злочинні групи, транснаціональна злочинність, покарання, кримінальні правопорушення, кримінальний бізнес, розслідування, міжнародне співробітництво, правоохоронні органи, взаємодія, громадська/державна безпека, оперативно-розшукова діяльність.*

Постановка проблеми. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів є одним із найнебезпечніших явищ сьогодення, що негативно впливає на розвиток будь-якої держави, в тому числі й України, оскільки спричиняє шкоду громадській безпеці, створює загрозу життю та здоров'ю людей. За оцінками міжнародних експертів, через Україну проходить понад 10% загальноєвропейського наркотичного трафіку, що в грошовому еквіваленті перевищує $ 4–5 млрд. на рік. Значну частку становлять кокаїн, синтетичні наркотики з Індії та Китаю, афганський героїн [20].

Досліджуючи даний вид кримінального правопорушення, необхідно звернути увагу, що контр-

© Луценко Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

абанда наркотичних засобів має серйозні наслідки для суспільства, вона є порушенням міжнародного права і може мати серйозні наслідки для тих, хто займається такими суспільно небезпечними діяннями. Вона сприяє поширенню наркоманії, злочинності, насильства, має негативний вплив на економічну складову держави. Вона призводить до втрати прибутку для легальних галузей, таких як фармацевтика, збитків для держави у вигляді витрат на боротьбу зі злочинністю, лікування наркозалежних і соціальну реабілітацію. Разом з цим, існують різні заходи, які можуть бути прийняті для боротьби з контрабандою наркотичних засобів. Це включає посилення контролю на кордонах, співпрацю між правоохоронними органами іноземних держав, розробку ефективних стратегій протидії наркоманії, а також популяризацію інформації про шкідливість наркотиків. Основна мета боротьби з контрабандою наркотичних засобів полягає в зменшенні поширення наркотиків, захисті громадського здоров'я і безпеки, а також в забезпеченні стабільного розвитку суспільства. Важливо пам'ятати, що це завдання, яке потребує спільних зусиль усіх суспільних груп і держав. Тому важливо підтримувати співпрацю між країнами і правоохоронними органами для ефективної боротьби з контрабандою наркотиків. Необхідно також популяризувати свідомість про шкідливість наркотиків і надавати допомогу тим, хто страждає від наркозалежності. Безпека і благополуччя суспільства залежать від нашої здатності боротися з контрабандою наркотичних засобів. Важливо приділяти увагу цій проблемі і приймати необхідні заходи для її вирішення [2, с. 336].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання, які стосуються протидії контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також інших суміжних з ними кримінальних правопорушень присвячені роботи В. В. Арешонкова [1], К. Г. Горелкіної [5], М. М. Денисенка [6], Н. К. Макаренко [14; 19], О. Б. Полторацького [15; 25], А. В. Тарасюка [16; 32; 33; 34; 35; 39; 41] та інших науковців. Не дивлячись на те, що дана проблематика була предметом наукових розвідок у різні часи розвитку держави, праці цих науковців залишаються фундаментальними та актуальними й дотепер.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз стану та проблем протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Виклад основного матеріалу. З часу повномасштабного вторгнення РФ в Україну з лютому 2022 року Україна зазнала глибоких трансформаційних змін [40]. Агресія вплинула як на легальні, так і на нелегальні торговельні шляхи, порушила діяльність злочинних організацій та породила нові форми неформального й незаконного обміну на лінії фронту та в тилу країни. Це також призвело до виникнення нових викликів, таких як розвиток нових навичок і технологій, які можуть бути використані транснаціональною організованою злочинністю [42, с. 6].

Організовані форми злочинності, як і злочинність загалом, віддзеркалюють соціально-політичні та економічні процеси в нашому суспільстві. Упродовж останнього десятиріччя вони стали одним із визначальних чинників, які переросли в організовану злочинну діяльність та в систему злочинних операцій на внутрішньому і зовнішньому економічному просторі, що загрожує нормальному функціонуванню інститутів державної влади [30, с. 125].

Виявлення причин і умов, що сприяють контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, досягається спеціальним вивченням, копіткою аналітичною роботою, що дозволяє виділити типові кримінологічні детермінанти. Така діяльність правоохоронних та інших державних органів (у тому числі митних органів) і недержавних структур забезпечує інформаційну базу для подальших загальнозапобіжних заходів економічного, соціального, виховного, правового, запобіжного характеру.

Державна політика у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів спрямовується на: встановлення державного контролю за обігом в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів додержанням законодавства про наркотичні засоби; запобігання відтоку наркотичних засобів із законного (легального) обігу; зменшення кількості правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів.

Глобальна проблема збільшення масштабів незаконного обігу наркотиків викликає занепокоєння у більшості цивілізованих держав світу. Виключення не становить і Україна. Проте, найбільшою загрозою є збільшення контрабанди наркотиків зростання України як території для їх переміщення. Основною причиною предметної уваги території нашої держави, з боку міжнародних злочинних угруповань наркобізнесу, є вигідне географічне розташування.

Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів вимагає перш за все кардинального вдосконалення системи координації діяльності всіх структур, зокрема митних органів України. Особливу увагу, необхідно приділити координації органів, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності.

З цією метою необхідно систематизувати гласну і негласну інформацію про виявлені і приховані процеси в злочинному світі. Нажаль, єдиної системи оперативно-розшукової інформації в країні не створено. Інформаційно-пошукові системи сформовані за різними параметрами, без врахування міжнародних стандартів, між собою не узгоджуються і не дають цілісної картини про злочинність. В результаті різні оперативні підрозділи створюють і використовують закриті бази даних [37, с. 161−162; 11, с. 159–163; 12, с. 61–63; 13, с. 77–79; 38, с. 142–145].

Наркотизація населення набула масштабів, які загрожують здоров'ю нації, соціальній стабільності і безпеці держави. Вказана проблема в країні характеризується значним збільшенням розповсюдження наркотиків іноземного походження, таких як героїн, кокаїн, амфетамін та інших, які потрапляють контрабандним шляхом і вливаються на загальний наркобізнес в Україні [23, с. 1]. Вказаний процес здійснюється організованими злочинними групами та злочинними організаціями з метою отримання надприбутків і фактично став галуззю кримінального бізнесу, який швидко розвивається та пронизує суспільство зсередини.

Ефективність протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, зокрема їх контрабанді, залежить від того, наскільки чинне законодавство відповідає сучасним реаліям життя і як воно застосовується у слідчій та судовій практиці. Потрібно вказати і на те, що ситуація щодо поширення наркоманії, яка виникла в державі, пояснюється не лише кризовими явищами в різних сферах суспільного життя, погіршенням соціально-психологічного та соціально-економічного стану окремих груп населення, але й значними недоліками в роботі митних і правоохоронних органів, недостатньому їх матеріально-технічному, інформаційному, правовому забезпеченню щодо протидії контрабанді наркотичних засобів [31, с. 3].

Діяльність, яка пов'язана з наркобізнесом представляє собою індустрію, яка створена організованими злочинними групами. Наявна індустрія наркобізнесу сприяє отриманню багатомільярдних доларових прибутків, створює можливість розвитку транснаціональних злочинних організацій, здійснювати ними відмивання доходів отриманих від обігу наркотиків та фінансування іншої злочинної діяльності. Останнім часом посилюється взаємозв'язок наркобізнесу з торгівлею зброї та тероризмом. У той же час, отримані від наркобізнесу гроші, стали основними засобами підкупу чиновників та для відновлення злочинної діяльності щодо отримання та розповсюдження наркотиків [29, с. 37; 10, с. 134–136].

Прийнято виділяти наступні елементи наркобізнесу, що вчиняють організовані злочинні групи: великі просторові межі діяльності злочинних груп; застосування способів конспіративності наркодиллерів; значний рівень організації керівництва та ін. [28, с. 440].

Наркобізнес – це організована складова незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, життєзабезпечення якої підтримується завдяки проведенню систематичних незаконних операцій із вказаними речовинами організованими групами (злочинними організаціями), що утворює систему для отримання надприбутків та формує велику кількість активних особистостей. Наркобізнес залежно від його географії та ступеня активності характеризується різними видами. Як правило, принципом поділу виступає територія – від поширення в межах одного або кількох регіонів окремо взятої конкретної країни до такого наркобізнесу, система якого поширюється на території 2−3 країн, а також наркобізнесу, системна злочинна діяльність якого охоплює цілі регіони, континенти. Видами наркобізнесу є: внутрішньодержавний, який поділяється на локально-активний, регіональний та міжрегіональний; міжнародний, який поділяється на формально проміжно-глобально активний та транскордонний транснаціональний [21, с. 480].

Велику небезпеку для держави становить діяльність організованих злочинних груп, яка полягає не в кількості вчинених злочинів, а в об'єднанні злочинних груп у злочинні організації, які посягають на органи управління та влади, заражають їх корумпованістю, впливають на стан суспільства, їх зростаючі масштаби негативно позначаються на економічному процесі розвитку держави, демократизації і суспільного життя країни [9, с. 5].

Злочинні групи транснаціонального спрямування охоплюють більшість Західних (Львівська, Закарпатська, Чернівецька обл.), Східних регіонів (Донецька, Луганська, Харківська обл.) і Південних (Одеська і Херсонська) областей України і їх

зв'язки набувають стійкого міжнародного характеру. Найбільш відомими транснаціональними злочинними групами у світі, які переросли в організації є: італійська мафія, китайські, японська «якудза», колумбійські картелі, нігерійські злочинні організації, турецькі організації наркобізнесу, ямайські організації «Посес» та ін. [29, с. 43].

Інтеграція України у європейське співтовариство, інтенсифікація міжнародного співробітництва в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у напрямі протидії злочинності, одним із головних завдань визначають розробку дієвих механізмів здійснення міжнародної взаємодії у сфері кримінальної юстиції. Наявний стан злочинності, її професійний та організований характер, створення міжнародних злочинних груп та організацій вимагає від правоохоронних органів використання спільних сил і засобів для створення системи протидії як на території однієї держави, так і на міжнародній арені [22, с. 11].

Тенденції глобалізації наркобізнесу підштовхують різні країни до співробітництва для протидії розповсюдження наркотичних засобів членами організованих злочинних форм. Нині 134 країни світу потерпають від тотального розповсюдження наркоманії. Наша країна за своєї територіальної належність являється зв'язковою ланкою між Східними та Західними державами яка слугує транзитом для постачання наркотиків, що здійснюється транснаціональними, етнічними та економічними злочинними групами у великих масштабах. Як відзначають окремі дослідники, що основним мотивом міжнародного співробітництва є факт неможливості однієї держави протидіяти організованому наркобізнесу, який переріс в міжнародну організовану злочинність [21, с. 93].

У історіографії з проблем та стану протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів важливе місце в аспекті дослідження процесів її транснаціоналізації посідає компаративний аналіз ролі цього явища в країнах з різним ступенем суспільного розвитку. Незважаючи на економічну та соціальну неоднорідність третього світу, роль організованої злочинності в цих країнах неоднозначна. Деградація економічної та соціальної сфери в більшості таких держав, пов'язана з цим бідність населення, а також розвиток корупції, засилля й тиск іноземного капіталу на державні та суспільні інституції створюють сприятливі умови для формування в них розгалуженої організованої злочинності. Нігілістичне ставлення населення до системи правопорядку та до самої державності сприяє зникненню межі між державною елітою та організованою злочинністю, що зумовлює формування політичного режиму клептократії (від грец. – «клепто» – краду, хапаю та «кратія» – влада, влада злодіїв) [7, с. 36].

Організація та розквіт наркокартелів у латиноамериканському регіоні в цьому контексті виглядають класичним прикладом формування клептократичної системи з огляду як на суми отримуваних наркоприбутків, так і на методи й сфери інвестування капіталу. У своїй сутності картелі виявляються ринковими утвореннями монополістичного характеру, що використовують злочинні методи конкуренції. Зокрема, згідно з висновками колумбійської Служби адміністративної безпеки, гроші Калійської групи «…проникли в будівельну промисловість, аптечну мережу, статутний капітал радіостанцій, автомобільних торговельних компаній, заводів, банків, птахоферм, підприємств з вирощування квітів і тропічних фруктів, а також у спортивні клуби та виборчі фонди політичних партій» [36, с. 46].

Сьогодні, обіг наркотичних засобів в Україні проводиться за допомогою організованих злочинних груп та злочинних організацій з використанням міжрегіональних (у т.ч. етнічною спрямованістю) та закордонних зв'язків. Зазначені злочинні групи та злочинні організації у своїй діяльності використовують недосконаліть вітчизняного законодавства, бездіяльність правоохоронних органів та не перекриті кордони ближнього і дальнього зарубіжжя. У зв'язку з наданням Україні безвізового режиму, організовані злочинні групи та злочинні організації легко інтегруються в міжнародну систему наркобізнесу. Для нашого і міжнародного суспільства необхідним є створення спільної правоохоронної системи, яка б ефективно протистояла вітчизняним і міжнародним організованим формам злочинності, яка здійснює діяння пов'язанні з наркобізнесом [23, с. 1].

В. Маркушин характеризує транснаціональні злочинні групи, як об'єднання, які здійснюють систематичний незаконний обіг наркотичних засобів (інших заборонених товарів) на територіях кількох країн із концентрацією під своїм контролем значних фінансових ресурсів, використанням кримінальної конкуренції і проникненням у національну і міжнародну економіку і політику. Вченим виділені основні ознаки транснаціональних злочинних груп, а саме: захоплення і закріплення для своєї діяльності регіональних просторів на території національної держави;

проникнення і закріплення на регіональних просторах інших держав; учинення злочинів транснаціонального характеру; організація діяльності комерційних структур з легалізації злочинних доходів; постійна тенденція до розширення своєї діяльності шляхом установлення контролю над сусідніми територіями і сферами соціального життя; створення комплексу тактичних і стратегічних рішень, їх реалізація в рамках злочинного мінімального ризику при максимальній користі; організація системи власної безпеки, контррозвідки, охорони, електронного спостереження: формування і розвиток постійних контактів із підрозділами митних та прикордонних органів для оперативного і безперешкодного використання кордонів в усіх напрямах; ведення перемовин із іншими злочинними групами про укладення договорів, про співпрацю [21, с. 1031].

Українська транснаціональна організована злочинність у сфері обігу наркотиків не має специфічної назви, так, як, наприклад, у США, Італії, Японії. Вона є відносно молодою, але вже дуже добре сьогодні можна виділити основні причини зародження транснаціонального наркобізнесу в Україні: 1) наявність тіньової економіки; 2) лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; 3) відсутність кордонів, які ефективно охороняються; 4) послаблення держави та її інституцій; політична нестабільність; 5) загострення міжнаціональних конфліктів; 6) корупція та ряд інших факторів [3, с. 51].

Форми організованої злочинної діяльності постійно розвиваються, змінюються її кількісні та якісні характеристики, і не лише під однобічним впливом змін соціального середовища, але й у взаємодії з ним. Діяльність організованих злочинних груп та злочинних організацій характеризує активне бажання залучати та змінювати загальнодержавні інститути у своїх цілях [18, с. 25]. У загальній структурі злочинності вона посідає центральне місце і є «верхівкою злочинності». У злочинних групах їх лідери постійно підтримують відповідний мікроклімат з метою постійного вчинення ними конкретних злочинних діянь [8, с. 192].

На думку О. М. Джужи та Я. Ю. Кондратьєв одним з актуальних завдань, що постає у теперішній час перед юридичною наукою, є розроблення й здійснення ефективних заходів щодо посилення протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інших пов'язаних кримінальних правопорушень. В подальшому, відзначають дослідники, масштаби існуючої проблеми настільки зростуть, що зараз вони потребують постійного розроблення правового і методичного забезпечення з протидії наркобізнесу [8, с. 30].

У світлі наведених вище теоретичних положень, організовану злочинну діяльність у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів можна визначити як системну сукупність дій підготовлюваних і вчинених спеціально створеними стійкими, законспірованими й захищеними від викриття злочинними групами, що займаються злочинною діяльністю на постійній основі з метою незаконного збагачення й одержання надприбутку [29, с. 39–40].

Досліджуючи стан та проблеми протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів необхідно відмітити, що починаючи з 2020 по 2021 роки спостерігається тенденція до «класичного» транзиту наркотичних засобів.

Так, період до початку широкомасштабної воєнної агресії РФ до України характеризувався використанням нашої держави як транзитного хабу для важких наркотиків. Високий рівень злочинності, в тому числі транснаціональної, на території України становить загрозу для її суспільства в цілому. Ведення бойових дій в районі окупованих територій України створює передумови для здійснення безконтрольного обігу зброї, що може бути використано для вчинення інших злочинів, у тому числі й для організації контрабанди наркотичних засобів. Така контрабанда переважно вчиняється у співучасті – до її вчинення часто залучені не лише злочинці з різних сторін фронту, перевізники, а й підрозділи на блокпостах, які навпаки мали б припиняти такі злочинні дії. Потреба протидії таким діянням викликає необхідність удосконалення норм чинного КК України, які передбачають відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів.

Водночас, з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію Україна у 2022 році наша держава фактично втратила свій неформальний статус т.зв. «країни транзитера» наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів і стає країною т.зв. «експорту кінцевого споживання». При цьому важка економічна ситуація у державі призвела до суттєвого зниження платоспроможності споживачів заборонених речовин,

що лишились в Україні, а неконтрольовані міграційні процеси та подальший відтік населення за кордон через масову мобілізацію призвели до виїзду за межі держави заможної наркоклієнтури.

Водночас про припинення контрабандних процесів сьогодні мова не йдеться, оскільки збільшення виробничих «потужностей» з виготовлення відносно дешевих за собівартістю синтетичних наркотиків та психотропних речовин (метадон, PvP, психостимулятори амфетамінового ряду) на території України призвело до їх перевиробництва, а висока якість та низька ціна спровокували формування контрабандних потоків у яких т.зв. «українська наркоіндустрія» вже відіграє роль постачальника обмежених для вільного обігу речовин за кордон.

При цьому прекурсори, призначені для виготовлення наркотичних засобів та психостимуляторів, переважно мають закордонне походження, оскільки значна частина промислових потужностей хімічної галузі, необхідних для їх вітчизняного виробництва, лишилась на тимчасово окупованих РФ територіях України. Це зумовило формування протягом 2022–2024 років контрабандних каналів ввезення прекурсорів на митну територію України з території тих країн у яких ці хімічні сполуки не є об'єктами предметно-кількісного обліку та є у вільному обігу [26]. Самі ж зміни виробничих циклів майже витіснили з ринку прекурсори кетонової групи (метилетилкетон, бензилметилкетон), замінивши їх нітроетаном, ефедрином, псевдоефедрином та фенілнітропропеном.

Також останнім часом наркозлочинність шукає шляхи для подальшого насичення внутрішнього українського наркоринку, який адаптувався до умов військового часу, дешевими закордонними аналогами наркотиків чи психотропів, такими як 7-метокси-1-метил-9Нпіридо(3,4-b) індол (далі – гармін) та диметилтриптамін (далі – нігерин) [27], факти контрабандного ввезення партій яких на митну територію України неодноразово фіксувались правоохоронцями у 2024−2025 роках.

Так, за десять місяців 2024 року митники виявили 968 спроб незаконного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів через державний кордон.

У переважній більшості виявлених фактів заборонені речовини намагалися ввезти в Україну – 766 випадків, тоді як на вивезення припало 202 затримання.

Серед найпоширеніших способів транспортування – автомобільний транспорт (504 випадки) та поштові відправлення (431).

Кордони з Польщею та Молдовою залишаються найбільш «гарячими точками» для наркотрафіку. Тут митники зафіксували найбільше спроб переміщення – 243 і 162 випадки відповідно [17].

У вказаний період характерним для діяльності міжрегіональних наркоформувань було поступове зростання на території держави кількості лабораторних виробництв синтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин замкненого циклу.

Також наприкінці 2025 року правоохоронці припинили незаконну діяльність організованої злочинної групи, яка тривалий час займалась виготовленням та збутом наркотичних речовин на території Київщини та Полтавщини. Поліцейські встановили 43-річного організатора, його співучасників та інших учасників злочинної групи, які виготовляли та розповсюджували психотропну речовину – амфетамін та наркотичну речовину – канабіс. Для виготовлення заборонених речовин фігуранти облаштували нарколабораторію на території Київської області. Зловмисників затримали працівники управління карного розшуку поліції Київщини.

Під час проведення 75 обшуків поліцейські вилучили близько 1,5 кг амфетаміну, 3 кг канабісу, обладнання нарколабораторії, прекурсори, а також зброю, мобільні телефони, банківські картки, автомобілі та готівку. Приблизна вартість вилучених наркотичних речовин на «чорному ринку» складає 3,5 мільйона гривень. Правоохоронці затримали п'ятьох осіб у порядку статті 208 КПК України. Слідчі слідчого управління поліції Київщини за процесуального керівництва Київської обласної прокуратури повідомили про підозру вісьмом зловмисникам за фактом незаконного придбання, зберігання з метою збуту та збуту психотропної речовини у великих розмірах, учинених повторно організованою групою (ч. 2, ч. 3 ст. 307 КК України), а також незаконного придбання та зберігання прекурсорів із метою їх використання для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин, учинених повторно організованою групою (ч. 2 ст. 311 КК України) [4].

На початку 2026 року правоохоронними органами України та Польщі перекрито транскордонний канал контрабанди прекурсорів з Польщі до Україну. Так, зупинено виробничі потужності 34 нарколабораторій, які щомісяця генерували понад 700 кг важких наркотиків (амфетаміну, alpha-PVP, мефедрону та метамфетаміну).

У ході проведення превентивних заходів та митного огляду міжнародних поштових відправлень було виявлено партію прекурсорів та повідомили правоохоронні органи України. Подальші переміщення заборонених речовин з Польщі до України здійснювалися вже під контролем правоохоронних органів України та Польщі, що дозволило відстежити ланцюг постачань і причетних осіб до даного правопорушення.

Так, слідством встановлено, що учасники злочинних угруповань виготовляли психотропні речовини на території Польщі та здійснювали поставки сировини до України, Грузії та Молдови. Паралельно із заходами на території України правоохоронні органи Польщі провели спільні цільові заходи спрямовані на затримання причетних осіб, що дало змогу перекрити транскордонні канали постачання наркотиків та прекурсорів.

У результаті вилучено 220 кг alpha-PVP, 156 кг амфетаміну, 17,6 кг мефедрону, 7 кг метамфетаміну, 47 кг канабісу, 7 тисяч пігулок MDMA, а також понад 20 тонн прекурсорів, з яких можна було б виготовити понад 4 тонн «готової продукції».

Загальний обсяг вилучених заборонених речовин, які не потрапили до незаконного обігу, перевищує 27 мільйонів доз, а їх вартість за цінами «чорного» ринку становить близько 400 мільйонів гривень.

Наразі правоохоронцями вже повідомлено про підозру 123 особам, серед іншого за ч. 2 ст. 305 КК України, що передбачає відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів. Фігурантам загрожує до дванадцяти років позбавлення волі з конфіскацією майна [24].

Висновки. Контрабанда наркотиків є однією з найнебезпечніших загроз для громадської безпеки та здоров'я нації. Україна залишається ключовою ланкою у міжнародному наркотрафіку – через її територію проходить понад 10% загальноєвропейського обігу, що в грошовому еквіваленті становить близько 4–5 млрд доларів на рік.

Повномасштабне вторгнення РФ призвело до докорінної зміни ролі України у світовій системі наркобізнесу. Через зниження платоспроможності населення та відтік заможної клієнтури за кордон спостерігається перевиробництво дешевих синтетичних наркотиків (альфа-PVP, амфетамін) всередині країни, які тепер масово постачаються на зовнішні ринки. Україна фактично втратила статус «країни-транзитера» і перетворюється на країну «експорту кінцевого споживання». Разом з цим, втрата хімічних потужностей на окупованих територіях змусила злочинні групи налагодити нові канали ввезення прекурсорів із країн, де вони перебувають у вільному обігу.

Також необхідно зазначити, що ефективність боротьби зі злочинністю знижується через низку внутрішніх факторів:

Інформаційний розрив. В Україні відсутня єдина система оперативно-розшукової інформації. Різні відомства використовують закриті бази даних, які не узгоджуються між собою та не відповідають міжнародним стандартам;

Правові та кадрові проблеми. Недосконаліть законодавства, корупція, а також залучення окремих представників контролюючих органів (наприклад, на блокпостах) до злочинних схем створюють сприятливі умови для контрабанди.

Таким чином, боротьба з наркобізнесом потребує комплексного підходу: від кардинального вдосконалення кримінального законодавства України до розробки нових методичних рекомендацій для митних та правоохоронних органів. Подальше ігнорування проблеми загрожує не лише внутрішній стабільності, а й міжнародному іміджу України як надійного партнера у сфері безпеки.

Список літератури:

1. Арешонков В. В., Луценко Ю. В., Атаманчук В. М. Виникнення та розвиток криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень на теренах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 384–389. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/85.

2. Василевич В. В., Левченко Ю. О. Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 9. С. 335–339. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.56

3. Вербенський М. Г. Основні фактори транснаціональної злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Кримський юридичний вісник*. Сімферополь, КЮІ ОДУВС, 2010. № 1(8). С. 44–52.

4. Вилучено наркотиків на понад 3,5 мільйона гривень: поліція Київщини повідомила про підозру вісьмом фігурантам. URL: https://kv.npu.gov.ua/news/vylucheno-narkotykiv-na-ponad-35-miliona-hryven-politsiia-kyivshchyny-povidomyla-pro-pidozru-vismom-fihurantam.

5. Горелкіна К. Г., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Проблеми протидії кримінальним правопорушенням в умовах надзвичайного чи воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Том 36 (75). № 3. С. 102–110. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/17.

6. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. Випуск 3(44). С. 70–75. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2022.16.

7. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 593 с.

8. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

9. Литвиненко В. І., Сервецький І. В. Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю в Україні: монографія під заг. ред. член-кор. Акад. пед. наук України Я. Ю. Кондратьєва. Київ: РВВ МВС України, 2003. 248 с.

10. Луценко Ю. В. Національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю: сучасний контекст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2024. Том 35(74). № 3. С. 132−139. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/22.

11. Луценко Ю. В. Проблеми практичної реалізації введення особи до організованої злочинної групи чи злочинної організації для виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття її злочинної діяльності. *Правова держава.* 2023. № 49. С. 157−170. DOI: https://orcid.org/0000-0002-8731-2941.

12. Луценко Ю. В. Протидія злочинності у світлі міжнародного правопорядку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Том 34(73). № 5. С. 60−64. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/11.

13. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2024. Том 35(74). № 2. С. 75−81. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/12.

14. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua.* 2023. № 3. С. 59−65. DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.3.9.

15. Луценко Ю. В., Полторацький О. Б. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 215−217. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/89.

16. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Боротьба зі злочинністю та конфіденційне співробітництво: окремі проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми кримінального права:* матеріали XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 лист. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 137−142.

17. Майже тисячу спроб переправлення наркотиків через кордон припинили митники. URL: https://dancor.sumy.ua/news/mosaic/518273?utm_source=ukrnet_news.

18. Макаренко Є. І. Проблеми теорії і практики боротьби з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. 1. С. 24–29.

19. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 7. С. 364–368. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/85.

20. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 273 с.

21. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моісєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). Київ: Атіка, 2009. 1128 с.

22. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: наук.-практ. посіб. [С. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толкаченко, С. С. Мірошніченко, О. В. Приходько, О. В. Ведро, В. В. Мухін, О. В. Сапін, А. П. Слободян, А. О. Штанько]; за заг. ред. Л. О. Фролової. Київ: Алерта, 2013. 348 с.

23. Незаконний обіг наркотиків в Україні: стан та тенденції (аналітичний огляд: 2010–2014 рр.). Київ: РНБО, 2015. 40 с.

24. Перекрито транскордонний канал контрабанди прекурсорів з Польщі в Україну. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/perekrito-transkordonnii-kanal-kontrabandi-prekursoriv-z-polshchi-v-ukrayinu-2660.

25. Полторацький О. Б. , Луценко Ю. В. , Тарасюк А. В. Суб'єкт контрабанди наркотичних засобів у теорії кримінального права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (91). С. 73–81.

26. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдині звіти про кримінальні правопорушення: веб-сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-282pravoporushennya-ta-rezultati-yihdosudovogo-rozsliduvannya-2.

27. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95- %D0%B2%D1%80#Text.

28. Профілактика злочинів: підруч. О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін..: За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

29. Рудницький І. Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами: дис. ... д-ра філос.: 081 / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Львів, 2019. 250 с.

30. Скулиш Є. Д. Організована злочинність як загроза національної безпеки. *Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України.* 2003. № 2 (2). С. 125–132.

31. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / ЛьвівДУВС. Львів, 2010. 22 с.

32. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 388−391. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/93.

33. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Проблеми запобігання корупційним правопорушенням юридичних осіб у сфері економіки, безпеки та оборони. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Том 36 (75). № 1. С. 139–147. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.1/23.

34. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Удосконалення окремих положень статті 216 Кримінального процесуального кодексу України в контексті протидії воєнізованим або збройним формуванням. *Актуальні проблеми кримінального права*: матеріали XIII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 лист. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 73−75.

35. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Щодо окремих напрямів забезпечення державної безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Нова архітектура безпекового середовища України:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 22 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 109−113.

36. Уільямс Ф. Транснаціональні кримінальні організації: стратегічні зв'язки. *Спостерігач.* 1995. № 17. С. 43–49.

37. Шалай А. М. Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів митними органами України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / ДДУВС. Дніпро, 2021. 230 с.

38. Lutsenko Yu. V. Countering Organized Crime in the European Context. *Theory and practice of jurisprudence.* 2024. № 1 (25). С. 141−152. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2024.1(25).301243.

39. Lutsenko Yu., Motyl V., Tarasiuk A., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *Cuestiones políticas.* 2023. № 76. P. 64−75. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.03.

40. Resolution ES 11/7, UN General Assembly, adopted 24 February 2025. URL: https://docs.un.org/ en/A/RES/ES-11/7.

41. Tarasiuk A., Prokofieva-Yanchylenko D., Lutsenko Y., Danylevskyi A., & Makarenko T. (2023). Corporate liability and white-collar crime: Comparative review: Responsabilidad de las empresas y delitos de cuello blanco: Revisión comparativa. *Cuestiones Políticas*, 41 (78), P. 523–540. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.36.

42. Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Ukraine/Ukraine_OC_Study.pdf.

Lutsenko Yu. V. FROM A TRANSIT COUNTRY TO AN EXPORTER: UKRAINE'S CHANGING ROLE IN INTERNATIONAL DRUG TRAFFICKING DURING THE WAR

The article provides a comprehensive analysis of the current state and challenges in combating organized crime within the sphere of smuggling narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, and precursors. It is emphasized that drug smuggling represents one of the most dangerous threats to public safety and national health, as it facilitates the spread of drug addiction, crime, and violence. According to international expert estimates, over 10% of the total European drug traffic passes through Ukraine, which in monetary terms exceeds $4–5 billion per year. The bulk of this traffic consists of cocaine, Afghan heroin, and synthetic drugs from India and China.

In the presented work, the drug business is defined as a systemic set of actions carried out by specially created, stable, and clandestine groups operating on a permanent basis to secure excess profits. Special attention is paid to transnational criminal groups that infiltrate the national economy and politics.

Central to the study is an analysis of the transformations caused by the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The aggression disrupted traditional logistical routes and led to the emergence of new forms of illicit exchange. It has been established that Ukraine has effectively lost its status as a «transit country» and is transforming into a country of «final consumption export». Due to the decline in the population's purchasing power and the outflow of wealthy clientele abroad, there is an overproduction of cheap synthetic drugs within the country, which are now being mass-supplied to foreign markets. Simultaneously, the loss of chemical production facilities in occupied territories has forced criminal groups to establish channels for importing precursors from countries where they circulate freely.

The work also highlights systemic deficiencies in crime prevention: the lack of a unified system for operational-investigative information, the information gap between law enforcement agencies, as well as corruption and the involvement of certain representatives of regulatory bodies in criminal schemes. The conclusions substantiate the need for a fundamental improvement of the Criminal Code of Ukraine and the development of new methodological recommendations for law enforcement agencies.

Keywords: *drugs, drug-related crime, drug trafficking, crime prevention, countering crime, organized crime, criminal organization, organized criminal groups, transnational crime, punishment, criminal offenses, criminal business, investigation, international cooperation, law enforcement agencies, interaction, public/ state security, operational-search activity.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/21

Паламарчук О. О.
https://orcid.org/0000-0003-3354-3215
Національний університет «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЩО СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ НА КВАРТИРНИХ КРАДІЖКАХ

У статті здійснено комплексний аналіз тактичних особливостей допиту учасників організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на вчиненні квартирних крадіжок, з урахуванням сучасних умов розвитку організованої злочинності та ускладнення механізмів протидії досудовому розслідуванню. Обґрунтовано, що допит у цій категорії кримінальних проваджень виконує не лише функцію отримання доказової інформації, а й виступає важливим інструментом викриття структури злочинного угруповання, встановлення ролей його учасників, виявлення каналів підготовки та реалізації злочинів, а також способів приховування протиправної діяльності. Визначено, що специфіка допиту обумовлюється високим рівнем організованості злочинних груп, наявністю чіткої ієрархії, розподілом функцій між учасниками, їх кримінальним досвідом, а також стійкою установкою на протидію правоохоронним органам.

Особливу увагу приділено підготовчому етапу допиту, який передбачає всебічний аналіз матеріалів кримінального провадження, моделювання структури злочинного угруповання, вивчення особистісних характеристик допитуваних та визначення тактичної мети слідчої дії. Розкрито значення встановлення психологічного контакту як необхідної умови ефективного отримання показань, а також обґрунтовано доцільність диференційованого підходу до вибору тактичних прийомів залежно від ролі особи в угрупованні, рівня її обізнаності та поведінкових стратегій. Проаналізовано типові форми протидії допиту, серед яких виділено узгодженість неправдивих показань, часткове визнання вини з приховуванням істотних обставин, перекладання відповідальності на інших учасників, а також використання мовної невизначеності.

У статті акцентовано увагу на значенні деталізації показань, логічного викриття суперечностей, поетапного пред'явлення доказів та використання інформації про внутрішньогрупові конфлікти як ефективних тактичних засобів подолання протидії. Обґрунтовано важливість інтеграції результатів допиту з іншими доказами, зокрема даними негласних слідчих дій, цифровими слідами та матеріалами експертних досліджень. Доведено, що ефективність допиту значною мірою залежить від здатності слідчого адаптувати тактичні прийоми до конкретної слідчої ситуації, забезпечуючи при цьому дотримання процесуальних гарантій та законності.

Зроблено висновок, що вдосконалення тактики допиту учасників організованих злочинних угруповань, які вчиняють квартирні крадіжки, є важливим напрямом підвищення ефективності досудового розслідування, сприяє повному та об'єктивному встановленню обставин кримінальних правопорушень і забезпечує належний рівень протидії організованій злочинності.

Ключові слова: *допит, криміналістична тактика, організоване злочинне угруповання, квартирні крадіжки, слідчі дії, психологічний контакт, протидія розслідуванню, доказування, поведінкові стратегії, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання рівня організованої злочинності особливої актуальності набуває проблема ефективного розслідування квартирних крадіжок, учинених організованими злочинними угрупованнями. Такі кримінальні правопорушення характеризуються високим ступенем латентності, ретельною підготовкою, використанням спеціальних тех-

© Паламарчук О. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

нічних засобів, стійкими каналами збуту викраденого майна та чітким розподілом ролей між учасниками. У цих умовах допит як одна з ключових слідчих дій набуває особливого значення, оскільки саме в його межах можливе отримання відомостей не лише про окремі епізоди злочинної діяльності, а й про структуру, функціонування та внутрішні зв'язки злочинного угруповання.

Разом із тим практика досудового розслідування свідчить про наявність низки суттєвих проблем, пов'язаних із тактикою допиту учасників таких угруповань. Зокрема, складність встановлення психологічного контакту з допитуваними, їхня заздалегідь сформована установка на протидію слідству, узгодженість неправдивих показань, високий рівень конспірації, а також використання різноманітних форм приховування злочинної діяльності значно ускладнюють процес отримання достовірної інформації. Додатковими чинниками виступають різний рівень кримінального досвіду учасників, їхня рольова диференціація в межах угруповання та вплив внутрішньогрупових зв'язків, що формують стійку мотивацію до замовчування або викривлення істини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальними працями у напрямку дослідження аспектів протидії організованій злочинності, у тому числі й розкриття скоєних організованими злочинними угрупуваннями крадіжок з приватних приміщень фізичних осіб, стали праці таких вчених як: Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, В. І. Василинчук, Л. Ф. Гула, С. М. Гусаров, В. Д. Гвоздецький, О. Ф. Долженков, О. Г. Кальман, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, М. В. Корнієнко, В. В. Лисенко, О. М. Литвинов, Є. К. Марчук, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, В. Д. Пчолкін, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, Д. М. Цехан, В. В. Шендрик, О. Ю. Шостко, О. М. Юрченко, О. О. Юхно та інші.

Незважаючи на наявність наукових досліджень у сфері криміналістичної тактики допиту, питання адаптації тактичних прийомів до специфіки організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються саме на квартирних крадіжках, залишаються недостатньо розробленими. Існуючі підходи часто мають загальний характер і не враховують особливостей способу вчинення таких злочинів, структури злочинних груп, механізмів їх функціонування та типових моделей протидії слідству.

У зв'язку з цим постає необхідність комплексного дослідження тактичних особливостей допиту зазначеної категорії осіб з урахуванням їх ролі в угрупованні, психологічних характеристик, поведінкових стратегій та сучасних криміналістичних можливостей. Вирішення цієї проблеми має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування, забезпеченню повного і об'єктивного встановлення обставин кримінальних правопорушень та належному рівню протидії організованій злочинності.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження тактичних особливостей допиту учасників організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на квартирних крадіжках, з урахуванням їх ролі у структурі злочинної групи, психологічних характеристик, поведінкових стратегій та специфіки механізму вчинення відповідних кримінальних правопорушень, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності проведення допиту як ключової слідчої дії у процесі досудового розслідування цієї категорії злочинів.

Виклад основного матеріалу. Допит учасників організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на квартирних крадіжках, належить до числа найбільш складних слідчих дій у структурі досудового розслідування злочинів проти власності, учинених у співучасті та за умов попередньої організації злочинної діяльності. Його складність зумовлюється не лише необхідністю одержання відомостей про конкретний епізод злочинної діяльності, а й потребою встановлення внутрішньої структури угруповання, розподілу функцій між його учасниками, механізмів підготовки, реалізації та приховування злочинів, способів конспірації, форм внутрішньої дисципліни, каналів збуту викраденого майна, а також обставин, що характеризують стійкість, організованість і злочинну спеціалізацію відповідного об'єднання. У зв'язку з цим допит у таких кримінальних провадженнях виступає не лише засобом фіксації вербальної інформації, а й інструментом тактичного впливу, способом перевірки доказів, джерелом нових відомостей та важливим елементом загального плану подолання протидії розслідуванню.

Організовані злочинні угруповання, що займаються квартирними крадіжками, зазвичай характеризуються достатньо високим рівнем пристосованості до умов протидії правоохоронній системі. Їх учасники нерідко мають досвід вчинення не одного, а серії аналогічних кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим виробляють стійкі

моделі поведінки під час затримання, першого контакту з працівниками правоохоронних органів, проведення допиту, пред'явлення речових доказів, очних ставок та інших процесуальних дій [1]. Такі особи часто заздалегідь обговорюють узгоджені версії пояснення свого місцезнаходження, походження певних предметів, контактів між співучасниками, використання транспортних засобів, телефонного зв'язку, інструментів для відмикання дверей, рукавичок, засобів маскування зовнішності та способів збуту викрадених речей. Саме тому результативність допиту значною мірою залежить від того, наскільки слідчий здатний виявити і нейтралізувати ці заздалегідь сформовані лінії захисту.

Специфіка квартирних крадіжок, учинених організованими групами, проявляється у відносно чіткому функціональному розподілі ролей. В одному випадку організатор визначає загальну спрямованість злочинної діяльності, підбирає учасників, координує розподіл прибутків, налагоджує контакти зі збувачами краденого майна та контролює конспіративну безпеку. В іншому випадку окремі учасники здійснюють спостереження за потенційними об'єктами, вивчають розпорядок дня мешканців, наявність сигналізації, камер відеоспостереження, сусідів, консьєржів, охоронців, домофонних систем, особливості замків та можливі шляхи непомітного підходу і відходу. Інші особи виконують функцію безпосереднього проникнення до житла, використовуючи технічні навички відмикання замків, підбору ключів, віджиму вікон, пошкодження серцевин замкових механізмів або імітації законного доступу до приміщення. Окремі учасники забезпечують транспортне супроводження, спостереження за навколишньою обстановкою, попередження про можливу появу сторонніх осіб або патрулів поліції. Нарешті, ще одна категорія осіб займається реалізацією викраденого, перетворенням його на грошові кошти та подальшим розподілом отриманого прибутку. Така рольова диференціація має принципове значення для побудови тактики допиту, оскільки кожен учасник володіє специфічним обсягом інформації, по різному оцінює рівень своєї кримінальної відповідальності та має відмінну мотивацію до співпраці або протидії слідству.

Підготовка до допиту в цих провадженнях повинна мати особливо ретельний характер. Формальний підхід, який обмежується ознайомленням із протоколами первинних слідчих дій та постановкою загальних запитань, є явно недостатнім. Слідчий повинен заздалегідь опрацювати не лише матеріали кримінального провадження, а й систематизувати всю наявну інформацію про злочинну групу, окремих її учасників, спосіб життя підозрюваних, попередні судимості, спеціальні навички, характер міжособистісних зв'язків, наявність конфліктів усередині групи, залежність одних учасників від інших, розмір їхньої ролі у загальній злочинній схемі та ступінь обізнаності з конкретними епізодами. Доцільним є складання своєрідної інформаційної моделі угруповання, де відображаються персональний склад, функціональні ролі, зв'язки, хронологія епізодів, використані транспортні засоби, адреси, канали зв'язку, об'єкти посягання та типові способи дій [2]. Така модель дає змогу не лише краще планувати допит, а й прогнозувати можливі реакції допитуваного на певні запитання або докази.

На підготовчому етапі важливо також визначити тактичну мету кожного конкретного допиту. У провадженнях цієї категорії неможливо розглядати допит як однотипну процедуру з універсальним набором запитань. В одному випадку основною метою може бути здобуття показань про роль конкретної особи у певному епізоді квартирної крадіжки. В іншому випадку завданням стає встановлення організатора, викриття механізму розподілу функцій, з'ясування місць зберігання інструментів або викрадених речей, виявлення осіб, які скуповували майно, отримане злочинним шляхом. Іноді пріоритетом є перевірка вже отриманої інформації або виявлення неправдивості раніше наданих пояснень. Усе це зумовлює необхідність індивідуального планування змісту, черговості, темпу та способу постановки запитань.

Не менш важливим є врахування особистісних та психологічних характеристик допитуваного. Серед учасників організованих квартирних крадіжок можна зустріти як осіб з високим рівнем злочинної адаптації, схильних до холодного розрахунку, самоконтролю та прихованої маніпуляції, так і осіб імпульсивних, залежних, тривожних, психологічно нестійких, які втягнулися у злочинну діяльність під впливом більш авторитетних співучасників. Одні допитувані демонструють зовнішню байдужість, інші навпаки намагаються активно нав'язати слідчому вигідну їм картину подій, треті уникають прямої відповіді, приховуючи істотні обставини за великою кількістю другорядних деталей. Знання цих типових психологічних моделей необхідне для правильного вибору комунікативної тактики. Там, де надмірний тиск лише посилить замкненість,

доцільнішими будуть спокійний раціональний стиль спілкування і поступове звуження простору для неправди. Там, де особа шукає слабкість або некомпетентність слідчого, необхідно одразу продемонструвати добру поінформованість, внутрішню зібраність та послідовність процесуальної поведінки.

Встановлення психологічного контакту під час допиту учасників організованих злочинних угруповань не слід розуміти як створення атмосфери особистої довіри у побутовому значенні цього слова. Йдеться передусім про формування такої комунікативної ситуації, за якої допитуваний змушений сприймати слідчого як професійно підготовленого, внутрішньо врівноваженого, процесуально коректного та психологічно стійкого суб'єкта, який контролює перебіг слідчої дії та здатний оцінювати не лише зміст висловлювань, а й спосіб поведінки допитуваного. Для цього важливими є тон спілкування, логічність викладу, недопущення поспішності, демонстрація обізнаності, вміння уважно вислухати, але водночас не втрачати ініціативу. Контакт у даному випадку є не емоційним зближенням, а робочою формою взаємодії, в межах якої допитуваний поступово втрачає впевненість у повній безкарності або ефективності заздалегідь обраної лінії захисту [3].

Під час допиту цієї категорії осіб слід обов'язково враховувати дію внутрішньогрупових зв'язків і механізмів лояльності. Учасники організованих угруповань нерідко бояться не тільки кримінальної відповідальності, а й наслідків порушення неформальних правил групи. Вони можуть остерігатися помсти, морального осуду, втрати підтримки, матеріальної допомоги або захисту з боку співучасників. Іноді на їхню поведінку впливають родинні, дружні, сусідські чи етнічні зв'язки всередині групи. Через це небажання надавати правдиві показання нерідко базується не лише на особистій зацікавленості, а й на відчутті обов'язку перед іншими учасниками злочинної схеми. Тактичне значення має з'ясування реального стану цих зв'язків. Якщо між співучасниками існували конфлікти через розподіл прибутків, недовіру, приховування окремих епізодів або перекладання відповідальності, слідчий може використати цю обставину для руйнування зовнішньої згуртованості групи та посилення мотивації до індивідуальної процесуальної поведінки.

Особливе місце займає визначення черговості допитів. Помилковим буде випадковий порядок проведення слідчих дій без урахування ролі, психологічного стану та інформованості учасників. У багатьох випадках доцільно спочатку допитувати тих осіб, які займають нижчий щабель у злочинній ієрархії, не мають твердих кримінальних установок, могли бути втягнуті до діяльності угруповання через матеріальну залежність або особисті контакти та об'єктивно менш захищені внутрішньогруповою солідарністю. Саме вони нерідко першими виявляють готовність до часткових або повних правдивих показань. Натомість організатори та координатори зазвичай більш дисципліновані, краще контролюють емоції та здатні довше утримувати узгоджену лінію заперечення. Разом із тим не можна зводити це правило до абсолюту, оскільки в окремих ситуаціях несподіваний ранній допит одного з лідерів групи за умов високого інформаційного насичення може мати ефект психологічного шоку та зруйнувати відчуття безпечності, на якому тримається його поведінка.

Для допиту учасників організованих квартирних крадіжок важливим є правильне визначення предмета показань. Слідчого мають цікавити не лише обставини проникнення до конкретного житла і викрадення майна, а й передкримінальна стадія, в межах якої готувався злочин. Саме тут часто містяться найцінніші відомості про організований характер злочинної діяльності. Потрібно з'ясовувати, хто запропонував об'єкт, на підставі якої інформації його обрали, хто спостерігав за житлом, як оцінювали наявність цінних речей, хто перевіряв розпорядок дня мешканців, хто забезпечував інструменти, транспорт, засоби зв'язку, одяг для маскування, хто розподіляв ролі безпосередньо перед проникненням, хто залишався зовні, хто проникав усередину, хто переносив викрадене, де його тимчасово зберігали, кому збували і як розподіляли доходи. Лише така деталізація дає можливість вийти за межі епізодичного опису та довести існування стійкої злочинної діяльності.

Важливим тактичним прийомом є поетапна деталізація показань. Учасники організованих угруповань часто намагаються використовувати загальні формулювання, уникати конкретики, прикриватися фразами про випадковий характер зустрічей, поверхове знайомство, незнання джерела походження майна, непричетність до епізоду або перебування поруч без усвідомлення злочинних намірів інших осіб. Такі узагальнені твердження необхідно послідовно розкладати на систему конкретних обставин [4]. Якщо особа стверджує, що просто підвозила знайомого, потрібно уточнювати час, маршрут, підстави

поїздки, характер стосунків, мету прибуття до певного будинку, тривалість очікування, причини відсутності запитань до пасажира, спосіб зв'язку між ними, джерело коштів на пальне, попередні аналогічні поїздки. Якщо особа заперечує знання про походження речей, слід з'ясовувати, де, коли, за яких умов і за яку ціну вона їх отримала, чому не поцікавилася документами на цінне майно, яким був стан речей, упаковки, маркування, чи не викликала підозри невідповідність між реальною вартістю та запропонованою ціною. Саме така деталізація дозволяє або отримати змістовні показання, або виявити їхню внутрішню нелогічність.

Тактичне значення має і використання фактора раптовості, але в межах процесуальної допустимості та етичних вимог. Йдеться не про психологічний тиск у незаконній формі, а про такий спосіб організації допиту, за якого допитуваний не встигає оперативно перебудувати раніше підготовлену версію під новий обсяг відомостей, якими володіє слідство. Це може проявлятися у несподіваному переході від загальних обставин до конкретних деталей, у постановці запитань про певний телефонний контакт, адресу, предмет, спосіб відмикання замка, послідовність дій усередині квартири або участь конкретного співучасника. Якщо слідчий влучно обирає момент для такого переходу, допитуваний нерідко демонструє неузгоджені реакції, починає суперечити сам собі або надмірно обережно формулювати відповіді, чим фактично виявляє слабкі місця обраної лінії поведінки.

Суттєву роль відіграє правильне використання доказів у ході допиту. Однією з типових помилок є або занадто раннє пред'явлення всього наявного доказового масиву, або навпаки надмірне приховування інформації без досягнення необхідного тактичного ефекту. У провадженнях про організовані квартирні крадіжки важливо зберігати баланс. Слідчий має демонструвати достатній рівень обізнаності, щоб нейтралізувати відчуття безкарності, але при цьому не розкривати передчасно усі межі доказових можливостей [5]. Наприклад, доцільно спочатку зосередитися на тих фактах, які вже беззаперечно встановлені, а потім поступово переходити до обставин, що потребують уточнення. Якщо ж допитуваний надає частково правдиві показання, варто дати йому можливість розвинути свою лінію розповіді, не перериваючи кожну неточність негайним спростуванням. Нерідко особа, намагаючись створити видимість щирості, повідомляє чимало деталей, які згодом можуть бути перевірені та використані для логічного викриття неправди у ключових фрагментах.

У допиті виконавців квартирних крадіжок особливу цінність становить відтворення механізму злочину в усіх технічних і просторових деталях. Такі учасники здатні надати відомості про спосіб проникнення, характер перешкод, локалізацію найбільш імовірних місць зберігання цінностей у квартирі, час, необхідний для огляду кімнат, дії з мінімізації шуму, використані рукавички, пакування викраденого, виявлення або вимкнення камер спостереження, характер пересування під'їздом, дії при раптовій появі сусідів або власників. Детальність таких показань дає змогу перевіряти їх зі слідами на місці події, записами відеокамер, результатами експертиз, даними огляду транспортних засобів, обшуків та вилучених телефонів. Якщо допитуваний дійсно брав участь у крадіжці, він зазвичай здатний відтворити низку специфічних деталей, які важко вигадати без реального досвіду перебування на місці злочину. Якщо ж його роль применшується або заперечується, вимога до деталізації нерідко виявляє неспроможність вигаданої версії.

Щодо організаторів і координаторів злочинних угруповань тактичний підхід має бути ще більш виваженим. Такі особи нерідко намагаються дистанціюватися від безпосереднього виконання злочинів, формально не торкаються викраденого майна, не відвідують місця злочину, використовують посередників для передачі вказівок, уникають відкритих телефонних переговорів або комунікують натяками. Під час допиту вони можуть посилатися на випадкові знайомства, законний характер фінансових операцій, відсутність прямих контактів з виконавцями в конкретний момент. Тому допит таких осіб повинен бути побудований не лише на фактах окремого епізоду, а на системі взаємопов'язаних відомостей, які демонструють координуючу роль. Це можуть бути стабільні контакти з різними учасниками, повторюваність певних моделей пересування, володіння інформацією про об'єкти посягання до вчинення злочину, отримання частки від реалізації майна, використання спільних ресурсів, вплив на розподіл ролей або контроль за дотриманням конспірації. В такому допиті велике значення має логічне викриття. Слідчий повинен не просто ставити окремі запитання, а поступово вибудовувати перед допитуваним цілісну картину, в якій його роль проявляється як закономірна, а не випадкова.

Допит осіб, які займаються збутом викраденого майна, також має свою специфіку. Вони нерідко прагнуть представити свою діяльність як випадкові операції купівлі або приймання речей

без знання про злочинне походження. Для подолання такої позиції слід ретельно досліджувати економічну нелогічність відповідних операцій, частоту аналогічних угод, відсутність документального оформлення, суттєве заниження ціни, характер речей, стан упаковки, поспішність продажу, вибір місця та способу передачі майна. Значення має і з'ясування контактів такої особи з іншими учасниками угруповання, попередніх епізодів приймання техніки, ювелірних виробів, антикваріату або інших цінностей, які типово виступають предметом квартирних крадіжок. Часто саме через допит таких осіб вдається встановити ширший масштаб злочинної діяльності, вийти на невстановлені епізоди та локалізувати канали розподілу викраденого.

Необхідно окремо враховувати, що учасники організованих злочинних угруповань у провадженнях про квартирні крадіжки можуть вдаватися до різних форм протидії допиту. Однією з них є повне мовчання або посилання на право не давати показання. Це процесуально допустима поведінка, яка не може долатися незаконним тиском. Водночас слідчий повинен розуміти, що навіть за такої позиції тактична робота не втрачає значення. Необхідно фіксувати реакції на пред'явлення окремих фактів, планувати інші слідчі дії, накопичувати докази для подальших допитів, використовувати інформацію від інших учасників, результати експертиз та технічних досліджень. Інша форма протидії полягає в наданні частково правдивих показань, змішаних з суттєвими перекрученнями. Саме така поведінка є найбільш складною, оскільки створює видимість співпраці. Тут вирішальне значення має перевірка деталей, хронології, просторових характеристик, послідовності контактів і дій. Ще однією формою протидії є перекладання основної вини на відсутніх або менш захищених співучасників. У такій ситуації слідчий повинен уникати поспішного сприйняття однієї версії як достовірної і співвідносити її з усією системою доказів.

Високою є роль тактичного використання суперечностей між співучасниками. Організоване угруповання зовні може справляти враження монолітної структури, однак на практиці внутрішні зв'язки нерідко містять приховану напругу. Причинами є нерівномірний розподіл прибутків, недовіра до окремих виконавців, втрата викраденого під час невдалих епізодів, підозра у привласненні частини цінностей, конфлікти через надмірний ризик, особисті образи, ревнощі або використання одних осіб як витратного матеріалу для захисту більш значущих учасників [6]. Виявлення та грамотне використання цих суперечностей дозволяє послабити психологічну солідарність групи. Це не означає штучного провокування чи обману, але передбачає таке тактичне ведення допиту, за якого допитуваний починає усвідомлювати, що інші учасники можуть уже надавати відомості про його роль, намагатися зменшити власну відповідальність за його рахунок або приховувати від нього реальний обсяг своєї співпраці зі слідством. За цих умов установка на безумовне збереження групової мовчанки часто починає руйнуватися.

У провадженнях цієї категорії вагоме місце посідає використання даних про цифрові сліди та комунікації. Хоча сам допит залишається вербальною слідчою дією, його тактична ефективність істотно підвищується, коли слідчий спирається на результати аналізу телефонних з'єднань, геолокаційних даних, листування, фотоматеріалів, історії пошуку, навігаційних маршрутів, руху коштів на банківських картках, записів камер відеоспостереження біля будинків, ломбардів, магазинів техніки або місць зустрічей співучасників. Для учасників квартирних крадіжок характерною є помилкова впевненість у тому, що відсутність прямого визнання нейтралізує доказове значення таких даних. Тому під час допиту важливо показати допитуваному, що слідство володіє не лише фрагментарними відомостями, а й системою взаємопов'язаних фактів, які об'єктивно відображають його контакти, переміщення та участь у підготовці або реалізації злочину. Таке пред'явлення має бути тактично виваженим і спрямованим на поступове звуження простору для заперечення.

При допиті особливої уваги потребує мова допитуваного, вибір ним формулювань, характер пауз, вибірковість пам'яті, прагнення уникнути імен, дат, адрес, часових орієнтирів. Досвідчені учасники організованих угруповань часто не заперечують очевидного безпосередньо, а намагаються розмити предмет розмови невизначеними висловами, замінюючи конкретні відповіді фразами про погану пам'ять, випадковість, незначущість певних подій, загальне знайомство без близьких контактів. Такі мовні конструкції повинні ставати об'єктом окремого аналізу. Завдання слідчого полягає у тому, щоб повернути розмову з рівня загальних формул до точних обставин. Якщо особа говорить, що бачила співучасника десь у місті, потрібно уточнювати місце, час, причину зустрічі, напрямок руху, спосіб зв'язку перед зустріччю, тривалість перебування разом. Якщо стверджується, що певна річ була передана просто на зберігання, слід з'ясовувати, чому саме

ції особі, за яких стосунків, на який строк, у якій упаковці, чи були присутні інші особи, чи повідомляли про вартість майна. Саме наполеглива робота з мовною невизначеністю дозволяє виявити неправдиві або неповні показання.

Серйозне тактичне значення має і темп ведення допиту. Надмірна поспішність може сприяти тому, що допитуваний замкнеться або почне відповідати формально і стереотипно. Надмірна повільність, навпаки, іноді дає йому час для внутрішньої перебудови лінії поведінки. У провадженнях щодо квартирних крадіжок, вчинені організованими групами, доцільним є гнучкий темп. На етапі вільної розповіді слід дати можливість особі викласти свою версію без зайвого переривання. Це дозволяє виявити структуру самообмови або неправди, зрозуміти, які теми особа уникає, а які навпаки прагне нав'язати слідчому. Далі темп може змінюватися залежно від реакції допитуваного. У моменти, коли він починає плутатися або давати суперечливі відповіді, доцільно посилити інтенсивність уточнюючих запитань. У ситуаціях, коли спостерігається готовність до більш відвертого викладу, варто дати йому можливість проговорити максимум фактичного матеріалу, не перериваючи передчасними викриттями [7].

Окремим напрямом тактичної роботи є допит тих учасників, які формально не брали участі у проникненні до житла, але забезпечували допоміжні умови. Саме вони нерідко вважають свою роль другорядною і тому менш ретельно готуються до допиту. Йдеться про водіїв, спостерігачів, посередників у збуті, осіб, які тимчасово зберігали викрадене, надавали приміщення для зустрічей або сприяли обміну інформацією. У ході допиту такі учасники можуть розкривати не лише окремі факти, а й характер взаємин усередині групи, мовні коди, неформальний авторитет окремих осіб, типову періодичність злочинних виїздів, правила розподілу прибутку, способи приховування речових доказів. Нерідко саме через цю категорію учасників можна довести систематичність і спеціалізацію угруповання на квартирних крадіжках.

Ефективність допиту значно зростає, коли він інтегрований у загальну систему слідчих і оперативних заходів. Інформація, отримана під час допиту одного учасника, повинна негайно співвідноситися з результатами огляду місця події, обшуків, експертних досліджень, аналізу телефонів, банківських операцій, показань потерпілих, свідків, сусідів, працівників ломбардів, служб безпеки житлових комплексів, водіїв таксі та інших осіб. Лише в такому комплексному підході стає можливим своєчасне виявлення нових напрямів перевірки, додаткових епізодів, прихованих зв'язків між фігурантами. Якщо ж допит проводиться ізольовано від загальної доказової картини, він ризикує перетворитися на формальну фіксацію заперечень без істотного просування у встановленні об'єктивної істини.

Необхідно підкреслити, що законність і дотримання прав допитуваного є не лише юридичним обов'язком, а й важливою умовою тактичної результативності допиту. Будь які прояви грубості, приниження, незаконного тиску, обіцянок, не передбачених законом, або спроби нав'язати зміст показань не тільки порушують фундаментальні засади кримінального провадження, а й руйнують довіру до одержаної інформації, створюють ризики визнання доказів недопустимими та унеможливлюють подальше використання результатів допиту у процесі доказування. Натомість процесуальна коректність, чітке роз'яснення прав, зважене ставлення до участі захисника, грамотне документування запитань і відповідей, а також точне відображення суті показань у протоколі створюють належну правову основу для подальшої оцінки отриманої інформації.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що тактичні особливості допиту учасників організованих злочинних угруповань, які спеціалізуються на квартирних крадіжках, визначаються поєднанням декількох взаємопов'язаних чинників. До них належать організований характер злочинної діяльності, рольова диференціація учасників, наявність внутрішньогрупової дисципліни і конспірації, стійка установка на протидію розслідуванню, можливість узгодження неправдивих показань, використання допоміжної інфраструктури для збуту викраденого та різний рівень психологічної стійкості окремих співучасників. За таких умов ефективний допит вимагає максимальної підготовленості слідчого, чіткої постановки тактичної мети, вмілого використання доказів, здатності працювати з суперечностями, деталями, психологічними реакціями і мовною поведінкою допитуваного. Лише за умови комплексного та диференційованого підходу допит може стати дієвим засобом викриття не лише окремого виконавця, а всієї злочинної системи, що стоїть за серією квартирних крадіжок. Саме така спрямованість допиту на встановлення повної картини організованої злочинної діяльності забезпечує його справжнє криміналістичне значення та робить його одним із центральних інструментів успішного розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Список літератури:

1. Дергач Л.В. Особливості проведення допиту підозрюваних у справах про вимагання, вчинені організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 267–273.

2. Іванчишин І.І Організоване злочинне угрупування як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 253–279.

3. Плосконос А.І. Використання результатів оперативної діяльності під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 172–175.

4. Гула В.Ф. Тактичні прийоми допиту членів організованої злочинної групи. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків. 2017. С. 186–189.

5. Климчук М.П., Фурман Я.В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174–178.

6. Бондар, В.С. Особливості проведення допитів у процесі реалізації тактичних операцій у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. *Часопис Київського університету права*. (№1), С. 133–144.

7. Земляний Д.Л. Тактичні особливості допиту підозрюваного. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2019. № 4. С. 336–339.

Palamarchuk O. O. TACTICAL CONSIDERATIONS IN THE INTERROGATION OF MEMBERS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS SPECIALIZING IN BURGLARIES

This article presents a comprehensive analysis of the tactical aspects of questioning members of organized criminal groups specializing in burglary, taking into account current trends in the development of organized crime and the increasing complexity of mechanisms designed to obstruct pre-trial investigations. It is argued that interrogation in this category of criminal proceedings serves not only to obtain evidential information, but also acts as an important tool for exposing the structure of the criminal group, establishing the roles of its members, identifying the channels for planning and carrying out crimes, as well as the methods used to conceal unlawful activities. It has been established that the specific nature of interrogation is determined by the high level of organization of criminal groups, the presence of a clear hierarchy, the division of functions among members, their criminal experience, and a persistent determination to resist law enforcement agencies.

Particular attention is paid to the preparatory stage of questioning, which involves a comprehensive analysis of the materials of the criminal proceedings, modelling the structure of the criminal group, studying the personal characteristics of those being questioned, and determining the tactical objective of the investigative action. The importance of establishing psychological contact as a necessary condition for the effective obtaining of evidence is revealed, and the advisability of a differentiated approach to the selection of tactical techniques depending on the individual's role within the group, their level of awareness and behavioural strategies is substantiated. Typical forms of resistance to interrogation are analysed, including the coordination of false statements, partial admission of guilt whilst concealing essential circumstances, shifting responsibility onto other participants, and the use of linguistic ambiguity.

The article highlights the importance of providing detailed testimony, logically exposing contradictions, presenting evidence in stages, and utilizing information about internal group conflicts as effective tactical means of overcoming resistance. The importance of integrating the results of interrogation with other evidence, in particular data from covert investigative actions, digital traces, and expert examination materials, is substantiated. It is demonstrated that the effectiveness of interrogation depends to a large extent on the investigator's ability to adapt tactical techniques to a specific investigative situation, whilst ensuring compliance with procedural safeguards and the rule of law.

It is concluded that improving the tactics of interrogating members of organized criminal groups involved in burglary is a key area for enhancing the effectiveness of pre-trial investigations, contributes to the full and objective establishment of the circumstances of criminal offences, and ensures an adequate level of counteraction against organized crime.

Keywords: *questioning, criminal investigation tactics, organized criminal group, burglary, investigative procedures, establishing rapport, obstruction of the investigation, presentation of evidence, behavioural strategies, pre-trial investigation.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343.222.4
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/22

Ющик О. І.
https://orcid.org/0000-0003-1371-3379
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ У МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Статтю присвячено актуальній проблемі в теоретичному та практичному аспекті співвідношення покарання та альтернативних кримінально-правових заходів у механізмі кримінально-правового впливу. Детально проаналізовано розвиток національного законодавства в умовах реформування, яке орієнтується на гуманізацію кримінальної відповідальності спрямованої на європейські стандарти захисту прав та свобод людини. Обґрунтовано, що основним у формі реалізації кримінальної відповідальності є інститут покарання, який використовувався під час державного реагування, як засіб кари за вчинене кримінальне правопорушення. Останнім часом до системи кримінально-правового впливу включені альтернативні кримінально-правові заходи, метою яких є виправлення особи, ресоціалізація, відновлення прав та свобод, надання медичної допомоги та запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням без ізоляції від суспільства.

В науковому дослідженні охарактеризовано поняття та ознаки покарання як заходу державного примусу, який застосовується до особи, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення, оголошення публічного державного примусу із застосуванням кари та обмеженням прав і свобод засудженого. У порівнянні із інститутом покарання проведено аналіз змісту та функціонального призначення альтернативних кримінально-правових заходів. Встановлено, що кримінально-правові заходи на відміну від покарання не містять елементу кари, а спрямовані на виправлення особи, ресоціалізацію, відновлення порушених прав, надання медичної та лікувальної допомоги, здійснення виховних заходів із неповнолітніми.

Акцентовано, що важливим є обрання необхідного заходу кари за вчинене кримінальне правопорушення, а також альтернативного кримінально-правового заходу, які б забезпечили баланс між карою, виправленням та запобіганням вчиненого діяння. Саме на підставі принципів індивідуалізації, пропорційності покарання можливе досягнення цілей кримінальної відповідальності, що сприятиме охороні суспільних відносин, підвищить ефективність заходів у забезпеченні прав та свобод людини й забезпечить справедливе до правосуддя.

Ключові слова: *покарання, кримінально-правові заходи, пробація, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, виправлення, ресоціалізація, відновлення прав та свобод людини, запобігання кримінальним правопорушенням.*

Постановка проблеми. В сучасних умова реформування кримінального законодавства неодноразово піднімається питання щодо ролі покарання та альтернативних кримінально-правових заходів в системі кримінально-правового впливу. Зазвичай в доктринальній та практичній сфері основне місце як інструменті реалізації кримінальної відповідальності відводилось класичному покаранню. Водночас зміни, які відбуваються у суспільстві протягом останніх років впливають на тенденцію гуманізації кримінальної політики, спрямованість на європейські стандарти захисту прав людини, запровадження в судових рішеннях прикладів практики Європейського суду з прав людини. Такі тенденції змінюють можливість досягнення мети покарання, а саме виправлення особи та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень не за допомогою покарань, а впровадження та розширення сфери застосування альтернативних кримінально-правових заходів.

Система заходів кримінально-правового впливу в національному законодавстві представлена інститутом покарання та низкою заходів кри-

© Ющик О. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

мінально-правового характеру, таких як пробація, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітніх, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо. Обидва інститути є самостійними в правому значенні та меті застосування. Відповідно виникає необхідність проведення комплексного дослідження співвідношення покарання та альтернативних кримінально-правових заходів у механізмі кримінально-правового впливу, встановлення їх особливостей застосування, визначення балансу між покаранням та альтернативними кримінально-правовими заходами, мета яких не лише кара за вчинення кримінальне правопорушення, алей досягнення виправлення особи, ресоціалізація, запобігання кримінальним правопорушенням та захист прав та свобод засудженого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематичні та актуальні аспекти співвідношення покарання та альтернативних кримінально-правових заходів у механізмі кримінально-правового впливу у своїх роботах розглядали такі науковці: М. І. Бажанов, О.П. Горох, Н.О. Гуторова, О. Дудоров, І. М. Денисова, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Т.І. Нікіфорова, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. Яценко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз співвідношення покарання та альтернативних кримінально-правових заходів у механізмі кримінально-правового впливу, з'ясування їх правової природи, особливостей призначення та застосування, а також встановлення балансу й взаємодії з урахуванням принципів призначення покарання, таких як законність, верховенство права, пропорційність, індивідуалізація та гуманізація кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Основним механізмом держави, яка реагує на порушення норм кримінального законодавства, а саме вчинення кримінальних правопорушень є система заходів кримінально-правового впливу. Основною метою застосування таких заходів є захист суспільних відносин, охорона правопорядку, виправлення осіб, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, відновлення прав та відшкодування заподіяної шкоди потерпілим.

В своєму дослідженні О.В. Ус розглядає поняття кримінально-правового впливу в широкому та вузькому розумінні. В першому випадку, це «діяльність держави в особі її законодавчого, виконавчих та спеціально уповноважених органів щодо розробки і практичного застосування заходів ідеологічного та кримінально-правового характеру, спрямованих на формування суспільної свідомості з метою мінімізації злочинності, усунення причин та умов її існування. В другому випадку, це діяльність держави, в особі спеціально уповноважених органів, щодо застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачених кримінальним законом заходів» [8, с. 213–217].

Історично так склалося, що основне місце в механізмі кримінально-правового впливу належало покаранню, як невідворотній формі реалізації кримінальної відповідальності. Зміни, які відбулись в національному законодавстві дещо переформулювали розуміння такого механізму реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення і встановило, що покарання не є єдиним заходом. Тому в кримінальному законодавстві передбачено й інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються поряд із покаранням або замість нього.

«Кримінальне законодавство більшості країн континентальної Європи є багатоколійним, тобто система кримінально-правових заходів сучасних зарубіжних країн представлена взаємопов'язаною сукупністю заходів покарання, безпеки, компенсаційних (реститутивних, відновлення), заохочувальних заходів, заходів примирення (медіації), які в комплексі спрямовані на досягнення єдиної мети – протидії злочинності, захисту суспільства та відновлення порушеного кримінальним правопорушенням стану особи, держави, суспільства» [4, с. 8].

Покарання є заходом державного примусу, яке має чітко визначене в кримінальному законодавстві поняття, мету та систему, в межах яких суд виносить вирок. Покарання є вираженням юридичних (суспільних) відносин, які виникають між державою та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, тому до кримінально-караних діянь слід віднести лише ті, які порушують інтереси суспільства та держави. Відповідно заради відновлення соціальної справедливості держава караючи правопорушника встановлює в правових актах (кодексах) види кримінальних правопорушень за вчинення яких передбачена заборонена під загрозою покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального право-

порушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [3]. Характерними ознаками покарання є публічно-правова природа, примусовість, застосування за наявності вини, індивідуальна визначеність, обмеженість прав і свобод, кара за вчинене, досягнення виправлення особи та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Сучасна кримінально-правова політика за останні роки змінилася з парадигмою від репресивного покарання до гуманізації кримінальної відповідальності. Застосування покарання є вимушеним, необхідним і єдиним засобом державного примусу. На підставі принципу пропорційності суд обмежує права та свободи засудженого, але на підставі мотивованого, обґрунтованого рішення із співставленням тяжкості вчиненого правопорушення, особи винного, пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Аналіз практики рішень Європейського суду з прав людини показує, що національні суди призначають надто суворі покарання, які порушують статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Кримінальне законодавство містить низку кримінально-правових заходів, які за своєю правовою природою не є покаранням, але є засобами державного реагування на вчинене суспільно небезпечне діяння і застосовуються замість або разом із покаранням. На відміну від покарання такі засоби містять іншу мету, а саме досягнення мети виправлення та запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням без ізоляції особи від суспільства.

О.В.Козаченко зазначає, що «кримінально-правові заходи – це система прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та ін.), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства» [1, с. 239–247].

Під заходами кримінального характеру, як вважає А.М. Ященко слід розуміти «засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей» [9, с. 775–783].

На підставі аналізу до заходів кримінально-правового характеру необхідно відносити інститути кримінального законодавства, які пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення, але не покаранням. Тому їх слід називати альтернативними кримінально-правовими заходами, оскільки вони застосовуються у випадку неможливості застосування покарання або необхідності додаткових обмежень. Їх правова природа полягає в тому, що вони спрямовані на перевиховання особи, надання медичної допомоги, відшкодування заподіяної шкоди, ресоціалізації, запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень і на відміну від покарання не містять елементів кари.

Отже, до альтернативних кримінально-правових заходів в системі кримінально-правового впливу можна віднести: 1) звільнення від відбування покарання та його відбування (ст. ст. 74, 75-76, 79, 80, 81, 84, 84, 85-87 КК України); 2) обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України); 3) примусові заходи медичного характеру (ст. ст. 92-95 КК України); 4) примусове лікування (ст. 96 КК України); 5) спеціальна конфіскація (ст. ст. 96-1 – 96-2); 6) примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК України).

До цього переліку не включено заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. ст. 93-3 – 96-11 КК України), оскільки вони за своєю правовою природою не є альтернативою покаранню. Такі заходи є самостійним інститутом кримінального законодавства, які застосовуються до особливого суб'єкта (не суб'єкта кримінальної відповідальності) та передбачає визначені умови та особливості призначення. Вони застосовуються не до фізичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а до юридичної особи, від якої уповноважена особа діяла від імені та в інтересах юридичної особи.

Звертаючи увагу на питання співвідношення покарання та альтернативних кримінально-правових заходів, не заперечуємо, що основним заходом, який передбачений за вчинення кримінального правопорушення є покарання. Але сучасна тенденція змін кримінального законодавства, яка пов'язана із впровадженням європейських стандартів у правотворчу і правозастосовну діяльність полягає у розширенні сфери застосування альтернативних заходів.

Доречно зупинитись на основних аспектах співвідношення покарання та альтернативних

кримінально-правових заходів. Перша за все, захід який законодавчо закріплюється і застосовується до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення містить мету та функції, які повинні бути досягнуті. Метою покарання відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України є «не тільки кара, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» [3]. Альтернативні кримінально-правові заходи в жодному випадку не містять каральної функції, вони спрямовані на виправлення особи без ізоляції від суспільства, надання медичної допомоги, відновлення порушених прав, проведення виховних заходів.

Наприклад, метою застосування примусових заходів виховного характеру є «забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися» [6].

Застосовуючи примусові заходи медичного характеру Верховний Суд зазначив, що «статтею 94 КК України визначено три критерії, які суд має врахувати при призначенні певного виду примусових заходів медичного характеру: медичний (характер і тяжкість захворювання), юридичний (тяжкість вчиненого діяння) та соціальний (ступінь небезпечності психічно хворого для себе чи інших осіб). При цьому ступінь небезпечності психічно хворого містить оцінку: суспільної небезпеки вчиненого діяння, характеру вчиненого, можливих або тих, що настали, суспільно небезпечних наслідків та інших подібних обставин; психічного стану особи на момент розгляду справи судом і небезпечності цього хворого для оточуючих, що випливає з характеру захворювання. Водночас метою примусових заходів медичного характеру є не тільки обов`язкове лікування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, але й запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК України). Для досягнення цієї мети суд має визначити конкретний вид примусового заходу, враховуючи всі передбачені ст. 94 КК України критерії в їх сукупності» [7]. Отже, застосування таких заходів повинно бути комплексним, суд повинен враховувати обставини, які будуть спрямовані на лікування особи та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Спільною рисою для покарання та альтернативних кримінально-правових заходів є те, що вони спрямовані на забезпечення охорони правопорядку в суспільстві та запобіганні вчиненню кримінальних правопорушень. Покарання носить репресивний характер, пов'язане із обмеженням прав та свобод особи, зокрема майнового характеру, ізоляцією від суспільства, обмеженням зайняття певних посад або займатись певною діяльністю. Кримінально-правові заходи, хоча і містять ознаки примусовості їх виконання, але не є репресивними, оскільки їх застосування викликане необхідністю досягнення цілей кримінально-правового впливу – виправлення, ресоціалізація, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, захисту правопорядку.

Призначення покарання базується на основному принципі індивідуалізації покарання. Відповідно, суд обираючи вид і міру кримінально-правового впливу виходить із таких критеріїв, як врахування ступеня тяжкості вчинення вчиненого кримінального правопорушення, особи винного, обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання. Тому маючи можливість застосувати покарання або інші кримінально-правові заходи сприяє досягненню мети покарання, а також запобігання правопорушення, що в свою чергу формує комплексну модель кримінально-правового впливу. Необхідно наголосити, що за вчинення домашнього насильства суд може призначити покарання, а також застосувати обмежувальні заходи передбачені ст. 91-1 КК України. За допомогою методів аналізу та синтезу розділу XIII-1 КК України Ю. Пліш розкриває мету обмежувальних заходів у межах кримінального права: «убезпечення потерпілого від особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, захист від вчинення суспільно небезпечних дій щодо потерпілого у майбутньому, мінімізація взаємодії між особою, що перебуває у небезпечному стані, з потерпілим, якщо така несе істотні ризики. Відтак, не викликає сумніву належність обмежувальних заходів до інститутів матеріального кримінального права» [6]. Такий комплекс поєднання заходів сприятиме досягненню цілей, таких як забезпечення правопорядку та запобігання кримінальним правопорушенням.

Висновки. Проведене дослідження співвідношення покарання з альтернативними кримінально-правовими заходами надає можливість акцентувати, що ці інститути хоча і входять до системи кримінально-правового впливу, але містять особливі умови застосування, мету та адресатів засто-

сування. Якщо говорити про співвідношення, то вони не протиставляються один одному, а навпаки спрямовані на реалізацію кримінально-правової політики – охорону суспільних відносин від небезпечних посягань, захист прав та свобод людини та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Покарання є основним засобом реагування держави на вчинення кримінального правопорушення, йому притаманні такі ознаки як примусовість, публічність, кара та обмеження прав та свобод засудженого на підставі винесеного вироку. На відміну від покарання, альтернативні кримінально-правові заходи застосовуються не з метою кари, а заради досягнення виправлення, відновлення порушених прав, надання медичної допомоги та лікування, ресоціалізацію, захисту інтересів постраждалих, виховання.

Отже, національне законодавство орієнтується на гуманізацію кримінальної відповідальності спрямованої на європейські стандарти захисту прав людини встановлює, що покарання не є єдиним засобом реагування держави на кримінальне правопорушення. Важливим є обрання необхідного заходу кари за вчинене кримінальне правопорушення, а також альтернативного кримінально-правового заходу, які б забезпечили баланс між карою, виправленням та запобіганням вчиненого діяння. На підставі принципів індивідуалізації, пропорційності покарання можливе досягнення цілей кримінальної відповідальності, що сприятиме охороні суспільних відносин, підвищить ефективність заходів у забезпеченні прав та свобод людини й забезпечить справедливе правосуддя.

Список літератури:

1. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. 504 с.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.02.2026).
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920 (дата звернення 11.02.2026)
4. Нікіфорова Т.І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.
5. Пліш Ю. М. Правова природа обмежувальних заходів у кримінальному праві України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2020. Вип. 70. С. 229–235. file:///C:/Users/New/Downloads/10971-21360-1-PB.pdf (дата звернення 12.02.2026).
6. Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 233/2288/22. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=114228604 (дата звернення 12.02.2026).
7. Постанова Верховного Суду 20 жовтня 2020 року м. Київ справа № 221/6664/19 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92363930 (дата звернення 13.02.2026).
8. Ус О.В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. Харків, 2013. С. 213–217. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_konf_2013.pdf (дата звернення 14.02.2026).
9. Ященко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права.* 2013. № 3. С. 775–783. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf (дата звернення 14.02.2026).

Yushchyk O. I. THE RELATIONSHIP BETWEEN PUNISHMENT AND ALTERNATIVE CRIMINAL LAW MEASURES IN THE MECHANISM OF CRIMINAL LAW INFLUENCE

The article is devoted to the topical issue of the theoretical and practical aspects of the relationship between punishment and alternative criminal law measures in the mechanism of criminal law enforcement. It provides a detailed analysis of the development of national legislation in the context of reforms aimed at humanising criminal liability in accordance with European standards for the protection of human rights and freedoms. The article argues that the main form of criminal liability is the institution of punishment, which is used in the state response as a means of retribution for criminal offences. Recently, alternative criminal law measures have been included in the criminal justice system, the purpose of which is to rehabilitate individuals, resocialise them, restore their rights and freedoms, provide medical care and prevent criminal offences without isolating them from society.

The scientific study characterises the concept and features of punishment as a measure of state coercion applied to a person guilty of committing a criminal offence, the declaration of public state coercion with the application of punishment and the restriction of the rights and freedoms of the convicted person. In comparison

with the institution of punishment, the content and functional purpose of alternative criminal law measures are analysed. It has been established that, unlike punishment, criminal law measures do not contain an element of punishment, but are aimed at the rehabilitation of the person, resocialisation, restoration of violated rights, provision of medical and therapeutic assistance, and implementation of educational measures with minors.

It is emphasised that it is important to choose the appropriate punishment for a criminal offence, as well as an alternative criminal law measure that would ensure a balance between punishment, correction and prevention of the act committed. It is on the basis of the principles of individualisation and proportionality of punishment that the objectives of criminal liability can be achieved, which will contribute to the protection of social relations, increase the effectiveness of measures to ensure human rights and freedoms, and ensure fair justice.

Keywords: *punishment, criminal law measures, probation, compulsory medical measures, compulsory educational measures, correction, resocialisation, restoration of human rights and freedoms, prevention of criminal offences.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/23

Аркуша Л. І.
https://orcid.org/0000-0002-0422-6416
Національний університет «Одеська юридична академія»

Чернов О. В.
https://orcid.org/0009-0002-6038-9479
Національний університет «Одеська юридична академія»

Волошина В. К.
https://orcid.org/0000-0001-8772-4172
Національний університет «Одеська юридична академія»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ: ПСИХОЛОГО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено комплексному аналізу методологічних проблем організації та проведення комплексних судових експертиз у психолого-криміналістичному аспекті в умовах ускладнення сучасної кримінальної діяльності та трансформації доказової інформації. Обґрунтовано, що зростання ролі поведінкових, комунікативних і цифрових слідів, а також активне використання міждисциплінарних підходів у кримінальному провадженні об'єктивно зумовлюють потребу в комплексних експертних дослідженнях, які поєднують психологічні та криміналістичні спеціальні знання. Водночас відсутність цілісних методологічних засад їх організації та реалізації призводить до фрагментарності експертного пізнання, методологічної еклектики, порушення меж експертної компетенції та зниження доказової цінності експертних висновків.

У статті розкрито системний характер методологічних проблем комплексних психолого-криміналістичних експертиз, які проявляються на гносеологічному, організаційному, методичному та процесуальному рівнях. Особливу увагу приділено питанням визначення предмета комплексної експертизи, узгодження різних наукових парадигм і категоріального апарату, вибору та сумісності психологічних і криміналістичних методів, а також інтерпретації та синтезу результатів у межах єдиного пояснювального каркасу. Наголошено, що психологічні висновки, які мають імовірнісний і контекстуально зумовлений характер, повинні інтегруватися з криміналістичними реконструкціями події без підміни правової оцінки та без виходу за межі спеціальних знань.

Обґрунтовано необхідність формування методологічної моделі комплексної судової експертизи, заснованої на принципах наукової обґрунтованості, міждисциплінарної узгодженості, процедурної прозорості та процесуальної коректності. Підкреслено значення чіткого планування експертного дослідження, координації роботи експертів різних спеціальностей, контролю когнітивних упереджень, стандартизації процесуальних і методичних вимог,

© Аркуша Л. І., Чернов О. В., Волошина В. К., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

а також коректного формулювання висновків з урахуванням рівня їх імовірності та меж застосовності. Зроблено висновок, що подолання окреслених методологічних проблем є необхідною умовою підвищення ефективності комплексних психолого-криміналістичних експертиз як інструменту доказування та забезпечення їх належної ролі у встановленні фактичних обставин кримінального правопорушення і прийнятті справедливих процесуальних рішень.

Ключові слова: *судова експертиза, психолого-криміналістичний аспект, методологія, розслідування, доказування, експертний висновок, психологічні та криміналістичні методи, взаємодія, кримінальні правопорушення.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасної судово-експертної практики відбувається в умовах суттєвого ускладнення механізмів кримінальної діяльності, зростання ролі поведінкових, комунікативних і цифрових компонентів доказової інформації, а також посилення міждисциплінарного характеру процесу встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення. За таких умов дедалі більшого поширення набувають комплексні судові експертизи, зокрема ті, що поєднують психологічні та криміналістичні спеціальні знання. Водночас практика їх призначення та проведення демонструє наявність стійких методологічних труднощів, які негативно впливають на наукову обґрунтованість експертних висновків, їх внутрішню узгодженість та процесуальну цінність у системі доказування.

Проблемність організації та проведення комплексних судових експертиз у психолого-криміналістичному аспекті зумовлена насамперед відсутністю єдиного методологічного підходу до інтеграції різнорідних знань, що ґрунтуються на різних наукових парадигмах, об'єктах пізнання та критеріях достовірності. Психологічні висновки, які за своєю природою мають імовірнісний і контекстуально зумовлений характер, нерідко механічно поєднуються з криміналістичними реконструкціями події, що орієнтовані на об'єктивовані сліди та прагнуть до максимальної визначеності. Така невпорядкована інтеграція призводить до методологічної еклектики, розмитості предмета експертного дослідження, порушення меж спеціальних знань і, як наслідок, до зниження переконливості та перевірюваності комплексного експертного висновку.

Додаткову складність становить відсутність чітких методичних орієнтирів щодо організації взаємодії експертів різних спеціальностей, вибору сумісних методів дослідження, інтерпретації та синтезу результатів, а також формулювання висновків у спосіб, що відповідає вимогам кримінального процесу і не підміняє правову оцінку науковими припущеннями. У результаті комплексні психолого-криміналістичні експертизи нерідко або втрачають свою інтегративну функцію, перетворюючись на сукупність автономних висновків, або ж виходять за межі експертної компетенції, що створює ризики їх процесуального оскарження.

У зв'язку з цим постає наукова проблема розроблення цілісних методологічних засад організації та проведення комплексних судових експертиз у психолого-криміналістичному вимірі, які б забезпечували узгодженість міждисциплінарного пізнання, чітке визначення предмета та меж експертного дослідження, коректну інтеграцію психологічних і криміналістичних результатів та їх належну процесуальну реалізацію у кримінальному провадженні. Саме недостатня теоретико-методологічна опрацьованість цих питань зумовлює актуальність дослідження та визначає необхідність їх ґрунтовного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика організації та проведення комплексних судових експертиз, а також інтеграції різних галузей спеціальних знань у межах кримінального провадження перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У сучасній науковій літературі досліджуються як загальнотеоретичні засади судово-експертної діяльності, так і окремі аспекти застосування психологічних і криміналістичних знань під час дослідження доказової інформації. Водночас аналіз наукових джерел свідчить про те, що питання методологічної інтеграції цих знань у межах комплексних експертиз залишаються недостатньо розробленими.

Значний внесок у розвиток теорії судової експертизи та проблем експертного забезпечення кримінального провадження зробили українські науковці, зокрема І. В. Пиріг, який досліджував теоретико-прикладні аспекти експертного забезпечення досудового розслідування, визначив його зміст, структуру та роль у системі кримінального судочинства [1]. У його роботах обґрунтовано необхідність удосконалення організаційних і методичних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, а також підкреслено значення комплексного підходу до експертних досліджень.

Проблеми організації та проведення комплексних експертних досліджень розглядалися також у працях Е. Б. Сімакової-Єфремян, яка акцентувала увагу на науково-методичних труднощах поєднання різних експертних спеціальностей у межах одного дослідження [2]. Дослідниця підкреслює, що ефективність комплексних експертиз значною мірою залежить від чіткого визначення предмета дослідження, узгодженості методів і належної організації взаємодії експертів різних спеціальностей.

Окремі аспекти призначення та проведення комплексних експертиз висвітлювалися також у працях Н. С. Трофименко, яка аналізувала практичні проблеми їх використання в кримінальному провадженні та підкреслювала необхідність удосконалення методичного забезпечення експертної діяльності [3]. У наукових публікаціях і матеріалах конференцій з криміналістики та судової експертології також наголошується на тому, що сучасний розвиток криміналістики характеризується активними процесами інтеграції різних галузей знань, що обумовлює потребу у комплексних дослідженнях та міждисциплінарному підході до аналізу доказової інформації.

Важливий напрям наукових досліджень становлять роботи, присвячені використанню психологічних знань у кримінальному процесі та судово-експертній діяльності. У межах цього напряму досліджується роль психологічних механізмів у формуванні поведінки учасників кримінального провадження, особливості сприйняття і відтворення інформації свідками, а також фактори, що впливають на достовірність показань. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що застосування психологічних методів, таких як інтерв'ю, психологічне тестування та аналіз поведінкових патернів, дозволяє отримувати науково обґрунтовані дані щодо психічного стану і поведінки особи у правовому контексті.

Зарубіжні наукові дослідження також приділяють значну увагу методології судово-психологічних експертних досліджень. У працях T. Neal, K. Martire [4] та інших авторів розроблено рекомендації щодо підвищення наукової валідності та обґрунтованості судово-психологічних експертиз, зокрема щодо необхідності використання стандартизованих методик, багатоджерельного збору інформації та критичного аналізу альтернативних інтерпретацій результатів.

Водночас сучасні дослідження у сфері криміналістики та судової експертизи звертають увагу на важливість урахування психологічних факторів у процесі експертного пізнання, зокрема впливу когнітивних механізмів на оцінку доказів і прийняття експертних рішень. Дослідники зазначають, що психологічні механізми сприйняття та інтерпретації інформації можуть впливати на діяльність експертів, що потребує розроблення методологічних підходів до мінімізації когнітивних упереджень у судово-експертній практиці.

Разом з тим, попри значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам судової експертизи, криміналістики та судової психології, питання методологічної інтеграції психологічних і криміналістичних знань у межах комплексних експертних досліджень залишаються недостатньо дослідженими. Більшість робіт зосереджується або на загальнотеоретичних проблемах судово-експертної діяльності, або на окремих видах експертиз, тоді як комплексні психолого-криміналістичні експертизи як специфічний різновид міждисциплінарного дослідження потребують подальшого наукового осмислення. Саме тому актуальним є поглиблений аналіз методологічних засад організації та проведення таких експертиз, що й зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є наукове осмислення та системний аналіз методологічних проблем організації й проведення комплексних судових експертиз у психолого-криміналістичному аспекті, а також обґрунтування концептуальних підходів до інтеграції психологічних і криміналістичних спеціальних знань у межах єдиного експертного дослідження з метою підвищення його наукової обґрунтованості, внутрішньої узгодженості та процесуальної ефективності у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Сучасна судово-експертна діяльність функціонує в умовах істотного ускладнення об'єктів доказування та зростання частки інформації, що має міждисциплінарну природу. Подія кримінального правопорушення дедалі частіше відображається не лише у традиційних матеріальних слідах, а й у поведінкових патернах учасників, цифрових артефактах, комунікативних ланцюгах, психологічних реакціях і посткримінальних стратегіях, які у сукупності формують багатоканальну та неоднорідну доказову картину. У таких умовах закономірно посилюється потреба у комплексних судових експертизах як у форматі експертного пізнання, здатному інтегрувати різнорідні джерела даних та забезпечити цілісне пояснення встановлюваних обставин. Водночас саме комплексність, яка

потенційно підвищує точність і повноту висновків, створює коло методологічних проблем, що проявляються як на етапі організації експертизи, так і під час проведення дослідження та оформлення результатів. Особливо виразними ці проблеми є у випадках, коли комплексність має психолого-криміналістичний характер, адже психологія і криміналістика спираються на різні об'єкти пізнання, різні мови опису та категоріальний апарат, різні критерії перевірюваності та різні логіки інтерпретації результатів, а тому їх інтеграція потребує методологічно виваженого «узгоджувального механізму», без якого комплексна експертиза ризикує перетворитися на просте механічне співіснування фрагментів знань.

Методологічні проблеми комплексних судових експертиз доцільно розглядати як системний феномен, у якому поєднуються гносеологічні, організаційні, методичні та процесуальні компоненти. Гносеологічний компонент пов'язаний із питанням: що саме вважається предметом експертного пізнання і якими засобами це пізнання може бути здійснене. Організаційний – із тим, як вибудовується взаємодія експертів різних спеціальностей, як визначається послідовність досліджень, розподіл ролей, механізм узгодження проміжних результатів, відповідальність за синтез. Методичний – із сумісністю інструментів, валідністю і надійністю застосовуваних процедур, можливістю відтворення результатів, коректністю інтерпретацій. Процесуальний – із тим, як результати експертного дослідження «вбудовуються» в систему доказування, чи не виходять експерти за межі компетенції, чи відповідають висновки критеріям допустимості й належності, чи не містять прихованих оцінних суджень, що підміняють функції слідчого, прокурора або суду [5]. У психолого-криміналістичному аспекті всі ці складові взаємно посилюють одна одну: методичні труднощі психологічного аналізу поведінки можуть породжувати інтерпретаційні збої у криміналістичній реконструкції, а організаційні помилки у побудові експертної комісії здатні призвести до фрагментарності висновку та зниження його доказового потенціалу.

Першою базовою методологічною проблемою є визначення предмета комплексної експертизи й розмежування меж компетенції. У практиці часто трапляються ситуації, коли запитання до експертів формулюються надмірно широко або нечітко, наприклад із очікуванням встановити «правдивість показань», «умисел», «ступінь вини», «причинний зв'язок» у юридичному сенсі, «провокативність поведінки потерпілого» тощо. Такі формулювання створюють ризик виходу експерта за межі спеціальних знань і підміни правової оцінки психологічними або криміналістичними узагальненнями. Методологічно коректним є підхід, за якого предмет психолого-криміналістичної комплексної експертизи визначається як встановлення закономірностей психічної діяльності та поведінки, що відобразилися в об'єктивованих даних (матеріальних, цифрових, вербальних, ситуаційних), і мають значення для криміналістичного аналізу механізму події, оцінювання слідової інформації та перевірки версій. Тобто експерт не «визначає істину» у процесуальному значенні, а надає науково обґрунтовані висновки щодо спеціальних аспектів: психічних станів і процесів у межах компетенції, психологічних механізмів сприйняття й запам'ятовування, типових когнітивних викривлень, комунікативних стратегій, ознак навмисної чи ненавмисної деформації повідомлень, психологічної обумовленості певних форм поведінки, а криміналістична складова – щодо ситуаційної структури події, закономірностей формування слідів, логіки просторово-часових взаємозв'язків, механізмів приховування чи протидії розслідуванню. Власне комплексність і має полягати в тому, щоб психологічні висновки не «висіли в повітрі», а були прив'язані до криміналістично описаної ситуації, тоді як криміналістичні узагальнення не ігнорували психологічні закономірності діяльності людини як центрального суб'єкта події [6].

Другою суттєвою проблемою є узгодження різних наукових парадигм і категоріального апарату. Психологія оперує категоріями мотивації, установок, емоційних реакцій, когнітивних схем, психологічних захистів, індивідуально-типологічних властивостей, тоді як криміналістика – категоріями механізму злочину, слідової картини, ситуаційної моделі, способів підготовки, вчинення та приховування злочину, кореляцій між епізодами та трасологічних або цифрових закономірностей. Якщо в комплексній експертизі це не узгоджені, виникає методологічна еклектика: один експертний блок формує висновки в імовірнісних, «м'яких» формулюваннях, інший – у більш визначених, реконструктивних, і в результаті загальний висновок або суперечливий, або штучно «згладжений» без реального синтезу. Вихід полягає у впровадженні інтеграційної логіки дослідження, за якої комісія експертів формує єдину концептуальну рамку: визначає ключові поняття, межі застосовності кожного методу, правила пере-

ходу від опису фактів до їх інтерпретації, критерії обґрунтованості висновків і формат узгодження результатів. Це потребує не лише професійної компетентності кожного експерта, а й методологічної компетентності комісії в цілому, включно з умінням вести міждисциплінарну комунікацію без підміни дисциплінарних стандартів.

Третя методологічна проблема пов'язана з вибором і сумісністю методів. Криміналістичні методи аналізу слідів, ситуаційного моделювання, реконструкції, роботи з цифровими даними часто мають процедурну визначеність і орієнтовані на матеріально зафіксовані та формалізовані носії інформації. Психологічні ж методи нерідко залежать від контексту та взаємодії з особою, від її мотивації, стану, можливості співпраці, часу, що минув від події. Навіть коли психологічні методики формально стандартизовані, їх застосування в судово-експертному форматі має низку обмежень: необхідність враховувати можливість симуляції або дисимуляції, вплив стресу, травматичний досвід, вторинну вигоду, а також процесуальні рамки та етичні вимоги. Методологічно небезпечно переносити психологічні методики, розроблені для клінічної або консультативної практики, у судово-експертне поле без адаптації, так само як небезпечно «психологізувати» криміналістичні висновки, додаючи до них припущення про наміри або мотиви без належної психологічної процедури. Комплексна експертиза вимагає узгодженого методичного дизайну: визначення, які саме психологічні методи доречні для відповіді на поставлені запитання, яка їх валідність щодо конкретного об'єкта, які є альтернативні пояснення, як забезпечується контроль суб'єктивізму інтерпретацій, а також як результати психологічних процедур будуть інтегровані з криміналістичними даними без логічного «стрибка». Практично це означає, що кожне твердження комплексного висновку має спиратися або на чітко ідентифікований емпіричний матеріал, або на загальновизнані закономірності з визначенням меж застосовності, а також містити вказівку на рівень імовірності та альтернативні інтерпретації там, де це необхідно [7].

Четвертою проблемою є методологія інтерпретації та синтезу результатів. Психологічні висновки за своєю природою часто є імовірнісними, вони встановлюють тенденції та психологічні закономірності, тоді як криміналістична реконструкція події прагне відтворити конкретну послідовність дій і взаємодій. Конфлікт між імовірнісністю та вимогою визначеності може вирішуватися шляхом чіткої багаторівневої інтерпретації. На першому рівні формуються описові висновки: що саме встановлено за результатами дослідження (ознаки, характеристики, факти, виявлені кореляції). На другому – пояснювальні висновки: які механізми можуть обґрунтовано пояснити виявлене (психологічні процеси, ситуаційні чинники, закономірності утворення слідів). На третьому – прикладні висновки для потреб кримінального провадження: як ці пояснення впливають на перевірку версій, оцінку показань, відтворення механізму події, виявлення логічних розривів чи суперечностей, прогнозування посткримінальної поведінки у межах компетенції. Саме такий підхід дозволяє уникнути методологічної підміни, коли психологічний висновок перетворюється на «вердикт» про правдивість або винуватість, а криміналістичний – на психологічну характеристику особи без відповідних процедур.

П'ятою проблемою є стандартизація та контроль якості комплексної експертизи. На відміну від однорідних досліджень, де процедура більшменш алгоритмізована, комплексні психолого-криміналістичні експертизи мають високий рівень варіативності. Однак це не означає, що вони не підлягають стандартизації взагалі. Методологічно доцільно стандартизувати не «вміст» висновку, а процес: визначити мінімальні вимоги до опису вихідних даних, до фіксації умов проведення дослідження, до обґрунтування вибору методик, до опису етапів інтеграції результатів, до викладення обмежень, до роботи з альтернативними гіпотезами. Контроль якості в комплексній експертизі може забезпечуватися внутрішньою експертною верифікацією (взаємною перевіркою проміжних висновків, узгоджувальними нарадами комісії, протоколюванням ключових рішень) та зовнішніми механізмами (рецензуванням, методичним контролем установи, оцінкою відповідності процесуальним вимогам). Без таких механізмів підвищується ризик того, що комплексний висновок стане «набором» суб'єктивних інтерпретацій, які складно перевірити і ще складніше відтворити.

Шоста методологічна проблема стосується інформаційної бази експертизи та принципу достатності матеріалів. Психолого-криміналістичні висновки залежать від того, які джерела даних надано експертам: протоколи допитів, аудіо- і відеозаписи, матеріали негласних слідчих дій (у допустимій для експерта частині), результати оглядів, експертні висновки інших спеці-

альностей, цифрові логи, дані про комунікації, характеристики особи, медичні відомості у межах процесуального доступу тощо. Методологічно небезпечно, коли експерт працює з «переказом» даних або з вибірковими фрагментами без доступу до первинних носіїв: це знижує надійність інтерпретацій і може призводити до помилкових узагальнень. Не менш небезпечною є ситуація інформаційної надмірності, коли матеріалів багато, але вони не структуровані, не релевантні поставленим питанням або містять взаємно суперечливу інформацію без уточнення контексту [8]. Тому організація комплексної експертизи повинна передбачати інвентаризацію матеріалів, визначення ядра даних, що безпосередньо стосується предмета, і встановлення правил використання додаткових матеріалів як контекстних. Для психологічної складової критично важливо мати дані про умови отримання повідомлень (чи був допит безперервний, чи мав місце тиск, чи фіксувався допит технічними засобами, як формулювалися запитання), оскільки без цього коректне оцінювання комунікативної поведінки і можливих деформацій повідомлень стає методологічно слабким.

Сьома проблема – організація взаємодії експертів і побудова моделі роботи комісії. У комплексній експертизі критично важливо, щоб комісія не перетворилася на суму автономних виконавців. Методологічний сенс комплексності реалізується лише тоді, коли існує єдиний план дослідження, погоджені етапи та критерії узгодження висновків. Практично це означає: на старті комісія має здійснити постановку дослідницького завдання у науковому форматі, тобто визначити, які гіпотези перевіряються, які дані потрібні, які методи застосовуються, у якій послідовності, які проміжні результати очікуються. Далі формується процедура інтеграції: наприклад, криміналістична реконструкція події задає «каркас» просторово-часових параметрів і ключових епізодів, а психологічний аналіз уточнює, як у цих епізодах могли проявитися психологічні механізми, що впливають на поведінку й комунікацію, та як ці механізми могли відбитися в слідовій інформації. Або навпаки: психологічна реконструкція комунікативних ситуацій (допити, переговори, листування) виявляє закономірності, які потребують криміналістичного зіставлення з матеріальними та цифровими слідами для перевірки узгодженості версій. Важливо, щоб відповідальність за синтез була організаційно визначена, а не «розмита»: або призначається експерт-координатор, або виробляється спільна процедура ухвалення узгоджених формулювань. Без цього висновок може містити суперечливі твердження або «паралельні» лінії аналізу, які не стикаються одна з одною.

Восьма методологічна проблема – ризик когнітивних упереджень та контамінації інформації. У судово-експертній практиці відомі явища підтверджувального упередження, ефекту якоря, впливу попередніх висновків та «очікувань» сторін. У комплексній експертизі цей ризик посилюється через те, що експерти різних спеціальностей обмінюються проміжними результатами, і психологічний аналіз може несвідомо підлаштовуватися під криміналістичну версію або навпаки. Методологічно доцільно запроваджувати принципи керованого інформаційного доступу: експерт отримує ті дані, які потрібні для виконання його частини завдання, але комісія чітко фіксує, які саме матеріали використовувалися і на яких етапах; проміжні висновки формуються з обов'язковим зазначенням, які дані їх підтримують; альтернативні гіпотези розглядаються окремо, з аргументацією, чому вони менш вірогідні. Це не лише підвищує надійність дослідження, а й робить висновок більш зрозумілим для процесуальної оцінки в суді.

Дев'ята проблема – правильне формулювання висновків і межі категоричності. У психолого-криміналістичних комплексних експертизах небезпека полягає у двох крайнощах: або висновки надмірно категоричні й фактично містять правову оцінку, або надмірно загальні й не дають процесуально значущої інформації. Методологічно коректний висновок має поєднувати наукову обґрунтованість і процесуальну релевантність: бути достатньо конкретним, щоб відповідати на поставлені питання, але не виходити за межі компетенції й не підміняти функції суду. Для цього вкрай важливо розрізняти «дані» й «інтерпретації», «ознаки» й «висновки», «ймовірнісні твердження» й «категоричні твердження». Там, де психологічне знання за своєю природою не може забезпечити абсолютної визначеності, доцільно використовувати формули на кшталт «вірогідно», «характерно», «узгоджується з», «не суперечить», із поясненням підстав і меж застосовності. Там, де криміналістичні дані дають можливість точнішої реконструкції, висновок може бути більш визначеним, але й тут потрібна прив'язка до конкретних слідів і логіки відтворення події. У результаті комплексний висновок має виглядати як прозора аргументативна конструкція, де кожен висновок «видимий» у своїх підставах.

Десята методологічна проблема – процесуальна інтеграція результатів у доказування і їх

оцінка сторонами та судом. Комплексна експертиза нерідко сприймається як «посилений доказ», але методологічно це хибне уявлення: комплексність підвищує не «вагу» автоматично, а потенціал пояснення, якщо дотримано методологічних стандартів. Процесуальна цінність висновку залежить від того, чи є він зрозумілим, перевірюваним, чи не містить логічних розривів, чи узгоджений із матеріалами провадження, чи демонструє межі застосовності [9]. Саме тому експертам важливо викладати не лише кінцеві відповіді, а й суттєві елементи обґрунтування: які дані аналізувалися, які методи застосовано, як виключалися альтернативні пояснення, які обмеження існують. Для психолого-криміналістичного аспекту особливо важливо, щоб суд і сторони могли розуміти: психологічний аналіз не є інструментом «детекції брехні» у прямому сенсі, а криміналістична реконструкція не є «психологічним профілем», якщо не застосовано відповідних методик. Тільки за такої прозорості висновок може бути коректно оцінений у судовому розгляді.

У психолого-криміналістичному вимірі комплексні експертизи набувають особливої актуальності при розслідуванні насильницьких злочинів, злочинів проти статевої свободи, домашнього насильства, злочинів, пов'язаних із маніпулятивними впливами, шахрайством, вимаганням, а також у провадженнях, де ключову роль відіграють комунікації й цифрові сліди. Тут значущими стають психологічні закономірності травматичної пам'яті, спотворень сприйняття в умовах стресу, механізмів сугестивного впливу, стратегій уникнення відповідальності, посткримінальної поведінки, що може включати як приховування слідів, так і спроби сформувати хибну інформаційну картину. Криміналістичний аналіз у таких провадженнях потребує врахування того, що слідова картина формується не лише фізичною взаємодією з об'єктами, а й психологічними рішеннями суб'єкта: що приховувати, що демонструвати, як пояснювати прогалини, які версії створювати, як будувати комунікацію зі свідками або потерпілими. Звідси випливає особлива роль психологічної складової комплексної експертизи: вона дозволяє пояснювати, чому поведінка може бути нелінійною, чому показання можуть містити несуттєві суперечності без ознак умисного викривлення, або навпаки – чому надмірна «послідовність» повідомлення може бути результатом заздалегідь підготовленої легенди. Водночас ці висновки не мають підміняти криміналістичну перевірку: будь-яка психологічна інтерпретація повинна зіставлятися з об'єктивними даними, а криміналістичні узагальнення – враховувати психологічну реальність людської поведінки.

Для подолання окреслених методологічних проблем необхідна модель комплексної експертизи, яка поєднує принципи наукової обґрунтованості, процедурної прозорості та міждисциплінарної узгодженості. У її основі мають бути: чітке визначення предмета і меж компетенції; науково коректне формулювання запитань; план дослідження з фіксацією етапів і методів; система узгодження мов опису; правила інтеграції результатів без логічних «стрибків»; механізми контролю когнітивних упереджень; стандартизовані вимоги до опису матеріалів і обмежень; зрозумілий для процесу формат висновку, який дозволяє перевірити шлях міркувань і підстави кожного твердження [10]. Сукупно це формує методологічну культуру комплексної експертизи як особливої форми судово-експертного пізнання, де синтез не є декларацією, а є результатом правильно організованої роботи з різнорідними даними.

Висновки. Отже, методологічні проблеми організації та проведення комплексних судових експертиз у психолого-криміналістичному аспекті слід розглядати не як набір окремих «технічних» труднощів, а як відображення глибинних вимог до міждисциплінарного знання у кримінальному процесі. Комплексна експертиза є ефективною лише тоді, коли вона забезпечує цілісність пояснення, узгодженість методів і прозорість висновків, зберігаючи межі компетенції та повагу до процесуальних функцій учасників провадження. Саме методологічна дисципліна дозволяє перетворити комплексність із формальної ознаки на реальний інструмент підвищення якості доказування: зменшити ризик помилкових реконструкцій, мінімізувати суб'єктивізм інтерпретацій, забезпечити відтворюваність ключових кроків експертного аналізу та підвищити переконливість висновку у судовому розгляді. У перспективі розвиток психолого-криміналістичних комплексних експертиз потребує не лише накопичення практики, а й системного методологічного опрацювання: створення рамкових стандартів процесу дослідження, методичних рекомендацій щодо інтеграції психологічних і криміналістичних даних, підготовки експертів до міждисциплінарної взаємодії та формування єдиної мови опису, зрозумілої як експертній спільноті, так і органам досудового розслідування та суду.

Список літератури:

1. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Ліра ЛТД. 2015. 432 с.
2. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-методологічні основи комплексних судово-експертних досліджень : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2017. 40 с.
3. Трофименко Н. С. Проблемні питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstreams/8c34c918-193d-4d07-b37c-6ce7c0ccfdb0/download
4. Neal T. M. S., Martire K. A. The use of psychological expertise in legal decision making. *Annual Review of Law and Social Science*. 2019. Vol. 15. P. 1–20.
5. Сімакова-Єфремян Е.Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 185–195.
6. Сімакова-Єфремян Е.Б. Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 226–227.
7. Арешонков В.В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Юридична психологія. 2015. № 1. С. 90–100.
8. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків. Фактор. 2011. 400 с.
9. Будник Л. А., Ронська О. Г. Вдосконалення методики судової експертизи. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід». Тернопіль : ЗУНУ, 2021. с. 236–239.
10. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89.

Arkusha L. I., Chernov O. V., Voloshyna V. K. METHODOLOGICAL PROBLEMS OF ORGANISING AND CONDUCTING COMPREHENSIVE FORENSIC EXAMINATIONS: PSYCHOLOGICAL AND CRIMINALISTIC ASPECTS

The article is devoted to a comprehensive analysis of methodological problems in organizing and conducting comprehensive forensic examinations in the psychological and criminalistic aspect in the context of the complication of modern criminal activity and the transformation of evidence. It is argued that the growing role of behavioural, communicative and digital traces, as well as the active use of interdisciplinary approaches in criminal proceedings, objectively necessitate comprehensive expert studies that combine psychological and criminalistic expertise. At the same time, the lack of a coherent methodological basis for their organisation and implementation leads to fragmentation of expert knowledge, methodological eclecticism, violation of the boundaries of expert competence and a reduction in the evidential value of expert conclusions.

The article reveals the systemic nature of methodological problems of comprehensive psychological and forensic examinations, which manifest themselves at the gnoseological, organisational, methodological and procedural levels. Particular attention is paid to the issues of determining the subject of a comprehensive examination, coordinating different scientific paradigms and categorical apparatus, selecting and combining psychological and forensic methods, as well as interpreting and synthesising results within a single explanatory framework. It is emphasised that psychological conclusions, which are probabilistic and contextually determined in nature, must be integrated with forensic reconstructions of events without substituting legal assessment and without going beyond the limits of specialised knowledge.

The necessity of forming a methodological model of comprehensive forensic examination based on the principles of scientific validity, interdisciplinary consistency, procedural transparency, and procedural correctness is substantiated. The importance of clear planning of expert research, coordination of the work of experts of various specialities, control of cognitive biases, standardisation of procedural and methodological requirements, as well as correct formulation of conclusions taking into account their level of probability and limits of applicability is emphasised. It is concluded that overcoming the outlined methodological problems is a necessary condition for improving the effectiveness of comprehensive psychological and forensic examinations as a tool for proving and ensuring their proper role in establishing the factual circumstances of a criminal offence and making fair procedural decisions.

Keywords: *forensic examination, psychological and criminalistic aspects, methodology, investigation, evidence, expert opinion, psychological and criminalistic methods, interaction, criminal offenses.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/24

Бараннік Р. В.
https://orcid.org/0009-0008-1202-5535
Запорізький національний університет

ОЦІННІ ПОНЯТТЯ І ПРАВОВІ ПРОГАЛИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЯВИЩ

У статті досліджується взаємозв'язок між оцінними поняттями та правовими прогалинами в українському кримінально-процесуальному законодавстві. Зосереджуючись на їхній ролі у формуванні якості та ефективності правового регулювання, автор виходить з того, що Кримінальний процесуальний кодекс України, завдяки своєму особливому дозвільному методу регулювання, вимагає особливо високого рівня законодавчої точності та внутрішньої узгодженості. У цьому контексті правові прогалини розглядаються як прояви недостатньої законодавчої якості, що виражається у відсутності норм, необхідних для належного регулювання процесуальних відносин. Водночас оцінні поняття аналізуються як невід'ємний і, в багатьох випадках, незамінний елемент кримінального процесуального права, що забезпечує гнучкість та адаптивність правового регулювання до різноманітних фактичних обставин.

Особлива увага приділяється доктринальним підходам до визначення правових прогалин та їх відмежування від суміжних явищ, таких як правовий вакуум, законодавче мовчання, неоднозначність правових норм та оцінні поняття. На цій підставі у статті обґрунтовується позиція, що за сучасної структури української правової системи законодавчі прогалини в кримінальному процесі найчастіше збігаються з прогалинами в праві як такими. У статті також показано, що прогалини в праві – це не просто теоретична конструкція, а повторювана проблема в судовій практиці, що підтверджується аналізом рішень Верховного Суду.

Ядро дослідження присвячено визначенню двох основних моделей взаємодії між оцінними поняттями та прогалинами в праві. У першій моделі оцінні поняття можуть виступати джерелом прогалин у праві, коли їх надмірна широта або невизначеність замінює детальне нормативне регулювання, тим самим перекладаючи регуляторний тягар на правоохоронні органи. У другій моделі оцінні поняття функціонують як превентивний інструмент, що дозволяє законодавцю уникати майбутніх прогалин у праві, забезпечуючи нормативну гнучкість у ситуаціях, що характеризуються правовою невизначеністю. У статті робиться висновок, що оцінні поняття та прогалини в праві є взаємопов'язаними, але окремими правовими явищами: хоча прогалини в праві зазвичай вказують на недоліки в законодавстві, оцінні поняття можуть або посилювати такі недоліки, або служити інструментом їх запобігання, залежно від якості законотворчості та контексту їх застосування.

Ключові слова: *кримінальний процес, оцінні поняття, правові прогалини, якість законодавства, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України знаходиться в стані постійної трансформації. Загалом було прийнято більше ста законів, що вносять зміни в чинний Кримінальний процесуальний кодекс України з моменту набрання ним чинності. За таких умов не викликає подиву те, що закон містить ряд правових проблем, котрі потребують подальшої уваги законодавця і наукової спільноти.

До переліку цих проблем належать правові прогалини – явище, загальна характеристика котрого полягає у відсутності нормативного правового регулювання суспільних відносин. Домінує позиція, що правові прогалини несуть шкоду і викликають необхідність належної реакції.

Разом з тим, ще однією з особливостей кримінального процесуального законодавства є оцінні поняття. Наявність оцінних понять інколи також називають проблемою, однак більшість науковців

© Бараннік Р. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

розглядають їх як необхідний атрибут кримінального процесуального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук наукових публікацій дозволив напрацювати джерельну основу для нашої статті. Дослідників правових (законодавчих) прогалин можна розділити на декілька груп: 1) дослідники прогалин як загальнотеоретичного явища, зокрема Погребняк С. П., Шевченко Т. В., Тарнопольська О. М., Курило М. П., Ясинок Д. М. та інші; 2) дослідники прогалин окремих галузей права, зокрема Завальнюк С. В., Колпаков В. К., Борейко Г. Д., Маринів В. І., Лейба О. А., Забарний М. М., Сервецький І. В., Дунаєва Т. Є., Лещенко О. В., Бут Ю. А., Денисюк П. Д. та інші.

Значний вклад в розуміння явища оцінних понять внесли такі вчені як Тітко І. А., Чебакова О. В, Косович В. М., Кравчук Д. С. та інші.

Наша наукова розвідка спрямована на встановлення особливостей взаємозв'язку між оцінними поняттями і правовими прогалинами. Зокрема, можна обґрунтовано припустити, що оцінні поняття можуть бути використані з метою подолання правових прогалин. Крім того, ми допускаємо, що специфіка оцінних понять може впливати на виникнення правових прогалин.

Постановка завдання. Отже, метою цієї статті є з'ясування характеру та особливостей взаємозв'язку між оцінними поняттями і правовими прогалинами у кримінальному процесуальному законодавстві України, а також визначення ролі оцінних понять у формуванні якості кримінального процесуального правового регулювання.

Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі основні завдання дослідження: 1) проаналізувати доктринальні підходи до розуміння правових (законодавчих) прогалин та їх значення для оцінки якості кримінального процесуального законодавства; 2) з'ясувати зміст і правову природу оцінних понять у кримінальному процесуальному праві як інструменту правового регулювання; 3) визначити критерії відмежування правових прогалин від суміжних правових явищ, зокрема правового вакууму, законодавчого мовчання та невизначеності правових норм; 4) дослідити основні моделі взаємодії оцінних понять і правових прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві; 5) обґрунтувати можливість використання оцінних понять як інструменту превентивного запобігання виникненню правових прогалин у процесі правотворчості та правозастосування.

Сформульовані мета та завдання дослідження спрямовані на поглиблення теоретичних уявлень про дефекти кримінального процесуального законодавства та на вироблення підходів до підвищення його якості й ефективності у практиці кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу слід зауважити, що кримінальний процесуальний закон повинен бути якісним. Якість кримінального процесуального законодавства часто визначається як його обов'язкова характеристика. Саме якість кримінального процесуального закону дозволяє належним чином досягти завдань кримінального процесуального права.

Важливим чинником, що зумовлює необхідність якості кримінального процесуального закону є метод правового регулювання, що застосовується в рамках кримінального процесуального права. Як слушно зауважує науковець Забарний М. М., кримінальному процесуальному праву властивий спеціально-дозвільний тип правового регулювання [1, с. 168]. Такий тип правового регулювання побудований на принципі "заборонено все те, що не дозволено законом". На відміну від приватного права, у якому домінує протилежний принцип "дозволено те, що не заборонено законом", такий тип правового регулювання вимагає від закону максимальної деталізації в частині всіх можливих процесуальних дії і процедур. Якщо законодавство, що регулює приватно-правові відносини є певною рамкою, котра визначає загальні особливості їх здійснення, то законодавство, що регулює кримінально-процесуальні правовідносини є чіткою "інструкцією" для суду, сторін та інших учасників кримінального провадження. І саме таке розуміння кримінального процесуального законодавства найкраще підкреслює необхідність діалогу про забезпечення його якості.

Якість кримінального процесуального законодавства є фактором, що несе прямий вплив на ефективне виконання завдань кримінального провадження [2, с. 118].

На показник якості кримінального процесуального закону безпосередньо впливає якість правотворчої діяльності. Як слушно зауважують вчені Курило М. П. і Ясинок Д. М., джерелом правових прогалин є неякісний законодавчий процес [3, с. 78].

Під законодавчим процесом прийнято розуміти процес створення, підготовки, прийняття нормативних правових актів у формі закону. Законодавчий процес, як і будь-яка інша форма людської діяльності навряд-чи може досягнути пев-

ного ідеалу. Процес створення закону – складний і неоднорідний. На текст майбутнього нормативного правового акту впливають думки і погляди різних народних депутатів України. Як результат – доволі часто в законах зустрічаються певні правові проблеми, в тому числі правові (законодавчі) прогалини.

Для визначення правових (законодавчих) прогалин, вважаємо доцільним звернутися до правової доктрини.

Говорячи про законодавчі прогалини і прогалини в праві, вчений Погребняк С. П. наголошує на тому, що по своїй правовій природі ці поняття є різними. Якщо перші означають відсутність нормативно-правової регламентації певних суспільних відносин у законодавстві, то другі свідчать про відсутність їх правового врегулювання не лише на рівні законодавства, а й у межах інших джерел права, зокрема правових звичаїв, судової практики, нормативно-правових договорів тощо. У той же час, ми схильні погодитися з думкою вченого про те, що з огляду на сучасний стан системи джерел українського права та домінуючу роль у ній законодавства, можна дійти висновку, що в більшості випадків встановлення прогалини в законодавстві водночас означає й наявність прогалини у праві [4]. Відповідно, в рамках сучасного стану правової системи України правові і законодавчі прогалини можна вважати синонімом.

Капцова Т. П. визначає правові прогалини як повну або часткову відсутність у системі джерел права норм визначеного змісту, необхідних для правового регулювання суспільних відносин (фактів), що потребують такого регулювання [5].

Колпаков В. П. вказує, що прогалини становлять повну або часткову відсутність правової регламентації суспільних відносин, яка може бути усунута шляхом нормотворчої діяльності або застосування аналогії закону чи права [6].

У рамках дисертаційного дослідження вчена Калашник О. М. розглядає прогалини в контексті цивільного процесуального права. Так, вона вважає, що прогалини – це об'єктивна відсутність правової норми, що зумовлює повну або часткову відсутність правового регулювання цивільних процесуальних відносин, які перебувають у сфері правового впливу та потребують нормативного врегулювання, і виникає внаслідок об'єктивного розвитку таких відносин, а в окремих випадках – через суб'єктивні чинники, пов'язані з правотворчою та правозастосовною діяльністю органів законодавчої, виконавчої та судової влади [7, с. 6].

Проаналізувавши наведені визначення, можемо виділити такі ознаки прогалин: 1) якісний недолік законодавства; 2) полягає у відсутності нормативних правил регулювання суспільних відносин; 3) підлягає усуненню шляхом правотворчої і правозастосовної діяльності.

Враховуючи те, що в основі нашого дослідження знаходяться норми саме кримінального процесуального законодавства, вважаємо доцільним сформулювати власне визначення прогалин кримінального процесуального права. Так, під прогалинами слід розуміти явище низької якості законодавства, що обумовлене відсутністю норм, необхідних для належного врегулювання суспільних відносин і може бути вирішене шляхом внесення змін в кримінальне процесуальне законодавство чи на рівні правозастосовної діяльності.

Нами зауважено, що правові прогалини впливають на якість кримінального процесуального закону і потребують вирішення. Аналізуючи дані Єдиного державного реєстру судових рішень ми можемо знайти ряд кримінальних проваджень, в рамках яких суд дає оцінку наявним в Кримінальному процесуальному кодексі прогалинам.

Так, в Постанові від 27.11.2019 р. у справі № 629/847/15-к вказано, що використання у ч. 2 ст. 434-1 Кримінального процесуального кодексу України *(далі – КПК України)* формулювання "іншої об'єднаної палати", на відміну від аналогічних положень ГПК України, ЦПК України та КАС України, зумовило виникнення правової прогалини щодо можливості повторної передачі кримінального провадження на розгляд тієї ж об'єднаної палати з метою відступу від раніше сформульованого нею правового висновку. Відсутність у кримінальному процесуальному законі спеціального механізму для такого відступу має істотне значення для формування єдиної касаційної практики. Усунення цієї прогалини можливе шляхом застосування аналогії кримінального процесуального закону відповідно до ч. 6 ст. 9 КПК України – за аналогією до положень ч. 1 і 4 ст. 434-1 КПК України, що регламентують порядок передачі провадження у разі необхідності відступу від правового висновку палати або Великої Палати Верховного Суду. Зазначений підхід сприяє забезпеченню єдності судової практики касаційних судів у складі Верховного Суду [8].

У Постанові від 06.09.2023 р. по справі № 454/2705/19 вказано, що відсутність в КПК України належного механізму визначення процесуального статусу особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру, але яка

померла до набуття такого статусу, зумовила правову прогалину у питаннях повідомлення про підозру та закриття кримінального провадження за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України. Судове тлумачення, що допускає відступ від формальної процедури повідомлення про підозру, було об'єктивно зумовлене необхідністю забезпечення процесуальних прав близьких родичів, зокрема права на заперечення проти закриття провадження та ініціювання реабілітаційної процедури. Подальші зміни до КПК України від 27 липня 2022 року підтвердили наявність зазначеної прогалини та були спрямовані на її нормативне усунення [9].

Таким чином, прогалини є явищем, що мають не тільки теоретичне значення, а й регулярно зустрічаються в практиці кримінального процесуального правозастосування.

Окрім правових прогалин, вчені виділяють змістовно близьке явище "правового вакууму". Науковець Лещенко О. В. зауважує, що правовий вакуум виникає у випадку, коли відсутні норми, що врегульовують цілу групу суспільних відносин [10, с. 105]. Продовжуючи думку вченого, під правовим вакуумом слід розуміти не відсутність однієї чи декількох норм в рамках нормативного правового акту, а відсутність самого закону чи іншого нормативного правового акту. Втім, проблема правового вакууму, на наш погляд, не є властивою кримінальному процесуальному законодавству. Це обумовлюється тим, що відповідно до ч. 1 ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство включає в себе Конституцію України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та іншими законами. Основу кримінального процесуального законодавства складає КПК України. Відповідно, правовий вакуум може виникнути тільки в тому теоретичному випадку, коли не було б чинного КПК України.

Говорячи про проблему правових прогалин, вважаємо доцільним приділити додаткову увагу аналізу джерела їх походження.

Найбільш розповсюдженою причиною виникнення правових прогалин є ефект "старіння законодавства" [3, с. 42]. Як відомо, створення і прийняття норми права має в більшій мірі реактивний характер. Це викликано тим, що законодавство створюється для регулювання суспільних відносин, котрі вже виникли. Проте суспільним відносинам властиві постійний динамізм і трансформація. Як результат, часто зустрічається ситуація, коли прийняті норми права не охоплюють належним чином суспільні відносини, що зазнали трансформації.

У рамках нашого дисертаційного дослідження основна увага присвячується оцінним поняттям і їх взаємодії з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Ми визначаємо оцінні поняття як закладені в правових термінах змістовно широкі і формально не визначені поняття, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу і оцінки контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень та може передбачати диференціацію/варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування.

Говорячи про взаємозв'язок між різними правовими явищами, Завальнюк С. В. зауважує, що правові прогалини слід відмежовувати від схожих явищ, до яких належать кваліфіковане мовчання законодавця, помилка законодавця, удавана потреба правового регулювання, незрозумілість правових норм, колізії правових норм і оцінні поняття [11, с. 66]. На нашу думку, можна виділити два типи зав'язків оцінних понять і правових прогалин.

У рамках першого типу, оцінне поняття є джерелом правової прогалини. Наявність такого інструменту, як оцінне поняття, може викликати бажання суб'єкта застосувати його замість того, щоб детально регламентувати суспільні відносини. До прикладу, якщо проаналізувати ч. 1 ст. 492 КПК України, яка вказує на те, що за наявності підстав, передбачених КПК України до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених цим Кодексом. Слід зазначити, що вікові і психологічні особливості – оцінні поняття. Вікові особливості неповнолітніх можуть суттєво відрізнятися. Для неповнолітніх чоловічої статі може бути властивою як агресивна поведінка, зумовлена показниками гормонів, так і спокійна, відчужена поведінка. Перехідний вік накладає на організми неповнолітніх певні особливості, що потребують належного розуміння і сприйняття. Чи може суддя, вирішуючи питання про застосування запобіжного заходу щодо неповнолітнього, належним чином вирішити, наскільки на його (неповнолітнього) дії чи бездіяльність вплинули вікові зміни організму.

Відкритим залишається питання щодо психологічних особливостей. Якщо ми ведемо мову про психологічні особливості неповнолітнього – то котрі із них можуть вважатися такими, що передбачають необхідність обов'язкового застосування запобіжних заходів, а котрі свідчать про те, що застосування запобіжних заходів нестиме негативні наслідки для неповнолітнього?

На нашу думку, наведена вище стаття містить правову прогалину, що зумовлена оцінними поняттями. В цьому випадку більш доцільно було б дати чітку регламентацію суспільним відносинам з врахуванням позицій експертів в сфері дитячого здоров'я і психології.

Для підтвердження нашої думки вважаємо доцільним згадати ідею, представлену Курило М. П. і Ясинок Д. М. Так, вчені вважають, що техніко-філологічна природа законодавчих прогалин проявляється у випадках використання законодавцем у нормативних приписах лексично або змістовно невизначених слів чи словосполучень, що допускають множинність тлумачень. Унаслідок цього одна й та сама норма може по-різному застосовуватися судами, що негативно позначається на єдності правозастосовної практики [3]. Фактично, говорячи про невизначені слова чи словосполучення, ми можемо мати на увазі оцінні поняття.

У рамках другого підходу, оцінне поняття є інструментом запобігання правовим прогалинам. Можливість широкого тлумачення, співставлення змісту поняття і фактичної ситуації дозволяє застосовувати оцінні поняття для профілактики виникнення правових прогалин. Фактично, введення оцінних понять в ті норми, де, на думку законодавця, на практиці може виникнути так званий "простір правової невизначеності" [3, с. 80], здатне запобігти правовим прогалинам.

Якщо перший описаний нами спосіб взаємодії оцінних понять і правових прогалин виникає в рамках правозастосування, то другий є властивим для правотворчості. У цьому контексті доречно згадати думку Забарного М. М., котрий вказує на необхідність перенесення акцентів із проблем правозастосування на проблеми правотворчості [1, с. 172]. Завдяки належному правотворчому застосуванню оцінних понять можна запобігти майбутнім правовим прогалинам.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що проблема співвідношення оцінних понять і правових прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві України має системний характер і безпосередньо пов'язана з якістю кримінального процесуального правового регулювання. У межах досягнення поставленої мети встановлено, що оцінні поняття і правові прогалини є різними за своєю правовою природою явищами, однак між ними існує стійкий функціональний взаємозв'язок, який проявляється як на рівні правотворчості, так і на рівні правозастосування.

За результатами аналізу доктринальних підходів з'ясовано, що правові (законодавчі) прогалини у кримінальному процесуальному праві слід розглядати як прояв недостатньої якості законодавства, що виражається у повній або частковій відсутності норм, необхідних для належного врегулювання процесуальних правовідносин. В умовах домінуючої ролі законодавства у системі джерел українського права встановлення прогалини у кримінальному процесуальному законі, як правило, одночасно свідчить і про наявність прогалини у праві загалом, що підсилює негативний вплив такого дефекту на ефективність кримінального судочинства.

Дослідження правової природи оцінних понять дозволило підтвердити їх необхідний і неминучий характер для кримінального процесуального права, яке ґрунтується на спеціально-дозвільному методі правового регулювання. Оцінні поняття забезпечують гнучкість правового регулювання та адаптацію процесуальних норм до індивідуальних обставин конкретного кримінального провадження, проте їх використання об'єктивно пов'язане з ризиками надмірного суб'єктивізму та неоднаковості правозастосовної практики.

У ході виконання завдань дослідження обґрунтовано доцільність чіткого відмежування правових прогалин від суміжних правових явищ, зокрема правового вакууму, законодавчого мовчання, невизначеності правових норм та колізій. Встановлено, що ототожнення цих категорій ускладнює коректну оцінку стану кримінального процесуального законодавства та може призводити до помилкових рішень як у правотворчій, так і в правозастосовній діяльності.

Ключовим результатом дослідження є виокремлення двох основних моделей взаємодії оцінних понять і правових прогалин. У межах першої моделі встановлено, що оцінні поняття можуть виступати джерелом правових прогалин у випадках, коли вони використовуються законодавцем як замінник детальної нормативної регламентації суспільних відносин, що об'єктивно потребують більш чітких і формалізованих процесуальних правил. Така ситуація призводить до перенесення

регулятивного навантаження на суб'єктів правозастосування та підвищує ризик неоднакової судової практики.

У межах другої моделі доведено, що оцінні поняття можуть виконувати превентивну функцію щодо виникнення правових прогалин, якщо вони свідомо та обґрунтовано закладаються законодавцем з метою забезпечення нормативної гнучкості у сферах, де заздалегідь неможливо передбачити всі варіанти розвитку процесуальних відносин. За таких умов оцінні поняття виступають не дефектом, а інструментом підвищення якості законодавства, за умови їх належного тлумачення та застосування.

На підставі узагальнення отриманих результатів зроблено висновок, що ефективне співвідношення оцінних понять і правових прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві можливе лише за умови підвищення якості правотворчої діяльності, чіткого усвідомлення законодавцем меж доцільного використання оцінних категорій та забезпечення єдності правозастосовної практики. Вирішення зазначених завдань має розглядатися як необхідна передумова вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері пов'язані з поглибленим аналізом практики застосування оцінних понять у конкретних інститутах кримінального процесуального права, зокрема під час реалізації заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення про підозру, обрання та продовження запобіжних заходів, а також у процесі судового контролю за досудовим розслідуванням. Окремого дослідження потребує питання вироблення уніфікованих критеріїв наповнення оцінних понять змістом на основі узагальнення практики Верховного Суду та стандартів Європейського суду з прав людини. Перспективним видається також міжгалузевий і порівняльно-правовий аналіз співвідношення оцінних понять і правових прогалин у кримінальному, адміністративному та цивільному процесуальному законодавстві, а також дослідження ролі оцінних категорій у процесі правотворчості як інструменту підвищення якості законодавства та запобігання виникненню нормативних дефектів.

Список літератури:

1. Забарний М. М. Зміни до Кримінального процесуального кодексу України: правова необхідність чи суб'єктивна доцільність. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 167–173.

2. Денисюк П. Д. Якість кримінального процесуального законодавства крізь призму його дефектів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 1. С. 118–122.

3. Курило М. П., Ясинок Д. М. Законодавчі прогалини та судова правотворчість: взаємозв'язок понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 77–82.

4. Погребняк С. П. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44–56.

5. Капцова Т. П. Прогалина в праві як передумова застосування юридичної аналогії. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 90–98.

6. Колпаков В. К. Колізії та прогалини в праві, способи їх подолання в адміністративному судочинстві. *Ehrlich's Journal*. 2021. Т. 5. С. 47–53.

7. Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2016. 20 с.

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі № 629/847/15-к, провадження № 13-70кс19. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/86105184

9. Постанова Верховного Суду від 06 вересня 2023 року у справі № 454/2705/19, провадження № 51-2870км23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=113429477&red=100003ebf668204771a90f2cac7f0066a9a2c2&d=5

10. Лещенко О. В. Поняття, правові ознаки та види прогалин у праві, правовий вакуум та прогалини у податковому законодавстві. *Актуальні питання юриспруденції*. 2025. С. 104–108.

11. Завальнюк С. В. Проблематика співвідношення поняття прогалини в цивільному законодавстві та деяких схожих правових понять і явищ. *Правова позиція.* 2020. С. 63.

Barannik R. V. EVALUATIVE CONCEPTS AND LEGAL GAPS IN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION: ON THE ISSUE OF THE CORRELATION OF PHENOMENA

This article explores the correlation between evaluative concepts and legal gaps within Ukrainian criminal procedural legislation, focusing on their role in shaping the quality and effectiveness of legal regulation. The author proceeds from the premise that the Criminal Procedure Code of Ukraine, due to its special permissive method of regulation, requires a particularly high level of legislative precision and internal coherence. In this context, legal gaps are examined as manifestations of insufficient legislative quality, expressed in the absence of norms necessary for the proper regulation of procedural relations. At the same time, evaluative concepts are analysed as an inherent and, in many cases, indispensable element of criminal procedural law, enabling flexibility and adaptability of legal regulation to diverse factual circumstances.

Special attention is paid to doctrinal approaches to defining legal gaps and distinguishing them from related phenomena, such as legal vacuum, legislative silence, ambiguity of legal norms, and evaluative concepts. On this basis, the article substantiates the position that, under the current structure of the Ukrainian legal system, legislative gaps in criminal procedure most often coincide with gaps in law as such. The paper also demonstrates that legal gaps are not merely a theoretical construct but a recurring problem in judicial practice, as confirmed by the analysis of decisions of the Supreme Court.

The core of the research is devoted to identifying two principal models of interaction between evaluative concepts and legal gaps. Within the first model, evaluative concepts may act as a source of legal gaps when their excessive breadth or indeterminacy replaces detailed normative regulation, thereby shifting the regulatory burden to law enforcement bodies. Within the second model, evaluative concepts function as a preventive instrument that allows the legislator to avoid future legal gaps by providing normative flexibility in situations characterized by legal uncertainty. The article concludes that evaluative concepts and legal gaps represent interconnected but distinct legal phenomena: while legal gaps generally indicate deficiencies in legislation, evaluative concepts may either exacerbate such deficiencies or serve as a tool for their prevention, depending on the quality of law-making and the context of their application.

Keywords: *criminal procedure, evaluative concepts, legal gaps, quality of legislation, legal regulation.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 343.13:343.14:17.022.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/25

Горєлова В. Ю.
https://orcid.org/0000-0001-6536-2422
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

«П'ЯТИЙ ЕЛЕМЕНТ» ДОКАЗУВАННЯ: ЕТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ

Статтю присвячено актуальній проблемі вагомості кримінальних процесуальних доказів – оцінному поняттю, яке законодавець запровадив у 2012 році (п. 1, 11 ч. 1 ст. 178 КПК), однак не надав його нормативного тлумачення. Це породило ситуацію понятійної невизначеності, яка є неприпустимою з огляду на вимоги засади верховенства права (ст. 8 Конституції України, ст. 8 КПК) та практику Європейського суду з прав людини. Ігнорування вагомості доказів у сучасних реаліях веде до ерозії засади презумпції невинуватості та девальвації судового контролю, що становить пряму загрозу правам людини в умовах дії воєнного стану та протидії елітарній корупції. Метою дослідження є обґрунтування концепції вагомості доказів як «п'ятого елемента» структури кримінальних процесуальних доказів поряд із належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю, а також визначення її етичної природи як імперативу суддівського переконання. Методологію дослідження становить діяльнісний підхід, а також спеціальні методи: формально-логічний, герменевтичний, порівняльно-правовий, функціонального аналізу та узагальнення. Доведено, що вагомість не є автоматичним наслідком поєднання належності, допустимості та достовірності. Натомість це відносна, порівняльна та синтезуюча характеристика, яка виникає лише в конкретному доказовому контексті. Запропоновано авторське визначення поняття «вагомість доказів» як діяльнісної характеристики, що є результатом прагматичного логіко-юридичного оцінювання доказу ad hoc у його сукупності з іншими доказами. Розроблено критерії оцінки вагомості (першоджерельність, логічна когерентність, специфічність, стабільність, відповідність стандарту доказування) та внесено пропозиції щодо змін до ст. 94 та ст. 178 Кримінального процесуального кодексу України. Обґрунтовано висновок, що оцінка вагомості доказів є етичним імперативом, оскільки вимагає від судді не формальної констатації, а відповідального морального вибору в умовах відсутності алгоритмізованих правил. Вагомість доказів постає як ключова етико-правова категорія, що спрямовує доведення на захист прав людини.

Ключові слова: *вагомість доказів, кримінальні процесуальні докази, оцінювання доказів, етичний імператив, права людини, суддівський розсуд, внутрішнє переконання, стандарт доказування.*

Постановка проблеми. У сучасній доктрині кримінального процесу України поняття «вагомість доказів» залишається одним із найменш досліджених, попри його законодавче закріплення у пунктах 1, 11 частини 1 статті 178 Кримінального процесуального кодексу України. Запровадивши 2012 року це оцінне поняття, законодавець не надав його нормативного тлумачення, що породило ситуацію понятійної невизначеності. Така невизначеність видається особливо небезпечною з огляду на вимоги засади верховенства права (стаття 8 Конституції України, стаття 8 КПК), адже відсутність чітких критеріїв оцінювання вагомості доказів створює ризик свавільного правозастосування та порушення фундаментальних прав людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність (стаття 29 Конституції України), права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та права на повагу до приватного життя. Засади для розуміння вагомості доказів як самостійної категорії кримінального процесу були закладені у фундаментальному дослідженні М.Є. Шумила, В.П. Гмирка та В.С. Рудея, які обґрунтували необхідність виокремлення вагомості як «п'ятого елемента» структури кримінальних процесуальних доказів поряд із належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю. Розвиваючи та поглиблюючи цю концепцію, ми ставимо за мету розкрити її етичний потенціал, який залишився

© Горєлова В. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

поза межами зазначеної праці, та запропонувати практичні критерії оцінки вагомості доказів у контексті захисту прав людини.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях послідовно наголошує, що саме вагомі докази є тим наріжним каменем, на якому будується обґрунтоване переконання суду «поза розумним сумнівом». Водночас національна правозастосовча практика стикається з низкою проблем: відсутність науково виваженого визначення «вагомості» призводить до того, що судді та слідчі судді змушені керуватися власним внутрішнім переконанням, яке не завжди підкріплене раціональними, логічними та, що важливо, етичними критеріями. Внутрішнє переконання судді, попри його психологічну природу, не може бути безконтрольним актом інтуїції. У правовій демократичній державі воно набуває рис етичного імперативу: оцінюючи вагомість доказів, суддя щоразу здійснює акт морального вибору – між обвинувальним ухилом та презумпцією невинуватості, між формальною законністю та справедливістю. Саме тому вагомість є не лише логічною, а й етико-правовою категорією.

Чи можна вважати етично виправданим обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі доказів, які є формально допустимими, але не мають належної переконливої сили? Потребує розмежування поняття вагомості окремого доказу та достатності їх сукупності, оскільки змішування цих категорій призводить до помилок у правозастосуванні. Також потребує відповіді питання: чи є вагомість автономною властивістю доказу чи синтезуючим результатом взаємодії інших властивостей (належності, допустимості, достовірності)? Відповідь на це питання має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення для формування доказової бази та ухвалення процесуальних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми вагомості кримінальних процесуальних доказів побіжно розглядали у своїх працях Д.Б. Сергєєва, Т.В. Лукашкіна, Т.Г. Фоміна та В.В. Рожнова. Зокрема, Д.Б. Сергєєва, слушно наголошує на необхідності розробки критеріїв оцінювання доказів, однак фактично ототожнює вагомість із достовірністю, що призводить до редукції складної природи цього феномену [1, с. 109]. Натомість Т.В. Лукашкіна та Т.Г. Фоміна ставлять під сумнів доцільність існування поняття «вагомість», пропонуючи замінити його категорією достатності [2, с. 684–685; 3, с. 96]. Однак така позиція суперечить сучасним стандартам змагального процесу та практиці Європейського суду з прав людини, яка послідовно використовує конструкцію *weight of evidence*. Дещо відмінною є позиція В.В. Рожнової, яка визнає вагомість якісною характеристикою доказів, проте залишає поза увагою її етичний вимір, обмежуючись суто процесуальним аналізом [4, с. 340–341].

Зарубіжний досвід дослідження вагомості (*weight of evidence*) представлений у працях американських та британських процесуалістів, зокрема у Федеральних правилах доказування США, де вагомість розглядається як інструмент оцінювання ступеня ймовірності факту за наявності певного доказу [5]. Європейський суд з прав людини, використовуючи цю конструкцію (Prade v. Germany, Bouyid v. Belgium), не створює окремого стандарту доказування, але акцентує увагу на межах суддівського розсуду (*judicial discretion*) [6; 7]. Саме тут, у царині розсуду, етика зустрічається з правом: суддя має свободу вибору, обмежену імперативом справедливості.

Як наслідок, аналіз доктрини свідчить про відсутність єдиного підходу до аксіологічної природи вагомості доказів. Поза увагою дослідників залишається питання про те, чи може вагомість розглядатися як самостійна, «п'ята» характеристика кримінальних процесуальних доказів поряд із належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю, та який етичний імператив вона покликана виконувати в механізмі судового захисту прав людини

Потстановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування концепції вагомості доказів як «п'ятого елемента» структури кримінальних процесуальних доказів поряд із належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю, а також визначення її етичної природи як імперативу суддівського переконання. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) сформулювати авторське визначення поняття «вагомість доказів»; 2) розмежувати вагомість із суміжними категоріями (достатністю, достовірністю); 3) розробити критерії оцінки вагомості доказів; 4) обґрунтувати етичну природу вагомості як імперативу; 5) внести пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до частини 1 статті 84 Кримінального процесуального кодексу України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у встановленому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та

обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

У національній доктрині традиційно виокремлюють чотири властивості доказів: належність (ст. 85 КПК), допустимість (ст. 86 КПК), достовірність (ч. 1 ст. 94 КПК) та достатність (ч. 1 ст. 94 КПК). Належність визначає зв'язок доказу з обставинами, що підлягають доказуванню. Допустимість – це відповідність процедури отримання доказу вимогам закону. Достовірність – це відсутність суперечностей у самому доказі, його внутрішня узгодженість. Достатність – це здатність сукупності доказів обґрунтувати висновок про наявність або відсутність обставин справи.

Положеннями пунктів 1, 11 частини 1 статті 178 КПК України законодавець запровадив ще одну характеристику – «вагомість наявних доказів». При обранні запобіжного заходу слідчий суддя зобов'язаний врахувати, зокрема: 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 11) вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини [8].

Саме М.Є. Шумило разом із співавторами належить пріоритет у постановці проблеми понятійної невизначеності вагомості доказів. Як фундаментально зазначає зазначений автор, законодавець, запровадивши 2012 року це оцінне поняття, не дав його нормативного тлумачення, що породило ситуацію понятійної невизначеності, яка є неприпустимою з огляду на вимоги засади верховенства права (ст. 8 Конституції України, ст. 8 КПК)» [9, с. 280].

Спираючись на діяльнісну методологію Г.П. Щедровицького, відповідно до якої докази розглядаються не як природні об'єкти з іманентними властивостями, а як результати діяльності уповноважених учасників кримінального провадження, пропонується таке визначення: Вагомість доказів – це діяльнісна характеристика, яка є результатом прагматичного логіко-юридичного оцінювання доказу *ad hoc* (лат. – для даного випадку) у його сукупності з іншими доказами, внаслідок чого певний доказ виділяється завдяки приписуваній йому юристом більшій придатності слугувати переконливою доказовою основою процесуального рішення порівняно з іншими наявними доказами [10].

У контексті інформаційно-пізнавальному докази постають своєрідним містком між юристом-дослідником (слідчим, прокурором, суддею) та досліджуваною подією минулого. За допомогою доказів сторони зі змісту ідеальних і матеріальних слідів події минулого видобувають потрібну їм інформацію. Вагомість доказу – це показник того, наскільки чітко та неспотворено цей слід (ідеальний або матеріальний) відображає об'єктивну реальність минулого, що підлягає процесуальному пізнанню.

Це визначення ґрунтується на трьох ключових тезах, які потребують окремого обґрунтування.

По-перше, вагомість є відносною характеристикою. Той самий доказ може бути високовагомим для однієї процесуальної дії (наприклад, для обрання запобіжного заходу – п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК) та маловагомим для іншої (наприклад, для ухвалення обвинувального вироку – ч. 2 ст. 17 КПК). Це пов'язано з різними стандартами доказування: «обґрунтована підозра» вимагає нижчого рівня переконливості, ніж «поза розумним сумнівом».

По-друге, вагомість є порівняльною характеристикою. Доказ, який поступається іншому доказу за переконливістю в межах однієї сукупності, втрачає вагомість, не втрачаючи при цьому допустимості чи достовірності. Наприклад, прямі свідчення очевидця можуть бути спростовані відеозаписом події. Обидва докази залишаються належними, допустимими та достовірними (свідок міг бути щиро переконаним у тому, що бачив, а відеозапис є автентичним). Однак у контексті їхнього зіставлення показання очевидця втрачають доказову переконливість – тобто їхня вагомість як підстави для обґрунтування обвинувачення падає до нуля, хоча достовірність кожного доказу окремо не спростована. Це демонструє, що вагомість – не синонім достовірності, а самостійна характеристика, яка залежить від контексту.

По-третє, вагомість є реляційною (відносною) характеристикою. Вона розкривається не в ізоляції, а лише через зіставлення окремого доказу з іншими доказами в їхній сукупності. У цьому сенсі вагомість не є «п'ятим елементом» у буквальному значенні (тобто додатковою властивістю, яка існує поряд з іншими), а є синтезуючим результатом оцінювання місця та ролі конкретного доказу в доказовому ансамблі. Цей результат набуває самостійного нормативного значення саме в момент ухвалення процесуального рішення. Саме така реляційна, контекстуальна природа вагомості й робить її етичним імперативом: суддя щоразу здійснює акт вибору, визначаючи, наскільки переконливим є цей доказ

у порівнянні з іншими, а не просто констатуючи його формальні властивості.

Важливим є розмежування вагомості та достатності доказів. Отже, достатність – це кількісно-якісний поріг, що визначає здатність сукупності доказів у цілому обґрунтувати процесуальне рішення. Вагомість – це питома вага кожного окремого доказу в межах цієї сукупності: наскільки міцно цей конкретний доказ «тримає» доказову конструкцію. Високовагомий доказ може бути єдиним, але достатнім для рішення; маловагомих доказів може бути багато, але їх сукупність все одно не досягне порогу достатності. Це і є принципова різниця.

Для практичної реалізації оцінки вагомості доказів пропонується система критеріїв, які можуть слугувати орієнтирами для суддівського розсуду (таблиця 1).

Наведені критерії не є вичерпними чи формально обов'язковими. Вони пропонуються як орієнтири для суддівського розсуду, оскільки остаточна оцінка вагомості завжди залишається актом внутрішнього переконання, що ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин провадження (ч. 1 ст. 94 КПК).

З гносеологічної точки зору, вагомість є тим інструментом, який перетворює «інформацію» (фактичні дані, отримані у встановленому порядку) на «процесуальне знання» – переконання суду, легітимоване для ухвалення рішення. Без оцінки вагомості будь-яка інформація, навіть формально допустима та достовірна, залишається лише потенційним доказовим «шумом», який не створює необхідного рівня внутрішнього переконання.

Особливої уваги заслуговує етичний вимір оцінки вагомості доказів. Якщо належність, допустимість та достовірність можуть бути верифіковані за допомогою формальних критеріїв (відповідність закону, відсутність суперечностей), то оцінка вагомості завжди містить елемент суб'єктивності. Суддя щоразу здійснює акт морального вибору, визначаючи, якому доказу надати перевагу. Цей вибір не може бути алгоритмізованим або передбачуваним з математичною точністю.

Як слушно зазначає В.Д. Спасович, «питання про судові докази не є юридичним. Воно належить до галузі логіки та антропології... воно кориться у філософії і повинно вивчатися окремо» [11, с. 15]. Сучасне розуміння цієї тези дозволяє стверджувати, що оцінка вагомості доказів потребує не лише логічних операцій, а й етичної рефлексії. Суддя не просто «зважує» докази – він щоразу вирішує, чи достатньо підстав для обмеження фундаментальних прав людини.

Саме тому оцінка вагомості доказів набуває рис етичного імперативу. Це поняття, запозичене з філософії І. Канта, означає категоричний моральний обов'язок, який не залежить від зовнішніх обставин. Для судді таким імперативом є обов'язок бути справедливим, неупередженим та відповідальним при оцінці доказів. Жодні фор-

Таблиця 1

Критерії оцінки вагомості доказів у кримінальному провадженні

№	Критерій	Зміст критерію	Приклад високої вагомості	Приклад низької вагомості
1	Першоджерельність	Доказ отримано безпосередньо з першоджерела	Оригінал документа, показання очевидця в суді	Копія документа, показання «зі слів іншої особи» (ч. 4 ст. 95 КПК)
2	Логічна когерентність	Узгодженість доказу з іншими доказами в сукупності	Показання свідка, які збігаються з відеозаписом	Показання, які суперечать експертному висновку без пояснень
3	Специфічність	Ступінь конкретизації факту, що доводиться	Дактилоскопічна експертиза (індивідуалізація особи)	Діагностична експертиза (стать, вік – лише коло осіб)
4	Стабільність	Захищеність доказу від спотворення (об'єктивність)	Відеозапис події, технічна експертиза	Показання заінтересованої особи (потерпілий, підозрюваний)
5	Відповідність стандарту доказування	Відповідність рівня переконливості доказу необхідному стандарту	Доказ достатній для «обґрунтованої підозри» (ст. 178 КПК)	Той самий доказ недостатній для «поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК)

Джерело: розроблено автором.

мальні ознаки належності чи допустимості не можуть замінити цього внутрішнього морального зобов'язання.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на важливості саме якісної, а не формальної оцінки доказів. У рішенні Prade v. Germany від 3 березня 2016 року ЄСПЛ зазначив, що виявлені в будинку заявника наркотичні засоби становили «вагомий доказ» [6]. У рішенні Bouyid v. Belgium від 28 вересня 2015 року Суд застосував стандарт доказування «поза розумним сумнівом», додавши, що такий доказ може випливати із сукупності досить чітких, вагомих і узгоджених висновків [7]. Отже, ЄСПЛ розглядає вагомість як важливу характеристику доказів, яка використовується не лише для обґрунтування рішень про обрання запобіжного заходу, а й інших рішень у кримінальному провадженні.

Національна судова практика також поступово визнає фундаментальну роль категорії вагомості. Зокрема, Апеляційний суд міста Києва у своїй ухвалі від 8 червня 2015 року у справі № 757/16863/15-к акцентував: «...якщо питання стосується застосування винятково суворого запобіжного заходу, слідчий суддя має приділити особливу увагу оцінці вагомості доказів вчинення особою злочину. Докази, які не мають ознак вагомості, не можуть собою обґрунтовувати підозру, яка б була достатньою для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а є лише підставою для подальшого проведення досудового розслідування» [12]. Суд окремо наголосив, що вагомі докази являють собою «досить переконливі факти», що дозволяє нам розглядати вагомість як якісний показник переконливості доказової бази.

Водночас чинне законодавство потребує вдосконалення в частині нормативного закріплення поняття та критеріїв вагомості доказів. Запропоновані нижче зміни до КПК України спрямовані на заповнення аксіологічної лакуни (ціннісної пустки), яка утворилася внаслідок ігнорування законодавцем етичної природи оцінки доказів шляхом подолання формалізованого позитивізму. Ці пропозиції не є технічними правками – вони покликані легітимізувати той рівень суддівської дискреції, який вже давно існує в практиці ЄСПЛ, але досі не знайшов належного текстуального вираження у національному законі. Усвідомлюючи потенційну дискусійність порушеного питання щодо нормативної регламентації критеріїв вагомості, вважаємо за необхідне застерегти від помилкового, вочевидь, тлумачення нашої пропозиції як такої, що нібито спрямована на відродження системи формальних доказів або ж обмеження принципу вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням, закріпленого у статті 94 КПК України. Наведені критерії (першоджерельність, логічна когерентність, специфічність, стабільність, відповідність стандарту доказування) не створюють жодної заздалегідь встановленої ієрархії доказів, а виступають, радше, методологічними орієнтирами, покликаними структурувати суддівський розсуд. Переконані, що автентична свобода внутрішнього переконання полягає аж ніяк не в її довільності (чим, на жаль, іноді грішить правозастосовча практика), а в її раціональній вмотивованості. Імплементація запропонованих орієнтирів у текст закону дасть змогу трансформувати внутрішнє переконання з герметичного психологічного акту, недоступного для зовнішньої критики, на прозору етико-правову процедуру, в рамках якої вагомість доказу обґрунтовується не суб'єктивним відчуттям судді, а системним аналізом його властивостей у контексті конкретної справи *ad hoc*. Отже, ми пропонуємо не обмеження суддівської дискреції, а її легітимізацію через етичний імператив професійної відповідальності. Отже, пропонується: Доповнити статтю 94 КПК України частиною 2-1 такого змісту: * «*2-1. Оцінюючи вагомість доказу, слідчий суддя, суд враховує: його першоджерельність, логічну узгодженість з іншими доказами, ступінь конкретизації обставин, що підлягають доказуванню, стабільність джерела отримання, а також відповідність стандарту доказування, необхідному для ухвалення відповідного процесуального рішення*»*. Викласти пункти 1, 11 частини 1 статті 178 КПК України в такій редакції: «*1) наявність доказів, які за їх внутрішніми властивостями та у співвідношенні з іншими доказами є достатньо переконливими для обґрунтування підозри; 11) наявність доказів, які за їх внутрішніми властивостями та у співвідношенні з іншими доказами є достатньо переконливими для обґрунтування розміру завданої майнової шкоди або розміру доходу, одержаного внаслідок вчинення кримінального правопорушення*».

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Вагомість доказів не є автоматичним наслідком поєднання належності, допустимості та достовірності. Класична тріада фіксує відповідність доказу нормативним вимогам (формальна законність) та його внутрішню узгодженість (логічна несуперечливість). Натомість вагомість –

це оцінка ad hoc, що виникає лише в конкретному доказовому контексті.

2. Вагомість є відносною (той самий доказ має різну вагомість залежно від стандарту доказування), порівняльною (визначається через зіставлення з іншими доказами) та реляційною (розкривається лише в контексті взаємодії з іншими доказами, але залишається характеристикою окремого доказу).

3. Запропоновано авторське визначення поняття «вагомість доказів» як діяльнісної характеристики, що є результатом прагматичного логіко-юридичного оцінювання *ad hoc* у його сукупності з іншими доказами.

4. Розроблено систему критеріїв оцінки вагомості доказів: першоджерельність, логічна когерентність, специфічність, стабільність, відповідність стандарту доказування. Ці критерії можуть слугувати орієнтирами для суддівського розсуду.

5. Обґрунтовано, що оцінка вагомості доказів є етичним імперативом, оскільки вимагає від судді не формальної констатації, а відповідального морального вибору в умовах відсутності алгоритмізованих правил.

6. Внесено пропозиції щодо вдосконалення статей 94 та 178 Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на подолання понятійної невизначеності та підвищення якості правосуддя.

Таким чином, вагомість доказів – це не просто «п'ятий елемент» доказування, а ключова етико-правова категорія, що забезпечує баланс між формальною законністю та матеріальною справедливістю. Без цієї категорії навіть ідеально зібрана доказова база ризикує перетворитися на інструмент формальної, але не справедливої юстиції, що є неприпустимим для правової держави, яка прагне євроінтеграції.

Авторка усвідомлює, що запропонована концепція не є безспірною та може бути критично осмислена науковою спільнотою, зокрема в частині емпіричної верифікації запропонованих критеріїв. Перспективи подальших досліджень убачаються в аналізі судової практики застосування категорії «вагомість доказів» (зокрема, при обранні запобіжних заходів), компаративному вивченні підходів до оцінки доказів у правових системах країн Європейського Союзу та розробці методичних рекомендацій для суддів щодо раціональної та етичної оцінки вагомості доказів. Авторка відкрита до конструктивної критики та подальшої наукової дискусії з окреслених питань

Список літератури:

1. Сергєєва Д.Б. Проблеми визначення достовірності доказів як їх властивості за новим КПК України. *Адвокат України*. 2013. № 4 (25). С. 106–111.

2. Лукашкіна Т.В. Умови та підстави застосування запобіжних заходів за чинним КПК України. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. викладачів і аспірантів. Одеса, 2014. С. 683–686. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/4074 (дата звернення: 10.04.2026).

3. Фоміна Т.Г. Обставини, які враховуються при обранні запобіжного заходу. *Форум права*. 2018. № 1. С. 95–104.

4. Рожнова В.В. Значення наявних доказів при обранні запобіжного заходу: вітчизняне законодавство та міжнародні стандарти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 85. С. 338–345.

5. Federal Rules of Evidence. 2021. URL: https://www.rulesofevidence.org/ (дата звернення: 10.04.2026).

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Prade v. Germany (заява № 7215/10) від 3 березня 2016 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-160990 (дата звернення: 10.04.2026).

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Bouyid v. Belgium (заява № 23380/09) від 28 вересня 2015 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-157670 (дата звернення: 10.04.2026).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88. URL: hhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page#Text (дата звернення: 10.04.2026).

9. Shumylo M.Ye., Gmyrko V.P., Rudei V.S. The weight of criminal judicial evidence. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 4. P. 279–288.

10. Furman, Anatoliy V. "Architectonics of Activity Theory: Reflexive-Deed Scenario of Metamethodologization". *Psyhology & Society*, no. 1, July 2022, pp. 7-94, https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007.

11. Спасович В.Д. Судові промови. Харків: Юрайт, 2014. 320 с.

12. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 08 червня 2015 року у справі № 757/16863/15-к (провадження № 11-сс/796/1407/2015). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/44873596 (дата звернення: 10.04.2026).

Horielova V. Yu. THE 'FIFTH ELEMENT' OF PROOF: THE ETHICAL IMPERATIVE

The article addresses the pressing issue of the probative weight of criminal procedural evidence-an evaluative concept introduced by the legislator in 2012 (paragraphs 1 and 11, part 1, Article 178 of the CPC of Ukraine) yet lacking a statutory definition. This has resulted in a state of conceptual uncertainty, which is impermissible given the requirements of the rule of law (Article 8 of the Constitution of Ukraine; Article 8 of the CPC) and the jurisprudence of the European Court of Human Rights. Neglecting the weight of evidence in contemporary realities leads to the erosion of the presumption of innocence and the devaluation of judicial control, thereby posing a direct threat to human rights under martial law and in the context of combating high-level corruption. The methodology of the study is grounded in the activity-based approach (H.P. Shchedrovitsky), as well as in specific methods: formal-logical, hermeneutic, comparative legal, functional analysis, and generalisation. It is demonstrated that probative weight is not an automatic consequence of the combination of relevance, admissibility, and reliability. Rather, it is a relative, comparative, and synthetic characteristic that arises only within a specific evidentiary context. An authorial definition of the concept of 'probative weight of evidence' is proposed as an activity-based characteristic, resulting from the pragmatic logical-legal assessment of evidence ad hoc in its totality with other evidence. Criteria for assessing probative weight-specifically source originality, logical coherence, specificity, stability, and compliance with the standard of proof-have been developed, and proposals for amendments to Articles 94 and 178 of the Criminal Procedure Code of Ukraine have been advanced. The conclusion is substantiated that the assessment of probative weight constitutes an ethical imperative, as it requires the judge to move beyond formal ascertainment towards a responsible moral choice in the absence of algorithmic rules. Probative weight thus emerges as a key ethical-legal category that guides the process of proof towards the protection of human rights.

Key words: *probative weight, criminal procedural evidence, evaluation of evidence, ethical imperative, human rights, judicial discretion, intimate conviction, standard of proof.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 343.35:341.24
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/26

Боровик А. В.
https://orcid.org/0000-0003-1834-404X
Науково-дослідний інститут публічного права

Мандзик П. І.
https://orcid.org/0009-0000-3337-543X
Академія адміністративно-правових наук

РОЛЬ І МІСЦЕ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ З ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ

У статті проаналізовано значущість міжнародних стандартів у протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами, яка в умовах глобалізації економічних процесів та їх транснаціонального характеру набуває особливої гостроти, зумовлюючи потребу в уніфікованих підходах, правовій узгодженості між державами і ефективних механізмах міжнародного співробітництва для нейтралізації загроз, що виходять за межі окремих юрисдикцій. Визначено, що злочинність з фінансовими активами, зокрема відмивання коштів, фінансування тероризму, корупція та торгівля незаконними товарами, активно використовує розбіжності і прогалини у правових системах різних держав. Розглянуто, що міжнародні стандарти слугують універсальними правовими та регуляторними основами для інтеграції в національні правові системи, забезпечуючи формування єдиного, узгодженого фронту протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами на глобальному та національному рівнях.

Виконано дослідження впливу повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України, на посилення та трансформацію характеру злочинності пов'язаної з фінансовими активами в країні. Зокрема, відзначено, що шахрайство стало домінуючим видом злочинних посягань, що відображає адаптацію злочинців до воєнних реалій та використання вразливості населення за таких умов. Визначено, що кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та хабарництво залишаються значною проблемою, створюючи серйозний виклик для довіри міжнародних партнерів. Підкреслено, що загальний рівень злочинності пов'язаної з фінансовими активами залишається значно вищим за довоєнний, що вказує на стійкість цієї загрози та нагальну необхідність постійного посилення зусиль з її протидії.

Здійснено аналіз нормативно-правової основи міжнародних стандартів, яка складається з актів, розроблених провідними міжнародними організаціями, та формує комплексний підхід до боротьби з такими явищами, як відмивання коштів, фінансування тероризму, корупція та інші фінансові кримінальні правопорушення. Визначено, що міжнародні стандарти, такі як конвенції та рекомендації міжнародних груп, діють як «дорожні карти» для держав, впливаючи на гармонізацію національних законодавств, оскільки вони зобов'язують країни криміналізувати певні діяння та запроваджувати схожі регуляторні заходи для фінансових і нефінансових установ. Також встановлено, що міжнародні стандарти виступають орієнтиром для реформ, оскільки відповідність їм є обов'язковою умовою для країн, що прагнуть інтегруватися у міжнародні спільноти, стимулюючи внутрішні законодавчі зміни. Підкреслено, що гармонізація національних законодавств відповідно до міжнародних стандартів є необхідною

© Боровик А. В., Мандзик П. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

передумовою для посилення міжнародного співробітництва та підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами на глобальному рівні.

Охарактеризовано, що підвищення ефективності боротьби на глобальному рівні досягається шляхом уніфікації процедур та вимог, що спрощує і пришвидшує процеси надання правової допомоги у кримінальних справах, включаючи екстрадицію та обмін доказами. Підкреслено, що міжнародні стандарти є інтегруючим елементом глобальної архітектури протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами, уніфікуючи національні підходи та забезпечуючи необхідну координацію і взаємодію між державами для ефективного реагування на динамічні виклики у цій сфері, а їх системна інтеграція у національне законодавство зміцнює інституційну спроможність держави, сприяє зміцненню довіри з боку міжнародних партнерів і формує правове середовище, здатне ефективно протистояти викликам фінансового характеру.

Ключові слова: *міжнародні стандарти, злочинність з фінансовими активами, протидія, гармонізація законодавства, міжнародне співробітництво.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економічних відносин та транснаціоналізації сучасної злочинності, пов'язаної з фінансовими активами, проблема забезпечення ефективних механізмів протидії набуває особливої актуальності. Ключовим інструментом у цьому процесі виступає система міжнародних стандартів, спрямована на гармонізацію національних правових систем і підвищення результативності боротьби з економічною злочинністю на глобальному рівні.

У зв'язку з цим систематичне дослідження та критичний аналіз міжнародних стандартів мають важливе значення для формування адекватних і дієвих національних стратегій запобігання зазначеним правопорушенням. Зокрема, фінансові кримінальні діяння, такі як відмивання доходів, фінансування тероризму, корупційні злочини, а також незаконна торгівля наркотичними засобами та зброєю, активно використовують відмінності та прогалини у правових системах окремих держав з метою досягнення злочинних намірів.

Відсутність уніфікованих правових дефініцій, різноманітність підходів до криміналізації таких діянь та недостатність механізмів міжнародного правового співробітництва створюють сприятливе середовище для функціонування злочинних угруповань у сфері фінансової злочинності. У цьому контексті міжнародні стандарти виступають універсальними правовими та регуляторними орієнтирами, що забезпечують інтеграцію у національні правові системи, сприяючи формуванню узгодженого та ефективного міжнародного механізму протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових джерел свідчить, що досить предметно та цілеспрямовано розробкою питань, пов'язаних з протидією кримінальним правопорушенням з фінансовими активами, займалися такі вчені, як: В. С. Батиргареєва, І. Г. Богатирьов, Б. М. Головкін, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, В. В. Шаблистий, О. О. Шкута та ін.

Поряд з тим, роль і місце міжнародних стандартів у сфері протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами залишились поза їх увагою, що, у свою чергу, стало вирішальною обставиною відносно вибору предмета цієї наукової статті.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні ролі і місця міжнародних стандартів у сфері протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна збройна агресія рф проти України істотно посилила та трансформувала характер злочинності, пов'язаної з фінансовими активами, створивши безпрецедентні виклики для забезпечення економічної безпеки держави. У сучасних умовах воєнного стану, коли ефективність державного контролю об'єктивно знижується, спостерігається зростання обсягів незаконних фінансових потоків, активізація корупційних практик і розширення тіньового сектору економіки.

У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) відсутній окремий розділ, присвячений фінансовим кримінальним правопорушенням, оскільки цей термін має переважно доктринальний характер. Він охоплює комплекс кримінально караних діянь, розміщених у різних розділах Особливої частини КК України, які посягають на фінансові відносини та економічну безпеку держави. До таких належать, зокрема, стаття 190 «Шахрайство» та стаття 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (Розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності»), а також статті 364 «Зловживання владою або службовим становищем», 368 «При-

йняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (хабарництво)», 368-5 «Незаконне збагачення» та 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» (Розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»). Крім того, до фінансових кримінальних правопорушень можна віднести діяння, передбачені у Розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» [1] та інших положеннях КК України.

В умовах повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації відбулася суттєва трансформація структури економічної злочинності в Україні. Зокрема, шахрайство (ст. 190 КК України) набуло статусу домінуючого виду кримінальних посягань, що свідчить про адаптацію злочинців до воєнних реалій, використання соціально-економічної вразливості населення та експлуатацію «воєнної» тематики у злочинних схемах [4].

Після початкового зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у 2022 році, що було зумовлено загальною дезорганізацією державних інститутів і суспільства на початковому етапі війни, у 2023 році спостерігається різке зростання рівня злочинності, пов'язаної з фінансовими активами. Особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та корупційні діяння (статті 364, 368 КК України), відновлення і збільшення кількості яких у 2023–2024 роках становить серйозний виклик для забезпечення довіри міжнародних партнерів і раціонального використання фінансових ресурсів, спрямованих на післявоєнне відновлення держави.

Загальний рівень злочинності, пов'язаної з фінансовими активами, залишається суттєво вищим за довоєнні показники, що свідчить про сталість цієї криміногенної загрози та актуалізує потребу у постійному вдосконаленні механізмів її протидії. У цьому контексті впровадження та посилення міжнародних стандартів боротьби з економічною злочинністю має визначальне значення для України. Такі стандарти не лише сприяють гармонізації національного законодавства з найкращими світовими практиками, але й забезпечують підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами, як на національному, так і на глобальному рівнях.

Нормативно-правова основа міжнародних стандартів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами, формується системою міжнародних нормативно-правових актів, розроблених провідними міжнародними організаціями. Ці акти закладають комплексний концептуальний і практичний підхід до боротьби з такими проявами, як відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, корупція, шахрайство та інші фінансові кримінальні правопорушення.

До ключових міжнародних нормативно-правових документів, що визначають стандарти у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами, належать:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Палермо, 2000 р.) – встановлює універсальні правові рамки для запобігання та боротьби з організованою злочинністю, включаючи злочини, пов'язані з відмиванням доходів, корупцією та фінансуванням незаконної діяльності. Конвенція визначає механізми міжнародного співробітництва, зокрема екстрадицію, взаємну правову допомогу та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом.

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (Мерида, 2003 р.) – є першим універсальним міжнародним договором, спрямованим виключно на боротьбу з корупцією. Документ охоплює питання запобігання корупції, криміналізації основних корупційних діянь, міжнародної співпраці та повернення активів, що мають незаконне походження.

3. Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності та про фінансування тероризму (Варшавська конвенція, 2005 р.) – конкретизує міжнародно-правові стандарти у сфері боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму, запроваджуючи розширені механізми фінансового моніторингу та взаємодії між компетентними органами держав-учасниць.

Сорок Рекомендацій FATF (Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей) – становлять основний міжнародний стандарт протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення. Ці рекомендації формують основу для створення національних систем фінансового моніторингу та контролю за рухом фінансових активів, забезпечуючи уніфікацію підходів до регулювання фінансового сектору [7, с. 134].

4. Директиви Європейського Союзу щодо запобігання використанню фінансової системи для

відмивання коштів або фінансування тероризму (зокрема, Четверта, П'ята та Шоста директиви ЄС про боротьбу з відмиванням коштів – AMLD IV, V, VI) – деталізують зобов'язання фінансових установ і держав-членів ЄС щодо впровадження превентивних заходів, ідентифікації клієнтів, звітності про підозрілі операції та посилення міжнародної співпраці [2].

5. Базельські принципи ефективного банківського нагляду (Базельський комітет з банківського нагляду) – встановлюють стандарти належного управління ризиками, пов'язаними з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, а також визначають рекомендації щодо підвищення прозорості та стабільності банківської системи.

Рекомендації Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки – спрямовані на зміцнення міжнародної взаємодії між підрозділами фінансової розвідки (ПФР), обмін фінансовою інформацією та розроблення спільних механізмів протидії фінансовим злочинам.

У сукупності зазначені документи формують інтегровану міжнародну систему стандартів у сфері запобігання та протидії злочинам, пов'язаним із фінансовими активами. Їх практична реалізація забезпечує узгодженість правових підходів, ефективну взаємодію між державами та підвищення рівня прозорості глобальної фінансової системи.

Нормативно-правова основа міжнародних стандартів у сфері протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами є ключовим в сфері гармонізації національних законодавств та підвищення ефективності боротьби з економічною злочинністю на глобальному рівні [7, с. 134].

Зокрема, міжнародні стандарти, такі як Конвенції ООН, Рекомендації FATF та акти Ради Європи, виконують роль своєрідних «дорожніх карт» для держав, впливаючи на процес гармонізації національних законодавств у сфері протидії злочинам, пов'язаним із фінансовими активами. Їхня регуляторна сила полягає у встановленні єдиних підходів до криміналізації, запобігання та контролю за фінансовими правопорушеннями на глобальному рівні [3].

По-перше, міжнародно-правові норми зобов'язують держави-учасниці криміналізувати певні діяння (зокрема, відмивання коштів, фінансування тероризму, корупційні злочини, хабарництво) та уніфіковано визначати їх правову природу у національних законодавствах. Це сприяє усуненню правових прогалин, які злочинці можуть використовувати, переміщуючи свою діяльність між юрисдикціями різних країн.

По-друге, міжнародні стандарти встановлюють вимоги до запровадження у державах схожих регуляторних механізмів контролю за діяльністю фінансових та нефінансових установ. До таких механізмів належать: проведення належної перевірки клієнтів (Customer Due Diligence), виявлення та моніторинг підозрілих фінансових операцій, а також обов'язкове звітування перед підрозділами фінансової розвідки.

По-третє, міжнародні стандарти виступають інституційним орієнтиром для реформування національного законодавства, особливо для держав, що прагнуть до європейської або глобальної інтеграції. Для України, яка перебуває на шляху до членства в Європейському Союзі, відповідність цим стандартам є не лише формальною вимогою, а й чинником, що стимулює внутрішні законодавчі реформи у сфері фінансової безпеки та протидії економічній злочинності.

Показовим прикладом ефективної міжнародної регламентації є Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) «Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення» (2012 р.). Цей документ є еталонним зразком міжнародного стандарту у сфері боротьби з економічною злочинністю, оскільки створює єдине правове поле для держав, визначаючи вичерпну та послідовну систему заходів, що мають бути імплементовані на національному рівні з метою запобігання відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення [6, с. 8].

Таким чином, міжнародні стандарти сприяють мінімізації явища так званого «правового арбітражу», коли одні й ті самі дії можуть кваліфікуватися як тяжкі кримінальні правопорушення в одній державі, але залишатися менш санкціонованими або навіть легальними в іншій. Це, у свою чергу, підвищує узгодженість глобальної правової системи та зміцнює ефективність міжнародної співпраці у протидії злочинності, пов'язаній із фінансовими активами.

Міжнародні стандарти у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами, відіграють ключову роль у формуванні глобальної системи фінансової безпеки та зміцненні правових механізмів боротьби з економічною злочинністю. Вони забезпечують уніфікацію підходів до криміналізації проти-

правних діянь, створюють спільне правове поле для міжнародного співробітництва та сприяють підвищенню ефективності національних систем фінансового моніторингу.

Для України дотримання міжнародних стандартів має стратегічне значення, оскільки є необхідною умовою для інтеграції у європейський та світовий правовий простір, посилення інституційної спроможності держави у сфері фінансового контролю та протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму й корупції. Імплементація таких стандартів, як Рекомендації FATF, Конвенції ООН та акти Ради Європи, забезпечує гармонізацію національного законодавства з найкращими світовими практиками, сприяє прозорості фінансових операцій, підвищує довіру міжнародних партнерів і донорів.

У контексті післявоєнного відновлення економіки України впровадження міжнародних стандартів виступає не лише правовою, але й економічною необхідністю, оскільки створює передумови для запобігання корупційним ризикам, ефективного використання фінансової допомоги та забезпечення стабільності фінансової системи. Таким чином, міжнародні стандарти стають фундаментом для формування комплексної, стійкої та прозорої системи протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами, що відповідає сучасним викликам глобалізованого світу.

Висновки. Міжнародні стандарти у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами, формують єдину правову основу для боротьби з економічною злочинністю на глобальному рівні. Вони забезпечують уніфікацію підходів до криміналізації відмивання коштів, фінансування тероризму, корупції та інших фінансових правопорушень, створюючи основу для ефективного міжнародного співробітництва та обміну інформацією.

Для України дотримання міжнародних стандартів є стратегічно важливим чинником, оскільки сприяє:

– гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами;

– посиленню інституційної спроможності органів державної влади у сфері фінансового моніторингу;

– підвищенню прозорості та контролю за бюджетними та державними фінансовими ресурсами;

– зміцненню довіри міжнародних партнерів і донорів.

Імплементація таких стандартів, як Рекомендації FATF, Конвенції ООН та акти Ради Європи, дозволяє створити універсальні регуляторні рамки, які мінімізують ризики «правового арбітражу» та забезпечують ефективне реагування на транснаціональні загрози [5].

У контексті післявоєнного відновлення України застосування міжнародних стандартів виступає не лише юридичною, але й економічною необхідністю, оскільки сприяє запобіганню корупційним ризикам, ефективному використанню міжнародної допомоги та стабілізації фінансової системи.

Таким чином, міжнародні стандарти є ключовим інструментом для формування комплексної, прозорої та стійкої системи протидії кримінальним правопорушенням з фінансовими активами, що відповідає сучасним викликам глобалізованого світу та забезпечує інтеграцію України у міжнародний економічний і правовий простір.

Список літератури:

1. Larysa Arkusha, Maksym KORNIIENKO, Anastasiia BERENDIEIEVA. CRIMINAL ACTIVITY IN UKRAINE IN THE LIGHT OF CURRENT CONDITIONS. *Amazonia Investiga*. Vol. 8 Núm. 24: 386–391/ diciembre 2019. p. 386–391. (Web of science 2019)

2. Leheza Y., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards for the application of artificial intelligence in criminal proceedings. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 2022. 13(36), 276–287. DOI: http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.36.18

3. Lutsiuk K., Dolhov A., Svynarenko Y., Shkuta O., Konopelskyi V. International experience of correction and resocialization of prisoners sentenced to imprisonment. Revista Cuestiones Políticas. 2022. Vol. 40 № 75. P. 79–88.

4. Halunko Vira, Shkuta Oleh, Predmestnikov Oleh, Petrenko Nataliia, Holenko Nina. International experience in assessing the effectiveness of law enforcement agencies in crime prevention. Cuestiones Políticas. Vol. 39 № 68 (enero-junio 2021). 2021. P. 343–355. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35419/37520

5. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi. Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies.* Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185–190 (Web of science 2022)

6. Oleh Shkuta, Marat Koval, Oleh Koropatov. State, structure and dynamics of crime in the penitentiary sphere of Ukraine (Стан, структура та динаміка злочинності в пенітенціарній сфері України). *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 10 № 3. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2024). P. 380–384 URL: ttp://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2519

7. Боровик В.А. Щодо переліку міжнародних нормативно-правових документів, що визначають стандарти у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими активами. *Реформування правоохоронних органів в Україні: актуальні питання та перспективи*: Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 5 лютого 2026 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. 136 с. С. 33–35. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-589-4-9

Borovyk A. V., Mandzyk P. I. INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF COMBATING ECONOMIC CRIME

The article analyzes the importance of international standards in combating economic crime, which in the context of globalization of economic processes and their transnational nature becomes particularly severity, necessitating the need for unified approaches, legal consistency between states and effective mechanisms of international cooperation. It is determined that economic crime, including money laundering, terrorism, corruption and trade in illegal goods, actively uses differences and gaps in the legal systems of different states. It is considered that international standards serve as universal legal and regulatory bases for integration into national legal systems, ensuring the formation of a single, agreed front of counteraction to economic crimes at global and national levels.

The study of the impact of a full -scale war, resolved by Russia against Ukraine, on the strengthening and transformation of the nature of economic crime in the country has been completed. In particular, it was noted that fraud has become a dominant type of criminal encroachment, reflecting the adaptation of criminals to military realities and the use of vulnerability of the population under such conditions. It is determined that crimes in the field of official activity and bribery remain a significant problem, creating a serious challenge to trust international partners.It is emphasized that the overall level of economic crime remains much higher than the pre -war, indicating the stability of this threat and the urgent need to constantly strengthen efforts to counter it.

The legal framework of international standards, which consists of acts developed by leading international organizations, is analyzed and forms a comprehensive approach to combating phenomena such as money laundering, terrorism financing, corruption and other economic crimes. It is determined that international standards, such as conventions and recommendations of international groups, operate as «road maps» for states, influencing the harmonization of national legislation, since they oblige countries to criminalize certain actions and to introduce similar regulatory measures for financial and non -financial institutions. It is also established that international standards are a benchmark for reforms, since compliance with them is a prerequisite for countries seeking to integrate into international communities, stimulating domestic legislative changes. It is emphasized that the harmonization of national legislation in accordance with international standards is a prerequisite for strengthening international cooperation and improving the efficiency of combating economic crime at global level.

It is described that increasing the effectiveness of the fight at the global level is achieved by unifying procedures and requirements that simplifies and accelerates the processes of legal assistance in criminal cases, including extradition and exchange of evidence.Emphasized that international standards are an integrating element of global architecture of combating economic crime, unifying national approaches and providing the necessary coordination and interaction between states for effective response to dynamic challenges in this area, and their systematic integration in national law enhances the state legislation. an environment that can effectively resist economic challenges.

Keywords: *international standards, economic crime, counteraction, harmonization of legislation, international cooperation.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 341.018
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/27

Волошин Х. А.
https://orcid.org/0009-0003-1314-760X
Львівський національний університет імені Івана Франка

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ МІСІЙ: КОДИФІКАЦІЯ ТА ПРОГРЕСИВНИЙ РОЗВИТОК

Статтю присвячено одній з найменш досліджених тем у праві зовнішніх зносин, оскільки тривалий час правовий статус спеціальних місій не був врегульований договірними нормами. Встановлено, що в сучасних умовах спеціальні місії посідають важливе місце в реалізації зовнішньополітичного курсу держав, оскільки вони можуть функціонувати як при наявності, так і при відсутності дипломатичних відносин між державами. Акцентовано особливу увагу на питаннях, які спонукали держави до необхідності вивчення та розробки окремої конвенції для врегулювання відносин, що виникали у практиці діяльності спеціальних місій. Доведено, що ця конвенція фактично завершила етап конструювання договірної дипломатії у відносинах двостороннього характеру і визначила необхідні параметри для прийняття в подальшому міжнародно-правового акту про багатосторонню дипломатію.

В статті простежено історичну закономірність розвитку системи Віденської конвенційної дипломатії в усіх її проявах (1961, 1963 і 1969 роки) щодо форм і методів. Важливе місце в дослідженні відведено доктринальним підходам вчених-міжнародників, що зробили вагомий внесок в розробку ключових положень конвенції про спеціальні місії у складі Комісії міжнародного права, а також у спеціальних дослідженнях, присвячених цій темі. Досліджено, що проєкт Конвенції розроблявся упродовж тривалого часу і увібрав в себе найкращі напрацювання практики роботи дипломатичних служб різних держав, хоча при цьому її положення не дали відповіді на всі важливі питання щодо функціонування спеціальних місій.

В статті розмежовано поняття «дипломатії ad hoc», яка може застосовуватися у багатосторонніх відносинах, і «спеціальні дипломатичні місії», яким більш властивий двосторонній характер відносин.

Виявлено, що з прийняттям Конвенції спеціальна місія була виділена в якості одного з інститутів права зовнішніх зносин, який має власний зміст і місце в сучасній дипломатичній практиці держав. Зазначено, що на національному рівні доцільно розробити закон, який би регламентував організаційні та правові питання функціонування спеціальних місій.

Ключові слова: *спеціальні місії, кодифікація, дипломатія ad hoc, дипломатичне право, постійне дипломатичне представництво, прогресивний розвиток.*

Постановка проблеми. В історії дипломатії спеціальні місії вважаються найдавнішою формою реалізації державами зовнішньої політики, яка триває не одне тисячоліття. До середини XX століття їх діяльність здійснювалась згідно норм звичаєвого права, що формувалися у вигляді усталеної практики і були визнані з боку держав як обов'язкові правила. Ці норми містили в собі елементи релігійних настанов, історичної спадщини, давніх традицій тощо.

З часом такий стан призводив до виникнення певних труднощів і відхилень від існуючих протокольних правил, неоднакового ставлення до обсягу привілеїв та імунітетів серед персоналу цих місій. Все це в кінцевому підсумку вимагало від держав потребу у врегулюванні відповідними правовими нормами статусу спеціальних місій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання кодифікації та прогресивного розвитку інституту спеціальних місій зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні автори, які у своїх публікаціях аналізували історію цього питання та вказували на шляхи його вирішення. Серед таких авторів слід виділити наукові праці Сандровського К.К., Репецького В.М., Кузьми В.Ю., Петрася М., Піндіча Д., Бартоша М. та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – охарактеризувати основні етапи кодифікації та про-

© Волошин Х. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

гресивного розвитку одного з інститутів права зовнішніх зносин, який стосується спеціальних дипломатичних місій. Для досягнення цієї мети в роботі зроблена спроба з'ясувати фактори, які вплинули на необхідність кодифікації цього інституту; проаналізувати процес трансформації звичаєвих норм у договірні щодо спеціальних місій; виявити ті правові норми, які з'явились в процесі проведеної кодифікації.

Виклад основного матеріалу. Направлення та прийняття спеціальних дипломатичних місій, як під час, так і після Другої світової війни, стали дуже поширеним явищем. Однак при цьому незабаром виявилось, що далеко не всі положення міжнародного звичаєвого права можуть бути застосовані у практиці таких місій.

З цього приводу науковці зазначали, що саме в цей період держави почали частіше вдаватися до дипломатії *ad hoc*, що з одного боку, спростило та інтенсифікувало міжнародні відносини, а з іншого – створило цілу низку нових проблем, які саме через швидкість і обсяг, з якими це явище увійшло в міжнародне життя, не знайшли належного вирішення ні в практичній, ні в юридичній, ні в доктринальній сфері.

Варто нагадати, що перші проєкти кодифікації звичаєвих норм дипломатичного права мали приватний характер, тобто були роботами окремих вчених-міжнародників або їх об'єднань. До індивідуальних праць можна віднести збірники дипломатичного права за редакцією Гарраті М., Лоді Д. та Бертаккіно Дж. ще у другій пол. XV ст. Вже у XIX та першій пол. XX ст. з'явилися проекти Блюнчлі Й. К. (1868 р.), Фіоре П. (1890 р.), Песоа Е. (1911 р.), а також Штруппа К. та лорда Філлімора (1926 р.). Окремі автори в своїх наукових працях, які стосувалися діяльності спеціальних місій, розглядали їх неорганічним чином та демонстрували нечітке бачення масштабів та складності цього питання [1, с. 2–3].

Що стосується кодифікацій міжурядового рівня, тут необхідно виділити Регламент Віденського конгресу 1815 р., а також Додаток XVII до актів Конгресу, в якому згадувалось про спеціальні місії в ст. 3, яка встановлює, що: «дипломатичні посланці в надзвичайних місіях не мають права на будь-яку перевагу в ранзі» [2]. Доповнені Аахенським протоколом від 21 листопада 1818 р. ці угоди, однак, стосувалися здебільшого регулювання старшинства між дипломатичними агентами, однак не приділяли належної уваги дипломатії *ad hoc.*

Зростання інтенсивності міжнародних відносин між двома світовими війнами спричинило новий поштовх окремим спробам кодифікації дипломатичного права. Це призвело до укладення латиноамериканськими республіками в 1928 р. Гаванської конвенції про дипломатичних агентів, в якій проводиться чітке розмежування між послами, відрядженими зі звичайними місіями, та послами, відрядженими з надзвичайними місіями. Ст. 2 і 3 зазначають: «дипломатичні посланці класифікуються як звичайні або надзвичайні. Ті, хто постійно представляє уряд однієї держави перед урядом іншої, є звичайними. Ті, кому доручено спеціальну місію, або ті, хто акредитований для представлення уряду на міжнародних конференціях і конгресах або в інших міжнародних органах, є надзвичайними». За винятком питань переваги та етикету, дипломатичні представники, незалежно від їх категорії, мають однакові права, прерогативи та імунітети [3].

В період функціонування Ліги Націй, Комітет експертів з прогресивної кодифікації міжнародного права ще в 1925 р. розглядав питання про необхідність розробки загальної конвенції про дипломатичні зносини, а також підготував проєкт про «дипломатичні імунітети та привілеї». У наступному році Комітет експертів надіслав державам-членам анкету щодо перегляду класифікації дипломатичних агентів. Однак, виявивши протилежну думку великої кількості держав (зокрема, Франції, Німеччини, Великобританії, Іспанії та США), Асамблея Ліги Націй, 27 вересня 1927 р. прийняла рішення не скликати кодифікаційну конференцію з питання дипломатичних імунітетів та привілеїв [4, с. 46].

З цим твердженням погоджується Денза Е., яка зазначає, що жодна з попередніх спроб багатосторонньої кодифікації – положення Віденського конгресу 1815 р., резолюції Інституту міжнародного права 1895 р. і 1929 р., Гарвардський проєкт Конвенції про дипломатичні привілеї та імунітети 1932 р. – не охоплювала сферу дипломатичних зносин настільки ретельно [5, с. 2–3].

Історія розгляду органами ООН теми спеціальних місій тісно пов'язана з історією дипломатичних відносин загалом. Відповідно різні напрацювання, які були проведені до Другої світової війни спонукали Комісію міжнародного права (далі – КМП) під час своєї першої сесії в 1949 р. включити питання про дипломатичні та консульські відносини й імунітети до 14 тем, які мають бути кодифіковані в першу чергу. КМП розпочала роботу над цією проблемою в 1954 р., після того як ГА ООН у 1952 р. (резолюція 685/VII) закликала її якнайшвидше приступити до кодифікації

питання «дипломатичних відносин та імунітетів» [6, с. 8].

Лише на початку 1960-х р. міжнародне співтовариство нарешті усвідомило зростаюче значення спеціальних місій та необхідність кодифікації цього напрямку дипломатії. Проф. Бартош М. підтримав дану позицію, що КМП, ГА ООН і, насамперед, Конференція ООН з кодифікації дипломатичного права, яка відбулася у Відні в 1961 р., підтримали позицію, що з огляду на майбутній розвиток відносин між державами в сучасному міжнародному суспільстві необхідно провести кодифікацію норм, що стосуються спеціальних місій [7, с. 46].

Основною метою кодифікаційної роботи було надання визначеності звичаєвим нормам та врегулювання питань, які через свою новизну або недостатню закріпленість у практиці держав не дозволяли виявити існування звичаєвих норм на момент кодифікації.

Ця ситуація вимагала від членів Комісії міжнародного права пояснити та обґрунтувати свою принципову позицію щодо проблеми кодифікації правил про спеціальні місії, при розробці яких в міру можливості були би використані вже існуючі норми права. Цей процес був направлений на дослідження питань, пов'язаних з поточними потребами, і не мав іншого вибору, як відійти від існуючих правил і створити нові з урахуванням сучасних міжнародних відносин. Іншими словами, КМП мала зіткнутися з проблемою повного створення нової системи норм [7, с. 47].

Спеціальний доповідач на XII сесії КМП запропонував у 1960 р. застосувати «метод аналогії» і встановити подібності та відмінності між *ad hoc* та постійною місією. Але виявилося, що такий метод є дещо оманливим, оскільки спеціальні місії відрізняються від звичайних, і це вимагало своїх «спеціальних» правил. Тому не було можливості застосувати цей метод, за яким при формулюванні переважної більшості правил щодо спеціальних місій слід було б застосовувати правові рішення, до яких КМП дійшла при формуванні правил про постійні дипломатичні місії. Основна ідея полягала в тому, щоб правила про спеціальні місії були лише доповненням до Конвенції про дипломатичні зносини [8, с. 16].

Коментуючи цю доповідь, Доннарумма М. Р. відзначила, що це перший проєкт кодифікації на цю тему і він надзвичайно стисло відображав неадекватну та часто суперечливу нормативну реальність [1, с. 35]. Аналогічної думки дотримувалися відомі юристи-міжнародники Бартош М. та Фердросс А., акцентуючи увагу на тому, що доповідач не зміг орієнтуватися на вже існуючі надійні правові норми, через що його роботу назвали «піонерською» [7, с. 47].

Але в той же час, на основі доповіді [9, с. 108–117] КМП підготувала проєкт трьох статей, який став результатом «попереднього вивчення» питання і розробила рекомендації щодо правил, що стосуються спеціальних місій. Генеральна Асамблея ООН схвалила ці статті, підкресливши, що вони є результатом лише попереднього дослідження і що час, який був у розпорядженні Комісії, не дозволив їй провести ґрунтовне дослідження цього питання [10, с. 88–89].

Ще на Віденській конференції 1961 р. стало очевидно, що робота КМП над кодифікацією норм про спеціальні місії не була достатньо результативною. В ній бракувало одностайності щодо форми, в якій кодифікація повинна бути введена в дію. З цього приводу Бартош М. підтвердив, що коли цей процес розпочався, стало очевидно, що існуючих норм недостатньо, і до того ж, в більшості випадків вони не відповідають потребам сучасного міжнародного співтовариства, що вимагає розробки нових правил щодо умов та функціонування спеціальних місій. Коли КМП приступила до кодифікації норм щодо спеціальних місій, ця проблема проявилася в усій своїй гостроті [7, с. 46].

На першому та початковому етапі кодифікаційної роботи (1957–1962 рр.) КМП не приділяла достатньої уваги ані способам, ані процедурі розробки загальних правил про спеціальні місії, оскільки через теоретично невирішені питання відбулося надмірне їх спрощення.

У своєму першому підготовленому звіті Бартош М. відзначив, що його потрібно розглядати як попередній, а не остаточний, оскільки питання спеціальних місій не має чітко визначених рішень, як в літературі, так і на практиці, оскільки не існує загальновизнаних прецедентів щодо низки проблем, що охоплюються цією темою, а практика держав є дуже різноманітною і відрізняється між собою. Мета цього звіту полягала в тому, щоб підняти низку проблем, винести їх на розгляд КМП з метою отримання від неї пропозицій та вказівок для підготовки остаточного проєкту, оскільки «піднята справа є новим питанням, що стосується встановлення правил, і, фактично, новим явищем у міжнародних відносинах» [11, с. 69].

Щодо змісту його доповіді, поставало питання про те, чи слід розглядати поняття дипломатії *ad hoc* повністю за аналогією з поняттям постійної

дипломатії. Хтозна, чи можливо було виходити з того, що резидентна дипломатія є звичайною, а дипломатія *ad hoc* є винятковою, оскільки історія засвідчує, що аж до Вестфальських договорів і навіть до Віденського конгресу резидентна дипломатія була лише винятком. Існуючі правила не могли автоматично застосовуватися до дипломатії *ad hoc*. На думку голови Комісії необхідно було розробити такий набір спеціальних правил, який дозволяє краще зберегти історичну спадковість з раніше існуючими правилами, що стосуються спеціальних місій, або розробити нові правила, що поєднують кодифікацію в строгому сенсі з прогресивним розвитком [12, с. 2–3].

На XXIII і XXIV сесіях ГА ООН Шостий комітет розглянув пункт «Проєкт конвенції про спеціальні місії» на основі проєкту, прийнятого КМП. Вирішивши на цьому етапі залишити осторонь ст. 1 (про використання термінів), Шостий комітет розглянув і прийняв 29 із 50 статей у два етапи. На першому етапі він розглянув ст. 2–29 та ст. 31 і передав їх усі до Редакційного комітету в оригінальному або зміненому вигляді. На другому етапі він розглянув тексти, рекомендовані Редакційним комітетом, і прийняв їх, як правило, без змін. ГА ООН своєю Резолюцією 2419(XXIII) від 18 грудня 1968 р. включила розгляд проєкту конвенції до порядку денного своєї чергової сесії [13, с. 88].

Загалом, на нашу думку, можна виділити, що другий етап кодифікаційного процесу (1963–1968 р.) інституту спеціальних місій доцільно вважати період роботи проф. Бартоша М. як спеціального доповідача і його представлених чотирьох доповідей. Його теоретичні напрацювання знайшли своє відображення у тексті проєкту Конвенції.

Третій етап роботи щодо кодифікації та прогресивного розвитку інституту спеціальних місій в рамках ООН (1969 р.) стосується прийняття Конвенції про спеціальні місії (далі – КСМ) та інших документів, пов'язаних з нею.

На останньому етапі прийняття КСМ, деякі держави, такі як Франція та Велика Британія, домагалися зміни проєкту, щоб майбутня Конвенція стосувалася лише вузького кола питань спеціальних місій, які держави використовують у двосторонніх відносинах, а також щоб особливий режим для спеціальних місії був би прирівняний до того, яким користується консульський персонал і консульства в цілому. Вимоги щодо прирівнювання пільг висували переважно члени Ради Європи (РЄ), які сформували єдину позицію. Від їхнього імені на засіданні ГА ООН активно виступали, передусім, Франція та Велика Британія.

Як відзначає Доннарума М. Р., в процесі своєї роботи КМП випустила з уваги справжній обсяг і межі з тією лише різницею, що цей проєкт лише посилався на правила про дипломатичні привілеї та імунітети; з іншого боку, остаточний проєкт КМП і Конвенція містять конкретні положення, навіть якщо вони майже повністю змодельовані на основі статей Віденської конвенції про дипломатичні зносини (далі – ВКДЗ) [14, с. 46].

Проєкт статей про спеціальні місії належить до сім'ї Віденських конвенцій про дипломатичні і консульських зносини. Як зазначила КМП в Резолюції, ухваленій на своєму 940-му засіданні, проект завершив «роботу з кодифікації, яка вже була проведена щодо дипломатичних і консульських зносин». Очевидно, що існувала подібність між діяльністю та цілями спеціальної місії та постійного представництва, а тому ВКДЗ стала важливою частиною основи для роботи над проєктом Конвенції про спеціальні місії. Однак, як зазначила КМП, спеціальні місії, як за своїми функціями, так і за своєю природою, є інститутом, відмінним від постійних місій.

Як наслідок, КСМ, яка була сформована на основі проекту, розробленого КМП, кодифікувала і «прогресивно розвинула» звичаєве право дипломатії: уточнила і посилила його, пристосувала його зміст до сучасних умов і перезапустила його у більш вражаючій формі багатосторонньої конвенції [15, с. 110]. Об'єктом і метою КСМ стала кодифікація всіх основних питань, пов'язаних з обміном спеціальними місіями. Її преамбула визначає мотиви та обставини, які призвели до кодифікації норм про спеціальні місії.

Якщо розглядати весь кодифікаційний процес, то спочатку перед КМП стояло два попередніх питання. Перше полягало в тому, чи має дипломатія *ad hoc* якусь основу, окрім міжнародного права і чи існують нормативні правила позитивного міжнародного публічного права, що стосуються спеціальних місій і КМП вагалася між трьома різними підходами. По-перше, обмежене застосування до спеціальних місій правил, що стосуються постійних місій, запропоноване Сандстромом А. Е. На його думку, такий підхід був нереалістичним, оскільки між звичайними місіями та спеціальними місіями було занадто багато відмінностей. По-друге, теорія інтеграції, яку відстоював Аречага Х., згідно з якою всі положення дипломатичного права, що стосуються постійних місій, застосовуються також до спеціальних місій,

хоча необхідні додаткові положення, щоб врахувати особливий характер цих місій. Хоча він не повністю погодився з цією теорією, він вважав її більш привабливою, ніж першу. Третій підхід належав Фіцморісу Д., який наполягав на тому, що правила, що стосуються постійної дипломатії, наскільки вони застосовуються до конкретних випадків, повинні застосовуватися, mutatis mutandis, до дипломатії *ad hoc* [12, с. 3]. По-суті, відповідь на перше питання була надана Бартошем М., який на основі широкого аналізу практики держав зробив висновок про відсутність спадковості між старою і новою спеціальною дипломатією. Оскільки пізніше вона була покликана виконувати функції, раніше невідомі, існуюче міжнародне право не могло адекватно їх регулювати. Тому перед КМП постало завдання розробити новий міжнародний документ, повністю присвячений спеціальним місіям [6, с. 56].

Друге питання стосувалося чіткого змісту концепції про спеціальну дипломатію. Відповідь про визначення рамок і розуміння концепцій ad hoc дипломатії – було важче знайти через надзвичайну різноманітність тимчасових місій. На пропозицію проф. Бартоша М., з одного боку спочатку КМП знайшла відмінності *diferentia specifica* між тимчасовими місіями, а з іншого – розмежувала численні спеціалізовані та постійні місії, які відрізняються від дипломатичних місій. На наступному етапі КМП прийняла «тимчасовість тривалості» як істотну ознаку *ad hoc* місії, незалежно від того, чи її функції мають первинне політичне значення, чи чисто технічний характер. Відповідно КМП прийняла обмежену тривалість місії як її визначено у четвертій доповіді проф. Бартоша М. [8, с. 18].

Якщо проаналізувати кодифікацію КМП, можна підкреслити, що на XXI-й сесії 1967 р., то КМП прийняла думку, що майбутня Конвенція, повинна обмежуватися терміном «спеціальна місія», який держави використовують у своїх двосторонніх відносинах одна з одною. Пізніше таку ж позицію було прийнято КСМ. Однак ці питання були предметом різних обговорень та різних інтерпретацій окремими представниками різних держав. З цієї причини було погоджено, що деякі види спеціальних місій слід додатково включити до положень Конвенції.

Спеціальна (тимчасова) дипломатія – це загальний термін, який використовується сучасними міжнародними структурами для оголошення конкретного та специфічного завдання. Порівняно з регулярними (класичними, традиційними та постійними) місіями, які держави використовують у сучасних міжнародних відносинах, дипломатія *ad hoc,* оскільки вона є тимчасовою, встановлюється на певний період часу. «Дипломатія *ad hoc»* є ширшим терміном порівняно з терміном «спеціальна місія». Отже, спеціальна місія – це форма дипломатії *ad hoc,* яка інституціоналізована в практиці держав у їхніх взаємних відносинах [16, с. 40].

Поняття дипломатії *ad hoc* охоплює також такі різні ситуації, як саміти, посли-посланці, виконавчі агенти, шаттл-дипломатія, спостерігачі та делегати на міжнародних конференціях або конгресах (наприклад, конференція з гуманітарного права, НБСЄ, роззброєння), офіційні візити глав держав, глав урядів, міністрів закордонних справ або інших членів уряду та їх супровід, протокольні та церемоніальні місії, посланці, спеціальні посланці де-факто урядів, воюючих сторін або повстанців, делегації або комісії з конкретними завданнями політичного або технічного характеру, члени міжнародних трибуналів тощо.

У зв'язку з цим необхідно врахувати й існуючу точку зору, що термін «спеціальна місія» використовується замість «місія *ad hoc*» не тому, що він забезпечує більшу точність, а тому, що він був більш присутній у сучасному вжитку в літературі, на практиці держав та найбільш правильно позначав дану форму дипломатичних зносин.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що вперше в літературі міжнародного права термін «спеціальна місія» був використаний у правових документах, прийнятих установами ООН. Однак повна відмова від терміну «ad hoc дипломатія» та прийняття терміну «спеціальна місія» відбулася лише у 1964 р. за пропозицією Аго Р., який вважав, що таке визначення та зміна термінів також будуть вигідними для представників держав, які виступатимуть у якості дипломатів [17, с. 115]. Це твердження було не лише історичним аргументом, але й суттєвим доповненням до існуючої доктрини міжнародного права. Таким чином, спеціальна місія була виділена як сучасний інститут, який має нову роль, зміст і місце в сучасній практиці держав, відмінні від її попередньої ролі. На переконання автора, доцільно розробити закон, який би детально регламентував процедуру утворення спеціальних місій, функціональні обов'язки глави та членів спеціальної місії та інші організаційно-правові питання.

Не зважаючи на те, що було прийнято термін «спеціальні місії», термін *«ad hoc* дипломатія» використовувався протягом тривалішого періоду

часу, особливо представниками урядів. Основна характеристика спеціальної місії проявляється в тому, що вона є особливою категорією спеціальної дипломатії *ad hoc*, яка використовується лише між державами, як рівноправними суб'єктами міжнародного права, і цей вид правовідносин надає особливого виміру цій місії як інституту [18, с. 70].

З огляду на вищевикладене, можемо підсумувати, що вся практична робота з питань кодифікації і прогресивного розвитку інституту спеціальних місій в рамках органів та установ ООН (КМП, Шостий комітет, ГА ООН) – тривала з 1957 до 1969 р., від перших ідей про створення правової основи і до самого прийняття КСМ та Факультативного протоколу про обов'язкове врегулювання спорів. Низка аспектів отримали своє правове підґрунтя, але разом з тим, окремі питання на практиці потребують подальшого правового регулювання та відповідної систематизації. При цьому на сучасному етапі окремі напрацювання на регіональному рівні в рамках РЄ, а саме діяльність CAHDI (Committee of Legal Advisers on Public International Law), заслуговують на окрему увагу та будуть проаналізовані в майбутньому.

Список літератури:

1. Donnarumma M. R. La diplomazia «ad hoc», Napoli, 1968. 162 p.
2. General Treaty, signed in Congress, at Vienna, June 9, 1815, with the acts thereunto annexed. URL. https://sas-space.sas.ac.uk/7604/392/A00047.pdf (last accessed: 12.02.2026).
3. Havana Convention on Diplomatic Officers, 1928. URL: https://grberridge.diplomacy.edu/resources/havana-conventions/ (last accessed: 12.02.2026).
4. Gialdino Carlo Curti. Lineamenti di diritto diplomatico e consolare. Presso la G. Giappichelli editore – Torino, 2015. 571 p.
5. Denza E. Diplomatic Law. Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. Oxford. Oxford University Press. 4th ed., 2016. 453 p.
6. Dembinski L. The Modern Law of Diplomacy: External Missions of States and International Organizations. Martinus Nijhoff Publishers, 1988. 282 p.
7. Bartoš M. L'influence d'Alfred Verdroß sur l'élaboration de la Convention sur les missions speciales. Internationale Festschrift für Alfred Verdross: zum 80. Geburtstag. 1971. Z. 45–54.
8. Simoniti I. Specijalne misije. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, 1995. 72 p.
9. Report by A. E. F. Sandström, Special Rapporteur. *Ad hoc* Diplomacy. Document A/CN.4/129. *Yearbook of the International Law Commission. 1960*, Vol. II. P. 108–117. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1960_v2.pdf (last accessed: 17.01.2026).
10. Document A/CONF.20/10/Add.l. Resolution on Special Missions adopted by the Conference. Extract from Vol. II of the Official Records of the United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities (Annexes, Final Act, Vienna Convention on Diplomatic Relations, Optional Protocols and Resolutions). Vienna, Austria 2 March – 14 April 1961. P. 89–90 URL: https://legal.un.org/diplconf_records/1961_dipl_intercourse/docs/english/vol_2/a_conf20_10_add1.pdf (24.01.2026).
11. Report on Special Missions by Mr. Milan Bartoš, Special Rapporteur. A/CN.4/166. Special missions. *Yearbook of the International Law Commission 1964*. Vol. II, Chapter III. P. 69–89. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_166.pdf (last accessed: 20.01.2026).
12. A/CN.4/SERA/1964.YEARBOOK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION.1964Summary records of the sixteenth session. 11 May-24 July 1964. . Vol I. 412 p. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1964_v1.pdf (last accessed: 15.01.2026).
13. Resolution 2419 (XXIII) of 18 December 1968. Draft Convention on Special Missions. P. 88. URL: https://digitallibrary.un.org/record/202793/files/A_RES_2419%28XXIII%29-EN.pdf?ln=fr (last accessed: 24.01.2026).
14. Donnarumma M. R. La Convention sur les missions spéciales (8 décembre 1969). *Revue belge de droit international*. 1972. № 8. P. 34–79.
15. Berridge G. R. Diplomacy. Theory and Practice. 4th edition. Palgrave Macmillan: London, 2010. 282 p.
16. Pindić D. Specijalne misije u savremenom medjunarodnom pravu. Institut za medjunarodnu politiku i privredu. Beograd, 1985. 376 s.
17. Second Report on Special Missions by Mr. Milan Bartoš, Special Rapporteur. A/CN.4/179. *Yearbook of the International Law Commission.* 1965. Vol. II. P. 110–144. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_179.pdf (last accessed: 08.02.2026).
18. Ќорбајрам А. Специјаните (Ad hoc) мисии во мегународното право. Master Thesis. Скопје, Јуни, 2014. 77 p. URL:https://www.scribd.com/document/419607306/Azam-Korbayram-2014-Master-Thesis-pdf?language_settings_changed=English (last accessed: 10.02.2026).

Voloshyn K. A. THE LAW OF SPECIAL MISSIONS: CODIFICATION AND PROGRESSIVE DEVELOPMENT

The article is devoted to one of the least explored topics in the law of external relations, as for a long time, the legal status of special missions was not regulated by treaty norms. It has been established that in modern conditions, special missions occupy an important place in the implementation of the foreign policy of states, as they can function both in the presence and in the absence of diplomatic relations between states. Particular attention is focused on the issues that prompted states to the necessity of studying and developing a separate convention to regulate the relations arising in the practice of special missions. It is proved that this convention effectively completed the stage of constructing treaty diplomacy in bilateral relations and defined the necessary parameters for the subsequent adoption of an international legal act on multilateral diplomacy.

The article traces the historical pattern of the development of the Vienna Convention diplomacy system in all its manifestations (1961, 1963, and 1969) regarding forms and methods. An important place in the study is given to the doctrinal approaches of international law scholars who made a significant contribution to the development of the key provisions of the Convention on Special Missions within the International Law Commission, as well as in special studies dedicated to this topic. It is researched that the draft Convention was developed over a long period and incorporated the best practices of the diplomatic services of various states, although its provisions did not provide answers to all important questions regarding the functioning of special missions.

The article distinguishes between the concepts of "ad hoc diplomacy", which can be applied in multilateral relations, and "special diplomatic missions", which are more characterized by a bilateral nature of relations.

It is revealed that with the adoption of the Convention, the special mission was identified as one of the institutions of the law of external relations, which has its own substance and place in the modern diplomatic practice of states. It is noted that at the national level, it is advisable to develop a law that would regulate the organizational and legal issues of the functioning of special missions.

Keywords: *special missions, codification, ad hoc diplomacy, diplomatic law, permanent diplomatic mission, progressive development.*

Дата першого надходження статті до видання: 21.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 341.1/8
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/28

Григоров О. М.
https://orcid.org/0000-0003-4292-8803
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛЬОТІВ У МІЖНАРОДНОМУ (ВІДКРИТОМУ) ПОВІТРЯНОМУ ПРОСТОРІ

На початку XX ст. передові технології в авіаційній сфері та бурхливий розвиток авіаційної техніки після завершення Першої світової війни поставили питання про необхідність правової регламентації повітряних польотів як в суверенному, так і в міжнародному (відкритому) повітряному просторі. Насамперед, це стосувалось міжнародно-правових стандартів польотів в міжнародному (відкритому) повітряному просторі, Вперше вони були закріплені в положеннях Чиказької конвенції 1944 р. про міжнародну цивільну авіацію та Женевської конвенції 1958 р. про відкрите море. Ст. 12 Чиказької конвенції 1944 р. визначала міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць конвенції щодо дотримання правил польотів цивільних літаків над відкритим морем, закріплених у чинних регламентах згідно конвенції і відповідальність держав за їх порушення. Надалі п. 4 ст. 2 Женевської конвенції 1958 р. про відкрите море, який регламентував свободу відкритого моря, урегулював свободу літати над відкритим морем. Універсальні міжнародно-правові визначення правового статусу і режиму використання повітряного простору, розташованого над відкритим морем, для польотів в тому числі цивільної авіації були кодифіковані в Конвенції ООН 1982 р. з морського права.

Принцип свободи польотів повітряних суден, як цивільних, так і державних, регламентований п. b ст. 87 Конвенції ООН 1982 р. з морського права, покладено в основу сучасної аеронавігації в міжнародному (відкритому) повітряному просторі. Водночас свобода польотів у повітряному просторі, розташованому над відкритим морем, не є абсолютною і розглядається з урахуванням норм міжнародного повітряного і міжнародного морського права. Тобто, використання цього простору, який розглядається як територія з міжнародним режимом, здійснюється на основі правил, закріплених, насамперед, в Додатках 1 та 11 до Чиказької конвенції 1944 р. та положеннях Конвенції ООН 1982 р. з морського права. Активізація міжнародних трансконтинентальних польотів в міжнародному (відкритому) повітряному просторі потребує всебічних досліджень теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних із забезпеченням ефективності і безпеки міжнародного повітряного транспорту.

Ключові слова: *міжнародний (відкритий) повітряний простір, свобода польотів, цивільні повітряні судна, райони повітряної інформації, обслуговування повітряного руху.*

Постановка проблеми. Ефективне використання найбільш сучасного і технологічного (на сьогодні) виду транспорту – повітряного транспорту – неможливе без належного правового забезпечення його функціонування. Як відомо, 2/3 поверхні нашої планети вкриті водами Світового океану, а отже міжнародні повітряні сполучення здійснюються не лише в суверенному повітряному просторі, розташованому над територією держав світу, але й у повітряному просторі над відкритим морем. Тому необхідність чіткого дотримання існуючих міжнародно-правових засад щодо організації повітряного руху в міжнародному (відкритому) повітряному просторі, їх доповнення і оновлення є глобальною метою міжнародного співтовариства у сфері авіації.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні питання міжнародно-правового регулювання польотів повітряних суден в міжнародному (відкритому) повітряному просторі розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних фахівців, як В. Буткевич, М. Раскалей, В. Рижий, С. Хом'яченко, Є Єряшов, Я. Добідовська, M. Milde, N. Grief, R. Abeyratne, F. Schubert, S. Jaffe та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих міжнародно-правових режимів використання міжнародного (відкритого) повітряного

© Григоров О. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

простору, в тому числі особливостей польотів повітряних суден в повітряному просторі, в зоні архіпелажних вод, міжнародних проток і каналів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний (відкритий) повітряний простір – це повітряний простір, який розташований над відкритим морем, міжнародними протоками, архіпелажними водами та Антарктикою [8, с. 2]. Згідно з нормами сучасного міжнародного права, основним із основних принципів його використання є свобода для польотів повітряних суден усіх держав [3]. Цей принцип виник спочатку як міжнародно-правовий звичай, а наразі закріплений в універсальних міжнародних договорах – Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р., Женевській конвенції про відкрите море 1958 р., Конвенції ООН з морського права 1982 р.

Зазначений принцип передбачає право будь-якої держави здійснювати вільні та безперешкодні польоти повітряних суден, чому не повинні чинитися жодні перешкоди. За загальним правилом, здійснення польотів у міжнародному повітряному просторі може відбуватися як по встановлених повітряних трасах, так і поза ними [2, с. 131].

Водночас свобода польотів не є абсолютною й реалізується державами з урахуванням основних принципів міжнародного повітряного права та інтересів інших держав при реалізації ними свободи польотів у відкритому повітряному просторі. Держави на засадах рівності мають право: здійснювати юрисдикцію щодо повітряних суден, які мають національність держави реєстрації; забезпечувати безпеку польотів військових і цивільних літальних апаратів у повітряному просторі, розташованому над винятковою економічною зоною держави і районами відкритого моря, відповідальність щодо обслуговування яких покладена на відповідну державу; застосовувати для обслуговування польотів аеронавігаційні та радіотехнічні засоби; проводити наукові дослідження; здійснювати спостереження за обстановкою на морі для сприяння діяльності науково-дослідних, промислових, торгових та інших суден [4, с. 129–131].

На польоти над відкритим (міжнародним) повітряним простором поширюються загальні принципи щодо правил польотів, передбачені ст. 12 Чиказької конвенції 1944 р. Ними передбачено, що, по-перше, кожна договірна держава зобов'язується вживати заходів для забезпечення того, щоб повітряне судно, яке має її національний знак, де б воно не знаходилося, дотримувалося чинних у даному місці правил і регламенту стосовно польотів і маневрування повітряних суден. По-друге, кожна договірна держава зобов'язується підтримувати максимально можливу однаковість своїх власних правил у цій галузі та правил, які встановлюються час від часу на підставі Чиказької конвенції. По-третє, у міжнародному повітряному просторі чинними є правила, встановлені згідно з Чиказькою конвенцією [7, с. 17], а держави не мають права перешкоджати одна одній користуватися свободою польотів у міжнародному повітряному просторі та зобов'язані дотримуватись правил польотів, встановлених Міжнародною організацією цивільної авіації ІКАО в Додатку 2 до Чиказької конвенції.

За своєю юридичною природою повітряний простір над відкритим морем суттєво не відрізняється від відкритого моря, що вказує на єдність правового статусу відкритого моря і розташованого над ним повітряного простору. Тому такий повітряний простір є настільки ж відкритим і вільним, як і саме це море. Відтак усі держави, незалежно від того, є вони прибережними чи ні, мають право вільно, тобто без дозволу будь-кого, виконувати польоти над відкритим морем, водночас не набуваючи щодо цього повітряного простору суверенних прав. Статус відкритого моря дозволяє вільно здійснювати не тільки польоти повітряних суден, але й інші види діяльності: проведення наукових досліджень, вивчення метеорологічної обстановки й стану навколишнього середовища, запуск і повернення космічних об'єктів тощо.

При користуванні свободами, що діють над відкритим морем, прибережні держави зобов'язані дотримуватися правил польотів, рекомендованих ІКАО: запобігати забрудненню повітряного простору; запобігати інцидентам у повітряному просторі; сприяти організації пошуку і рятування повітряних суден, які зазнали лиха; не допускати польотів своїх повітряних суден без розпізнавальних знаків.

У зв'язку з тим, що відповідальність за обслуговування повітряного руху (*далі* – ОПР) над міжнародним повітряним простором покладена на держави, встановлено райони польотної інформації (*далі* – РПІ) – ділянки повітряного простору, за оперативний контроль над якими відповідає та чи інша держава згідно з правилами ІКАО. У Додатку 2 до Чиказької конвенції РПІ визначено як «повітряний простір певних розмірів, в межах якого забезпечується польотно-інформаційне обслуговування та аварійне сповіщення» [11, с. 17].

ОПР у міжнародному (відкритому) повітряному просторі здійснюється згідно з Додатком 11

до Чиказької конвенції. Договірна держава, відповідальна за ОПР, може застосовувати положення Додатка 11 таким же чином, як і щодо повітряного простору, який знаходиться під її юрисдикцією [5, с. 11, 35]. Відповідно, держави, які повідомили про відмінності між своїми внутрішніми правилами ОПР та Стандартами і рекомендованими практиками (САРП) ІКАО, можуть, згідно з положеннями ст.ст. 37-38 Чиказької конвенції, поширювати внутрішні правила на повітряний простір над районами відкритого моря, на які поширюється їхня відповідальність за ОПР.

РПІ встановлюються на підставі регіональних аеронавігаційних угод, які схвалює Рада ІКАО. Відповідно до цих угод прибережні держави здійснюють в РПІ відповідний контроль і надають необхідну екіпажам повітряних суден польотну інформацію згідно з нормами Додатка 11 до Чиказької конвенції. РПІ поділяють на чотири основні категорії:

1) консультативний повітряний простір (повітряні судна забезпечуються органами ОПР прибережної держави польотною інформацією й обслуговуються диспетчерської службою з метою оптимального розосередження повітряних суден у даному районі);

2) контрольований повітряний простір (район над відкритим морем, де органи ОПР прибережної держави контролюють рух повітряних суден за встановленими маршрутами з метою запобігання зіткнень між ними);

3) небезпечні зони для польотів (повітряний простір над відкритим морем, у межах якого в певні періоди може виникати небезпека для польотів повітряних суден у зв'язку з діяльністю держав військового характеру – випробування ракет, навчальні стрільби тощо); при цьому не існує жодних обмежень для пілотів щодо польотів у небезпечній зоні, а призначення таких секторів повітряного простору полягає виключно в тому, щоб підвищити обізнаність екіпажів про існування конкретних ризиків. Рішення про вхід у небезпечну зону ухвалює сам пілот [12, с. 108];

4) зони обмеженого режиму польотів, які встановлюються державою на чітко визначений нетривалий час при інформуванні інших держав, переважно для випробування міжконтинентальних ракет [11, с. 56].

РПІ держави, що має вихід до моря, складається з повітряного простору над її сухопутною і морською територією та ділянок міжнародного повітряного простору, щодо яких ця держава взяла відповідальність з ОПР. РПІ великих держав може бути поділено на низку регіональних РПІ. ІКАО надає сприяння в процесі узгодження кордонів РПІ всіх регіонів. При цьому держави прагнуть встановити межі РПІ відповідно до меж виняткових економічних зон або континентальних шельфів, оскільки в такому випадку не виникає юрисдикційних суперечностей.

Прибережні держави у встановлених для них РПІ визначають структуру повітряного простору та здійснюють ОПР, тобто виділяють необхідні обсяги повітряного простору для безпечного здійснення різної діяльності, включаючи перевезення пасажирів і вантажів, діяльність військового характеру, проведення пошуково-рятувальних робіт, будівництва установок і споруд, розвідки живих і неживих ресурсів, морських наукових досліджень тощо.

Використання цивільною авіацією повітряного простору в зоні міжнародних проток регулюють норми Частини ІІІ Конвенції ООН з морського права 1982 р., згідно з якими до таких зон віднесено протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства між однією частиною відкритого моря або виключної економічної зони та іншою частиною відкритого моря або виключної економічної зони. Всі повітряні судна користуються правом транзитного перельоту над цією територією , мають здійснювати його безперервно й швидко, дотримуватися правил польоту , встановлених ІКАО (ст. 39 Конвенції 1982 р.) [1, с. 40]. Виконання цих вимог не виключає проходу через протоку з метою входу, виходу або повернення з території держави, яка межує з протокою, при дотриманні умов входу на територію такої держави (ст. 38). До інших обов'язків повітряних суден під час транзитного польоту міжнародними протоками і каналами віднесено наступні (ст. 39):

а) утримуватися від будь-якої загрози силою або її застосування проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності держав, що межують з протокою, або діяти будь-яким іншим чином у порушення принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН 1945 р.;

б) утримуватися від будь-якої діяльності, крім тієї, яка притаманна звичайному порядку безперервного і швидкого транзиту повітряних суден, за винятком випадків, коли така діяльність викликана обставинами непереборної сили або лихом;

в) дотримуватись загальноприйнятих міжнародних правил, процедур і практики, що стосуються безпеки на морі, включаючи видані Міжнародною морською організацією Міжнародні

правила попередження зіткнень на морі 1972 р., з наступними змінами;

г) дотримуватись загальноприйнятих міжнародних правил, процедур і практики запобігання, скорочення та збереження під контролем забруднення з суден;

ґ) постійно контролювати радіочастоти, виділені компетентним органом з контролю за повітряним рухом, призначеним у міжнародному порядку, або відповідні міжнародні частоти, виділені для передачі сигналів лиха [9, с. 74].

Протокові держави, своєю чергою, не повинні перешкоджати або призупиняти транзитний проліт повітряних суден, мають оприлюднювати відому їм інформацію про будь-яку небезпеку для польоту. Хоча припротокові держави й не мають права перешкоджати транзитному польоту над протоками, оскільки йдеться про транзит через територію, яка підпадає під суверенітет прибережної держави, то свобода судноплавства повинна підпорядковуватися низці обмежувальних правил, спрямованих на захист інтересів прибережної держави та забезпечення безпеки плавання.

Слід відзначити, що у випадку, якщо протока утворюється островом держави, яка межує з протокою та континентальною частиною держави, то транзитний переліт не застосовується, якщо в сторону моря від острова є такий же зручний з точки зору навігаційних і гідрографічних умов шлях у відкритому морі або у виключній економічній зоні.

Нарешті варто вказати, що режим перельоту через протоки, які використовуються для міжнародного судноплавства, не зачіпає в інших відношеннях ані правового статусу вод, що утворюють такі протоки, ані здійснення державами, що межують з протоками, їхнього суверенітету або юрисдикції над такими водами, повітряним простором над ними, їхнім дном та надрами (ст. 34 Конвенції 1982 р.).

Для низки міжнародних проток і каналів створено спеціальний правовий режим. Конвенція про режим чорноморських проток 1936 р. (Конвенція Монтрьо) встановила порядок польотів над протоками Босфор і Дарданелли: для здійснення нерегулярних польотів потрібно попередити Туреччину за три дні до польоту, регулярних – загальне повідомлення про дати польотів.

Правовий режим Магелланової протоки регулюється Договором між Чилі та Аргентиною про Магелланову протоку 1881 року. В подальшому, після виникнення й розвитку авіації, відповідних змін до цього договору внесено не було. Відтак, польоти цивільної авіації над Магелановою протокою є предметом угод про управління повітряним рухом між Чилі та Аргентиною, які охоплюють всю територію Патагонії. Ці угоди, що їх періодично укладають органи управління авіацією двох держав, мають технічний характер [6, с. 98].

Суттєві особливості притаманні режиму польотів над архіпелажними водами. Відповідно до ст. 46 Конвенції ООН з морського права 1982 р., поняття «архіпелаг» означає групу островів, включаючи частини островів, що з'єднують їхні води та інші природні утворення, які становлять єдине географічне, економічне і політичне ціле або історично вважаються таким. Конвенція (ст. 47–48) визначає правила вимірювання архіпелажних вод, тобто ширини територіального моря, прилеглої зони, виключної економічної зони і континентального шельфу архіпелагу. Суверенітет держави-архіпелагу поширюється на повітряний простір над архіпелажними водами (ст. 49).

Держава-архіпелаг може встановлювати морські коридори і розташовані над ними повітряні коридори, прийнятні для безперервного та швидкого проходу іноземних суден через її архіпелажні води й прилегле територіальне море, а також польоту іноземних літальних апаратів над ними. При цьому всі літальні апарати користуються правом польоту такими повітряними коридорами з метою безперервного, швидкого і безперешкодного транзиту з однієї частини відкритого моря або виключної економічної зони до іншої частини відкритого моря або виключної економічної зони. Якщо повітряні коридори не встановлено, то повітряні судна мають право слідувати повітряними коридорами над архіпелажними водами, які зазвичай використовують для виконання міжнародних польотів (ст. 53 Конвенції 1982 р.).

Антарктика відкрита для польотів цивільних повітряних суден усіх держав світу. Військові літальні апарати, з огляду на вимоги ст. I і ст. VIII Договору про Антарктику 1959 р. про заборону будь-яких заходів військового характеру на цій території, можуть використовуватись лише для наукових досліджень та в інших мирних цілях.

Стосовно Антарктики принцип свободи польотів передбачає свободу будь-яких правомірних видів діяльності шляхом використання літальних апаратів для всіх держав світу. Зокрема йдеться: про право безперешкодного здійснення польотів цивільних і державних повітряних суден; про

здійснення юрисдикції держави над її повітряними суднами та їхніми екіпажами; про застосування аеронавігаційних засобів для контролю й управління польотами повітряних суден з метою забезпечення безпеки; про спостереження з повітряних суден за обстановкою на морі в інтересах науково-дослідних, промислових, торгових та інших морських суден. При цьому спеціальних правил здійснення польотів у Договорі про Антарктику не закріплено, застосовуються правила ІКАО [10, с. 237].

Висновки. Проведене дослідження основних міжнародно-правових стандартів щодо використання міжнародного (відкритого) повітряного простору дозволяє зробити наступні висновки.

Базовим підґрунтям правового режиму польотів в міжнародному (відкритому) повітряному просторі є положення ст. 87 Конвенції ООН 1982 р. з морського права, де закріплено шість основних свобод відкритого моря, серед яких свобода польотів як цивільних, так і державних повітряних суден, виходячи з розуміння визначеної класифікації повітряних суден згідно ст. 3 Чиказької конвенції 1944 р. про міжнародну цивільну авіацію. На жаль, ст. 88 Конвенції ООН 1982 р. з морського права. Яка передбачає резервування відкритого моря для мирних цілей, залишається, на нашу думку, нормою-ідеалом.

У свою чергу Чиказька конвенція 1944 р. про міжнародну цивільну авіацію лише в ст. 12 визначає права і обов'язки держав-учасниць щодо регламентації польотів повітряних цивільних суден, які мають їх «національності», в міжнародному (відкритому) повітряному просторі.

Основні правові приписи щодо використання цього повітряного простору закріплені в Додатках 2 та 11 до Чиказької конвенції. Однак, як відомо, однією з найактуальніших проблем сучасного міжнародного повітряного права є питання юридичної обов'язковості Додатків до Чиказької конвенції, а також спірність правової природи стандартів рекомендованої практики (САРП) ІКАО. В ситуації, що склалася, питання правової регламентації польотів в міжнародному (відкритому) повітряному просторі, залишаються актуальними і в наш час і, безумовно, потребують додаткових теоретичних досліджень, спрямованих також на розробку більш детальних міжнародно-правових моделей використання повітряного простору над відкритим морем.

Список літератури:

Кузнецов С. О., Аверочкіна Т. В. Протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства: деякі аспекти визначення правового статусу та режиму. *Lex Portus.* 2017. № 4 (6). С. 31–47.

Міжнародне право / За ред. М. В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

Хом'яченко С. І., Єряшов Є. К. Правове регулювання використання повітряного простору повітряними суднами. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 10 квітня 2014 р.). Житомир, 2014. С. 187–189.

Abeyratne R. Strategic Issues in Air Transport: Legal, Economic and Technical Aspects. Springer. 2012. 424 p.

Air Traffic Services. ICAO Annex 11. *International Civil Aviation Organization.* 2016. 144 p.

Caminos H., Cogliati-Bantz V. P. The Legal Regime of Straits: Contemporary Challenges and Solutions. Cambridge University Press, 2014. 515 p.

Convention on International Civil Aviation, Done at Chicago on the 7th Day of December 1944. PICAO. 1945. 61 p.

International Airspace and Civil/Military Cooperation. International Civil Aviation Organization. 2015. ATM/SG/6. P. 2.

International Regulations for Preventing Collisions at Sea 1972. *Lloyd's Register or International Maritime Organization*. 2009. 74 p.

Jaffe S. Steven D. Airspace Closure and Civil Aviation: A Strategic Resource for Airline Managers. Routledge, 2016. 302 p.

Rules of the Air. Annex 2 to the Chicago Convention. *International Civil Aviation Organization.* 2016. 104 p.

Schubert F. Air navigation. Routledge Handbook of Public Aviation Law. Routledge, 2017. 373 p.

Grygorov O. M. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF FLIGHTS IN INTERNATIONAL (OPEN) AIR SPACE

At the beginning of the 20th century. advanced technologies in the aviation sector and the rapid development of aviation technology after the end of the First World War raised the question of the need for legal regulation of air flights both in sovereign and international (open) airspace. First of all, this concerned international legal standards for flights in international (open) airspace. They were first enshrined in the provisions of the 1944 Chicago Convention on International Civil Aviation and the 1958 Geneva Convention on the High Seas.

Article 12 of the 1944 Chicago Convention defined the international legal obligations of the States Parties to the Convention regarding compliance with the rules of flight of civil aircraft over the high seas, enshrined in the current regulations under the Convention and the responsibility of States for their violation. Further, paragraph 4 of Art. 2 of the 1958 Geneva Convention on the High Seas, which regulated the freedom of the high seas, regulated the freedom to fly over the high seas. Universal international legal definitions of the legal status and regime of use of airspace located over the high seas for flights, including civil aviation, were codified in the 1982 UN Convention on the Law of the Sea.

The principle of freedom of flight of aircraft, both civil and state, regulated by paragraph b of Article 87 of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea, is the basis of modern air navigation in international (open) airspace. At the same time, freedom of flight in airspace located over the high seas is not absolute and is considered taking into account the norms of international air and international maritime law. That is, the use of this space, which is considered as a territory with an international regime, is carried out on the basis of the rules enshrined, primarily, in Annexes 1 and 11 to the Chicago Convention of 1944 and the provisions of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea. The activation of international transcontinental flights in international (open) airspace requires comprehensive research into theoretical and practical aspects related to ensuring the efficiency and safety of international air transport.

Keywords: *international (open) airspace, freedom of flight, civil aircraft, air information regions, air traffic services.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/29

Іванова А. В.
https://orcid.org/0000-0001-8943-4291
Національний університет «Одеська морська академія»

Корощенко М. М.
https://orcid.org/0000-0002-3445-2297
Інститут Військово-Морських Сил
Національний університет «Одеська морська академія»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ ДО СТАНДАРТІВ ЄС

У статті досліджено правові засади гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу у сфері морського транспорту, що дозволить розпочати масштабну реформу системи державного управління у сфері морського та внутрішнього водного транспорту. В контексті зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом зосереджено увагу на окремих питаннях для подальших системних змін, а саме: підготовки нової редакції Кодексу торговельного мореплавства, відновлення науково-методологічного забезпечення галузі, поглиблення співпраці з Міжнародною морською організацією, Міжнародною організацією праці та Європейським агентством морської безпеки, збереження морської освіти та інтеграції України в європейські системи контролю і моніторингу судноплавства. Стаття висвітлює деякі відмінності між нормами українського морського законодавства та положеннями міжнародного регулювання, наголошуючи на необхідності адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів. Автори обґрунтовують важливість внесення змін до існуючих нормативно-правових актів для врегулювання окремих питань з метою забезпечення морської безпеки та подальшій адаптації українського законодавства у сфері морського транспорту до європейських норм. У статті проведено аналіз національних нормативно-правових актів до норм законодавства Європейського Союзу з питань морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства, що підтверджує на практиці, не зважаючи на умови воєнного часу, важливість проведення змін на шляху до європейської інтеграції. На основі проведеного дослідження автори доходять висновку, що вдосконалення регулювання галузі морського транспорту, є необхідними кроками та незмінно надає приоритет Україні дотриманню своїх зобов'язань за міжнародними угодами, а саме з тими, що включені до законодавчої бази Європрейського Союзу.

Ключові слова: *морське право, гармонізація законодавства України до стандартів ЄС, морський і внутрішній водний транспорт, судноплавство.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі активного політичного та економічного співробітництва України з Європейським Союзом, в умовах збройної агресії росії проти України, а також тимчасової окупації росією частини території нашої держави, особливого значення набуває фактор утвердження України як морської держави. Виходячи з просторових і геофізичних особливостей України, її місця та ролі у глобальній та регіональній системі міжнародних відносин в умовах радикальних змін геополітичної, воєнно-політичної та економічної обстановки у світі, на сьогоднішній день, нагальним питанням постає потреба в оновленні напрямків розвитку України як морської держави. А також, на сучасному етапі співробітництва України з ЄС, постає питання щодо забезпечення національних інтересів на морі, які можна визначити як зону національних інтересів на морі, а саме у таких морських просторах, як: внутрішні води, територіальне море, прилегла зона та Виключна (морська) економічна зона України, а також інші райони Світового океану, що мають економічне та стратегічне значення для українського народу і нашої держави.

© Іванова А. В., Корощенко М. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адаптації законодавства України у сфері морського транспорту до стандартів Європейського Союзу, обумовлені прагненням України до Європейської інтеграції, що поставляє нові вимоги до сфери морського транспорту, забезпечення морської безпеки та розвитку морегосподарського комплексу України у повоєнний період. Ця проблема неодноразово ставала предметом наукових досліджень українських і зарубіжних вчених, серед яких варто відзначити праці таких дослідників, як: Н. О. Валявська, Н. В. Гайванович, С. А. Горбаченко, Я. Р. Корнійко, О. П. Подцерковний, Л. А. Траченко, Р. В. Ушацький, О.А. Шевчук та деяких інших дослідників.

Так, С.А. Горбаченко зазначає, що «відновлення та розвиток морегосподарського комплексу України у повоєнний період можливе лише за сприятливих зовнішніх умов і за умови чіткого визначення та реалізації економічних, соціальних і геополітичних пріоритетів України як морської держави. Для цього першочерговим завданням є здобуття та утримання конкурентних переваг, які стануть основою сталого розвитку сектору» [1, с. 35].

Я.Р. Корнійко, Н.О. Валявська та Р.В. Ушацький, у своїх працях дійшли висновку що, стратегічним завданням України, як морської держави, в післявоєнний період «є відновлення та розвиток високоефективної й конкурентоспроможної транспортної системи, інтегрованої у транс'європейську транспортну мережу (TEN-T), що включає: відновлення пошкодженої інфраструктури морських портів; укладання угод державно-приватного партнерства, з пріоритетом для контейнерного терміналу біля порту Чорноморськ та залізнично-поромного комплексу поруч із ним; спрощення процедур міжнародних перевезень через подальше впровадження морського «єдиного вікна» – інформаційної системи, що забезпечує упорядкований збір і аналіз даних про судна.; відновлення судноплавності Дніпра аж до його виходу в море; розвиток Дунайського кластеру через нарощування потужностей українських дунайських портів та створення необхідної інфраструктури для збільшення вантажообігу річки Дунай із перспективою виходу на ринок країн ЄС; розширення флоту під українським прапором за рахунок спрощення процедур суднового реєстру, оподаткування та зниження фінансових навантажень; зміцнення кадрового потенціалу через законодавче врегулювання підготовки та дипломування моряків, а також вдосконалення нормативної бази щодо умов праці у морському судноплавстві відповідно до міжнародних стандартів» [2, с. 45].

В зв'язку з цим, Л.А. Траченко, вважає, що для адаптації національного законодавства України у сфері морського транспорту та наближення його норм до стандартів Європейського Союзу, у повоєнний період, доцільно «адаптувати законодавство України у сфері портової галузі потреб, визначених воєнною адміністрацією; встановити чіткі правила фінансування робіт з оперативного відновлення портової інфраструктури; впровадити заходи безпеки, що мінімізують ризики для діяльності портів; укласти міжнародні угоди щодо підтримки портової галузі України на глобальному рівні» [3, с. 56].

На наближення національного законодавства до стандартів європейського Союзу, та його адаптацію, звертає увагу О.П. Подцерковний. Він вважає, що «завершення воєнного стану та відновлення контролю над усією територією нашої держави дозволить відновити діяльність портів на тимчасово окупованих територіях і підвищити рівень безпеки роботи портів на узбережжі Чорного та Азовського морів, що пов'язано зі змінами геополітичної ситуації в регіоні. Зменшення напруженості між країнами може сприяти зростанню обсягів торгівлі через українські порти» [4, с. 209].

При цьому, поза увагою більшості авторів залишалася ідея комплексного дослідження щодо гармонізації законодавства України у сфері морського транспорту до стандартів Європейського Союзу.

Постановка завдання. Враховуючи необхідність запровадження конкретних змін, що зумовлено наближенню законодавства України у сфері морського транспорту до стандартів ЄС, потребують розгляду окремі питання щодо зазначеної проблематики. Виходячи з теми дослідження необхідно проаналізувати деякі законодавчі акти України, що стосуються торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах, окреслити окремі проблемні питання, які необхідно врахувати під час подальшого нормо проектування у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. В умовах триваючої збройної агресії росії проти України, блокади портів а також руйнування портової інфраструктури, морський транспорт Україні потребує в залученні інвестицій, модернізації портів, використанні альтернативних маршрутів. І саме в таких, складних умовах, нагальним питанням, набуває фактор утвердження України як морської

держави. Слід зазначити, що Україна не тільки прибережна держава, Україна є державою порту, та державою прапору. Але, в умовах тимчасової акупації території, Україна фактично вийшла з глобальної конкуренції у таких сферах, як: морські перевезеня, рибний промисел, суднобудування та судноремонт, що вплинуло на економіку нашої держави. Через складну роботу портів в надзвичайно небезпечних умовах, блокаду портів, військові атаки та ракетні удари, мінування навігаційних шляхів, значно знизилися обсяги морських перевезень і рибного промислу, що завдало економічних збитків для нашої держави та ускладнило логістику перевезень вантажу та зернових. Суднобудівна галузь України зазнала руйнувань виробничих потужностей і втрати кваліфікованих кадрів, що обмежило її здатність до виконання замовлень і розвитку. Таким чином, можна стверджувати, що для прискорення процесу виходу України з довготривалої кризи, відновлення портової інфроструктури, галузей суднобудування та судноремонту, забезпечення безпеки мореплавства, виникає потреба в економічних, правових та організаційних змінах, оновленні напрямів розвитку України як морської держави.

Останнім часом міжнародне співтовариство дійшло висновків про те, що недостатньо встановити міжнародно-правові стандарти в сфері безпеки на морі та охорони навколишнього середовища, необхідно докласти великих зусиль щодо їх реалізації в повсякденній практиці діяльності морського транспорту. Важливий етап розвитку двосторонніх відносин між Україною та Європейським Союзом був обумовлений розширенням Європейського Союзу в 2004 році. Прийнятий 12 лютого 2005 р. з метою посилення співпраці, План дій «Україна – Європейський Союз», був спрямований на сприяння реалізації положень Угоди про співробітництво як діючої основи співробітництва України та ЄС і підтримки мети України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних та соціальних структур. Імплементація Плану дій наближала українське законодавство, норми та стандарти до законодавства ЄС, зокрема у сфері безпеки мореплавства та захисту довкілля, забезпечуючи досягнення довгострокової цілі сталого розвитку.

Як бачимо «Україна вже сьогодні формує нову модель морської та судноплавної держави. В умовах війни це не лише питання транспорту чи економіки, а фундамент майбутньої регіональної системи морської безпеки Чорноморсько-Азовського регіону» [5]. Так, Кабінет Міністрів України підтримав Проєкт Закону Міністерства розвитку громад та територій України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що стосуються торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах» від 30.12.2025 № 14344, який «дозволить розпочати масштабну реформу системи державного управління у сфері морського та внутрішнього водного транспорту. Законопроєкт має комплексний характер і охоплює ряд системних змін. Зокрема, пропонується оновити Кодекс торговельного мореплавства України та вперше системно врегулювати сфери, що досі не були охоплені законодавчо. В законопроєкті визначаються вимоги до: безпечного судноплавства; організації руху суден у зонах інтенсивного руху; навігаційно-гідрографічного забезпечення; аварійно-рятувальної готовності; координації пошуково-рятувальних операцій на морі, що створює єдині правила для всіх учасників морської діяльності, підвищує рівень захисту людського життя та мінімізує ризики для морського середовища» [5].

Отже, цей документ закладає «сучасну, зрозумілу і безпеково орієнтовану модель регулювання судноплавства відповідно до міжнародних і європейських стандартів, і є частиною виконання зобов'язань України в межах Угоди про асоціацію з ЄС та індикаторів ініціативи Ukraine Facility» [5]. Також законопроектом передбачено проведення змін та доповнень національного законодавства України у відповідність до Конвенції ООН з морського права, конвенцій Міжнародної морської організації та Міжнародної організації праці, актуальних директив і регламентів ЄС. Це зміцнить позиції України як держави прапора, прибережної держави та держави порту.

Необхідно зазначити, що «розмежуванню та визначенню обсягу юрисдикції держави прапора, держави порту та прибережної держави, з питання забезпечення безпеки на морському транспорті, приділяється значна увага в таких конвенціях, як: Конвенція ООН з морського права 1982 р. (United Nations Convention on the Law of the Sea – UNCLOS 82); Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973/78 р. (The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships – MARPOL 73/78); Конвенція з охорони людського життя на морі 1974 р. (International Convention for the Safety of Life at Sea – SOLAS 74) та інші норми міжнародного права» [6, с. 702].

Так, «Кодекс по здійсненню документів ІМО, прийнятий ІМО Резолюцією А.1070 (28)), містить

положення, відповідно яким, держава прапора несе відповідальність за встановлення належної та ефективної системи нагляду та контролю, що дозволяє здійснювати контроль над суднами, які мають право плавати під її прапором, і за забезпечення того, щоб ці судна відповідали міжнародним нормам і правилам, що стосуються безпеки мореплавства та охорони людського життя на морі, а також захисту морського середовища» [6, с. 702]. Так, «кожна держава прапора по відношенню до суден, що плавають під її прапором, вживає необхідних заходів для забезпечення безпеки на морі, зокрема в тому, що стосується: конструкції, обладнання та придатності суден до плавання; комплектування судна кваліфікаваним екіпажем, умов праці та навчання членів екіпажу суден з урахуванням відповідних міжнародних актів; користування сигналами руху суден, підтримки зв'язку і попередження зіткнення» [6, с. 702].

До таких заходів належать заходи, «необхідні для забезпечення того, щоб:

– кожне судно перед реєстрацією, а в подальшому через відповідні проміжки часу, було проінспектовано кваліфікованим судновим інспектором і мало на борту такі карти, морехідні видання і навігаційне обладнання та прилади, які необхідні для безпечного плавання судна;

– кожне судно очолювалося капітаном і офіцерами відповідної кваліфікації, зокрема, в сфері судноводіння, навігації та зв'язку, а екіпаж за своєю кваліфікацією і кількістю відповідав типу, розмірам, механізмам і устаткуванню судна;

– капітан, офіцери і, в необхідній мірі, екіпаж були повністю ознайомлені з відповідними міжнародними правилами що стосуються питань охорони людського життя на морі, попередження зіткнення, запобігання забруднення морського середовища і підтримки зв'язку по радіо і були зобов'язані дотримуватися таких правил» [6, с. 702].

Законопроект передбачає запровадження міжнародної системи охорони суден і портових об'єктів відповідно до вимог ІМО. Саме це підвищить рівень захищеності портової інфраструктури від терористичних і диверсійних загроз. У всі часи, найважливішими, для розвитку транспортної інфраструктури були транспортні вузли – морські порти, значимість яких забезпечується залежністю добробуту та стабільності держави в цілому. Так, «здійснюючи портовий контроль, а також забезпечення запобіганню аварійності суден або хоча б прагнення зменшити її рівень, держави активно співпрацюють у сфері забезпечення безпеки мореплавства. При цьому, співробітництво здійснюється державами як безпосередньо через свої компетентні органи і національні організації та служби (наприклад співробітництво аварійно-рятувальних служб), так і в рамках численних міжнародних організацій, таких як: Міжнародна морська організація (ІМО), Міжнародна асоціація класифікаційних товариств (МАКО) та ін» [6, с. 701].

Отже, «особливого значення набуває спеціальна регламентація юрисдикції прибережної держави щодо іноземних суден, які перебувають в портах цієї держави або віддалених від берега терміналах, тобто «юрисдикція держави порту». Держава порту здійснює державний портовий контроль за судами у порту та судами, що виходять у море, проводить перевірки, щоб перевірити наявність судових документів, для виявлення того, чи вони відповідають основним характеристикам суднових документів та відповідають відповідним вимогам безпеки мореплавства та захисту морського середовища від забруднення з суден» [6, с. 702].

Конвенція SOLAS 74 (п.а, правило 19, глава I), визначає процедури контролю суден державою порту. Так, «кожне судно, що знаходиться в порту іншого Договірного уряду, підлягає контролю посадовими особами, належним чином уповноваженими цим урядом, тією мірою, якою цей контроль має на меті перевірити, що Свідоцтво про безпеку пасажирського судна, Свідоцтво про безпеку вантажного судна за конструкцією, Свідоцтво про безпеку вантажного судна з обладнання та постачання, Свідоцтво про безпеку вантажного судна з радіо обладнання, є дійсними» [7].

Але, система інспектування PSC позбавлена глобальної стандартизації і є роздробленою на регіони, кожен з яких діє відповідно до свого Меморандуму про взаєморозуміння [8, с. 241]: Європа та Північна Атлантика (Паризький меморандум); Азія та Тихий океан (Токійський меморандум); Латинська Америка (Acuerdo de Viña del Mar); Карибський регіон (Карибський меморандум); Західна та Центральна Африка (Абудханський меморандум); Середземне море (Середземноморський меморандум); Індійський океан (Меморандум для Індійського океану); і Перська затока (Меморандум про взаєморозуміння Ер-Ріяд), а Берегова охорона США утворює ще один режим PSC. Деякі країни приєдналися до кількох режимів PSC, а у свою чергу усі регіональні режими PSC набули статусу спостерігача

в ІМО як міжурядові організації. Їхні представники відвідують засідання ІМО і, зокрема, представляють інформацію про свою річну діяльність у формі документів, що подаються на кожну сесію Підкомітету з імплементації інструментів ІМО, та можуть впливати на оцінювання придатності та відповідності стандартам ІМО, а також сприяти процесу формування правил ІМО [9].

Стосовно України поки залишається діючим Меморандум про взаєморозуміння щодо контролю державою порту у Чорноморському регіоні 2000 р. та конкретизуючі його Правила контролю суден з метою забезпечення безпеки мореплавства, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 17.07.2003 № 545 [10].

Перевірки (огляди) суден під іноземними прапорами в портах України здійснюються у таких випадках: 1) вибірково, згідно з процедурами Чорноморського меморандуму, беручи до уваги, що щорічною загальною кількістю перевірок мають охоплюватись, принаймні, не менш як 15 відсотків загальної кількості іноземних торговельних суден, що відвідують порти України; 2) на підставі інформації служби капітана морського порту про необхідність здійснення більш детальної перевірки; 3) при отриманні повідомлення від іноземної інспекції контролю держави порту про слідування до українського порту субстандартного судна або судна, на якому виявлені недоліки не були усунені в попередньому порту; 4) при отриманні інформації від членів екіпажу або інших осіб про невідповідність судна вимогам міжнародних конвенцій, про забруднення судном довкілля або про порушення умов перевезення вантажів і пасажирів тощо.

Дійсно, фактори ризику та проблеми, з якими стикається PSC є характерними практично для усіх регіональних систем. Для нашої держави, в умовах збройної агресії росії проти України, дуже важливим є забезпечення здійснення ефективного PSC на основі відстеження небезпек та управління загрозами. Що стосується процесу здійснення PSC, важливим є впровадження інноваційних інтелектуальних технологій, а не підвищення кількості проведення інспекцій заради статистичних показників. Саме такий принцип для проведення PSC має стати керівним для впровадження в українських морських та річкових портах. Крім того, «система є «відкритою» для впровадження сучасних технологій через використання безпілотних систем для стеження за станом морських акваторій і важко доступних суднових приміщень; покращення горизонтальної та вертикальної взаємодії на міжнародному (глобальному, регіональному, двосторонньому рівнях) між інституціями PSC та на національному – між інспекторами та органами публічного адміністрування морської та портової діяльності, органами, що здійснюють різноманітні контрольні та наглядові повноваження (міжвідомча взаємодія); удосконалення практик роботи всередині національних систем PSC через навчання та підвищення кваліфікації інспекторів (проходження курсів в середині та поза межами країн, обмін досвідом з колегами, підвищення рівня відповідальності та перевірка набутих знань, внутрішній аудит та «робота над помилками», удосконалення практики та протоколів перевірок відповідно до рекомендацій ІМО та інших провідних адмініструючих суб'єктів у сфері мореплавства)» [11]. Але, питання щодо виявлення суден що не відповідають міжнародним стандартам, повинно вирішуватися не тільки перевіркою в порту PSC, це сфера відповідальності багатьох залучених суб'єктів: судновласників, компетентних органів держави прапору, класифікаційних товариств тощо. У більшості держав, в існуючій системі забезпечення безпеки у сфері морського транспорту, постає питання щодо підвищення ефективності контролю морських суден, що «потребує системного, комплексного підходу, що охоплює використання сучасних технологій, покращення координації та обміну даними, навчання інспекторів та оптимізацію процесів як всередині інспекційних організацій, так й у їх зовнішньому прояві. В Україні на теперішній час вжито необхідних заходів для оптимізації та спрощення оформлення суден, проте нові технології, кращі практики роботи та перегляд ставлення до контрольних механізмів у напрямку сприяючого, або доброго, урядування ще очікують на повноцінну реалізацію» [11, с. 100].

Необхідно константувавати, що порти України є об'єктом критичної інфраструктури. Важливу роль у забезпеченні безпеки на морському транспорті є впровадження інноваційних технологій. Прийнятий в 2017 році Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163 – VIII від 05 жовтня 2017 року, визначає «правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та гро-

мадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки» [12]. Закон визначає порти, «об'єктами критичної інфраструктури», а це означає, що «координація діяльності у сфері кібербезпеки як складової національної безпеки України здійснюється Президентом України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України» [12], тобто перехід питань кіберзахисту з рівня технічної підтримки у площину чітко визначених юридичних зобов'язань та контролю з боку держави. Крім того, положення Закону відповідають плану заходів на 2025 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України, у тому числі з урахуванням положень Директиви Європейського Союзу щодо мережевої та інформаційної безпеки NIS 2 Directive, що вимагає від портових адміністрацій підвищення рівня відповідності міжнародним стандартам [12]. Закон також встановлює чітку відповідальність за реагування на кіберінциденти. Обов'язковим є невідкладне повідомлення про інциденти до CERT-UA та забезпечення функціонування механізмів оперативного реагування. Особливістю даного Закону є персональна відповідальність керівництва суб'єкта критичної інфраструктури за організацію належного рівня кіберзахисту, та притягуватися до кримінальної, адміністративної відповідальності за неправомірне розголошення, неправомірне розкриття, неправомірне використання та інші неправомірні дії з такою інформацією відповідно до Закону [12]. У випадку витоку даних через неналежний кіберзахист виникає подвоєна юридична відповідальність – за порушення обов'язків щодо захисту критичної інфраструктури та за захист персональних даних. Це стимулює порти впроваджувати практики, сумісні з європейським підходом GDPR, особливо в умовах міжнародних логістичних операцій. Отже, Закон формує правове середовище, що забезпечує запровадження нормативно-правового регулювання у сфері кібербезпеки, кіберзахисту з урахуванням ризик-орієнтованого підходу, чіткого розподілу ролей, завдань, функцій та відповідальності публічного сектору, операторів критичної інфраструктури та власників або розпорядників об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, а також галузевої специфіки, гармонізації практик та стандартів з Європейським Союзом та НАТО [12].

Правовий аналіз юридичних ризиків у сфері цифрової трансформації у сфері морського транспорту призводить до відповідних висновків, а саме: Рішення Ради національної оборони і безпеки Укроаїни від 30 грудня 2021 року, яким було затверджено План реалізації Стратегії кібербезпеки України [13], є правовою основою для трансформації загальних технічних рекомендацій у конкретні юридичні зобов'язання. Так, морський транспорт а також порт з його інфраструктурою, національне законодавство визначає як об'єкти критичної інфраструктури. Отже, опиняються під пильною увагою держави, що вимагає забезпечення дотримання стандартів у сфері кіберзахисту. За таким твердженням, діяльність суб'єктів публічного адміністрування портової галузі, має забезпечити роботу своїх інформаційних систем, включаючи Port Community Systems та IoT-обладнання, у відповідність до національних вимог, використовуючи для цього лише сертифіковані засоби. Відступ від цих норм, надає можливість притягнення посадових осіб до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Наведене положення дає підстави вважати, що План реалізації Стратегії кібербезпеки є важливим та необхідним документом. Але, на нашу думку, для забезпечення стійкої та безпечної цифрової трансформації морських портів Україні потрібна гармонізація законодавства у сферах відповідальності за AI та захисту даних. Але не можна забувати, що роль портів України у міжнародній торгівлі, а саме морських перевезеннях, є ключовим завданням для нашої держави. Це твердження, вимагає наявності чіткої стратегії та правових засад у сфері функціонування морського транспорту як у воєнний переод, так і після закінчення війни, у мирний час.

З цією метою потрібно врегулювати національне законодавство України, яке має відповідає Регламенту ЄС щодо надання портових послуг. Україні, як державі прапора, необхідно продовжувати заходи щодо поповнення свого флоту, надання судам право плавання під Державним Прапором України. Також важливо забезпечити виконання умов для визнання в ЄС дипломів та свідоцтв що підтверджують кваліфікацію моряка, до Директиви (ЄС) 2017/2397. Додаткове законодавче врегулювання функціонування ринку, доступу до професійної діяльності та систем обміну інформацією про річковий транспорт і небезпечні вантажі залишається актуальним і потребує впровадження.

Резюмуючи вище зазначене, можливо погодитися з О. П. Корнієнко, яка виділяє такі напрями відновлення українського морського судноплавства до стандартів ЄС у післявоєнний період, а саме: створення високошвидкісних багатоцільових

суден; розвиток технологій енергоефективності та використання альтернативних джерел енергії, зокрема відновлюваних; реалізація комплексного інноваційного проєкту у рибопромисловій галузі та марикультурі, що передбачає заходи з попередження негативних наслідків неправильного управління водними біоресурсами, ефективне використання морських генетичних ресурсів, розвиток марікультури водоростей-макрофітів, глибоку переробку гідробіонтів, зокрема для отримання біоактивних речовин та добавок; розвиток складових сервісної економіки у сфері морекористування та морського туристично-рекреаційного бізнесу; застосування нанотехнологій та високотехнологічних матеріалів у морегосподарському комплексі України [14, с. 65].

Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що стосуються торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах» передбачає впровадження національного єдиного морського вікна – цифрового інформаційно-комунікативного середовища для обміну даними між суднами, портами, агентами, митними та прикордонними органами, службами капітана порту й іншими учасниками портової діяльності. Безперечно, «післявоєнне відновлення портової галузі має бути не просто реконструкцією, а стратегічною та інноваційною трансформацією, юридично закріпленою в контексті європейської інтеграції та підвищення безпеки. Відновлення портів повинно поєднувати модернізацію інфраструктури, інтеграцію в європейські транспортні мережі та управління юридичними ризиками, створюючи правові гарантії для розвитку, інвестицій та цифрової трансформації» [15]. Законопроект «охоплює ряд системних змін щодо оновлення Кодексу торговельного мореплавства України та вперше системно планується врегулювати сфери, що досі не були охоплені законодавчо. Зокрема, визначено вимоги до безпечного судноплавства, організації руху суден у районах інтенсивного руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення, аварійно-рятувальної готовності та координації пошуково-рятувальних операцій на морі. Це створює єдині правила дій для всіх учасників морської діяльності та підвищує рівень захисту людського життя і морського середовища» [5].

Крім того, Кодекс торговельного мореплавства України встановлює вимоги до державної реєстрації та тимчасової реєстрації суден в Державному судновому реєстрі України та Судновій книзі України. Разом з тим необхідно відмітити, оскільки реєстрація суден доволі прибуткова справа для країни реєстрації, то виникає своєрідна конкуренція. Для того, щоб залучити судновласників до реєстрації своїх суден саме у певній країні – деякі країни починають створювати більш спрощені умови для реєстрації та комерційної діяльності судновласників. Проблема українського торговельного флоту полягає у відсутності в Україні можливості включення до Державного суднового реєстру України тих суден, власниками яких є фізичні особи – не громадяни України або юридичні особи, які знаходяться у власності іноземців. Державний судновий реєстр України у нинішньому його стані є класичним внутрішнім (закритим) судновим реєстром. Це підтверджується існуючим жорстким обмеженням щодо визначення кола суб'єктів, які мають право реєструвати судна. У свою чергу, судна, які належать юридичним особам, зареєстрованим відповідно до законодавства України, але до складу засновників яких входять фізичні або юридичні особи, що є нерезидентами України, не можуть бути наділені правом плавання під державним прапором України, тобто такі юридичні особи не мають права зареєструвати судно і отримати право плавання під прапором України. Дане обмеження не тільки заважає збільшенню торговельного флоту України за рахунок іноземних судновласників, а також є одним із основних бар'єрів для залучення іноземного інвестування у розвиток вітчизняного судноплавства.

Таким чином, можна стверджувати, що морська галузь України вимагає змін, нагальною проблемою у врегулюванні цього питанняє є оновлення Кодексу торговельного мореплавства України, також створення в Україні Міжнародного реєстру морських і річкових суден України. Разом з тим, необхідно відмітити, що «державам необхідно об'єднувати зусилля не тільки в правотворчій, а й у правозастосовчій практиці на міжнародному рівні. Примітні й ефективні в цьому відношенні двосторонні міждержавні угоди. За допомогою таких документів може бути організовано взаємовигідне співробітництво між більш і менш розвиненими у сфері морського транспорту країнами. Також можливі спільні дії щодо навігаційної та іншої організаційної допомоги морякам, які перебувають у територіальних водах відповідних держав» [16, с. 184].

Слід зазначити, що Міністерство розвитку громад та територій України сформувало перелік пріоритетних законодавчих ініціатив у сфері морського та внутрішнього водного транспорту на

2026 рік, які спрямовані на імплементацію міжнародних конвенцій, оновлення галузевого законодавства, підвищення безпеки судноплавства, захист прав моряків та гармонізацію національних норм з європейськими й міжнародними стандартами. У 2026 році Міністерство зосередиться на супроводі та ухваленні низки ключових законопроєктів, зокрема:

Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці 2006 року про працю в морському судноплавстві та внесення змін до законодавчих актів України у зв'язку з її ратифікацією. Ці законодавчі ініціативи впроваджують єдині міжнародні стандарти праці моряків і стосуються гідних умов праці та життя на борту судна, охорону здоров'я і належне медичне обслуговування.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах. Метою є удосконалення законодавчих основ організації судноплавства, зокрема, державної системи забезпечення безпеки судноплавства на морі та на внутрішніх водних шляхах відповідно до міжнародних зобов'язань України та з урахуванням законодавства ЄС, усунення прогалини і колізії, а також спрощення умов ведення господарської діяльності у сфері морського та внутрішнього водного транспорту.

Про приєднання України до Міжнародної конвенції про контроль суднового водяного баласту й осадів та поводження з ними 2004 року та внесення пов'язаних змін до законодавства України. Комплекс законодавчих ініціатив, що встановлюють вимоги до поводження з баластними водами, визначають особливості перевірки суден у морських портах, забезпечення морських портів приймальними спорудами для приймання водяного баласту й осадів.

Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності у сфері охорони життя та пошуку і рятування людей на морі». Метою є закріплення на законодавчому рівні положень, пов'язаних зі створенням, функціонуванням і розвитком національної системи пошуку і рятування на морі, ефективним функціонуванням морської пошуково-рятувальної служби, координацією та проведенням операцій з пошуку і рятування людей на морі, удосконаленням регламентації прав і обов'язків капітанів і судновласників морських суден у випадку лиха на морі, а також консолідації відповідних законодавчих актів у сфері транспорту.

Про внесення змін до статті 284 Кримінального кодексу України щодо відповідальності капітанів суден за ненадання допомоги людям, які зазнають або зазнали лиха. Документ встановлює кримінальну відповідальність за невиконання капітанами українських суден обов'язків щодо надання допомоги під час лиха на морі.

Реалізація цих законодавчих ініціатив сприятиме подальшій інтеграції України до європейського та міжнародного транспортного простору, підвищенню конкурентоспроможності українського флоту та зміцненню позицій України як морської та судноплавної держави.

Висновки. Прагнення України до Європейської інтеграції, а також важливість проведення змін на цьому шляху, поставляє нові вимоги до сфери морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства, забезпечення морської безпеки та розвитку морегосподарського комплексу України, не зважаючи на умови воєнного часу. Приоритети законодавчаї роботи у сфері морського та внутрішнього водного транспорту на 2026 рік спрямовані на імплементацію міжнародних конвенцій, оновлення галузевого законодавства, підвищення безпеки судноплавства, захист прав моряків та гармонізацію національних норм з європейськими й міжнародними стандартами. Важливим напрямом є також відновлення суднобудівної та судноремонтної галузі, розвиток морської освіти й науки, що сприятиме підготовці висококваліфікованих кадрів для оновленої морської галузі. Зміцнення міжнародного співробітництва у сфері торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах, впровадження європейських стандартів безпеки та екологічності стане фундаментом для сталого розвитку галузі. Успішна реалізація цих заходів можлива лише за умови впровадження прозорої системи управління, яка враховуватиме інтереси держави, бізнесу та суспільства. Післявоєнне відновлення українського морського судноплавства має стати не просто процесом реконструкції, а глибокою структурною трансформацією, що забезпечить Україні статус сучасної морської держави з високим рівнем інтеграції у світову економіку.

Список літератури:

1. Горбаченко С. А. Конкурентоспроможність менеджменту 99 морегосподарського комплексу України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.* 2019. № 4(1). С. 35–39. DOI: https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-7

2. Корнійко Я. Р., Валявська Н. О., Ушацький Р. В. Перспективи розвитку та аналіз сучасного стану портової галузі України. *Економіка та суспільство*. 2025. №76. С. 40–48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-46

3. Траченко Л. А. Проблеми та можливості для розвитку бізнесу морської галузі України в повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2025. №71. С. 53–59. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-31

4. Подцерковний О. П. Проблеми правового забезпечення портової галузі в умовах війни. *Право та державне управління.* 2023. №3. С. 205–212 DOI https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.32

5. Уряд підтримав Проект Закону Міністерства розвитку громад та територій України, який наблизить українське морське судноплавство до стандартів ЄС URL: https://mindev.gov.ua/news/uriad-pidtrymav-zakonoproiekt-minrozvytku-iakyi-nablyzyt-ukrainske-morske-sudnoplavstvo-do-standartiv-ies дата звернення: 20.02.2026 р.).

6. Іванова А. В., Костиря О. В. Юрисдикція держави порту в системі заходів щодо захисту і збереження морського середовища *Юридичний науковий електронний журнал* № 10, 2022. С. 700–к706 DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/176

7. International Convention for the Safety of Life at Sea URL: https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-(SOLAS),-1974.aspx (дата звернення: 21.02.2026 р.).

8. Knapp S., Franses P.H. A Global View on Port State Control: Econometric Analysis of the Differences across Port State Control Regimes. *Maritime Policy Management*. 2007. Vol. 34. P. 453–482. URL: https://doi.org/10.1080/03088830701585217.

9. Port State Control URL: http://surl.li/wjalck (дата звернення: 21.02.2026 р.).

10. Правила контролю суден з метою забезпечення безпеки мореплавства, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 17.07.2003 № 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0353-04#Text. (дата звернення: 19.02.2026 р.).

11. Панчук А.О. Контрольні та сервісні механізми у морських портах: організаційно-правова характеристика та принципи «доброго урядування». *Правова позиція*. 2024. № 2(43). С. 93–101. DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.19

12. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 № 2163-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 09.01.2026).

13. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.08.2023 № 1579 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text (дата звернення: 09.01.2026).

14. Корнієнко О. П. Морегосподарська діяльність України в умовах економічної кризи. *Економічний простір*. 2025. № 198. С. 63–68. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.198.63-68

15. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що стосуються торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах» № 14344 від 30.12.2025 URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59445 (дата звернення: 01.02.2026 р.).

16. Іванова А.В. Кубіцький Р.О. Морська безпека в системі національної і міжнародної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 5, 2024. С. 180–186 DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.31

Ivanova A. V., Koroshchenko M. M. LEGAL BASIS FOR HARMONISING UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF MARITIME TRANSPORT WITH EU STANDARDS

The article examines the legal basis for harmonising Ukrainian legislation with European Union law in the field of maritime transport, which will enable a large-scale reform of the state management system in the field of maritime and inland water transport. In the context of the obligations under the Association Agreement between Ukraine and the European Union, attention is focused on specific issues for further systemic changes, namely: the preparation of a new edition of the Merchant Shipping Code, the restoration of scientific and methodological support for the industry, the deepening of cooperation with the International Maritime Organisation, the International Labour Organisation and the European Maritime Safety Agency, the preservation of maritime education and the integration of Ukraine into European systems for the control and monitoring of shipping. The article highlights some differences between the norms of Ukrainian maritime legislation and the provisions of international regulation, emphasising the need to adapt Ukrainian legislation

to international standards. The authors justify the importance of amending existing regulations to resolve specific issues in order to ensure maritime safety and further adapt Ukrainian legislation in the field of maritime transport to European standards. The article analyses national regulatory acts in relation to European Union legislation on maritime and inland waterway transport and navigation, confirming in practice, despite the conditions of wartime, the importance of making changes on the path to European integration. Based on the research, the authors conclude that improving the regulation of the maritime transport sector is a necessary step and consistently gives Ukraine priority in fulfilling its obligations under international agreements, namely those included in the legislative framework of the European Union.

Keywords: *maritime law, harmonisation of Ukrainian legislation with EU standards, maritime and inland water transport, shipping.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 341, 341.4
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/30

Петронюк К. Р.
https://orcid.org/0009-0008-6212-2544
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню генези поняття сексуального насильства в умовах збройного конфлікту в міжнародному праві. В розрізі написання статті автором проаналізовано еволюцію змісту цього поняття від його розгляду як складової «честі» та «моральності» у класичному праві війни до сучасного розуміння як посягання на сексуальну автономію, тілесну та психічну цілісність особи, зазначивши, зокрема, про еволюцію переходу трактування даного виду злочину до більш розширеного. Окрему увагу приділено історичній трансформації підходів: від опосередкованого згадування у праві Гааги та Женеви до автономного кримінально-правового визначення в практиці міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc. Проаналізовано ключові рішення, зокрема у справах Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Prosecutor v. Zdravko Mucić et al., Prosecutor v. Furundžija та Prosecutor v. Dragoljub Kunarac et al., в яких було сформульовано функціональний підхід до визначення зґвалтування як фізичного вторгнення сексуального характеру, вчиненого за обставин примусу або за відсутності добровільної згоди.

Обґрунтовується теза про формування в міжнародному праві контекстуалізованого поняття сексуального насильства, у якому зв'язок із збройним конфліктом є не лише кваліфікуючою обставиною, а елементом юридичної конструкції злочину. У статті виокремлено три основні концептуальні трансформації: зміну об'єкта правової охорони (від «честі» до сексуальної автономії та людської гідності), розширення розуміння об'єктивної сторони злочину через категорію «сексуального вторгнення» та суттєву переоцінку ролі добровільної згоди в умовах насильницького середовища збройного конфлікту. Зроблено висновок, що сучасне визначення сексуального насильства в умовах збройного конфлікту має автономний, потерпілоорієнтований характер і інтегрує контекст конфлікту як системоутворюючий елемент складу міжнародного злочину.

Ключові слова: *сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту, СНПК, МКС, Трибунал, міжнародне кримінальне право, зґвалтування, примус.*

Постановка проблеми. Проблематика сексуального насильства в умовах збройного конфлікту (далі – СНПК) набула особливої актуальності у світлі сучасних воєнних протистоянь та активізації міжнародних механізмів кримінального переслідування. Водночас попри розширення нормативного регулювання та судової практики, поняття сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, не завжди розглядається як результат тривалої концептуальної еволюції.

Метою цієї статті є дослідження генези поняття сексуального насильства в умовах збройного конфлікту через аналіз трансформації його змістовних елементів: об'єкта правової охорони, ознак об'єктивної та суб'єктивної сторони, розуміння примусу та згоди, а також ролі контексту збройного конфлікту у формуванні самостійної юридичної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань сексуального насильства в умовах збройного конфлікту приділено праці видатних зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, детально досліджує дане питання Патрісія В. Селлерс, Валері Остервельд, Сандеш Сивакумаран, Фіоннуала Ні Аолайн, Сьюзен Лемб. З вітчизняних науковців та урядовців варто відзначити вклад в питання розвитку теоретичних та практичних аспектів СНПК Катерини Бусол, Альбіни Басистої, Христини Кіт, Катерини Левченко та ін. Вагомий вклад робиться в межах діяльності

© Петронюк К. Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Уряду, Парламенту, органів правопорядку та правосуддя.

Постановка завдання. Дослідити питання становлення та концептуальної еволюції поняття сексуального насильства в умовах збройного конфлікту в міжнародному кримінальному праві, зокрема дослідити вплив судової практики міжнародних трибуналів на формування сучасної дефініції.

Виклад основного матеріалу. Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту розглядається як одне з найбільш грубих та найтяжчих форм злочину, що може вчинятися під час збройних конфліктів. Так, його суспільна небезпека, рівень травматизації та подальші руйнівні наслідки визнаються на міжнародному рівні, а заборона вчинення даного виду злочину закріплена в ряді міжнародних актів, в тому числі, в Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Важливість цього питання підкреслена в Резолюції Ради Безпеки ООН 1820 (2008), де, зокрема, Рада Безпеки відзначила, що СНПК, коли воно використовується або пропагується як тактика війни, "може значно погіршити ситуацію в період збройного конфлікту" і "може перешкоджати відновленню міжнародного миру та безпеки" [1]. Разом з тим, у Резолюції 1820 Ради Безпеки ООН підкреслюється, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть становити воєнний злочин, злочин проти людяності або один із складових актів геноциду, що відображено в Римському статуті, а також в ряді справ міжнародних кримінальних трибуналів.

Зокрема, згідно звіту Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй щодо сексуального насильства в умовах збройного конфлікту (S/2019/280), термін «сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту» охоплює зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусовий аборт, примусову стерилізацію, примусове одруження та будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості, вчинені проти жінок, чоловіків, дівчат або хлопців, які прямо чи опосередковано пов'язані з конфліктом. Цей зв'язок може бути очевидним у профілі злочинця, який часто належить до державної або недержавної збройної групи, включаючи терористичні угруповання; у профілі жертви, яка часто є фактичним або уявним членом політичної, етнічної або релігійної меншини або стає об'єктом переслідувань на підставі фактичної або уявної сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності; середовище безкарності, яке зазвичай пов'язане з розпадом держави, транскордонними наслідками, такими як переміщення або торгівля людьми, та/або порушеннями угоди про припинення вогню. Цей термін також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства або експлуатації, коли це відбувається в умовах конфлікту» [2].

Сучасні підходи Організації Об'єднаних Націй до визначення сексуального насильства в умовах збройного конфлікту свідчать про формування розширеного та відкритого за своєю структурою переліку його форм. Що важливо розуміти, зазначений злочин не ототожнюється виключно з гендерно зумовленим насильством, оскільки наявні статистичні дані, накопичені за період різних збройних конфліктів, демонструють його поширеність серед постраждалих незалежно від статі та віку, виокремлюючи його таким чином "поза гендером".

Однак важливою складовою даної статті є дослідження становлення та розвитку понятійної складової СНПК в практиці міжнародного кримінального права. Звертаючись до норм класичного права війни, варто зазначити, що сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту не містило самостійно визначеної дефініції та не кваліфікувалося як автономний злочин, розглядаючись, радше, як моральне порушення. Одна з перших згадок злочину сексуального характеру, як посягання на гуманність, закріплена у Кодексі Лібера 1863 року, який слугував підґрунтям для подальших міжнародних договорів, покликаних регулювати закони ведення війни. Тут, стаття 16 Кодексу, окреслюючи принцип гуманності як один із найдавніших принципів міжнародного гуманітарного права, встановлює, що закони й звичаї війни не дозволяють будь-яких проявів необґрунтованого насильства та жорстокості, помсти, а також заподіяння тортур, мучень і нелюдського звернення та здирства.

У праві Гааги та праві Женеви злочин СНПК згадується доволі опосередковано, не набуваючи самостійного кримінально-правового змісту – через заборону посягання на честь, сімейні права та гідність цивільного населення. Попри те, що спільна стаття 3 Женевських конвенцій не містить прямої згадки про зґвалтування чи інші прояви сексуального насильства, вона встановлює заборону посягань на життя та фізичну недоторканність особи, насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури, а також заборо-

няє наругу над людською гідністю [3]. Подальша конкретизація цієї заборони знайшла своє місце в Додаткових протоколах. Зокрема, стаття 75 Додаткового протоколу I уточнює, що така заборона поширюється, зокрема, на "принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі" [4], тоді як стаття 4 Додаткового протоколу II прямо відносить до таких заборонених діянь, на додаток до передбачених статтею 75 ДП I – акт зґвалтування [5].

Змістовна трансформація поняття знайшла своє відображення у практиці міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc. Так, вперше злочин зґвалтування було визначено у справі Жан-Поля Акайесу в межах діяльності Міжнародного трибуналу щодо Руанди. Важливо, що трибунал визнав взаємозв'язок між злочином геноциду та зґвалтуванням, визначивши особу винною у геноциді, зокрема, на підставі актів зґвалтування та сексуального насильства. Саме цей прецедентний кейс закріпив сексуальне насильство як будь-який акт сексуального характеру, що вчиняється відносно особи в умовах примусу [6].

В розрізі розгляду Трибуналом понятійного компоненту, варто звернути увагу, що суд відмовився від суто механічного, фізіологічного опису зґвалтування та сформулював функціональний підхід, визначивши його як фізичне вторгнення сексуального характеру, вчинене за обставин примусу, яке і є ключовим елементом злочину. З самого початку Трибунал визнав, що визначення зґвалтування виходить далеко за межі загальноприйнятого розуміння статевого акту, і поставив за мету сформулювати таке визначення, яке відповідало б масштабам цього злочину, враховуючи потерпілоорієнтований підхід.

У своєму рішенні Трибунал провів аналогію зі злочином катування, який визначається не через перелік конкретних дій, а через спосіб вчинення та мету. Суд зазначив, що зґвалтування переслідує схожі цілі – залякування, приниження, дискримінацію, покарання, встановлення контролю або знищення особи, і так само посягає на людську гідність потерпілих. Відтак його визначення має будуватися за подібною, більш узагальненою моделлю.

«Трибунал визначає зґвалтування як фізичне вторгнення сексуального характеру, вчинене щодо особи в обставинах, що мають примусовий характер...» [6].

Належну увагу важливо приділити також тлумаченню обставин примусу, що за рішенням МКТР трактувалося як таке, що може випливати не лише із застосування фізичної сили, а може передбачати психологічний аспект, зокрес, випливати із загальної атмосфери насильства, страху, утримання під вартою чи зловживання владою. В свою чергу в рішенні було підкреслено, що навіть навколишнє середовище може становити примус, а наявність збройного конфлікту або військова присутність ворожих сил апріорі можуть створити таке середовище, і саме цього достатньо, щоб довести відсутність згоди.

Подібна еволюція простежується і в практиці Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. Важливе місце у концептуальній еволюції поняття сексуального насильства в умовах збройного конфлікту посідає справа Prosecutor v. Zdravko Mucic et al., в якій Трибунал дійшов висновку, що немає необхідності відходити від визгачення, наданому у справі Жан-Поля Акайесу, та процитував його дослівно [7]. Має істотне значення, що справа Прокурор проти Здравко Мучіча та інших стала першим рішенням, у якому МКТЮ визнав зґвалтування формою катування. Це дозволило Трибуналу кваліфікувати відповідні діяння як воєнні злочини – одночасно як серйозні порушення за статтею 2 Статуту МТКЮ та як порушення законів і звичаїв війни.

З огляду на те, що зґвалтування прямо не згадано серед серйозних порушень Женевських конвенцій у контексті міжнародного збройного конфлікту та не передбачене у спільній статті 3 для неміжнародних конфліктів, Трибунал був змушений обґрунтовувати кримінальну відповідальність за сексуальне насильство через положення, що стосуються катування та нелюдського поводження.

Далі, вже у справі Prosecutor v. Furundžija Суд здійснив спробу деталізації об'єктивних елементів складу злочину зґвалтування, поєднавши підхід міжнародного гуманітарного права та загальні принципи кримінального права, на основі чого підкреслив, що зґвалтування є «найбільш серйозним проявом сексуального насильства» [8].

Стосовно визначення зґвалтування Трибунал, з одного боку, погодився з підходом МКТР, сформульованим у справі Акайесу, визнавши, що сексуальне насильство може переслідувати мету покарання, залякування чи приниження жертви. Водночас він вважав за необхідне здійснити самостійний аналіз національного кримінального законодавства з метою уточнення змісту цього злочину. У результаті такого порівняльно-правового дослідження Трибунал дійшов висновку,

що запропоноване у справі Акайесу визначення є надто узагальненим і не повною мірою відповідає вимозі правової визначеності. Керуючись принципом nullum crimen sine lege stricta, Суд прагнув сформулювати більш конкретизоване поняття, яке б відповідало стандартам суворої інтерпретації кримінального закону [9, с. 147]. За наслідками здійсненого аналізу, Трибунал констатував, що таке тлумачення охоплює не лише класичні форми статевого акту, а й інші дії, за умови наявності ключового елементу, а саме фізичного проникнення як сутнісної ознаки зґвалтування.

Заслуговує на підкреслення концептуально значуща позиція, відповідно до якої Трибунал зазначив, що примусове оральне проникнення має кваліфікуватися як зґвалтування в міжнародному кримінальному праві, навіть якщо більшість національних законодавств прямо не відносить його до цієї категорії, а розглядає як форму сексуального насильства.

Обґрунтування ґрунтувалося на тому, що оральне зґвалтування є одним із найбільш принизливих посягань на людську гідність і тому не може розцінюватися як менш тяжке правопорушення порівняно з вагінальним чи анальним проникненням.

Цей підхід був підтриманий у подальшій практиці та сприйнятий Міжнародним кримінальним судом, який наголосив, що оральне проникнення статевим органом може прирівнюватися до зґвалтування, оскільки становить фундаментальний і глибоко принизливий напад на людську гідність та здатне спричиняти травматичні наслідки, співмірні з іншими формами проникнення.

В справі Фурунджії також було розглянуто та надано визначення обставинам примусу в більш широкій інтерпретації, таким чином, щоб охоплювати більшість форм поведінки, які виключають можливість справжньої згоди. Водночас МКТЮ підкреслив, що хоча в попередній справі наявність примусу була доведена, відповідно до міжнародного права будь-яке статеве проникнення за відсутності згоди становить зґвалтування. Визначальним критерієм при цьому є відсутність добровільної згоди, що ґрунтується на вільному та усвідомленому волевиявленні потерпілої особи:

«…коли таке статеве проникнення відбувається без згоди жертви. Згода для цієї мети повинна бути добровільною, даною в результаті вільного волевиявлення жертви, що оцінюється в контексті навколишніх обставин».

Важливість цієї справи полягає в більш широкому визначенні, згідно з яким злочин складається у вчиненні небажаного сексуального проникнення, що набагато легше довести, ніж примус. Визначення, надані Трибуналом у даному кейсі стали важливими для ряду наступних судових процесів.

Водночас у справі Prosecutor v. Dragoljub Kunarac et al. Трибунал остаточно закріпив автономність сексуального насильства як злочину проти людяності, наголосивши на центральності відсутності добровільної згоди та неможливості її презумування в умовах збройного конфлікту, окупації чи утримання в неволі [10].

Зазначена практика стала підґрунтям для нормативного закріплення розширеного переліку форм сексуального насильства у Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Стаття 7 (злочини проти людяності) та стаття 8 (воєнні злочини) містять відкритий перелік діянь сексуального характеру: зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості. Важливо, що у «Елементах злочинів» до Статуту уточнено зміст об’єктивної сторони, зокрема через акцент на вторгненні сексуального характеру та вчиненні діяння за умов примусу або використання обстановки, що виключає добровільну згоду. Хоча загальні елементи змінюються залежно від того, чи йдеться про зґвалтування як військовий злочин чи злочин проти людяності, визначення акту зґвалтування залишається незмінним.

Таким чином, на концептуальному рівні відбулися щонайменше три ключові трансформації.

По-перше, змінився об’єкт правової охорони. Якщо у класичному праві війни сексуальне насильство розглядалося крізь призму посягання на «честь» або «моральність», то сучасне міжнародне кримінальне право визнає його посяганням на сексуальну автономію, тілесну та психічну недоторканність особи. Центр ваги змістився з охорони суспільної моралі на захист індивідуальних прав та гідності потерпілого.

По-друге, трансформувалося розуміння об’єктивної сторони злочину. Від вузького тлумачення зґвалтування як насильницького статевого акту відбувся перехід до ширшого поняття «сексуального вторгнення» або «акту сексуального характеру», що охоплює різні форми примусового сексуального контакту та експлуатації. Одночасно розширилося тлумачення примусу: він охоплює не лише фізичне насильство чи погрозу його застосування, а й психологічний тиск, зловжи-

вання владою, використання безпорадного стану, а також загальний контекст збройного конфлікту.

По-третє, особливого значення набуло питання згоди. У сучасній доктрині та судовій практиці згода розглядається як добровільне, усвідомлене та вільне волевиявлення, яке не може презюмуватися в умовах насильницького середовища, характерного для збройного конфлікту. Відсутність необхідності доведення фізичного опору потерпілої особи стала важливим кроком у подоланні стереотипних підходів до доказування таких злочинів.

Отже, концептуальна еволюція поняття сексуального насильства в умовах збройного конфлікту демонструє перехід від фрагментарного й морально забарвленого сприйняття до чітко структурованої кримінально-правової категорії. Сформоване в практиці міжнародних кримінальних трибуналів і закріплене в Римському статуті визначення має автономний характер, охоплює різноманітні форми сексуального посягання та інтегрує контекст збройного конфлікту як системоутворюючий елемент складу злочину.

Висновки. Генеза поняття сексуального насильства в умовах збройного конфлікту в міжнародному праві свідчить про глибоку трансформацію як його змістовних, так і конструктивних характеристик. Від розчинення в категоріях честі та моралі воно еволюціонувало до автономного злочину, спрямованого проти сексуальної автономії та гідності особи. Судова практика міжнародних кримінальних трибуналів відіграла визначальну роль у формуванні сучасного розуміння складу злочину, зокрема щодо тлумачення примусу, згоди та зв'язку з конфліктом. У результаті в міжнародному праві сформувалося контекстуалізоване поняття сексуального насильства, в якому збройний конфлікт виступає не лише фоном, а структурним елементом юридичної кваліфікації, що зумовлює специфіку як об'єкта охорони, так і механізму кримінально-правової відповідальності.

Список літератури:

1. United Nations Security Council Resolution 1820 (2008), S/RES/1820(2008). URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2008/en/59523_

2. Conflict-Related Sexual Violence Report of the United Nations Secretary-General (S/2019/280). URL: https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/07/report/conflict-related-sexual-violence-report-of-the-united-nations-secretary-general/2019-SG-Report.pdf_

3. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, стаття 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text_

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, стаття 75. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text_

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року, стаття 4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text_

6. ICTR, Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Trial Chamber, Judgment, ICTR 96-4, 02 September 1998. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275

7. ICTY, Prosecutor v. Zdravko Mucic et al., Trial Judgement, Case No. IT-96-21-T, 16 November 1998. URL: https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf

8. ICTY, Prosecutor v. Anto Furundžija, Trial Judgement, Case No. IT-95-17/1-T, 10 December 1998. URL: https://www.icty.org/x/cases/furundzija/acjug/en/fur-aj000721e.pdf

9. Eboe-Osuji, C. (2012). International law and sexual violence in armed conflicts (International humanitarian law series v. 35). Leiden: M. Nijhoff, p. 147. URL: https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/31519

10. ICTY, Prosecutor v. Dragoljub Kunarac et al., Appeal Judgement, Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, 12 June 2002. URL: https://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/

Petroniuk K. R. CONCEPTUAL EVOLUTION OF THE NOTION OF THE CONFLICT-RELATED SEXUAL VIOLENCE IN INTERNATIONAL LAW

The article is devoted to the study of the genesis of the concept of sexual violence in armed conflict in international law. In writing this article, the author analyzes the evolution of the meaning of this concept from its consideration as a component of "honor" and "morality" in classical law of war to its modern understanding as an encroachment on sexual autonomy and the physical and mental integrity of a person, noting, in particular, the evolution of the interpretation of this type of crime to a broader one. Particular attention is paid to the historical transformation of approaches: from indirect references in the Hague and Geneva laws to

an autonomous criminal law definition in the practice of ad hoc international criminal tribunals. Key decisions are analyzed, in particular in the cases of Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Prosecutor v. Zdravko Mucić et al., Prosecutor v. Furundžija, and Prosecutor v. Dragoljub Kunarac et al., in which a functional approach to the definition of rape as a physical intrusion of a sexual nature committed under circumstances of coercion or in the absence of voluntary consent was formulated.

The thesis on the formation of a contextualized concept of sexual violence in international law is substantiated, in which the connection with armed conflict is not only a qualifying circumstance but also an element of the legal construction of the crime. The article highlights three main conceptual transformations: a change in the object of legal protection (from "honor" to sexual autonomy and human dignity), an expansion of the understanding of the objective side of the crime through the category of "sexual intrusion," and a significant reassessment of the role of voluntary consent in the violent environment of armed conflict. It concludes that the current definition of sexual violence in armed conflict is autonomous, victim-oriented, and integrates the context of conflict as a systemic element of the composition of an international crime.

Keywords: *conflict-related sexual violence, CRSV, ICC, Tribunal, international criminal law, rape, coercion.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 341.217(4:477):340.12
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/31

Янчук А. О.
https://orcid.org/0000-0002-7517-2777

Радзівілл О. А.
https://orcid.org/0000-0003-3155-6362
Київський університет права Національна академія наук України

ЗАХІДНА ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ ЯК ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА SENSU LATO

Стаття присвячена дослідженню західної правової традиції як генералізованої концептуальної системи, що втілює коеволюцію правових систем суспільств західної Європи, ставши складовою багатоканального різноінерційного руху до формування тат політичних націй, національних держав, громадянського суспільства та комплексу квазіправових систем, розвиток і взаємодія яких сприяли остаточній емансипації права від ідеологічних і репресивних обумовленостей.

Показано, як західна правова традиція, взявши за основу на початку свого становлення здобутки античності і надалі активно залучаючи культурне надбання інших суспільств, вивела на новий рівень право, яке в ході низки соціальних і світоглядних революцій, виокремилось з інших форм регулювання суспільних відносин і стало новим історично значимим феноменом. сприяючи становленню правових аспектів суспільної свідомості «колективного Заходу» з все більш досконалими інституціями і стратегіями.

Зроблено припущення, що розвиток західної правової традиції можна розглядати як генеральний напрям розвитку права в останнє тисячоліття, що втілено як у зрілості його сучасних правових інститутів, так і в особливостях західної правосвідомості, яка не втратила, притаманну їй з часів варварства народів Європи, – повагу до повноти індивідуальної правосуб'єктності, а нині вважає право пріоритетним по відношенню до всіх інших механізмів забезпечення публічного порядку, покладаючи захист особистих інтересів, передусім, на правові засоби.

Зроблено висновок, що сформувавшись у лоні Західно-християнської цивілізації, західна правова традиція поширилась далеко за її межі, ставши феноменом глобального ступеня розвитку суспільної свідомості. Право, емансиповане в ході її розвитку, поступово виявляючи свої переваги перед більш давніми – релігійними й репресивними засобами забезпечення солідарності й правопорядку спільнот відповідного рівня, слугує ефективним системотворчим засобом на різних рівнях соціальної організації: від юридичних осіб і територіальних громад, через національні і регіональні утворення до всього міжнародного співтовариства.

Отже імплементація acquis європейського права у вузькому сенсі, на буде ефективним без усвідомлення його широкого тлумачення, яке являє собою західна правова традиція.

Ключові слова: *західна правова традиція, acquis communautaire, папська революція, національна держава, емансипація права, добре суспільство.*

Постановка проблеми. В процесах євроінтеграції важливим дороговказом для нових держав – кандидатів стало acquis communautaire[1] європейського права, розтлумачене Комісією ЄС як зобов'язання й цілі, які покладає на державу членство в ЄС. Втілення цієї модерної правової спадщини європейських націй зазнає, однак, певних труднощів через брак у суспільств нових членів Європейського союзу досвіду і глибокого розуміння сенсу правових традицій, які виборювались націями Європи у тривалій боротьбі за усвідомлення і втілення ідеалів громадянського суспільства. Для розуміння і успішної реалізації цінностей цілей і принципів сучасного права ЄС важливо усвідомлювати всю західну правову традицію, як правову спадщину Європи в її найширшому сенсі.

[1] З франц. «спільне надбання» або «спільний доробок»

© Янчук А. О., Радзівілл О. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція західної правової традиції як спільної правової спадщини народів і націй Європи а далі й всього «колективно Заходу» розроблена Г. Берманом. Виділення в якості «одиниць історичного дослідження» суспільств – будівничих регіональних цивілізацій і характеристика кожного з них, включно наймолодшої з них Західно-християнського суспільства здійснені А. Тойнбі. Дж. Себайн і Т. Торсон дослідили як феномен становлення політичних націй і національних держав в Європі періоду Відродження й Нового часу і наслідки цього процесу для розвитку громадянського суспільства, держави як політико-правового втілення суспільного договору, національного й міжнародного права. М. Гердеген висвітлив напрямки розвитку європейського права після ІІ-ї світової війни і взаємовплив права Європейського союзу, конвенцій Ради Європи і актів НБСЄ/ОБСЄ.

Постановка завдання. Метою статті є показати, як західна правова традиція, акумулюючи здобутки античності і активно залучаючи культурне надбання інших суспільств, втілює історію становлення правових аспектів суспільної свідомості «колективного Заходу» шляхом її все більш досконалої інституціалізації в ході низки соціальних і світоглядних революцій.

Виклад основного матеріалу. Поняття acquis communautaire набуло офіційного поширення з прийняттям Маастріхтського договору 1992 року, в розвиток якого у червні 1993 року були затверджені «Копенгагенські критерії», об'єднані у три групи: 1) політичні критерії (інституційна стабільність; дотримання принципів демократії та верховенства права; забезпечення прав людини та повага до національних меншин і їх захист); 2) економічні критерії (ринкова економіка на основі добросовісної конкуренції) і 3) комплексний критерій «acquis communautaire» [1]. Дотримання критеріїв[2] розглядається як обов'язкове для вступу в Союз нових держав. Широко відоме визначення acquis communautaire Комісією Союзу: «Acquis – це масив спільних для всіх держав-членів ЄС прав і обов'язків. В своєму постійному розвитку вони включають: зміст, принципи і політичні цілі Договорів; відповідна Договорам, чинна законотворчість інституцій ЄС, та прецедентне право Суду Справедливості; чинні заяви і рішення по Союзу; інструментарій Спільної зовнішньої та безпекової політики; міжнародні договори, укладені Союзом та державами членами якщо вони стосуються компетенції Союзу [2].

Прагнення України стати членом ЄС втілюється в адаптації нашого законодавство до acquis ЄС – саме в такому, вузькому й чітко окресленому, сенсі. В реальності ж уряди спіткає багато прикрих помилок і непорозумінь, при тому, що й самі ці зусилля переживають чергування поступів і відступів. Причина цих невдач, з-поміж іншого, полягає в тому, що у значної частини громадян нашого суспільства відсутня довіра до верховенства права і до системи правосуддя, не кажучи вже про повагу до юриспруденції як до «ars boni et aequ»[3], тобто як запобіжника руйнуванню суспільства. Один з напрямків подолання цієї прогалини, видається більш глибоке усвідомлення західної правової традиції, як правової і частини культурної спадщини Європи в її найширшому сенсі для розуміння і успішної реалізації цінностей цілей і принципів сучасного європейського права.

Витоки західної правової традиції (далі ЗПТ) низка авторів виводить з демократії VII–IV ст. до н. е., що сформувалась в еллінських державах-полісах [3, с. 49], де відбулась радикальна зміна стилю політико-правових відносин. Згодом К. Поппер визначив цей стиль як «критичний конвенціоналізм» [4, с.73-81]. Критичний конвенціоналізм – це культура та практика (процедурна етика) обговорення та узгодження позицій – для подальшої ефективної реалізації їх компромісного результату. Узгодження може стосуватися ідей і дій, тобто мати як світоглядно-теоретичний чи взагалі, будь-який герменевтичний, так і стратегічний чи тактичний характер. Слід зазначити, що здатність спільноти до обговорення спільних проблем в режимі «рівних переговорних можливостей» з метою прийняття загальних правил для спільних дій – нині розглядається як одне з еволюційно обумовлених «умінь» людства, за умови, що така спільнота не піддається істотним девіантним відхиленням від нормально стану взірцевого «доброго суспільства» [5, с. 34]. Після обговорення узгоджені правила закріплюються взаємним зобов'язанням – конвенцією (контрактом, суспільним договором) і мають виконуватися як закон. Критична оцінка сторонами умов конвенції – це єдиний спосіб зробити більшість умов взаємоприйнятними. У свою чергу, взаємна прийнятність забезпечує максимально можливу загальну зацікавленість у дотриманні договірних норм: усвідомлений вибір передбачає і усвідомлену від-

[2] Крім Копенгагенських, у 1995 р. було прийнято Мадридські критерії, присвячені адаптації адміністративних органів до стандартів ЄС.

[3] Мистецтво добра і справедливості (лат.)

повідальність. Коли поліс ухвалював рішення, громадяни своїм життям готові були відстоювати його дотримання.

Поліси Середземномор'я, зокрема, й Рим республіканського періоду, підхопили й розвинули традиції самоврядування, в якому право виступає як договірна основа не лише приватно-правових відносин, але й публічного порядку. Римське право розділило ius civilic, що регулювало відносини між римськими громадянами, та ius gentium, що регулювало відносин з не римлянами: якщо ius civilic втілювало компроміс між патриціями й римським народом як основу цивілізованих відносин, то ius gentium (буквально «право родів») розглядалось як право «варварського» світу, де повнота влади була зосереджена в руках глав значних родів. Знайомство римських юристів з концепцією природного права еллінських філософів спонукало їх розглядати ius gentium як право, властиве всім народам, тобто природно обумовлена схильність всіх людських спільнот до правового регулювання своїх відносин, якій, однак, постійно протистоять людські пристрасті, що стають причинами війн і загибелі народів. Надалі стоїки дали філософське та морально-етичне обґрунтування «різнорівневості» права: всесвітнє (божественне, природне) право; право імперії (загальне право) і право самоврядних територій і громад. Вони також розвинули принцип невтручання «загального права» держави у сфери, що регулюються природним правом чи правом територіальних громад та міст [3, с. 134].

У Європі раннього середньовіччя елліністична правова традиція продовжила розвиток в умовах співіснування на континенті принаймні п'яти «культурно-політичних масивів», які укрупнили різні форми поліетнічної інтеграції ватаг прибульців та тубільців Європи. Це були такі «культурно-політичні масиви»: східно-християнський (візантійський) масив, поширений по всьому Середземномор'ю, на Кавказі, у Криму, Сирії й Ефіопії; «далеко-західний кельтський» масив, що прийняв християнство в IV–V ст., з центром в Ірландії, поширений на Британських островах, вздовж Атлантичного узбережжя та деяких гірських районах Європи; мусульманський масив – в окремих районах Середземномор'я та у Причорномор'ї, на Кавказі й Поволжі; північно-європейські «нехрещені» етноси: дани, шведи, лютичі, латгали, ятвяги, саамі та багато інших індоєвропейських та угро-фінських народів; зрештою, західно-християнський масив на чолі з римським єпископатом, який постійно розширював територію свого поширення [6, с. 63].

Західно-християнський масив, відтісняючи чи поглинаючи інші масиви, став домінантним у Західній Європі, консолідувавшись у західно-християнську цивілізацію. Кульмінаційною подією цього процесу стала Зі «схизма»[4] і «папська революція» XI-XII ст., коли політично й культурно об'єднане римським єпископатом, Західно-християнське суспільство відокремилось від Ранньохристиянського суспільства, політичною і культурною основою якої була Візантійська імперія. Основною метою «папської революції» було встановлення повновладдя римського єпископату над усіма християнами та християнськими церквами, включаючи право папи римського коронувати королів та імператорів [6, с. 106].

Західно-християнська цивілізація постала як наймолодша з п'яти сучасних та двадцяти однієї, утворених за всю історію людства регіональних цивілізацій, виділених А. Тойнбі [7, с. 323-324] за весь «цивілізаційний» період[5]. Це відбулось на тій стадії розвитку спільної культурної спадщини людства, і в таких унікальних історичних обставинах, коли стала можливою остаточна «емансипація» права від більш давніх – примусово-політичних та релігійних засобів регулювання суспільних відносин. Цьому сприяли її поліджерельність, полісистемність і концепція «двох мечів».

Поліджерельність ЗПТ обумовлена тим, що вона зберегла й використала в нових історичних реаліях автономні антагоністичні джерела: 1) звичаєве право народів Європи; 2) Біблію; 3) римське право; 4) елліністичну філософію. Надалі ЗПТ мала багато джерел, що стало основною причиною її нинішньої універсальності й поширеності. Подібно до дерева, корінь і крона якого продовжували розростатись, ЗПТ постійно шукала нові джерела для свого зростання [6, с. 112]. Становлення ЗПТ відбувалося на основі компромісу і взаємоузгодження різних джерела, що вимагало творчого підходу до квазіюридичних звичаїв і текстів, сприяло постійному оновленню стилю й техніки кодифікації правових норм та прискореному розвитку права в цілому.

Полісистемність європейського права полягала в наявності паралельних юрисдикцій (нове канонічне, торговельне, муніципальне, королівське, феодальне, маноральне право тощо). Їхньому

[4] Офіційний розкол у 1054 р. східної та західної християнських церков.

[5] Тобто періоду коли осередки цивілізації виникають з-поміж «варварського» світу, періодично гинучи але сукупно і поступово охоплюючи все більші території.

співіснуванню і взаємозбагаченню правовими нормами сприяла концепція «двох мечів», яка легалізувала розмежування компетенції світської й духовної влади. Цей ранній варіант принципу «стримування і противаг» у відносинах світських і релігійних інститутів істотно обмежував можливість чинити щось без раціонального, тобто правового, обґрунтування своїх дій, посилаючись лише на наказ можновладця, що втілював силу військово-політичної еліти, або на Біблію, папські декреталії та інші церковні джерела.

Світська влада діяла через королівське, феодальне і маноральне право. Другий напрям розвитку ЗПТ втілювався в праві окремих спільнот (цехове, корпоративне, торговельне право, право магістратів і самоврядних міських комун, звичаєве праві сільських громад тощо), для яких взірцем і вищим авторитетом стало «нове канонічне право», яке, в свою чергу, спиралось на римське класичне право і його візантійські кодифікації. Як зазначає Г. Берман, ці окремі течії в морі європейської правової дійсності постійно зливалися і знову розходилися, збагачуючись іншими течіями і спільно формуючи раціонально обґрунтоване право, чимдалі, тим більше, звільнене від релігійних і наказних критеріїв його дотримання [6, с. 43].

Розмежування компетенцій світської й духовної влад над особою і спільнотами процесуально забезпечила розвиток ЗПТ як зростаючої системи гнучких компромісів між релігійним і світським управлінням та інтересами окремих самоврядних громад. На відміну від візантійського права, де головним джерелом виступав авторитет римських юристів давно минулих епох, «законсервований» в Дігестах та актах імператорів, і мусульманського права, яке виводило правові норми з Корану і хадисів (Сунни Пророка), для ЗПТ важливим чинником розвитку права стала необхідність узгоджувати різні суперечливі джерела, що вимагало творчого підходу до правових звичаїв, текстів і процедур та постійного оновлення засобів і наголосів у їх тлумаченні.

ЗПТ у своєму розвитку пережила п’ять революцій (гуситську, лютеранську, кальвіністську, буржуазну, соціалістичну) [6, с. 118], які починалися під радикальними гаслами відмови від недоліків попередніх режимів, а завершувалися адаптацією цих історично нових гасел – до консервативних елементів ЗПТ, продовжуючи й розвиваючи її найважливіші характеристики. Наближаючи Європу нового часу до ідеалів громадянського суспільства, ЗПТ, завдяки зазначеним особливостям, все більше вивільнялось з-під диктату репресивних та ідеологічних засобів забезпечення публічного порядку, формуючи правову культуру, удосконалюючи тексти юридичного змісту, розвиваючи практику правосуддя – на основі загального розуміння ідеалів справедливості, засвоєного з творів та юридичних актів античності, та тлумачення на її користь – звичаїв, юридичних текстів, прецедентів та інших релевантних джерел. В цих процесах, початково станово-кастові за своїм походженням, правові системи Західної Європи адаптувались до ідеалів громадянського суспільства, які окреслювались в процесі набуттям зрілості історично нової форми – держави-нації [3 с. 346].

В лоні розвитку такого комплексного явища, як ЗПТ, право стало сприйматись як «писаний розум» – системотворчий для суспільства інститут, сформований на основі постійного раціонального переусвідомлення досвіду юридичного захисту «добра і справедливості». Різні течі в межах ЗПТ консолідувалися в, умовно, дві «правові сім’ї»: англо-саксонського та континентального права, кожна з яких діють як взаємодоповнюючі підходи до права, не припиняючи взаємовпливу й донині: перша зосередилася на удосконаленні процесу; друга – на удосконаленні кодифікованих правових текстів. Отримавши пріоритетний статус по відношенню як до політичних пріоритетів, так і до церковних догм, право саме в рамках ЗПТ стало одним з провідних чинників нової й новітньої історії, тоді як «правові сім’ї» інших регіональних цивілізацій залишалися підпорядкованими (якщо не de jure, то de facto) – вищезазначеним позаправовим складовим своїх культурних традицій, навіть після їх істотної вестернізації.

Нині, на регіональному рівні, ЗПТ, можливо, найбільш системно, втілюється у тісно взаємопов’язаних – праві Ради Європи, праві Європейського Союзу та актах ОБСЄ: крім критеріїв acquis, поняття «європейські цінності» покладені в основу структури Хартії прав і свобод ЄС, а такі пов’язані з ними поняття, як «спільні правові і демократичні принципи» Ради Європи, «людський вимір» та «дружнє публічне середовище» ОБСЄ – стали стандартами в діяльності публічних служб європейських країн [8, с. 68]. На універсальному рівні впродовж XX століття процеси емансипації права охопили народи всіх регіональних цивілізацій, і правова спадщина ЗПТ стала для них взірцевою, що втілилося у тимчасовій (в історичних масштабах) «вестернізації» незахідних правових сімей, а також у формування

міжнародного права, в якому втілено також, переважно, спадщину ЗПТ.

Отже слід розуміти вузьке і широке тлумачення acquis європейського права. У вузькому сенсі – це масив принципів і норм, що включають: установчі договори (близько 14 тис. актів поточного законодавства ЄС) та рішення Суду ЄС (близько 9 тис.) [8, с. 21]. У широкому сенсі – це спільний доробок націй, долучених до західної правової традиції, який має витоки в еллінській демократії і філософії, римському право, праві самоврядних міст і професійних корпорацій середньовічної Європи, ідею держави як суспільного договору, принципі верховенства права і принципах конституціоналізму, ідеалах громадянського суспільства, філософії справедливості, категоріальному імперативі Канта, відповідно до якого людина не може бути знаряддям, а тільки метою, а також у «людському вимірі» ОБСЄ та інших здобутках гуманітарних і соціальних наук XX століття.

Висновки. Розвиток західної правової традиції справедливо вважається віссю загального розвитку права, принаймні протягом останнього тисячоліття. Таке «аксіальне» значення західного права обумовлено як зрілістю його сучасних правових інститутів, так і особливостями західної правосвідомості, що не втратила в середньовіччі повагу до повноти індивідуальної правосуб'єктності, притаманну їй ще в часи варварства народів Європи, а нині ставить право вище всіх інших механізмів забезпечення публічного порядку, а захист особистих інтересів покладає, передусім, на правові засоби.

Західна правова традиція не залежить від релігійної одностайності суспільства, яке її сповідує, завдяки чому, в її руслі сформувалися соціальні інститути, побудовані на усвідомленому й відповідальному індивідуальному виборі у всіх сферах суспільного життя. Західна правова традиція розвинула культуру та процедури критичного обговорення та прийняття загальних правил – від укладання контракту до заснування основ громадського порядку. Ці інститути та процедури, у свою чергу, виявились найбільш ефективними засобами пошуку, прийняття та дотримання норм, що створюють правопорядок на різних рівнях соціальної організації – від територіальних громад до міжнародного співтовариства.

Сформувавшись у лоні Західно-християнської цивілізації, ЗПТ «переросла» суспільство, з надр якого вона виникла. Становлення правової традиції як певного глобального ступеня у розвитку суспільної свідомості лише починається, виявляючи свої переваги перед більш давніми й, іноді досить конфліктними, – релігійними засобами забезпечення солідарності одного суспільства проти іншого. Отже, прагнучи подолати штучне відчуження від цінностей західної правової традиції, обумовлене тимчасовим але досить тривалим перебуванням – України то в «тюрмі народів», то за дротом «соціалістичного табору», слід розуміти acquis європейського права не лише у вузькому сенсі, як його визначила Європейська комісія, але й засвоїти його широке розуміння – як західну правову традицію в повноті її історичного розвитку і сучасній динамічній багаторівневості.

Список літератури:

1. Copenhagen European Council. Copenhagen, 21-22 June, 1993. *Bulletin of the European Communities Commission.* 1993, 6 v. 26. P. 13–15.
2. Визначення acquis communautaire. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/acquis_en (дата звернення: 30.04.2026).
3. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. К., 1998. 838 с.
4. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 2. К.: Основи, 1994. 444 с.
5. Крістакіс Н. А. Величний задум. Еволюційні джерела цивілізованого суспільства / Пер.з англ. О.Гладкого. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2025. 472 с.
6. Berman, H. J. 2000. The western legal tradition in a millennial perspective: past and future. Louisiana Law Review. 60 (3): 1–622. URL: https://bit.ly/3BCFQ72 (дата звернення: 30.04.2026).
7. Тойнбі А. Дослідження історії. Т.2. К.: Основи, 1995. 406 с.
8. Гердеґен М. Європейське право / Пер. з німецької. К.: «К.І.С.», 2008. 528 с.

Yanchuk A. O., Radzivill O. A. THE WESTERN LEGAL TRADITION AS ACQUIS COMMUNAUTAIRE OF EUROPEAN LAW SENSU LATO

The article examines the Western legal tradition as a generalised conceptual system that embodies the co-evolution of the legal systems of Western European societies, having become part of a multi-faceted, multi-directional movement towards the formation of political nations, national states, civil society and a complex

of quasi-legal systems, the development and interaction of which contributed to the final emancipation of law from ideological and repressive constraints.

It is demonstrated how the Western legal tradition, building upon the achievements of antiquity at the outset of its formation and subsequently actively incorporating the cultural heritage of other societies, elevated law to a new level; in the course of a series of social and ideological revolutions, it distinguished itself from other forms of social relations regulation and became a new, historically significant phenomenon. contributing to the formation of the legal aspects of the public consciousness of the 'collective West' with increasingly sophisticated institutions and strategies.

It has been suggested that the Western legal tradition development can be regarded as the general trend in the law evolution over the last millennium, as reflected both in the maturity of its modern legal institutions and in the characteristics of the Western legal consciousness, which has not lost the respect for the full scope of individual legal personality that has been inherent in it since the barbaric era of the peoples of Europe, – respect for the full scope of individual legal personality, and which now regards the law as taking precedence over all other mechanisms for ensuring public order, relying primarily on legal means to protect personal interests.

It has been concluded that, having taken shape within the Western Christian civilisation, the Western legal tradition has spread far beyond its borders, becoming a phenomenon reflecting the global development of social consciousness. The law, having become emancipated in the course of its development and gradually demonstrating its advantages over older – religious and repressive – means of ensuring solidarity and the rule of law within communities at the relevant level, serves as an effective system-building tool at various levels of social organisation: from legal entities and local communities, through national and regional entities to the entire international community.

Therefore, acquis communautaire implementation in the narrow sense will not be effective without understanding of its broad interpretation, which is embodied in the Western legal tradition.

Key words: *Western legal tradition, acquis communautaire, Papal Revolution, national state, emancipation of law, good society*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/32

Ганчук О. М.
https://orcid.org/ 0000-0002-4985-9647
Департамент управління майном Національної поліції України

ДЕРЖАВНА ВЛАДА І ПРАВОПОРЯДОК У ПАРАДИГМІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено трансформаційні процеси сучасного суспільства в контексті зміни моделі державно-владних відносин і формування демократичного правового порядку. Метою дослідження є визначення закономірностей взаємозв'язку між формою державного правління та рівнем правопорядку в умовах суспільної трансформації. Проаналізовано перехід від тоталітарної моделі держави, що характеризується централізацією влади, ідеологічним контролем та обмеженням прав і свобод людини, до демократичної системи, у межах якої функціонування державної влади та правових інститутів спрямовано на забезпечення прав, свобод і соціальної безпеки особи.

Вивчено інституційні механізми державного управління, особливості цілепокладання, методи реалізації управлінських рішень, організаційну структуру влади та систему зворотних зв'язків як чинники ефективності демократичного управління. Обґрунтовано, що свобода людини та її онтологічна цінність становлять аксіологічну основу сучасного правового порядку, а рівень його розвитку визначається реальністю юридичних гарантій та соціальних умов здійснення прав і свобод.

Окреслено принципи демократичного правового порядку — верховенство права, зв'язаність держави правами людини, поділ влад і соціальну спрямованість держави. Наукова новизна полягає у комплексному обґрунтуванні залежності ефективності правового порядку від інституційної організації влади та ступеня інтегрованості держави, громадянського суспільства й особи.

Доведено, що демократична модель держави забезпечує системну координацію політичних, соціально-економічних і культурних процесів відповідно до пріоритету прав і свобод людини, тоді як тоталітарні режими характеризуються формалізацією прав та концентрацією влади. Варто зазначити, що ефективний демократичний правовий порядок формується за умови збалансованої взаємодії держави, суспільства та особи, а правова система виступає ключовим інструментом гарантування свободи, гідності й соціальної безпеки людини.

Ключові слова: *державна влада, правопорядок, державність, демократичний правовий режим, верховенство права, права і свободи людини, громадянське суспільство, інституційний механізм, правова держава, тоталітаризм.*

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси сучасності вимагають радикальної зміни державно-владних відносин та місця і ролі державної влади в суспільному розвитку – від матричної основи суспільства і держави в тоталітарному суспільстві, до правового засобу захисту інтересів свобідної волі людини в демократичному соціумі сьогодення. Вказану трансформацію можливо здійснити через олюднення державних відносин, державно-владні процеси концентрації на праві як на найвищій соціальній цінності, що виражає соціогуманітарний зміст права. Демократична влада повинна втілювати такий концепт: не людина існує для влади і закону, а державна

© Ганчук О. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

влада і правовий закон існують для людини. Людське буття і свобідна воля людини – це онтологічна цінність для влади в демократичній державі, а сутність людини у владі – центр формування та розвитку правопорядку [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації державно-правових відносин, типології правових режимів та їх впливу на формування правового порядку є предметом сталого наукового інтересу в межах теорії держави і права, конституційного права та політичної теорії.

У межах української правничої науки вагомий внесок у розроблення теоретико-методологічних засад правової держави, принципу верховенства права, поділу влади, правової зв'язаності держави правами людини здійснили О. Ф. Скакун, М. І. Козюбра, Ю. С. Шемшученко, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілко, В. М. Шаповал, Ю. М. Тодика та інші вчені.

У європейській та американській науковій традиції проблеми співвідношення демократії, авторитаризму і тоталітаризму, легітимності влади та інституційних механізмів забезпечення прав людини досліджувалися у працях Г. Арендт, К. Поппера, Р. Даля, Х. Лінца, Дж. Сарторі, Л. Даймонда та інших учених..

Разом із тим аналіз наукових джерел свідчить, що попри ґрунтовність існуючих напрацювань, недостатньо системно досліджено взаємозалежність правового порядку і форми державного правового режиму саме в аспекті їх функціонально-інституційної та аксіологічної взаємодії в умовах сучасних трансформаційних процесів.

Постановка завдання. На відміну від наявних досліджень, у статті запропоновано комплексний підхід до аналізу впливу типу правового режиму на формування правового порядку, що поєднує інституційний, функціональний та аксіологічний виміри з урахуванням сучасних викликів розвитку демократичної державності. Такий підхід дає змогу розглядати правовий порядок не лише як результат нормативного регулювання, а як багаторівневу систему взаємодії держави, суспільства та особи, у межах якої визначальним чинником виступає характер організації та здійснення публічної влади.

Метою статті є комплексне дослідження трансформації державно-правових відносин і з'ясування впливу типу правового режиму на формування правового порядку в умовах демократичної державності. Реалізація цієї мети передбачає аналіз сутності правового режиму як системної характеристики державної організації, визначення його структурних елементів та встановлення закономірностей їх впливу на стан правопорядку і рівень гарантування прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Наявність інституційного забезпечення діяльності держави дає можливість за допомогою правових норм й інших юридичних засобів впливати на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, розвитку і захисту. Інституційний механізм покликаний здійснювати за допомоги правових засобів упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і завдань демократичної держави [6]. Названий механізм просто необхідний для підтримки правозаконності правопорядку як основи і невід'ємної умови нормального життя цивілізованого суспільства.

Відповідно демократичність інституційного виміру правового порядку ґрунтується на таких елементах: припущенні, що всі можуть брати участь у державних справах; врахуванні при прийнятті важливих рішень застережень від усіх членів спільноти та її обраних представників; обмеженні наказової влади до необхідного мінімуму; зміні статусу адміністративних функціонерів – від начальників до державних службовців.

Демократична держава зацікавлена в упорядкуванні та вдосконаленні процесуальної, юрисдикційної та процедурної діяльності органів державного управління та їх посадових осіб. Саме в такому ключі необхідні чіткі правила, які визначатимуть порядок застосування відповідних заходів державного впливу і забезпечення необхідних гарантій правильного й обґрунтованого здійснення правової юрисдикції та примусу. Тому доцільно наголосити, що така діяльність повинна бути врегульована особливо ретельно, оскільки у сфері використання примусових заходів охорона суб'єктивних прав громадян має дуже важливе значення.

У демократичній державі інституційний механізм забезпечення правового порядку уособлює комплекс взаємодіючих елементів, які надають належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод. Його структурними елементами є: норми права; юридичні передумови забезпечення прав і свобод (правовий статус особи); нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод (юридичні гарантії); загальносоціальні умови забезпечення, охорони і захисту прав і свобод особи (фактичне соціальне макросередовище, в якому

здійснюється забезпечення прав і свобод). Внутрішні взаємозв'язки цих складових елементів обумовлюють узгоджену роботу механізму забезпечення прав і свобод в цілому [6].

Історія розвитку демократичної держави – це передусім історія розвитку прав людини, розширення меж її свободи. Її концепція була створена на визнанні пріоритету невідчужуваних прав і свобод особи, яких повинна дотримуватись і які повинна забезпечувати держава, та ідеї поділу влади. На основі цих ідей і, в першу чергу, ідеї пріоритетності невід'ємних прав людини сформулювались головні принципи на яких базується сучасний демократичний правовий порядок: принцип панування права і верховенства правового закону, принцип зв'язаності держави правами і свободами особи та принцип поділу влад.

Демократична держава постійно розвивається, збагачується новим змістом. В сучасних умовах вона суттєво доповнилась ідеєю соціального характеру держави, суть якої полягає у тому, що держава повинна не лише проголошувати пріоритет прав і свобод особи, а й координувати відповідно до нього свої цілі, завдання і функції в усіх сферах – політичній, соціально-економічній, культурній. При цьому роль демократичної правової держави не може зводитись лише до декларування прав і свобод особи, серед її функцій мають бути: гарантія соціальної безпеки, дотримання соціальної справедливості, гарантований належний рівень життя, соціальний мир і злагода. Держава має всебічно сприяти забезпеченню гідного життя для своїх громадян.

Головним індикатором існування політичного режиму є політична інтеракція (взаємодія) між людьми, організаціями, яка набуває такого значення (політичності) у випадку: а) взаємодії в процесі реалізації публічної влади; б) взаємодії з метою отримання доступу до реалізації публічної влади або можливості впливати на неї для здійснення своїх цілей та інтересів [3].

Тоталітаризм як тип політичного режиму, передовсім характеризується такими ознаками: забезпеченням порядку як реалізації жорсткої системи правил і принципів, що забезпечують безумовний пріоритет прав та інтересів певного класу, нації, раси або ексклюзивної групи; офіційною регламентацією усіх сторінок суспільства і людини; загальнонаціональний – класовий харизматичний вождь як засадничий елемент політико-правової ідеології [7].

Визначальним для становлення тоталітаризму є його підтримка населенням, пов'язана з формуванням суспільства як таких індивідів, яким притаманні прагнення до уніфікованості, конформізм, некритичність, уникнення відповідальності, потреба в зовнішньому контролі тощо. При цьому, формально громадяни тоталітарної держави є політично активними. Але це переважно стосується їх поведінки, спричиненої вимогами влади активної політичної участі. Натомість так звана пасивність свідомості, притаманна членам тоталітарного суспільства, є потрібною, як для рухів, так і для режимів.

При тоталітарному режимі фактично відсутнє громадянське суспільство, ігноруються права людини. Однією з причин, що пояснює даний факт є те, що характерним для тоталітаризму є харизматичний тип лідерства з обов'язковою опорою на репресивний апарат. Поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбувається там, де права людини або зовсім відсутні, або мають декларативний, фіктивний характер. «Тоталітарне» суспільство не використовує зовсім або використовує з великим обмеженням права людини.

Безсумнівно, будь-яка держава здійснює втручання в суспільство. Проте, чим сильніше держава проявляє такий вплив, тим в більш «затиснутих» умовах змушені існувати її громадяни. Така форма політичного режиму, як тоталітаризм фактично «диктує» суспільству прийнятні варіанти поведінки через систему освіти, засоби масової інформації, норми культури, мистецтва та інші життєві сфери. Тому, з часом переважна маса громадян більш нездатна самостійно мислити, в тому числі у сфері економічної або соціально-політичної дійсності.

Складність проблеми співвідношення прав і свобод людини та громадянина й діяльності держави визначається протиставленням пріоритетів: з одного боку, люди створюють державу для себе, захисту своїх прав і свобод; з іншого – держава виникає як відповідь на нездатність людського суспільства жити без неї, без її сили й обмежень, держава стає немовби вищим проявом суспільної організованості і порядку, єдиним гарантом безпеки, стабільності і розвитку соціуму. Як свідчить практика, поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбувається там, де права людини або зовсім відсутні, або мають декларативний, фіктивний характер.

Крім того, при тоталітаризмі суспільство вкрай ідеологізується державою. Це також є цілком зрозумілим, оскільки через встановлення ідеологічної конструкції здійснювати державний контроль

стає простіше. Тут відбувається злиття суспільства зі спеціально вибудованою системою контролю і спостереження за його членами, оскільки серед учасників такої системи, крім державних правоохоронних органів, можуть бути і члени «тоталітарного» суспільства, що спостерігають за іншими громадянами. Такий метод контролю в тоталітарних державах має можливість процвітати, і одним з найбільш ефективних методів управління населенням.

У тоталітарній державі всеосяжне втручання і контроль з боку держави, в свою чергу, забезпечується як наявністю офіційної ідеології, так і іншими методами управління та дає підстави стверджувати про «тоталітарне» суспільство. Іншими словами, наявність тільки цих факторів є достатнім для того, щоб розглядати тоталітарну державу як таку, яка змушена зазнавати істотних негативних наслідків в забезпеченні та гарантуванні прав людини.

Сучасний етап розвитку державності характеризується впливом комплексних трансформаційних чинників, які безпосередньо позначаються на змісті та якості правового порядку. Глобалізаційні процеси, цифровізація публічного управління, зростання безпекових загроз, а також необхідність реагування на кризові явища (економічні, соціальні, воєнні) зумовлюють перегляд традиційних підходів до співвідношення свободи та публічного інтересу.

В умовах зростання ролі інформаційних технологій відбувається трансформація механізмів здійснення державної влади. Цифрові інструменти управління підвищують ефективність адміністративних процедур, однак водночас створюють нові ризики для реалізації прав людини, зокрема у сфері захисту персональних даних, приватності та свободи вираження поглядів. За таких умов демократичний правовий режим повинен забезпечити баланс між інноваційністю управління та належним рівнем юридичних гарантій.

Особливого значення набуває проблема співвідношення правового порядку та безпеки держави. Запровадження надзвичайних чи воєнних режимів об'єктивно пов'язане з тимчасовим обмеженням окремих прав і свобод. Проте саме в таких ситуаціях перевіряється реальна демократичність правового режиму, оскільки критеріями його оцінки виступають пропорційність обмежень, їх нормативна визначеність, часові межі та ефективний судовий контроль. Відсутність чітких правових меж застосування надзвичайних повноважень створює ризик трансформації тимчасових заходів у сталу практику звуження прав.

Крім того, сучасні трансформації супроводжуються зміною характеру взаємодії держави та громадянського суспільства. Зростання ролі громадських ініціатив, електронної участі та мережевих форм комунікації посилює вплив суспільства на процеси прийняття рішень. У демократичному правовому режимі така взаємодія має інституціоналізуватися через прозорі механізми консультацій, громадського контролю та підзвітності влади. Саме інтенсивність і якість зворотних зв'язків між державою та суспільством визначають стійкість правового порядку в умовах швидких соціальних змін.

Таким чином, сучасні виклики не заперечують значення класичних принципів демократичної державності, а навпаки — актуалізують необхідність їх послідовної реалізації. Правовий порядок у XXI столітті формується не лише через нормативну визначеність і стабільність інституцій, а й через здатність держави адаптуватися до нових умов, зберігаючи пріоритет прав і свобод людини як базову аксіологічну основу публічної влади.

Висновки. Отже, правовий режим доцільно розглядати як комплексну характеристику способу організації та здійснення державної влади, що поєднує систему принципів функціонування державного механізму та сукупність правових процедур, через які реалізується керівний вплив на суспільство і легітимується публічна влада. Саме тип правового режиму визначає зміст, спрямованість і межі державного втручання у суспільні процеси, а відтак безпосередньо впливає на стан і якість правового порядку.

Відмінності у підходах до організації суспільного життя, характер взаємодії держави і громадянського суспільства, співвідношення примусових і правових методів здійснення влади, рівень реального гарантування прав і свобод людини зумовлюють типологію правових режимів і виступають визначальними чинниками формування правового порядку. Недемократичні режими тяжіють до тотальної регламентації соціальної дійсності, домінування силових механізмів та звуження простору саморегуляції суспільства, що призводить до формалізації або деформації правопорядку. Натомість демократичний правовий режим ґрунтується на визнанні пріоритету прав і свобод людини, поділі влади, верховенстві права та інституційній взаємодії держави й громадянського суспільства.

Таким чином, правовий порядок у демократичній державності постає не як результат виключно

нормативного регулювання, а як наслідок збалансованої взаємодії індивіда, громадянського суспільства та держави, у межах якої публічна влада обмежена правом і спрямована на забезпечення гідності, свободи та соціальної безпеки особи. Дослідження взаємозалежності типу правового режиму і якості правового порядку дозволяє глибше осмислити закономірності розвитку сучасної державності та визначити її інституційні й аксіологічні засади в умовах трансформаційних процесів.

Список літератури :

1. Андрійчук Т. Громадянське суспільство і держава як суб'єкти демократичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 117.
2. Барабаш Ю. Ефективність державної влади в умовах дефіциту демократії (конституційні аспекти). *Право України*. 2015. № 5. С. 82.
3. Вонсович С. Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект) : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М., 2008. С. 72–73.
4. Ганчук О. М. Правовий порядок: ціннісно-інституційний підхід: монографія / О. М. Ганчук. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2023. С. 148–154.
5. Данильян О. Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання в перехідному суспільстві. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрог*о. 2011. Вип. 10. С. 225.
6. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76).
7. Шишко В. Право і духовна культура. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 37.
8. Berger, P. L., Luckmann, T. The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge. 1966. p 203.
9. Kaufmann A. Ontologishe Struktur des Rechts. Rechtsphilosophie im Wandel. Frankfurt am Maine: Stationeneines Weges, 1972. P. 104–134.

Hanchuk O. M. STATE POWER AND LEGAL ORDER IN THE PARADIGM OF DEMOCRATIC STATEHOOD: A PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article examines the transformational processes of contemporary society in the context of changes in the model of state-authority relations and the formation of a democratic legal order. The purpose of the study is to identify patterns in the relationship between the form of government and the level of legal order under conditions of social transformation. The transition from a totalitarian state model—characterized by centralized power, ideological control, and restrictions on human rights and freedoms—to a democratic system is analyzed, within which the functioning of state authorities and legal institutions is aimed at ensuring the rights, freedoms, and social security of individuals.

The institutional mechanisms of state governance, features of goal-setting, methods for implementing administrative decisions, the organizational structure of power, and the system of feedback are studied as factors determining the effectiveness of democratic governance. It is substantiated that human freedom and its ontological value constitute the axiological foundation of the modern legal order, and that the level of its development is determined by the reality of legal guarantees and the social conditions for the exercise of rights and freedoms.

The principles of a democratic legal order are outlined – rule of law, the subordination of the state to human rights, separation of powers, and the social orientation of the state. The scientific novelty lies in the comprehensive justification of the dependence of legal order effectiveness on the institutional organization of power and the degree of integration between the state, civil society, and the individual. It is demonstrated that a democratic state model ensures systematic coordination of political, socio-economic, and cultural processes in accordance with the priority of human rights and freedoms, whereas totalitarian regimes are characterized by formalized rights and concentration of power.

It should be noted that an effective democratic legal order is formed under conditions of balanced interaction between the state, society, and the individual, with the legal system serving as a key instrument for guaranteeing human freedom, dignity, and social security.

Keywords: *state power, legal order, democratic statehood, legal regime, rule of law, human rights, civil society, institutional mechanism, totalitarianism.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 351:321(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/33

Лученко Д. В.
https://orcid.org/0000-0002-8666-2245
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Георгієвський Ю. В.
https://orcid.org/0000-0001-8014-7827
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Федчишин С. А.
https://orcid.org/0000-0003-3096-3214
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Бойко І. В.
https://orcid.org/0000-0003-3878-5985
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зима О. Т.
https://orcid.org/0000-0003-4937-871X
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КРИЗОВА СИТУАЦІЯ НА ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ ЇЇ ПОДОЛАННЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Стаття є оглядовою роботою, зорієнтованою на загальний аналіз широкого кола проблем та виокремлення базових напрямків подальших наукових досліджень, пов'язаних із подолання соціально-економічної кризи, спричиненої збройною агресією російської федерації. Науковцями встановлено, що сучасна ситуація в країні повністю відповідає міжнародному визначенню кризової ситуації, спричиненої збройним конфліктом, наслідками якого є обмеження доступу до ресурсів, деградація комунікацій та загроза життю цивільного населення. Відтак вони ставлять за мету виокремлення основних кризових факторів, які знайшли розповсюдження на прифронтових територіях, аналізують сутність окремих із них та визначають роль і значення публічного адміністрування у відновленні та забезпеченні стійкості регіонів. У роботі акцентується увага на існуючих правових механізмах подолання кризової ситуації та встановленні недоліків і прогалин у нормативно-правовому регулюванні антикризового адміністрування. Також проведено аналіз окремих кризових факторів та надано пропозиції щодо правового та організаційно-правового забезпечення протидії їм. Так, зокрема, закцентовано увагу на розв'язанні таких проблем, як масові руйнування та руйнування інфраструктури, критичне скорочення населення прифронтових регіонів через внутрішнє переміщення та міграцію, кадровий голод у публічній службі та деструктивні протиріччя між владою і суспільством. В роботі широко використовується іноземний досвід (США, Латвії, Південної Кореї та інших держав), а при розробці механізмів та заходів подолання кризових факторів враховуються стандарти ЄС та береться до уваги перебіг євроінтеграційних процесів в Україні. На завершення науковці доходять висновку, що існуюча кризова ситуація зумовлена

© Лученко Д. В., Георгієвський Ю. В., Федчишин С. А., Бойко І. В., Зима О. Т., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

значною кількістю кризових факторів, подолання яких вимагає великої кількості правових засобів та механізмів. Ці засоби істотно відрізняються між собою, мають різну сутність та правову природу. Тому для підвищення ефективності протидії негативним явищам у суспільстві ці заходи доцільно об'єднати в одну цілісну гармонізовану систему, яка виключить можливі протиріччя між ними. Основою для побудови такої системи має стати програмний документ (стратегія), розрахований на забезпечення відновлення і інтенсивного розвитку прифронтових територій із врахуванням їх особливостей.

Ключові слова: *кризова ситуація, кризові фактори, прифронтові регіони, заходи з подолання кризових факторів, стратегія, відновлення, забезпечення стійкості.*

Постановка проблеми. Терміни «криза», «кризовий стан» та «кризова ситуація» досить часто використовуються в науковій літературі. Однак загальний огляд вітчизняних публікацій дає змогу стверджувати, що тривалий проміжок часу термін «криза» застосовувався переважно у психологічному, медичному та вузько-економічному (кризове управління підприємств) контекстах. Серйозний науковий інтерес до соціально-економічної кризи та шляхів її подолання почав формуватися десять-п'ятнадцять років тому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тоді з'явились перші спеціалізовані дослідження фахівців у сфері публічного адміністрування та державного управління Р. Головіна [1], О. Мельниченко [2], І. Ярової [3] та інших. Однак у роботах авторів того часу соціально-економічна криза розглядається як теоретичне, умоглядне явище. Подальші дослідження [4] накопичували нові знання, однак їх обсяг залишався недостатнім для комплексного розуміння сутності явища. Про це свідчить хоча б та обставина, що лише у 2020 році науковцями чітко поставлено питання про визначення категорії «соціально-економічна криза» [5, с. 8].

Однак на той момент соціально-економічна криза з теоретичного перетворюється на цілком реальне явище, яке відображається у повсякденному житті кожного. Змінюються наукові підходи до проблеми. Тепер наукові праці орієнтовані на вивчення конкретних засобів та способів протидії кризі [6], [7], [8]. Але майже всі вони залишають поза увагою юридичний, адміністративно-правовий вимір цієї проблеми. Єдиною роботою, зорієнтованою на правовий аспект протидії та подолання кризи, можна назвати статтю Є.В. Кубко, яка була опублікована у 2023 році [9].

Нині значущість дослідження соціально-економічної кризи та способів її подолання значно зросла, оскільки наша держава вже тривалий час перебуває у кризовій ситуації. Стосовно сутності терміну «кризова ситуація», то, на наш погляд, доречним є використання визначення, закріпленого у п. 21 ст. 2 Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС, Євроатом) 2018 року. Згідно з ним під кризовою ситуаціє розуміють:

«(a) ситуацію безпосередньої або невідворотної небезпеки, що загрожує перерости в збройний конфлікт або дестабілізувати країну або її сусідні території;

(b) ситуацію, спричинену стихійними лихами, техногенною кризою, наприклад війною та іншими конфліктами або надзвичайними обставинами, що мають порівнянні наслідки, пов'язані, між іншим, зі зміною клімату, погіршенням довкілля, обмеженням доступу до енергоресурсів та природних ресурсів або крайньою бідністю» [10].

Стан справ у нашій державі однозначно відповідає п.п. (b) оскільки вже чотири роки триває війна, розв'язана російською федерацією наслідками якої є обмеженням доступу до енергоресурсів та природних ресурсів, зниження якості комунікацій та зв'язку, постійне зростання загрози життю цивільних осіб тощо. Держава та громадянське суспільство різними доступними засобами намагаються протидіяти її негативному впливу на суспільство. Разом з тим ефективність такої протидії, особливо з боку держави, значною мірою залежить від наявного правового підґрунтя. У своїй статті ми спробуємо визначити типові кризові фактори та проаналізувати наявність юридичного підґрунтя для їх подолання.

Щодо терміну «фактор» або «чинник», то зазвичай їх використовують для визначення причин та умов виникнення будь-яких процесів, в тому числі і пов'язаних з кризою [11]. Відтак кризові фактори є умовами виникнення кризової ситуації. Однак у випадку, коли мова йде про кризову ситуацію, яка виникла внаслідок війни, то слід зважати, що вона не є однорідною для всієї держави. Кризові фактори на прифронтових територіях істотно відрізняються від тих, які поширені в тилових регіонах. Законодавчі акти, проєкти яких розробляються народними депутатами, центральними органами влади, тобто суб'єктами

законодавчої ініціативи, розташованими далеко від лінії фронту, часто не спроможні належним чином відповідати запиту мешканців прифронтових територій. Очевидно, що система управління територіями, на яких не відбуваються бойові дії, і тими, що знаходяться під постійним руйнівним впливом обстрілів, повинні відрізнятися.

Такі рішення, як збільшення податкового навантаження, обкладення митними платежами посилок невеликої вартості, обмеження можливостей щодо здійснення торгівлі через інтернет-платформи та ін. ставлять під загрозу питання виживання прифронтових територій, де промисловість і великий бізнес не працюють. Це призводить до загострення соціального напруження, поглиблення конфлікту між публічною адміністрацією та населенням, загострення кризової ситуації. Не в останню чергу слід враховувати, що прифронтові території є основою забезпечення стійкості військових підрозділів, що стоять на передовій, боронячи нашу країну від російських загарбників. А отже, послаблення прифронтових територій призводить і до послаблення війська.

Ми спостерігаємо ситуацію, коли в країні лише наприкінці 4-го року повномасштабного вторгнення (12.12.2025 р.) з'являється законодавче закріплення такого базового терміну, як «прифронтова територія» [12].

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695, до пріоритетів державної регіональної політики для прифронтових територій віднесено, зокрема: (а) розвиток оборонної та захисної цивільної інфраструктури; (б) швидке відновлення критичної, соціальної та житлової інфраструктури; (в) підтримка населення; (г) спрощення умов для ведення бізнесу; (д) тощо [13].

Цей документ лише формально закріпив пріоритетні напрямки діяльності держави на прифронтових територіях, і дія його закінчується вже через два роки. Отже, розробка комплексної стратегії, що міститиме конкретний перелік заходів, послідовність їх здійснення і конкретні заплановані результати, є надзвичайно актуальною як для держави в цілому, так і для відповідних регіонів та громад. Вона повинна містити перелік заходів щодо подолання основних кризових факторів, характерних саме для прифронтових регіонів. Нині до їх числа, себто до причин та умов виникнення соціально-економічних криз, слід віднести: (а) масові руйнування; (б) небезпечні умови життя людини; (в) значне скорочення населення внаслідок внутрішньої та зовнішньої міграції; (г) економічний спад; (д) проблеми кадрового забезпечення публічної служби; (е) недоліки в організації публічного адміністрування; (є) протиріччя між публічною владою та суспільством, недостатній інформаційний обіг; (ж) тощо.

Подолання кризових факторів вимагає цілого та гармонійно поєднаного різноманітних заходів. Важливе місце серед них займає належне правове регулювання діяльності з антикризового адміністрування. Розглянемо стан такого регулювання за окремими напрямками.

Протиріччя між публічною владою та суспільством. Важливим кроком у подоланні протиріч між запитами суспільства на прифронтових територіях і рішеннями центральної і місцевої влади є, на нашу думку, перезавантаження інструментарію є-демократії. Мова, у першу чергу, йде про перегляд законодавства, що регламентує порядок використання інституту електронних петицій. Законом «Про звернення громадян» визначено загальні засади його роботи [14], однак в Україні, особливо на місцевому рівні, цей інститут є недооціненим механізмом отримання зворотного зв'язку між суб'єктом і об'єктом управління. Мова йде, в першу чергу, про можливість виявляти найбільш болючі питання для відповідних прифронтових територій і оперативно реагувати на них, а не лише про можливість громадян впливати на управлінські рішення.

З огляду на зазначене, цілком доцільним вбачається удосконалення правового регулювання інституту електронних петицій з тим, щоб він став ефективним інструментом інформування влади про існуючі на місцях проблеми і прийнятні для суспільства способи їх вирішення.

Удосконалення механізму електронних петицій і, особливо, в сенсі забезпечення їх дійсного впливу на владу, є, на наше переконання, одним із важливих чинників забезпечення конструктивного діалогу між суспільством і владою. На наше переконання, це можливо за умови запровадження в Україні ефективної моделі, запровадженої Латвією, де платформа громадянських ініціатив Manabalss.lv (https://manabalss.lv/pages/par-manabalss-lv) стала справжнім містком між громадськістю і законодавчим органом. Важливим фактором у забезпеченні ефективності петицій у Латвії є той факт, що адміністрування цього інструменту демократії здійснює громадське об'єднання, а не державний орган.

Істотне скорочення населення. Одним з кризових чинників як відновлення прифронтових

територій, так і розвитку України в цілому, є відмова від повернення внутрішньо перемішених осіб на прифронтові території, так і відмова від реемігрaції значної кількості біженців, які рятуючись від російсько-української війни, знайшли прихисток за кордоном. Причинами такої відмови, деякими як українськими, так і іноземними дослідниками, визначається повноцінна інтеграція українських біженців в соціальний та правовий простір держав їх перебування, «відчуття стабільності», «відчуття захищеності», прогнозоване возз'єднання родин тощо [15].

На наш погляд, вказані причини мають бути враховані при формуванні державної політики реемігрaції, стратегії відновлення прифронтових територій та подальшого сталого розвитку України.

Першу вагому спробу вирішити проблему повернення як внутрішньо переміщених осіб, так і українських біженців Уряд України здійснивБ реорганізувавши Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій в Міністерство національної єдності України [16].

Вказане міністерство було визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що мав забезпечувати формування та реалізацію державної політики з питань національної єдності України та спільного розвитку, української національної самосвідомості, інформаційної політики єдності України та стратегічних комунікацій (у частині повноважень з питань національної єдності України), громадян України, які покинули своє місце проживання на території України, в тому числі внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України, та виїхали за кордон (далі – особи, які виїхали за кордон), сприяння реалізації їх прав та інтересів і створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні [17].

З положення про Міннац'єдності не вбачалось наділення його необхідними повноваженнями щодо комплексного вирішення питань, пов'язаних з добровільною реемігрaцією наших співвітчизників. Певною мірою відсутність чіткої мети утворення призвела до реорганізації цього міністерства шляхом його приєднання до Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності (Мінсоцполітики). Разом з тим, Мінсоцполітики такої компетенції також не отримало [18].

Отже, наразі одними з основних завдань Мінсоцполітики є забезпечення формування та реалізації державної політики з питань забезпечення визначених законодавством України прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб та осіб, які виїхали за кордон, а також створення умов для їх добровільного повернення до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні. При цьому залишається невизначеним, яким чином Мінсоцполітики може створити ці самі умови для такого повернення.

На наш погляд, Мінсоцполітики задля забезпечення реальних умов повернення внутрішньо переміщених осіб та реемігрaції українських біженців має бути наділено повноваженнями щодо координації діяльності Міністерства розвитку громад і територій, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Міністерства закордонних справ, Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби, Державної митної служби, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції, Державної служби зайнятості, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Підкреслимо, що нині органи місцевих публічних адміністрацій дуже слабко залучені до процесу забезпечення реемігрaції, а коли включаються до нього, то по суті діють за межами правового поля.

Масові руйнування та руйнування інфраструктури. Вторгнення Росії в Україну спричинило глибокі соціально-економічні та екологічні наслідки, які відчуватимуться протягом поколінь. Станом на 31 грудня 2024 року, за даними Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4), прямі збитки досягли майже 176 мільярдів доларів США [19]. Збитки зосереджені в житловому, енергетичному та видобувному секторах, транспорті, торгівлі та промисловості, а також у сільському господарстві. Рівень пошкоджень та руйнувань на прифронтових територіях зростає. Непрямі збитки, пов'язані з вторгненням, оцінюються як економічні втрати, що становлять понад 589 мільярдів доларів США. Потреби у відновленні та реконструкції як державного, так і приватного секторів протягом наступного десятиліття (станом на 31.12.2024 р.) оцінюються майже в 524 мільярди доларів США [20].

Найближчою перспективою в українській післявоєнній політиці є відбудова глобальних руйнувань житлового фонду та інфраструктурних і промислових об'єктів, завданих російським широкомасштабним воєнним вторгненням.

Відновне будівництво несе у собі нові виклики, пов'язані не тільки з модернізацією технологій спорудження, але й удосконаленням законодав-

чого забезпечення містобудування та будівельної галузі загалом. У зв'язку з цим перед Україною постають потреби трансформаційних змін у сфері просторового планування та забудови територій.

По-перше, відбудова має відбуватися з урахуванням міжнародних стандартів. Україна, по завершенню війни, має шанс на втілення ідеї кращої відбудови, що узгоджується з реформами, які держава здійснює для наближення до законодавства ЄС, а також інших міжнародних стандартів.

Основні міжнародно-правові стандарти містобудівної діяльності закріплені в Новій програмі розвитку міст, ухваленій Конференцією ООН із житла і сталого міського розвитку (Хабітат-ІІІ) у 2016 році [21]; Цілях сталого розвитку до 2030 року, затверджених на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році [22]; Лейпцизькій хартії «Міста Європи на шляху сталого розвитку», прийнятій у 2007 році. Крім того, відновне будівництво має ґрунтуватися на Єврокодах – стандартах для будівельного сектора, спрямованих на підвищення безпеки будівель перед природними та техногенними небезпеками.

По-друге, активне впровадження європейських стандартів належного адміністрування в правову систему України вже змінило законодавчі акти, що регулюють відносини органів виконавчої влади та місцевого самоврядування із фізичними та юридичними особами, що має якісно трансформувати характер відносин між публічною адміністрацією та забудовниками. Прийнятні для європейської спільноти правила відображені в Законі України «Про адміністративну процедуру» [23], що набрав чинності 15 грудня 2023 року.

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» було доповнено частиною у статтю 3 такого змісту: «Відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у сфері містобудівної діяльності здійснюються відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених цим Законом» [24]. Аналогічні норми було впроваджено в Закони України «Про основи містобудування», «Про архітектурну діяльність» та деякі інші, що регулюють сферу містобудування.

Такий підхід глибоко й кардинально змінює регулювання публічно-правових відносин у сфері публічного адміністрування. Основний акцент зроблено на людиноорієнтованість юридичних приписів, спрямування діяльності публічної адміністрації на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

По-третє, в просторовому плануванні на прифронтових територіях слід врахувати необхідність зміцнення життєздатності міст і населених пунктів, у тому числі за допомогою розробки якісної інфраструктури і територіального планування, шляхом прийняття та здійснення комплексних політичних заходів і планів. Важливим завданням є забезпечення узгодженості цілей і заходів секторальної політики, зокрема розвиток сільських районів, землекористування, продовольчу безпеку і харчування, регулювання природних ресурсів, надання державних послуг, водопостачання і санітарії, охорону здоров'я, навколишнє середовище, енергетику, політику в житловій сфері та політику мобільності, що забезпечить безпеку та сталий розвиток територій.

В основу просторового розвитку прифронтових територій має бути закладено механізми комплексного планування, спрямованого на знаходження балансу між короткостроковими потребами і довгостроковими бажаними результатами, що полягають у конкурентоспроможній економіці, високій якості та безпеці життя і стійкому навколишньому середовищу. Крім того, треба прагнути до гнучкості в планах з метою адаптації до мінливих з часом соціально-економічних умов.

По-четверте, залучення громадськості до вирішення питань просторового планування є базовою складовою так званих "неформальних" інструментів планування. Громади з власних інтересів мають серйозно підходити до процесу завчасного залучення громадськості, а не сприймати його як обтяжуюче зобов'язання, оскільки ці процеси допомагають вчасно розпізнати та уникнути можливих конфліктів.

Публічне адміністрування у сфері просторового планування та забудови територій вимагає унормування всієї сукупності питань, пов'язаних з просторовим розвитком та плануванням територій (на національному, регіональному та місцевому рівнях) і будівництвом як наслідком діяльності всіх суб'єктів будівельної діяльності та просторового планування.

Управлінські рішення у цих правовідносинах суттєво і впродовж тривалого часу впливають на життєвий простір усіх мешканців населених пунктів, навколишнє середовище, розвиток міста, селища чи села. Це зобов'язує уповноважених осіб під час розроблення містобудівної документації враховувати сукупні інтереси держави, територіальної громади, груп людей та окремих осіб.

Лише єдині, прозорі й зрозумілі правила щодо просторового планування та будівництва сприятимуть активному післявоєнному відновленню держави.

Проблеми кадрового забезпечення публічної служби. Відновлення прифронтових територій України залежить від якості публічного адміністрування, яка спирається на фаховий службовий персонал, що є мотивованим та обізнаним із викликами та загрозами воєнного стану, проблемами післявоєнного відновлення. Однак офіційна статистика свідчить про зменшення фактично працюючих державних службовців в Україні. Станом на кінець 2025 року близько 15 % посад державної служби є вакантними. Більш детальні дані наведені у таблиці, однак вона не відображає такого показника, як кількість посад, зайнятих на засадах сумісництва.

У зв'язку з цим вагомого значення набуває залучення ветеранів війни до проходження публічної служби на прифронтових територіях. За сучасних умов ветерани війни позиціонуються як «агенти змін у публічній службі» [26], а їх професіоналізм, бойовий досвід, патріотизм, мотивація будуть корисними для роботи у період післявоєнного відновлення. Залучення ветеранів до публічної служби у сукупності із іншими заходами сприятиме вирішенню кадрової кризи у публічному управлінні.

У контексті вироблення ефективних механізмів залучення ветеранів війни до публічної служби в Україні доцільно звернутись до зарубіжного досвіду. Пільги (преференції) для ветеранів війни при вступі на публічну службу за сучасних умов гарантуються у низці зарубіжних держав (Великій Британії, США, Канаді, Південній Кореї, КНР та ін.). Палітра таких пільг (преференцій) є широкою та охоплює можливість: (а) спрощення для ветерана порядку вступу на публічну службу та непоширення на нього певних етапів відбору; (б) надання ветерану додаткових балів до його конкурсного рейтингу при проходженні відбору на публічну службу; (в) гарантування переважного (пріоритетного) права на зайняття посад публічної служби; (г) встановлення для ветеранів позаконкурсного вступу на публічну службу; (ґ) врегулювання квот – визначеного переліку посад публічної служби, що є зарезервованими за ветеранами війни; (д) пом'якшення для ветеранів війни вимог до претендентів на вступ на публічну службу (щодо віку, освіти тощо) [27] та ін.

Чи не найбільшого розвитку система преференцій для ветеранів при вступі на цивільну службу отримала у США. Вони були запроваджені ще у кінці XIX ст. Зокрема, Закон Пенделтона (Pendleton Act) від 1883 року вже встановлював преференції при зайнятті посад цивільної служби для «тих, хто з честю був звільнений з військової або морської служби» [28, с. 1]. За сучасних умов у США передбачаються такі види преференцій для ветеранів: (а) преференції в оцінюванні – додаткові бали до загального рейтингу ветерана за результатами складення іспиту при вступі на цивільну службу за умови відповідності мінімальним вимогам до посади [29, с.816]; (б) преференція щодо переважного права на призначення – окрім нарахування 10 додаткових балів, мінімально кваліфікований ветеран зі встановленою інвалідністю автоматично розміщувався на початку списку кандидатів на вступ, навіть якщо інші кандидати отримали значно вищі бали; (в) преференція щодо позаконкурсного призначення – це право агентств на прийняття на службу осіб, що дає можливість призначати кваліфікованих ветеранів на посади без конкурсу [30].

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що в Україні доцільно законодавчо передбачити позаконкурсний вступ ветеранів на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування за умови: (а) відповідності їх формальним вимогам, що підтверджуються документально (громадянство України, вища освіта, володіння державною мовою, досвід роботи та ін.); (б) успішного проходження співбесіди; (в) обов'язкового встанов-

Таблиця 1

Динаміка кількісного складу державної служби в умовах воєнного стану в Україні [25]

Статистичний показник	Станом на 31.12.21	Станом на 31.12.22	Станом на 31.12.23	Станом на 31.12.24	Станом на 31.12.25
Кількість посад державної служби за штатним розписом	204 869	207 140	206 151	192 172	190 808
Кількість фактично працюючих держслужбовців	171 469	165 422	159 904	156 276	155 423
Кількість вакантних посад державної служби	29 642	34 891	39 102	31 167	31 151

лення випробування. Така пільга має бути встановлена принаймні для прийняття на службу у прифронтових територіях, де брак фахівців відчувається особливо гостро.

Реалізація такої законодавчої ініціативи: по-перше, забезпечить належне визнання державою заслуг ветеранів; по-друге, сприятиме швидкій інтеграції ветеранів війни до цивільного життя в умовах продовження служіння Українському народові; по-третє, сприятиме нейтралізації негативних кадрових тенденцій у публічній службі, що спричинені збройною агресією проти України, та зміцненню мотивації ветеранів війни для обрання ними публічної служби як місця свого бажаного працевлаштування; по-четверте, дозволить використати професійну компетентність ветеранів для забезпечення ефективного функціонування та адаптації публічної служби до викликів, зумовлених потребами післявоєнного відновлення прифронтових та деокупованих територій.

Висновки. Таким чином, війна призвела до виникнення в Україні глибокої соціально-економічної кризи, яка особливо об'ємно проявляється у прифронтових регіонах. Подолання кризової ситуації полягає у поступовому зменшенні впливу кризових факторів на суспільство. До числа кризових факторів належать (а) масові руйнування; (б) небезпечні умови життя людини; (в) значне скорочення населення внаслідок внутрішньої та зовнішньої міграції; (г) економічний спад; (д) проблеми кадрового забезпечення публічної служби; (е) недоліки в організації публічного адміністрування; (є) протиріччя між публічною владою та суспільством; (ж) тощо.

Подолання кожного з них вимагає застосування різних за своєю природою заходів (уточнення компетенції суб'єктів публічного адміністрування; реформування порядку комплектації публічної служби; зміни підходу до застосування електронних петицій на місцевому рівні; оновлення підходів до організації відбудови тощо). Разом з тим очевидним є той факт, що ефективне відновлення та підвищення стійкості прифронтових регіонів можливе лише за умови системного підходу, який має базуватись на програмному документі (стратегії), що врахує особливості таких регіонів, специфіку кризових факторів та поєднає заходи з їх подолання в стабільну, науково обґрунтовану систему.

Список літератури:

1. Головін Р. Г. Особливості реалізації заходів державного антикризового управління в провідних країнах світу. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 1–12.

2. Мельниченко О. А. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрями. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С. 17–24.

3. Ярова І. Напрями та інструменти забезпечення антикризової спрямованості стратегічного управління територією. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3. С. 284-294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2014_3_31

4. Гута С.С. Державне управління в умовах кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками: історико-бібліографічний аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2018. № 5. Том 29 (68). С. 13-20. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/5.pdf

5. Берзон С.Ю. Теоретичні засади формування поняття «соціально-економічна криза. *Нобелівський вісник.* 2020. № 1 (13). С. 6-12. DOI: 10.32342/2616-3853-2020-1-13-1

6. Мостенська Т. Л., Юрій Е. О. Інструменти антикризового управління. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. № 1. Т. 4. С. 64–72.

7. Руснак О.А. Управління ризиком у контексті кризової ситуації: загальнотеоретичний і публічно-управлінський вимір. *Публічне урядування*. 2025. Випуск 2 (43) С. 16 – 26. DOI https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2(43)

8. Лікарчук Н.В. Кризи в системі державного управління: причини врегулювання та шляхи врегулювання. *Право та державне управління*. № 4. 2020. С. 256-261. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/38.pdf

9. Кубко Є.В. Кризове управління в державних структурах: навчальні приклади та стратегії для ефективного реагування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023 № 6 С. 666 – 669. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/155

10. Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС, Євроатом) 2018/1046 від 18 липня 2018 року про фінансові правила, що застосовуються до загального бюджету Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-18/ed20180718#Text

11. Хринюк О.С., Очеретяна О.В. Фактори виникнення кризових явищ та забезпечення сталого розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-47

12. Впровадження безпекового підходу в державну регіональну політику: офіційно визначено поняття "прифронтових територій" та пріоритети держави щодо їх підтримки: матеріали із сайту Міністерства розвитку громад та територій України. URL: https://mindev.gov.ua/news/vprovadzhennia-bezpekovoho-pidkhodu-v-derzhavnu-rehionalnu-polityku-ofitsiino-vyznacheno-poniattia-pryfrontovykh-terytorii-ta-priorytety-derzhavy--shchodo-ikh-pidtrymky

13. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України № 695 від від 5.08.20 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2#w1_1

14. Про звернення громадян : Закон України від 2.10.96 року № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text

15. Георгієвський Ю.В., Лінник О. Державна політика реемігрaції українських біженців: концептуальні засади формування та реалізації: DIGITAL TRENDS AND ANTI-CORRUPTION REFORM IN PUBLIC ADMINISTRATION. Collective monograph. Under the general editorship of Dmytro Luchenko, Tetiana Kolomoets, Iryna Boiko. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. 212 p. P. 29-46. ISBN 978-9934-26-360-6; DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-369-9-4.

16. Про перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: постанова Кабінету Міністрів України від 3.12.2024 року № 1366; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2024-%D0%BF#Text.

17. Деякі питання діяльності Міністерства національної єдності України: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2025 року № 113. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2025-%D0%BF#Text.

18. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 року № 904. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/904-2025-%D0%BF#n300.

19. Україна – Швидка Оцінка Завданої Шкоди Та Потреба На Відновлення (RDNA4): Лютий 2022 – Грудень 2024. Матеріали з сайту World bank group. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099052925103531065

20. Оцінка потреб України на відновлення та відбудову. Матеріали з сайту Національного інституту стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-potreb-ukrayiny-na-vidnovlennya-ta-vidbudovu-0

21. Нова програма розвитку міст. URL: https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Ukrainian.pdf

22. 17 Цілей сталого розвитку. URL: https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/

23. Про адміністративну процедуру : Закон України 17.02.2022 року № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-IX#Text

24. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 7.02.2011 року № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text

25. Офіційний веб-портал Національного агентства України з питань державної служби. URL: https://nads.gov.ua/

26. Ветерани – агенти змін у публічній службі. 10.01.2025. *Реформа державного управління*. URL: https://par.in.ua/information/publications/402-veterany-ahenty-zmin-u-publichnii-sluzhbi

27. Федчишин С. А. Пріоритетне право ветеранів війни на призначення на посади державної служби: законодавчі ініціативи в Україні та зарубіжний досвід. *Публічна служба: вектори реформування в умовах воєнного стану*: зб. мат-ів Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди Дня державної служби (м. Харків, 19 черв. 2025 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2025. С. 177–181.

28. Veteran Hiring in The Civil Service: Practices and Perceptions. A Report to the President and the Congress of the United States by the U.S. Merit Systems Protection Board. Washington: U.S. Merit Systems Protection Board, 2014. 86 p.

29. Keith S. Marlowe. Carter v. City of Philadelphia: Veterans May Have Won a Battle on Veterans' Preference in Promotions, But Have They Won the War ? *Dickinson Law Review*. 1995. Vol. 99. P. 807–834.

30. U.S. Code. § 2108 – Veteran; disabled veteran; preference eligible. § 3309 – Preference eligibles; examinations; additional points for. § 3313 – Competitive service; registers of eligibles. URL: https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-1999-title5-section2108&num=0&edition=1999.

Luchenko D. V., Georgievsky Yu. V., Fedchyshyn S. A., Boyko I. V., Zyma O. T. THE CRISIS SITUATION IN THE FRONTLINE TERRITORIES AND THE LEGAL BASIS FOR OVERCOMING IT: A GENERAL OVERVIEW

The article is a review work focused on a general analysis of a wide range of problems and the identification of basic areas of further scientific research related to overcoming the socio-economic crisis caused by the armed aggression of the Russian Federation. Scientists have established that the current situation in the country fully corresponds to the international definition of the crisis situation caused by the armed conflict, the consequences of which are limited access to resources, degradation of communications and threat to life civilian population. Therefore, they aim to identify the main crisis factors that have become widespread in the frontline territories, analyze the essence of some of them and determine the role and importance of public administration in restoring and ensuring the resilience of regions. The paper focuses on the existing legal mechanisms for overcoming the crisis situation and identifying shortcomings and gaps in the legal regulation of anti-crisis administration. Thus , in particular, attention is focused on solving such problems as massive destruction and destruction of infrastructure, critical reduction of the population of frontline regions due to internal displacement and migration, personnel shortage in the public service and destructive contradictions between the authorities and society. Foreign experience is widely used in the work (USA, Latvia, South Korea and other countries), and when developing mechanisms and measures to overcome crisis factors, EU standards are taken into account and the course of European integration processes in Ukraine is taken into account. In conclusion, scientists come to the conclusion that the current crisis situation is caused by a significant number of crisis factors, the overcoming of which requires a large number of legal means and mechanisms. These means differ significantly from each other, have different essence and legal nature. Therefore, in order to increase the effectiveness of counteraction to negative phenomena in society, it is advisable to combine these measures into one integral harmonized system, which will exclude possible contradictions between them. The basis for building such a system should be a program document (strategy) designed to ensure the restoration and intensive development of frontline territories, taking into account their features.

Key words: *crisis situation, crisis factors, frontline regions, measures to overcome crisis factors, strategy, recovery, ensuring resilience.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.4:343.35(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/34

Пушкар О. А.
https://orcid.org/0009-0007-9966-9693
Державний податковий університет

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДОКТРИНИ НА ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз впливу конституційної доктрини на формування антикорупційної політики України в аспекті визначення ролі рішень Конституційного Суду України у тлумаченні норм кримінального законодавства щодо неправомірної вигоди. Автором визначено місце конституційної юриспруденції у системі джерел права та обґрунтовано її значення як чинника забезпечення принципу верховенства права, правової визначеності та узгодженості антикорупційного законодавства. Особливу увагу приділено з'ясуванню впливу правових позицій Конституційного Суду України на зміст і практику застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за корупційні правопорушення.

У межах дослідження проаналізовано чинні положення Кримінального кодексу України, зокрема норми, що регламентують відповідальність за одержання та надання неправомірної вигоди, а також відповідні рішення Конституційного Суду України, які мають визначальний вплив на їх тлумачення та застосування. Встановлено, що конституційна юрисдикція відіграє ключову роль у подоланні колізій і прогалин кримінального законодавства, зокрема щодо визначення змісту понять «неправомірна вигода», «службова особа», «інтереси служби» та інших оціночних категорій. Виявлено, що окремі правові позиції Суду сприяють підвищенню рівня правової визначеності, тоді як інші породжують дискусії у правозастосовній практиці та потребують подальшого доктринального осмислення.

У контексті перспектив розвитку правового регулювання запропоновано напрями вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері. Зокрема, обґрунтовано необхідність системного врахування правових позицій Конституційного Суду України при нормотворчій діяльності, уточнення законодавчих дефініцій, пов'язаних із неправомірною вигодою, а також забезпечення єдності судової практики. Додатково запропоновано посилення ролі конституційного контролю як інструменту формування ефективної антикорупційної політики, удосконалення механізмів взаємодії між конституційною та кримінальною юрисдикціями, а також впровадження превентивних підходів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків та підвищення довіри до правової системи України.

Ключові слова: *антикорупційна політика, конституційна доктрина, неправомірна вигода, кримінальна відповідальність, верховенство права.*

Постановка проблеми. Антикорупційна політика України є одним із напрямів розвитку правової держави, оскільки спрямована на забезпечення прозорості публічного управління, зміцнення довіри до державних інституцій та утвердження принципу верховенства права. У сучасних умовах особливої актуальності набуває проблема ефективного застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за корупційні правопорушення, зокрема пов'язані з неправомірною вигодою. Водночас значну роль у формуванні змісту та практики застосування цих норм відіграє конституційна доктрина, яка знаходить своє відображення у рішеннях Конституційного Суду України (КСУ) та впливає на розуміння фундаментальних правових категорій і принципів.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного дослідження впливу рішень та висновків КСУ на формування антикорупційної політики України, а також відсутністю єдиного підходу до тлумачення окремих елементів складу злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою. Вказане створює передумови для нео-

© Пушкар О. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

днакового застосування кримінального законодавства, виникнення колізій у судовій практиці та зниження ефективності боротьби з корупцією. У зв'язку з цим постає необхідність глибокого теоретико-правового аналізу відповідних рішень КСУ та їх значення для вдосконалення кримінально-правового регулювання і забезпечення належного рівня правової визначеності у сфері протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти впливу рішень КСУ на правозастосовну практику у кримінальному судочинстві вивчали такі науковці, як М. В. Бєлова, В. Й. Данко, О. І. Денькович, Т. Є. Дунаєва, М. С. Іванов, О. П. Кучинська та ін. У наведених та інших наукових дослідженнях порушується загальна проблематика виконання рішень КСУ в правозастосовній практиці. Однак, у сучасній науці кримінального права недостатньо наукових робіт, присвячених визначенню напрямів та особливостей впливу конституційної доктрини на державну антикорупційну політику.

Постановка завдання. Мета статті полягає у проведенні комплексного аналізу впливу конституційної доктрини на формування антикорупційної політики України, зокрема через дослідження правових позицій Конституційного Суду України щодо тлумачення норм кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за неправомірну вигоду, виявленні проблем правозастосування та прогалин у нормативно-правовому регулюванні, а також обґрунтуванні напрямів удосконалення кримінально-правових і конституційних механізмів з метою забезпечення правової визначеності, єдності судової практики та підвищення ефективності протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційна політика України формується як цілісна система правових, організаційних та інституційних засобів протидії корупції, в основі якої лежить поєднання норм конституційного, кримінального та спеціального антикорупційного законодавства. Визначальне значення у цьому процесі мають положення Конституція України, зокрема ст. 1, яка закріплює Україну як правову державу, ст. 3, що проголошує людину, її права і свободи найвищою соціальною цінністю, а також ст. 8, яка встановлює принцип верховенства права [1]. Саме ці норми визначають базові орієнтири для формування антикорупційної політики, оскільки вимагають від держави створення ефективних механізмів запобігання та протидії корупції як явищу, що підриває права людини та функціонування публічної влади.

При цьому необхідно погодитися з думкою науковців, які обґрунтовують підхід, за яким антикорупційна політика держави не повинна обмежуватися виключно зниженням рівня корупції, а має бути спрямована на формування дієвої системи правових, інституційних і соціальних механізмів, покликаних забезпечити захист суспільства та держави від корупційних проявів. Така система передбачає гарантування невідворотності юридичної відповідальності, ефективне відшкодування завданої шкоди, а також запровадження постійного моніторингу результативності антикорупційних заходів [2, с. 338].

Водночас ключову роль у безпосередньому регулюванні кримінально-правових аспектів антикорупційної політики відіграє Кримінальний кодекс України (КК України). Зокрема, ст. 368 КК України визначає відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст. 369 – за пропозицію, обіцянку або надання такої вигоди, а ст. 369-2 – за зловживання впливом [3]. Зазначені норми формують основу кримінально-правового реагування на корупційні правопорушення, визначаючи об'єктивні та суб'єктивні ознаки відповідних складів злочинів, а також межі кримінальної відповідальності за їх вчинення. Водночас їх застосування значною мірою залежить від тлумачення таких оціночних понять, як «неправомірна вигода», «службова особа», «інтереси служби», що обумовлює необхідність звернення до конституційної доктрини.

Нормативне підґрунтя антикорупційної політики також доповнюється положеннями Закон України «Про запобігання корупції», зокрема ст. 1, яка визначає поняття корупції та неправомірної вигоди, ст. 3 – коло суб'єктів, на яких поширюється дія закону, та ст. 22–24, що встановлюють обмеження щодо використання службових повноважень і отримання подарунків [4]. Ці положення мають превентивний характер і спрямовані на недопущення корупційних проявів ще до моменту вчинення кримінально караних діянь, забезпечуючи системність антикорупційної політики.

Суттєвий вплив на формування та реалізацію антикорупційної політики здійснює конституційна доктрина, яка знаходить своє відображення у рішеннях КСУ. Відповідно до ст. 147–150 Конституції України [1], цей орган уповноважений вирішувати питання щодо відповідності законів Конституції та надавати офіційне тлумачення її

норм. У контексті антикорупційної політики це означає, що правові позиції Суду фактично визначають межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод особи при встановленні кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Зокрема, Суд неодноразово наголошував на необхідності дотримання принципу правової визначеності як складової верховенства права, що передбачає чіткість і недвозначність кримінально-правових норм.

З цього приводу слушною є думка деяких вчених, які звертають увагу на те, що КСУ посідає ключове та унікальне місце в системі органів державної влади як інституція, що забезпечує конституційний контроль і формує обов'язкову для застосування правову доктрину, яка безпосередньо впливає на сферу кримінальної юстиції [5, с. 186].

У контексті цього дослідження роль конституційної доктрини набуває особливого значення, оскільки саме через реалізацію повноважень щодо офіційного тлумачення норм та перевірки їх конституційності Суд виступає гарантом дотримання принципів верховенства права, правової визначеності та справедливості. У свою чергу, це забезпечує належний рівень захисту прав і свобод людини та громадянина, зокрема учасників кримінального провадження, у тому числі у справах, пов'язаних із корупційними правопорушеннями. Правові позиції Суду впливають на визначення меж кримінальної відповідальності, допустимість доказів, зміст оціночних понять, таких як «неправомірна вигода», а також на уніфікацію правозастосовної практики, що є необхідною умовою ефективної та справедливої антикорупційної політики держави.

Як обґрунтовано вважає Т. Є. Дунаєва, рішення КСУ мають визначальний вплив на розвиток кримінального та кримінального процесуального права, оскільки, визнаючи окремі положення неконституційними, сприяють підвищенню якості законодавства та утвердженню принципів верховенства права, правової визначеності й пропорційності. Водночас, на думку вченої, конституційний контроль виступає важливим чинником ефективності судового розгляду, забезпечуючи єдність практики та дотримання розумних строків, а також усуваючи прогалини у кримінальному процесуальному регулюванні [6, с. 58].

З цього приводу О. І. Денькович також підкреслює, що КСУ у своїх рішеннях нерідко надає обмежене, контекстуальне тлумачення певного поняття, тоді як у кримінальному законодавстві воно може використовуватися в іншому змістовому контексті. З огляду на це нею запропоновано критерії віднесення актів Суду до форм кримінального права, серед яких: зміст правових позицій, сформульованих у конкретному рішенні, предмет здійсненого тлумачення, а також характер повноваження, в межах якого таке тлумачення було здійснено. Водночас важливим є висновок дослідниці про те, що відкриття конституційного провадження щодо офіційного тлумачення можливе лише за умови існування кількох потенційних варіантів інтерпретації кримінально-правової норми, які узгоджуються зі змістом інших положень RR України та Конституції України [7, с. 6].

Таким чином, взаємодія норм конституційного та кримінального права формує основу антикорупційної політики України, де конституційна доктрина виконує роль методологічного орієнтира для тлумачення та застосування кримінально-правових норм. Вона забезпечує узгодженість законодавства, запобігає довільному застосуванню норм та сприяє підвищенню ефективності протидії корупції шляхом утвердження стандартів правової визначеності та верховенства права.

При цьому, рішення КСУ мають системоутворюючий вплив на формування підходів до тлумачення норм Кримінального кодексу України щодо неправомірної вигоди, оскільки через правові позиції Суду відбувається конкретизація як ознак складу злочину, так і меж кримінальної відповідальності у сфері службової діяльності.

Наприклад, Рішення від 18 квітня 2012 р. № 10-рп/2012 має принципове значення для розуміння суб'єктного складу злочинів, пов'язаних із службовою діяльністю, оскільки Суд закріпив підхід до вузького, обмежувального тлумачення спеціальних ознак суб'єкта, фактично визначивши, що формальна подібність функцій не є підставою для автоматичного віднесення особи до категорії службових чи правоохоронних суб'єктів [8]. Це положення має безпосереднє значення і для ст. 368 КК України, оскільки впливає на правильне визначення кола осіб, які можуть бути суб'єктами одержання неправомірної вигоди.

Також у якості прикладу доцільно навести Рішення КСУ від 26 січня 2011 р. № 1-рп/2011, в якому Суд підтвердив дію конституційного принципу незворотності кримінального закону в часі та допустимість застосування більш м'якого закону [9], що безпосередньо впливає на кваліфікацію діянь за нормами про неправомірну вигоду, особливо у випадках зміни санкцій або складу злочину в ст. 368 КК України. Це Рішення

закріпило гарантії правової визначеності у кримінальному праві та унеможливило ретроспективне посилення кримінальної відповідальності.

У свою чергу Рішення КСУ від 6 вересня 2021 р. № 6-р(II)/2021 посилило конституційні стандарти гуманізму та пропорційності кримінального покарання, що має значення для всієї системи кримінальної відповідальності, включно зі злочинами, пов'язаними з одержанням неправомірної вигоди [10]. Його правові позиції орієнтують суди на необхідність індивідуалізації покарання та недопущення надмірного державного втручання у права особи.

Особливе значення для антикорупційної політики має Рішення від 30 червня 2022 р. № 1-р/2022 щодо спеціальної конфіскації, яким Суд підтвердив конституційність механізму вилучення майна, одержаного злочинним шляхом [11]. У контексті ст. 368 КК України це рішення посилює ефективність протидії корупції, оскільки спеціальна конфіскація є ключовим інструментом позбавлення особи незаконно отриманої неправомірної вигоди та реалізації принципу невідворотності кримінально-правових наслідків.

Водночас рішення КСУ від 26 лютого 2019 р. № 1-р/2019 щодо незаконного збагачення (ст. 368-2 КК України) [12] та від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020 [13] щодо недостовірного декларування мають фундаментальне значення для визначення конституційних меж криміналізації корупційних діянь. Суд наголосив, що навіть за умов підвищеної суспільної небезпеки корупції законодавець зобов'язаний дотримуватися принципів правової визначеності, презумпції невинуватості та заборони довільного кримінального переслідування. Ці рішення фактично встановлюють конституційні стандарти допустимості криміналізації, які прямо впливають на тлумачення норм про неправомірну вигоду, оскільки визначають межі розширювального підходу до кримінальної відповідальності.

Узагальнюючи, слід зазначити, що рішення КСУ формують цілісну конституційну доктрину у сфері протидії корупції, яка виконує одночасно обмежувальну та регулятивну функції. З одного боку, Суд забезпечує вузьке та передбачуване тлумачення ознак злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою, запобігаючи надмірному розширенню кримінальної відповідальності. З іншого – закріплює ефективні інструменти антикорупційної політики, зокрема спеціальну конфіскацію, та підтверджує дію ключових принципів кримінального права – законності, пропорційності, гуманізму та правової визначеності. У сукупності ці правові позиції формують конституційну основу антикорупційної доктрини України, який визначає як межі криміналізації корупційних діянь, так і стандарти їх правозастосування.

Водночас, слід констатувати, що ефективність антикорупційної політики України значною мірою залежить від узгодженості кримінально-правового регулювання з конституційними принципами та правовими позиціями КСУ. Саме конституційна доктрина виступає системоутворюючим фактором, який визначає межі криміналізації діянь, пов'язаних із неправомірною вигодою, забезпечує дотримання принципів правової визначеності, пропорційності та верховенства права, а також формує стандарти правозастосування у сфері протидії корупції. У цьому контексті ключового значення набуває необхідність системного врахування правових позицій КСУ у нормотворчій діяльності, оскільки вони фактично конкретизують зміст оціночних кримінально-правових категорій та забезпечують єдність їх тлумачення.

Як зазначають з цього приводу деякі науковці, на сьогодні визначення юридичної природи та сили правових позицій КСУ ускладнюється відсутністю їх чіткого законодавчого закріплення, а також певною невизначеністю щодо місця органу конституційної юрисдикції у системі державної влади. Водночас правові позиції, сформульовані в актах КСУ, як справедливо зауважують дослідники, фактично мають загальнообов'язковий нормативний характер. Разом із тим, необхідно погодитися з тим, що сучасні трансформаційні процеси, зокрема пов'язані з євроінтеграційним курсом та умовами воєнного стану, зумовлюють необхідність переосмислення підходів до можливості перегляду окремих усталених правових позицій та визначення відповідних підстав і меж такого перегляду [14, с. 112–113].

Зокрема, важливим напрямом удосконалення є уточнення законодавчих дефініцій, зокрема поняття «неправомірна вигода», з метою усунення оціночної невизначеності, що створює ризики неоднакового застосування норм КК України. Одночасно з цим необхідним є забезпечення єдності судової практики шляхом посилення ролі узагальнюючих підходів Верховного Суду та врахування обов'язкових правових позицій КСУ як орієнтирів для кваліфікації корупційних правопорушень.

Окремо доцільним є посилення значення конституційного контролю як інструменту форму-

вання ефективної антикорупційної політики, що передбачає не лише усунення неконституційних норм, а й превентивний вплив на законодавця при розробці нових кримінально-правових конструкцій. У зв'язку з цим актуалізується потреба в удосконаленні механізмів взаємодії між конституційною та кримінальною юрисдикціями, що дозволить забезпечити узгодженість правозастосування та мінімізувати колізії у тлумаченні норм.

Додатково слід вказати на необхідність упровадження превентивних підходів у сфері антикорупційної політики, спрямованих на зниження корупційних ризиків, підвищення ефективності правового регулювання та зміцнення довіри суспільства до судової та правової системи України.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що антикорупційна політика України формується на перетині конституційного та кримінального права, де системоутворюючу роль відіграє конституційна доктрина, сформована у рішеннях КСУ. Саме через правові позиції КСУ відбувається конкретизація та уніфікація змісту оціночних кримінально-правових категорій, зокрема «неправомірної вигоди», що має безпосередній вплив на кваліфікацію корупційних правопорушень за ст. 368, 369 КК України. Встановлено, що рішення Суду не лише усувають прогалини та колізії у правовому регулюванні, але й формують обов'язкові для врахування стандарти тлумачення, які забезпечують реалізацію принципів верховенства права, правової визначеності та пропорційності кримінальної відповідальності. Водночас конституційна юрисдикція виконує балансуючу функцію між ефективністю боротьби з корупцією та гарантіями захисту прав і свобод особи у кримінальному провадженні.

При цьому сучасна антикорупційна доктрина України має дуалістичний характер, оскільки з одного боку, вона спрямована на посилення кримінально-правових механізмів протидії корупції, а з іншого – на забезпечення їх відповідності конституційним стандартам прав людини. Рішення КСУ виступають засобам забезпечення цієї рівноваги, визначаючи межі допустимої криміналізації та забезпечуючи стабільність правозастосування у сфері службових злочинів. Подальший розвиток антикорупційної політики потребує системного врахування конституційної юриспруденції у законодавчому процесі, уніфікації підходів до тлумачення норм про неправомірну вигоду та посилення взаємодії між різними рівнями судової юрисдикції, що дозволить підвищити ефективність правового регулювання, зміцнити довіру до судової системи та забезпечити реальну дієвість антикорупційних механізмів в Україні.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Боголєпова А. В. Сутність, основні принципи, форми та функції антикорупційної політики держави. *Державне будівництво*. 2024. № 1 (35). С. 335–343. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-25.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n238.

5. Іванов М. С., Кучинська О. П. Конституційний Суд України як елемент національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства.* 2018. № 4. С. 180–187. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2018_ivanov.pdf.

6. Дунаєва Т. Є. Роль рішень Конституційного Суду України у забезпеченні пропорційності та верховенства права у судовій практиці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2021. Вип. 32. С. 54–60. DOI: 10.26565/2075-1834-2021-32-08.

7. Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України. Автореф. Дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2015. 22 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/623.

8. Рішення Конституційного Суду України від 18.04.2012 № 10-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12#Text.

9. Рішення Конституційного Суду України від 26.01.2011 № 1-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text.

10. Рішення Конституційного Суду України від 16.09.2021 № 6-р(II)/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text.

11. Рішення Конституційного Суду України від 30.06.2022 № 1-р/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text.

12. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 № 1-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text.

13. Рішення Конституційного Суду України від 27.10.2020 № 13-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text.

14. Бєлова М. В., Данко В. Й., Бєлов Д. М. Виконання рішень Конституційного Суду України: окремі доктринальні підходи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 83. Ч. 1. С. 107–113. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.14.

Pushkar O. A. THE INFLUENCE OF CONSTITUTIONAL DOCTRINE ON THE FORMATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the influence of the constitutional doctrine on the formation of Ukraine's anti-corruption policy in terms of determining the role of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine in interpreting the norms of criminal law regarding illicit gain. The author defines the place of constitutional jurisprudence in the system of sources of law and substantiates its importance as a factor in ensuring the principle of the rule of law, legal certainty and consistency of anti-corruption legislation. Particular attention is paid to clarifying the influence of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine on the content and practice of applying criminal law norms that provide for liability for corruption offenses.

The study analyzes the current provisions of the Criminal Code of Ukraine, in particular the norms regulating liability for receiving and providing illicit gain, as well as the relevant decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which have a decisive influence on their interpretation and application. It has been established that constitutional jurisdiction plays a key role in overcoming conflicts and gaps in criminal legislation, in particular in determining the content of the concepts of "illegitimate benefit", "official", "interests of service" and other evaluative categories. It has been revealed that certain legal positions of the Court contribute to increasing the level of legal certainty, while others give rise to discussions in law enforcement practice and require further doctrinal understanding.

In the context of the prospects for the development of legal regulation, directions for improving legislation in the area under study are proposed. In particular, the need for systematic consideration of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine in its rule-making activities, clarification of legislative definitions related to illegitimate benefit, and ensuring the unity of judicial practice are substantiated. Additionally, it is proposed to strengthen the role of constitutional control as a tool for forming an effective anti-corruption policy, improve the mechanisms of interaction between constitutional and criminal jurisdictions, as well as introduce preventive approaches aimed at minimizing corruption risks and increasing trust in the legal system of Ukraine.

Key words: *anti-corruption policy, constitutional doctrine, illicit gain, criminal liability, rule of law.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.724
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/35

Армаш Н. О.
https://orcid.org/0000-0001-8286-5857
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академія наук України

НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА АВТОНОМІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено національно-територіальну автономію як можливу конституційну модель для Автономної Республіки Крим після деокупації та відновлення дії Конституції України на півострові. Обґрунтовано, що кримський випадок не може бути вирішений ані механічним поверненням до довоєнної моделі Автономної Республіки Крим, ані прямим запозиченням будь-якого одного іноземного зразка. Національно-територіальна автономія розглядається як форма внутрішнього самовизначення, що діє в межах суверенної держави, не створює права на одностороннє відокремлення та передбачає конституційно визначене розмежування повноважень між центральними органами влади й автономними інституціями. На підставі порівняльного аналізу моделей Іспанії, Шотландії, Південного Тіролю, саамських парламентів, Боснії і Герцеговини та Округу Брчко встановлено, що стабільність автономії забезпечується не декларативною особливістю статусу, а поєднанням шести елементів: конституційної закріпленості; чіткого поділу предметів відання; реальної фінансової бази; мовно-культурних та освітніх гарантій; інклюзивного представництва меншин і корінних народів; судових і політичних механізмів запобігання зловживанню автономією. Окрему увагу приділено міжнародно-правовим стандартам, зокрема статті 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Рамковій конвенції про захист національних меншин, Декларації ООН про права корінних народів і Лундським рекомендаціям ОБСЄ. Доведено, що для Криму найбільш придатною є змішана асиметрична модель: територіальна автономія у складі України з посиленими публічно-правовими інститутами кримськотатарського народу як корінного, але без перетворення автономії на режим етнічної ексклюзії. Запропоновано архітектуру майбутньої автономії: автономний парламент і уряд із визначеним колом повноважень, окремий представницький механізм кримськотатарського народу, тримовний режим публічної сфери, автономну компетенцію у сфері культури, освіти, місцевого розвитку та охорони спадщини, а також жорстке резервування за державою питань оборони, кордону, громадянства, зовнішньої політики, судоустрою, прокуратури та національної безпеки. Така модель здатна поєднати відновлення історичної справедливості щодо кримськотатарського народу, рівність прав усіх мешканців Криму та імператив територіальної цілісності України.

Ключові слова: *національно-територіальна автономія, адміністративно-територіальний устрій, Автономна Республіка Крим; внутрішнє самовизначення, територіальна цілісність, права меншин, права корінних народів.*

Постановка проблеми. Питання майбутнього конституційно-правового статусу Криму після деокупації належить до тих проблем, у яких поєднуються конституційне право, міжнародне право, політика пам'яті, безпека та захист прав людини. Чинна Конституція України визначає Автономну Республіку Крим як невід'ємну складову частину України та закріплює, що вона вирішує питання, віднесені до її відання, у межах повноважень, визначених Конституцією України. Одночасно Конституція виходить із унітарності держави, цілісності її території та єдиного громадянства [1]. Отже, будь-яке майбутнє переосмислення кримської автономії повинно

© Армаш Н. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

відбуватися не поза конституційною системою України, а всередині неї.

Первісна модель Автономної Республіки Крим була переважно територіальною, а не національно-територіальною. Вона не містила достатньо сильного інституційного механізму для представництва корінних народів України. Закон України «Про корінні народи України» прямо визнає кримських татар, караїмів і кримчаків корінним народом України [2]. Водночас, Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» орієнтує державну політику на рівність, недискримінацію та збереження ідентичності всіх національних спільнот [3]. Саме тому кримська модель не може бути етнічно ексклюзивною: вона має поєднати особливий статус корінних народів з рівністю прав усіх мешканців півострова.

Практична актуальність теми посилюється тим, що Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя виходить із необхідності відновлення територіальної цілісності України, захисту прав людини та реінтеграції деокупованої території [4].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика автономії в сучасному конституційному праві досліджується крізь призму внутрішнього самовизначення, асиметричної децентралізації, прав меншин і корінних народів. У міжнародно-правовій площині базовим джерелом є стаття 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка гарантує особам, що належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, право спільно з іншими членами своєї групи користуватися власною культурою, сповідувати релігію та використовувати мову [5]. Рамкова конвенція про захист національних меншин деталізує ці гарантії через принцип рівності, заборони асиміляційного тиску, підтримки культурної ідентичності та ефективної участі у публічному житті [6]. Декларація ООН про права корінних народів додатково підкреслює право корінних народів на самовизначення, автономію або самоврядування у внутрішніх і місцевих справах [7].

У порівняльному конституційному праві усталеним є висновок, що автономія не тотожна суверенітету. Іспанська Конституція одночасно проголошує нерозривну єдність іспанської нації та гарантує право на автономію національностей і регіонів. Конституційна модель Італії поєднує принцип єдиної і неподільної Республіки з визнанням і сприянням місцевим автономіям. Шотландська деволюція побудована на парламентському законі, де чітко визначено межі компетенції Шотландського парламенту і перелік зарезервованих питань. Отже, у сучасній доктрині автономія переважно розглядається як внутрішній режим самоврядування, який захищає ідентичність і місцеве управління, але не виводить територію з-під дії конституції держави.

Невирішеною частиною проблеми для України залишається саме архітектура поєднання трьох елементів: чинної територіальної автономії Криму, статусу корінних народів та безпекового режиму після деокупації.

Потстановка завдання. Метою статті є обґрунтування національно-територіальної автономії як можливої конституційної моделі для Криму після деокупації на основі порівняльного аналізу міжнародного досвіду, міжнародно-правових стандартів та чинного українського конституційного контексту.

Методологічну основу статті становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий, функціональний та інституційний методи.

Виклад основного матеріалу. Національно-територіальна автономія у вузькому юридичному значенні є спеціальним публічно-правовим режимом, який установлюється на території компактного проживання етнічної, мовної, національної або корінної спільноти та надає місцевому населенню право обирати автономний представницький орган, формувати автономний уряд і ухвалювати нормативні акти з питань, визначених конституцією або спеціальним законом. Її відмінність від звичайного місцевого самоврядування полягає у ширшій компетенції, спеціальному статусі та гарантіях ідентичності; від федерації – у відсутності власного суверенітету суб'єкта; від культурної автономії – у територіальному характері владних повноважень.

Міжнародне право не зобов'язує держави створювати саме територіальні автономії для всіх меншин, однак визнає, що ефективна участь меншин іноді потребує спеціальних інституційних механізмів. Лундські рекомендації ОБСЄ наголошують, що ефективна участь у публічному житті може забезпечуватися як через центральні, так і через регіональні, місцеві, консультативні або автономні механізми [8, с. 15-17]. Для корінних народів Декларація ООН про права корінних народів іде далі, визнаючи право на автономію або самоврядування у внутрішніх і місцевих справах, а також право зберігати й розвивати власні інституції.

Перший важливий порівняльний блок становить іспанська модель автономних співтовариств.

Іспанська Конституція передбачає право на автономію національностей і регіонів, але одночасно встановлює нерозривну єдність держави [9]. Каталонія та Країна Басків мають парламенти, уряди, мовні режими й розширені повноваження. Каталонський статут закріплює інституції Generalitat, статус каталонської мови та компетенції автономії [10]. Баскський статут містить сильний історико-форальний елемент, передбачає парламент, уряд і особливі фінансові механізми. Для Криму ці приклади демонструють значення реальних інституцій і фінансів, але також застерігають: якщо політична мобілізація автономії виходить за межі конституційного консенсусу, автономний режим може стати джерелом системної кризи.

Другий блок – шотландська деволюція. Scotland Act 1998 створив Шотландський парламент і Шотландський уряд, надавши їм законодавчі та виконавчі повноваження у девольованих сферах [11]. Водночас оборона, зовнішня політика, громадянство, конституційні питання та інші ключові сфери залишаються зарезервованими за центральним рівнем. Верховний суд Великої Британії у справі щодо законопроєкту про шотландський референдум підкреслив, що девольований парламент не може самостійно ухвалювати закон про референдум, який має більше ніж віддалений зв'язок із Союзом і парламентським суверенітетом. Для Криму цей приклад особливо цінний тим, що показує можливість широкого місцевого законодавства без права на одностороннє вирішення питання державної належності території.

Третій приклад – Південний Тіроль. Його автономія виникла внаслідок післявоєнного компромісу, міжнародно-політичних гарантій і спеціального статуту. Спеціальний статут для Trentino-Alto Adige/Südtirol закріплює широку законодавчу та адміністративну компетенцію, механізми мовної рівності й особливу фінансову базу [12]. У провінції функціонує модель, за якої німецька, італійська та ладинська мовні групи мають інституційні гарантії участі, а публічна служба й бюджетні ресурси пов'язані з принципом пропорційності. Для Криму цей досвід корисний не як буквальна калька, а як доказ того, що мовна рівність, автономні фінанси й гарантії групової участі можуть бути поєднані з територіальною цілісністю держави.

Четвертий блок – саамські моделі у Фінляндії та Швеції. Конституція Фінляндії гарантує саамам як корінному народові мовне й культурне самоврядування на їхній рідній території. Закон про Саамський парламент Фінляндії визначає цей орган як представницьку інституцію саамів у питаннях мови, культури й статусу корінного народу [13]. У Швеції Саметинг поєднує риси виборного представницького органу й адміністративного органу у сфері саамської культури [14]. Для Криму саамський досвід не є достатнім сам по собі, проте, він є важливим як модель публічно-правового представництва корінного народу всередині ширшої автономної конструкції.

Окремим застереженням є Боснія і Герцеговина та Округ Брчко. Постконфліктна боснійська модель створила складну систему етнічного представництва, проте Європейський суд з прав людини у справі Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina визнав, що така конституційна архітектура дискримінує осіб, які не належать до «конститутивних народів», у доступі до певних виборних посад [15]. Для Криму цей урок принциповий: гарантії корінних народів не повинні заперечувати політичну рівність інших громадян України, які проживатимуть на території автономії. Належна модель має бути інклюзивною, а не сегрегаційною.

Отже, порівняльний матеріал дозволяє сформулювати загальне правило: ефективна автономія існує там, де її повноваження достатньо реальні, але не суверенні; фінанси стабільні, але контрольовані; мови й культури захищені, але без дискримінації; місцевий парламент має законодавчі можливості, але діє в межах конституції; автономний уряд керує місцевими справами, але не перебирає на себе оборону, кордон, громадянство, зовнішню політику або судову систему.

Застосування цього правила до Криму дає підстави запропонувати змішану асиметричну автономії. Її перший компонент – територіальний. Усі мешканці Криму, які мають право голосу та відповідають вимогам законодавства України, беруть участь у виборах парламенту автономії. Парламент ухвалює нормативні акти автономії у сферах культури, освіти, охорони культурної спадщини, місцевого економічного розвитку, регіонального планування, комунальної інфраструктури, охорони здоров'я регіонального рівня, місцевого транспорту, туризму, екології та публічних сервісів. Уряд автономії формується парламентом і відповідає перед ним.

Другий компонент – корінні народи. Поряд із загальним парламентом автономії має діяти публічно-правово визнаний представницький інститут кримськотатарського народу. Його призначення – не дублювання парламенту й не створення окремої «етнічної палати», а забезпечення

обов'язкової участі кримськотатарського народу в рішеннях щодо мови, культури, освіти, топоніміки, меморіалізації, повернення депортованих, охорони місць пам'яті, традиційних форм самоорганізації та відновлення історичної справедливості.

Третій компонент – державний. Україна повинна прямо зарезервувати за центральною владою питання оборони, державного кордону, громадянства, міграційного контролю, зовнішньої політики, митної справи, грошової системи, кримінального законодавства, судоустрою, прокуратури, контррозвідки, санкційної політики та стратегічної інфраструктури.

Висновки. Національно-територіальна автономія є придатною та однією з можливих конституційних моделей для Криму лише за умови, що її буде сконструйовано як форму внутрішнього самоврядування у складі суверенної України. Вона не повинна бути квазідержавністю. Порівняльний досвід показує, що стабільність автономії залежить від чіткого розмежування компетенцій, фінансової спроможності, мовно-культурних гарантій, інклюзивного представництва, судового контролю та політичної лояльності до конституційного ладу держави.

Для України найперспективнішою є змішана асиметрична модель. Практичними кроками мають стати: підготовка конституційного пакета змін щодо статусу Криму; розроблення спеціального закону про національно-територіальну автономію Криму; правове визначення публічно-правового статусу представницьких органів кримськотатарського народу; розроблення перехідної моделі управління деокупованою територією; формування системи фінансових, судових і безпекових запобіжників; проведення консультацій із кримськотатарським народом, іншими національними спільнотами Криму та інститутами громадянського суспільства. Подальші дослідження доцільно спрямувати на деталізацію виборчої системи автономії, процедури участі корінного народу в ухваленні рішень, бюджетної моделі та механізмів перехідного правосуддя.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

2. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text.

3. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533.

5. International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966. United Nations Human Rights Office. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf.

6. Framework Convention for the Protection of National Minorities, 1 February 1995. Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/168007cdac.

7. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples : adopted by General Assembly resolution 61/295 on 13 September 2007. URL: https://www.ohchr.org/en/indigenous-peoples/un-declaration-rights-indigenous-peoples.

8. The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note. OSCE High Commissioner on National Minorities. The Hague, 1999. URL: https://hcnm.osce.org/hcnm/lund-recommendations.

9. Constitución Española, 1978. Boletín Oficial del Estado. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/abrir_pdf.php?fich=158_Constitucion_Espanola_____The_Spanish_Constitution_.pdf.

10. Ley Orgánica 6/2006, de 19 de julio, de reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña. Boletín Oficial del Estado. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-13087.

11. Scotland Act 1998. The National Archives. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/contents.

12. Decreto del Presidente della Repubblica 31 agosto 1972, n. 670. Approvazione del testo unico delle leggi costituzionali concernenti lo statuto speciale per il Trentino-Alto Adige. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.presidente.repubblica:1972-08-31;670.

13. Act on the Sámi Parliament. Ministry of Justice, Finland. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1995/en19950974.pdf.

14. Sametingslag (1992:1433). Sveriges riksdag. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/sametingslag-19921433_sfs-1992-1433/.

15. Reference re Secession of Quebec. [1998] 2 S.C.R. 217. Supreme Court of Canada. URL: https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1643/index.do.

Armash N. O. NATIONAL-TERRITORIAL AUTONOMY AS A CONSTITUTIONAL MODEL FOR CRIMEA: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE AND RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE

The article examines national-territorial autonomy as a possible constitutional model for Crimea after de-occupation and restoration of the constitutional order of Ukraine on the peninsula. It argues that the Crimean case cannot be adequately addressed either by a mechanical return to the pre-war status of the Autonomous Republic of Crimea or by the direct transplantation of any single foreign model. National-territorial autonomy is interpreted as a constitutionally structured form of internal self-determination within a sovereign state. It does not imply a right to unilateral secession and requires a clear division of powers between the central authorities and autonomous institutions. On the basis of a comparative analysis of Spain, Scotland, South Tyrol, the Sámi parliaments, Bosnia and Herzegovina and Brčko District, the article identifies the key conditions for a sustainable autonomy settlement: constitutional entrenchment; a clear allocation of competences; a stable financial basis; enforceable language, cultural and educational guarantees; inclusive representation of minorities and indigenous peoples; and judicial as well as political safeguards against abuse of autonomy. Special attention is paid to international legal standards, including Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples and the OSCE Lund Recommendations. The article demonstrates that Crimea requires a mixed asymmetric model: territorial autonomy within Ukraine combined with enhanced public-law institutions of the Crimean Tatar people as an indigenous people, but without transforming autonomy into a regime of ethnic exclusivity. The proposed architecture includes an elected autonomous parliament and government with constitutionally enumerated competences, a distinct representative mechanism for the Crimean Tatar people, a multilingual public regime, autonomous powers in culture, education, local development and heritage protection, and strict reservation of defence, borders, citizenship, foreign affairs, the judiciary, prosecution service and national security to the Ukrainian state. This model may combine restorative justice for the Crimean Tatar people, equal rights for all residents of Crimea and the imperative of Ukraine's territorial integrity.

Key words: *national-territorial autonomy, Autonomous Republic of Crimea, administrative-territorial structure, internal self-determination; territorial integrity, minority rights, indigenous peoples' rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.724
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/36

Олійник О. В.
https://orcid.org/0000-0002-3525-9886
Відокремлений структурний підрозділ «Київський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету»

АВТОНОМІЇ НА ЕТНІЧНІЙ ТА КОНФЕСІЙНІЙ ОСНОВІ: ПРИКЛАДИ НАХІЧЕВАНУ, АДЖАРІЇ ТА ПАРАЛЕЛІ З УКРАЇНОЮ

У статті досліджено правову природу автономій, виникнення яких пов'язане з етнічними, конфесійними або історико-регіональними особливостями населення, на прикладі Нахічеванської Автономної Республіки у складі Азербайджану та Автономної Республіки Аджарія у складі Грузії. Предметом аналізу є не лише формальний конституційний статус цих утворень, а й юридичні підстави їх виникнення, межі нормотворчої, адміністративної самостійності, а також співвідношення автономії з принципами унітарності, суверенітету та територіальної цілісності держави. Особливу увагу приділено ролі міжнародних договорів у формуванні автономного статусу та їх подальшій імплементації у національні правові системи.

Методологічну основу становлять порівняльно-правовий, формально-юридичний та історико-правовий методи, що дозволили виявити спільні та відмінні риси моделей автономії, а також оцінити їх ефективність у контексті сучасного конституціоналізму. Доведено, що Нахічеван і Аджарія мають спільну рису: їх автономний статус сформувався на перетині міжнародно-договірних гарантій 1921 р. та подальшої конституціоналізації у внутрішньому праві відповідних держав. Водночас встановлено, що в процесі еволюції аджарської автономії спостерігається тенденція до посилення контролю центральної влади, тоді як модель Нахічевану зберігає ширші елементи інституційної самостійності в межах унітарної держави.

Порівняльний аналіз засвідчив, що зазначені моделі істотно відрізняються від українського підходу, у межах якого Автономна Республіка Крим є конституційною територіальною автономією, але не етнічною автономією, а права національних меншин, корінних народів реалізуються переважно через інструменти рівності, недискримінації, культурної та мовної самореалізації. Обґрунтовано, що пряме перенесення моделей Нахічевану чи Аджарії в Україну є юридично неприйнятним без зміни засад конституційного ладу. Водночас визначено, що для України можуть бути релевантними окремі елементи інституційної участі спільнот, розвиток персональної культурної автономії, впровадження консультативних механізмів та посилення гарантій культурних прав.

Ключові слова: *адміністративно-територіальний устрій, етнічна автономія, Нахічеванська Автономна Республіка, Автономна Республіка Аджарія, Автономна Республіка Крим, національні меншини, корінні народи, конституційне право.*

Постановка проблеми. Автономія у складі унітарної держави є одним із найскладніших конституційно-правових інструментів поєднання державної єдності з регіональною, етнокультурною або конфесійною специфікою. Її правове значення полягає не тільки в наданні певній території спеціального режиму врядування, а й у визначенні меж допустимого самоврядування без зміни суверенітету держави. Саме тому автономія нерідко функціонує як компроміс між централізованою моделлю держави і потребою визнати особливості окремих спільнот.

Для України ця проблематика має особливу актуальність. Україна є унітарною державою, а її єдина автономія – Автономна Республіка Крим – закріплена без формального етнічного критерію. Конституція України визначає АР Крим як невід'ємну складову частину України, що вирішує питання, віднесені до її відання, у межах повноважень, визначених Конституцією України [1]. Водночас, українське законодавство про національні меншини орієнтоване на інтеграцію, рівність і культурну самореалізацію спільнот, а не на формування етнічних територіальних автономій.

© Олійник О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Тому питання полягає не в механічному запозиченні чужих моделей, а в з'ясуванні, які елементи таких моделей є сумісними з українським конституційним ладом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі автономію традиційно розглядають як форму спеціального правового статусу територіального утворення, що передбачає ширші, ніж у звичайної адміністративно-територіальної одиниці, повноваження у сфері нормотворення, управління, фінансування або культурного розвитку. Н. А. Мяловицька звертає увагу на те, що автономія є засобом узгодження інтересів держави та територіальних спільнот, а її конкретна форма залежить від історичного походження, етнічного складу населення і конституційної моделі держави [2, с. 20-23]. Таке положення має принципове значення, оскільки дозволяє розрізняти автономію як загальний правовий інститут і автономію як індивідуалізований правовий режим певного регіону.

У зарубіжних дослідженнях Аджарія аналізується переважно крізь призму співвідношення формального автономного статусу і фактичного політичного контролю центру. Е. Голланд, К. Далман і М. Браун характеризують еволюцію аджарської автономії як рух від історично обумовленої автономності до моделі, у якій центральна влада послідовно відновлювала контроль над регіональними інститутами [3]. Такий підхід є корисним і для аналізу Нахічевану, де автономна форма поєднується з жорсткою вертикаллю державної влади Азербайджану.

В українському контексті основними орієнтирами є Конституція України, законодавство про Автономну Республіку Крим, а також Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». Останній визначає національні меншини як невід'ємні, інтегровані та органічні частини українського суспільства [4], що свідчить про відмову від сегрегаційної або територіально-етнічної логіки регулювання. Отже, попри наявність значної літератури про автономію загалом, потребує спеціального висвітлення саме порівняльний вимір: Нахічеван – Аджарія – Крим.

Постановка завдання. Метою статті є визначення юридичної природи автономій Нахічевану та Аджарії, з'ясування правових підстав їх створення, обсягу повноважень і фінансово-організаційних гарантій, а також оцінка можливості використання відповідних підходів у правовій політиці України щодо автономії та національних меншин, корінних народів. Для досягнення цієї мети проаналізовано міжнародно-договірні та конституційні підстави статусу Нахічевану й Аджарії, зіставлено їхні інституційні можливості, а також порівняно ці моделі з українським регулюванням АР Крим і прав національних меншин, корінних народів.

Виклад основного матеріалу. Поняття автономії в конституційному праві не є тотожним федералізації. Автономія може існувати в межах унітарної держави, якщо її компетенція визначена конституцією або законом, а суверенітет залишається за державою в цілому. У цьому сенсі автономія є не альтернативою територіальній цілісності, а спеціальним режимом внутрішнього врядування. Водночас автономія, створена з урахуванням етнічних чи конфесійних особливостей, завжди потребує особливо чітких гарантій: вона має забезпечувати права спільноти, але не трансформуватися в механізм політичної сепарації.

Нахічеванська Автономна Республіка є ексклавом Азербайджану, що географічно відокремлений від основної території держави. Її автономний статус пов'язаний із міжнародно-правовими домовленостями початку 1920-х років та подальшим конституційним закріпленням. Офіційна англомовна версія Конституції Нахічеванської Автономної Республіки визначає її як «democratic, legal, secular autonomous republic within the Republic of Azerbaijan» [5]. У перекладі це означає, що Нахічеван є демократичною, правовою, світською автономною республікою у складі Азербайджанської Республіки. Ця формула важлива тим, що одночасно підкреслює автономність і внутрішньодержавну належність Нахічевану.

Конституційна конструкція Нахічевану спирається на наявність власних органів влади. Законодавчу владу здійснює Алі Меджліс, виконавчу – Кабінет Міністрів автономії, а судову – суди автономної республіки. Така модель зовні нагадує державний поділ влади, однак юридично функціонує в межах Азербайджану. Конституція Нахічевану прямо вказує, що її органи діють відповідно до Конституції Азербайджанської Республіки, Конституції Нахічеванської Автономної Республіки та законів Азербайджану. Отже, нормотворчість автономії має похідний характер і не може суперечити центральному законодавству.

Особливість Нахічевану полягає також у його фінансово-організаційному статусі. У конституційному тексті передбачено, що діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади забезпечується в межах коштів, передбачених у державному бюджеті автономної республіки,

що не означає повної фінансової самостійності, однак свідчить про наявність окремого бюджетного рівня. У поєднанні з власними інститутами влади це створює модель «адміністративно-конституційної автономії», за якої спеціальний статус регіону визнаний, але контроль державного центру залишається визначальним.

Аджарська автономія має іншу історичну природу. Її формування пов'язане з Батумським регіоном, мусульманською частиною грузинського населення та міжнародними домовленостями після Першої світової війни. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі Assanidze v. Georgia наведено історичні відомості про договірні передумови статусу Аджарії, зокрема про домовленості, що забезпечували особливий режим регіону після 1921 р. [6]. Саме тому Аджарія традиційно розглядається як автономія, в основі якої був не лише територіальний, а й конфесійно-історичний чинник.

Сучасний статус Аджарії визначений Конституцією Грузії та Конституційним законом Грузії «Про Автономну Республіку Аджарія». Закон прямо встановлює, що Автономна Республіка Аджарія є невід'ємною територіальною одиницею Грузії [7]. У цьому формулюванні ключовим є поєднання двох елементів: автономія має спеціальний статус, але вона не є суб'єктом державного суверенітету. Її автономність існує лише в межах грузинської конституційної системи.

Компетенція Аджарії деталізована значно конкретніше, ніж у загальних конституційних нормах. Вона включає право органів автономії приймати нормативні акти з питань, віднесених до її відання, формувати органи виконавчої влади, затверджувати бюджет, управляти майном і природними ресурсами в межах, визначених законодавством Грузії. Окреме значення має положення про фінансову автономію: Аджарія здійснює її у межах, установлених законодавством Грузії, а надходження до бюджету автономії формуються за правилами, передбаченими законодавством. Отже, грузинська модель робить акцент не лише на символічному статусі, а й на практичних управлінських повноваженнях автономії.

Українська модель принципово відрізняється від обох наведених випадків. Автономна Республіка Крим визначена Конституцією України як невід'ємна складова частина України. Вона має спеціальний конституційний статус, але не має права приймати закони у власному значенні; її нормативні акти мають відповідати Конституції та законам України. У цьому сенсі кримська автономія є територіальною, а не етнічною. Її існування не створює загального механізму для формування нових автономій за національною, мовною чи конфесійною ознакою.

Стаття 24 Конституції України забороняє привілеї або обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного і соціального походження. У поєднанні зі статтею 2 Конституції України, яка закріплює унітарність держави, це створює високий конституційний бар'єр для територіальних автономій на етнічній основі. Водночас, українське право не заперечує потреб національних меншин, корінних народів. Закон України «Про корінні народи України» визнав право корінних народів на внутрішнє самовизначення у межах України [8]. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» виходить із того, що такі спільноти є інтегрованими частинами українського суспільства, а тому гарантії їхніх прав мають будуватися на принципах участі, рівності, культурної самобутності й недискримінації.

Порівняльний аналіз демонструє такі ключові відмінності. Нахічеван має власну конституцію та органи влади, однак його нормотворчість є похідною від конституційного порядку Азербайджану. Аджарія має спеціальний конституційний закон, у якому докладніше визначено питання відання автономії, бюджетні механізми й фінансову автономію. Автономна Республіка Крим, навпаки, є невід'ємною складовою частиною України, але не є етнічною автономією. Отже, усі три моделі використовують назву автономії, проте мають різний зміст: історико-регіональний у Нахічевані, історико-конфесійний в Аджарії та територіально-конституційний в АР Крим.

З огляду на українські конституційні обмеження, найбільш перспективним напрямом є не етнотериторіальна, а персональна або культурна автономія.

Отже, українська політика щодо національних меншин може враховувати досвід Нахічевану та Аджарії лише в частині інституційної участі й гарантій культурної самореалізації. Створення нових територіальних автономій за етнічною ознакою несумісне з чинною конституційною моделлю без її радикальної зміни. Натомість правовими альтернативами є: консультативні ради при органах влади, підтримка культурних інституцій, участь представників спільнот у формуванні мовної та освітньої політики, а також удосконалення механізмів місцевого самоврядування з урахуванням потреб компактно проживаючих меншин.

Практичне значення такого підходу полягає в тому, що він не змішує дві різні площини: територіальну організацію публічної влади та захист колективної ідентичності. Територіальна автономія потребує окремого владного центру, власної компетенції та спеціального бюджетного режиму. Культурна або персональна автономія, навпаки, може діяти через представницькі, консультативні й освітньо-культурні інституції, не змінюючи адміністративно-територіального устрою. Для України таке розмежування має не лише теоретичне, а й безпекове значення.

Важливо також, що досвід Нахічевану та Аджарії підтверджує залежність автономії від первинного політико-правового контексту. У цих випадках автономний статус не був універсальною моделлю для всіх етнічних чи конфесійних груп, він постав як наслідок конкретних історичних домовленостей і був пізніше включений до внутрішнього конституційного права. Тому в українських умовах коректніше говорити не про запозичення статусу автономної республіки, а про використання окремих інструментів: прозорого фінансування культурних програм, участі спільнот у консультаціях, підтримки освіти мовами меншин і забезпечення ефективного захисту від дискримінації.

Висновки. Нахічеванська Автономна Республіка та Автономна Республіка Аджарія є прикладами автономних утворень, статус яких сформувався під впливом історичних, міжнародно-договірних і конституційних чинників. У Нахічевані ключовим є поєднання власної конституції, органів влади та належності до Азербайджану. В Аджарії визначальним є спеціальний конституційний закон, який деталізує компетенцію автономії та її фінансові механізми. Обидва приклади демонструють, що автономія може бути інструментом врахування регіональної специфіки, але вона завжди залишається обмеженою рамками державного суверенітету.

Українська модель є іншою. Автономна Республіка Крим має конституційний територіальний статус, але не є етнічною автономією. Конституційні положення про унітарність держави, територіальну цілісність і рівність громадян унеможливлюють створення нових етнічних автономій без зміни засад конституційного ладу. Тому досвід Нахічевану та Аджарії не може бути безпосередньо перенесений в Україну.

Водночас, окремі елементи цих моделей мають практичну цінність. Україна може використовувати не територіально-автономний, а культурно-інституційний підхід: посилення прав національних меншин, розвиток персональної культурної автономії, створення консультативних органів, участь спільнот у місцевій політиці, забезпечення мовних та освітніх гарантій. Саме така модель дозволяє поєднати конституційну єдність держави з реальним захистом різноманіття.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

2. Мяловицька Н. А. Теоретичні проблеми правового статусу автономних утворень у сучасних державах світу. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 21 : Юридичні науки. С. 20–23. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8423

3. Holland E. C., Dahlman C., Browne M. The arc of autonomy in Georgia's Ajara. Political Geography. 2020. Vol. 80. Article 102177. DOI: 10.1016/j.polgeo.2020.102177

4. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2827-20

5. The Constitution of Nakhchivan Autonomous Republic. URL: https://alimajlis.gov.az/en/pages/n-ar-constitution

6. Assanidze v. Georgia (Application no. 71503/01) : Judgment of the European Court of Human Rights, 08.04.2004. URL: https://www.legal-tools.org/doc/60cd95/pdf/

7. On the Autonomous Republic of Ajara : Constitutional Law of Georgia. URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/3811829

8. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text

Oliynyk O. V. AUTONOMIES ON ETHNIC AND CONFESSIONAL GROUNDS: THE CASES OF NAKHCHIVAN, AJARA AND PARALLELS WITH UKRAINE

The article examines the legal nature of autonomies whose emergence is обусловлено ethnic, confessional, or historical-regional characteristics of the population, using the cases of the Nakhchivan Autonomous Republic within Azerbaijan and the Autonomous Republic of Adjara within Georgia. The analysis focuses

not only on the formal constitutional status of these entities, but also on the legal grounds of their formation, the scope of their legislative, budgetary and administrative autonomy, as well as the correlation between autonomy and the principles of unitarity, sovereignty and territorial integrity of the state. Particular attention is paid to the role of international treaties in shaping autonomous status and their subsequent implementation into domestic legal systems.

The methodological framework is based on comparative legal, formal-legal and historical-legal methods, which made it possible to identify common and distinctive features of autonomy models and to assess their effectiveness within the framework of contemporary constitutionalism. It is demonstrated that both Nakhchivan and Adjara share a common feature: their autonomous status emerged at the intersection of the 1921 international treaty guarantees and subsequent constitutionalization in domestic law. At the same time, it is established that the evolution of Adjara's autonomy reveals a tendency toward strengthening central governmental control, whereas the Nakhchivan model preserves broader elements of institutional self-governance within a unitary state.

The comparative analysis shows that these models differ significantly from the Ukrainian approach, under which the Autonomous Republic of Crimea constitutes a constitutional territorial autonomy but not an ethnic one, while the rights of national minorities are primarily realized through mechanisms of equality, non-discrimination, and cultural and linguistic self-expression. It is substantiated that the direct transplantation of the Nakhchivan or Adjara models into Ukraine is legally inadmissible without altering the foundations of the constitutional order. At the same time, certain elements-such as institutional participation of communities, development of personal cultural autonomy, advisory mechanisms, and strengthening of cultural rights guarantees.

Key words: *administrative-territorial structure, ethnic autonomy, Nakhchivan Autonomous Republic, Autonomous Republic of Ajara, Autonomous Republic of Crimea, national minorities, indigenous peoples, constitutional law.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

УДК 342.9:35.077
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/37

Шкелебей О. В.
https://orcid.org/0009-0009-5050-5342
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СПОСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДИСКРЕЦІЇ В АСПЕКТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання дискреційних повноважень суб'єктів публічної адміністрації та визначено перспективні способи удосконалення законодавства у відповідній сфері в аспекті здійснення судового контролю за реалізацією дискреційних повноважень. Обґрунтовано, що адміністративна дискреція є необхідним елементом управлінської діяльності, який забезпечує можливість вибору одного з кількох правомірних варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано адміністративному органу. Особливу увагу приділено тому, що чинний Закон України «Про адміністративну процедуру» закріпив легальне визначення дискреційного повноваження та встановив умови його правомірного здійснення, що стало важливим кроком у напрямі уніфікації адміністративних процедур і посилення гарантій захисту прав приватних осіб.

У статті досліджено основні проблеми законодавчого регулювання адміністративної дискреції в аспекті здійснення судового контролю в цій сфері, серед яких виокремлено фрагментарність нормативної бази, відсутність єдиних критеріїв меж дискреційного розсуду, недостатній рівень правової визначеності оціночних понять, а також неоднорідність підходів до мотивування адміністративних актів. Автором доведено, що наявні законодавчі прогалини можуть створювати передумови для зловживання владними повноваженнями, вибіркового застосування правових норм та порушення принципів рівності, пропорційності й належного врядування.

На підставі проведеного дослідження запропоновано систему способів удосконалення законодавства у сфері регулювання адміністративної дискреції, до яких віднесено: нормативне закріплення уніфікованих критеріїв реалізації дискреційних повноважень; деталізацію вимог до мотивування адміністративних актів; визначення обов'язку дотримання принципу послідовності у подібних справах; розширення процесуальних гарантій участі особи в адміністративному провадженні; а також посилення механізмів судового та позасудового контролю за дискреційними рішеннями адміністративних органів. Зроблено висновок, що вдосконалення законодавства у цій сфері сприятиме підвищенню якості публічного адміністрування, зміцненню принципу верховенства права та формуванню більш ефективної моделі захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у відносинах із державою.

Ключові слова: *адміністративна дискреція, межі дискреційних повноважень, адміністративна процедура, судовий контроль.*

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування системи публічного управління в Україні характеризується активним пошуком ефективного балансу між гнучкістю адміністративної діяльності та належними правовими гарантіями захисту прав людини. Одним із ключових механізмів забезпечення ефективності управлінських рішень є інститут адміністративної дискреції, який дозволяє суб'єктам владних повноважень обирати найбільш доцільний варіант дії в межах, визначених законом. Водночас саме дискреційні повноваження становлять одну з найбільш складних категорій адміністративного права, оскільки поєднують потребу в оперативності управління з ризиками свавільного або вибіркового застосування правових норм, що є предметом судового контролю.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю подальшого вдосконалення законодавства у сфері регулювання адміністративної дискреції в умовах оновлення адміністративно-

© Шкелебей О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

процедурного законодавства та імплементації європейських стандартів належного врядування. Попри закріплення загальних засад здійснення дискреційних повноважень у Законі України «Про адміністративну процедуру», чинне нормативне регулювання все ще містить прогалини щодо визначення чітких меж адміністративного розсуду, критеріїв мотивування рішень та механізмів ефективного контролю за їх реалізацією. Удосконалення законодавчих механізмів у аспекті підвищення ефективності судового контролю у цій сфері є необхідною умовою зміцнення принципу верховенства права, підвищення довіри до органів публічної влади та забезпечення єдності адміністративної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання удосконалення національного законодавства у сфері регулювання дискреційних повноважень суб'єктів публічної адміністрації досліджували такі науковці як А. І. Лавренко, Т. О. Карабін, П. В. Малеш, Г. В. Панова, М. В. Харченко, І. В. Хохлова та ін. Аналіз цих наукових робіт свідчить про наявність необхідності проведення комплексного дослідження у цій сфері з урахуванням новел адміністративного законодавства.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасних проблем адміністративно-правового регулювання дискреційних повноважень суб'єктів публічної адміністрації в аспекті підвищення ефективності судового контролю в цій сфері, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері здійснення адміністративної дискреції з метою забезпечення законності, правової визначеності та ефективного захисту прав приватних осіб. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі завдання: 1) проведено аналіз сучасного стану правового регулювання адміністративної дискреції та здійснення судового контролю за реалізацією відповідних повноважень; 2) визначено основні недоліки чинного законодавчого регулювання меж, критеріїв та процедур здійснення дискреційних повноважень; 3) розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавчих механізмів мотивування, процедурної прозорості та контролю за дискреційними рішеннями суб'єктів владних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна дискреція є одним із ключових інструментів реалізації владно-управлінських повноважень, що забезпечує гнучкість діяльності суб'єктів публічної адміністрації та дозволяє приймати індивідуалізовані рішення з урахуванням конкретних фактичних обставин. Водночас саме дискреційні повноваження потребують особливої нормативної деталізації, оскільки відсутність чітких законодавчих меж створює ризики свавільного застосування владного розсуду. У цьому контексті цілком обґрунтованою є позиція науковців, які розглядають положення Закону України «Про адміністративну процедуру» як важливий елемент механізму обмеження адміністративної дискреції, що водночас потребує подальшого вдосконалення в частині регламентації порядку реалізації дискреційних повноважень [1, с. 308]. Особливого значення це набуває після оновлення редакції Закону, де законодавець зберіг курс на процедуризацію адміністративного розсуду.

Нормативною основою сучасного розуміння адміністративної дискреції є п. 7 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру», відповідно до якого дискреційне повноваження визначається як повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [2]. Це визначення має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики, оскільки вперше на рівні закону закріплює не лише право вибору, але й обов'язковий функціональний зв'язок між вибором та законною метою повноваження.

Між тим, як справедливо зазначають деякі науковці [3, с. 854; 4, с. 36], на практиці виникають проблеми щодо розуміння змісту і сутності наведеного в Законі України «Про адміністративну процедуру» визначення дискреційного повноваження, а також особливостей і правил його застосування.

На особливу увагу заслуговують наукові пропозиції щодо розширення дискреційних можливостей органів місцевого самоврядування. Зокрема, слушною видається позиція А. І. Лавренка щодо доцільності доповнення ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» положенням про право органу місцевого самоврядування на вільне вирішення будь-якого питання, віднесеного до компетенції територіальної громади [5, с. 137]. Водночас така законодавча ініціатива потребує збалансування із принципом законності, оскільки надмірно широке тлумачення «вільного вирішення» може призвести до розмивання меж компетенції та посилення ризиків неоднакової адміністративної практики. Саме тому вдосконалення законодавства у цій частині

має відбуватися через чітке поєднання автономії місцевого самоврядування з процедурними запобіжниками від зловживання дискрецією.

Суттєвим гарантом належної реалізації дискреційних повноважень є механізм їх судового контролю. Підтримуючи наукову позицію Г. В. Панової [6, с. 100; 7, с. 243], слід наголосити, що предметом оскарження в адміністративному судочинстві виступають саме рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, у яких матеріалізується дискреційний розсуд адміністративного органу. Так само О. В. Присяжнюк вважає, що адміністративна справа може тлумачитись по-різному, а нормативне регулювання у цій сфері не є наразі чітким та належним [8, с. 407].

Це безпосередньо підтверджується положеннями ч. 1 ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), яка гарантує кожній особі право звернутися до адміністративного суду, якщо вона вважає, що такими рішеннями, діями чи бездіяльністю порушено її права, свободи або законні інтереси [9].

Таким чином, саме судовий контроль виступає ключовим інструментом перевірки того, чи не вийшов адміністративний орган за межі наданого йому законом розсуду.

Особливу роль у вдосконаленні законодавства відіграє ч. 3 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру» [2], яка встановлює чотири умови законності здійснення дискреційного повноваження: його передбаченість законом; реалізацію у межах та у спосіб, визначених Конституцією України та законом; досягнення мети надання повноваження з дотриманням принципів адміністративної процедури; а також заборону необґрунтованого відступу від попередніх рішень у подібних справах. Саме останній критерій має особливий потенціал для подальшого розвитку, оскільки фактично закладає основу принципу адміністративної послідовності та квазіпрецедентності управлінської практики.

На підставі проведеного аналізу доцільно запропонувати кілька напрямів удосконалення законодавства у сфері регулювання адміністративної дискреції. Передусім, потребує нормативної конкретизації обов'язок адміністративного органу детально мотивувати причини вибору конкретного варіанта рішення серед кількох допустимих законом. Крім того, доцільно законодавчо визначити критерії допустимого відступу від попередньої адміністративної практики, щоб уникнути довільної зміни підходів у подібних справах. Також важливим є розширення процесуальних гарантій участі особи в адміністративному провадженні до моменту прийняття дискреційного рішення, що забезпечить вищий рівень прозорості та відповідності принципу належного врядування.

Отже, подальше вдосконалення законодавства у сфері адміністративної дискреції має бути спрямоване не на механічне звуження дискреційних повноважень, а на формування чітких процедурних стандартів їх реалізації та ефективного контролю, що забезпечить баланс між свободою адміністративного розсуду та принципом верховенства права.

На підставі проведеного аналізу вбачається доцільним запропонувати подальше системне вдосконалення Закону України «Про адміністративну процедуру» та КАС України у частині нормативного забезпечення реалізації й контролю дискреційних повноважень. Насамперед потребують розвитку законодавчі положення, закладені у ст. 4 та ч. 3 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру» [2], де вже визначено базові принципи адміністративної процедури та умови законності здійснення дискреційного повноваження. Водночас чинне регулювання, попри його прогресивний характер, ще не забезпечує достатнього рівня передбачуваності адміністративного розсуду в типових і подібних справах.

У зв'язку з цим доцільним видається доповнення Закону України «Про адміністративну процедуру» окремою статтею, присвяченою стандартам мотивування дискреційного рішення. У такій нормі варто прямо передбачити обов'язок адміністративного органу не лише формально посилатися на норму закону, а й зазначати: фактичні обставини, що стали підставою для вибору конкретного варіанта рішення; причини відхилення альтернативних допустимих варіантів; оцінку пропорційності втручання у права особи; а також відповідність рішення попередній адміністративній практиці в аналогічних справах. Такий підхід логічно розвиває принцип обґрунтованості, уже закріплений у ст. 8 Закону, та значно знижує ризик прихованого свавілля під час реалізації адміністративного розсуду.

Другим напрямом удосконалення має стати нормативне закріплення принципу адміністративного прецеденту (послідовності адміністративної практики). Хоча п. 4 ч. 3 ст. 6 Закону вже містить заборону безпідставного відступу від попередніх рішень у подібних справах, доцільно деталізувати критерії «подібності справ» та перелік виняткових підстав для зміни підходу адміністративного органу. Зокрема, такими підставами можуть бути: зміна законодавства, поява нової правової позиції

Верховного Суду, виявлення істотних відмінностей фактичних обставин або необхідність забезпечення більш ефективного захисту публічного інтересу, що сприятиме формуванню стабільної та однакової адміністративної практики, що є важливим елементом юридичної визначеності.

Окремої уваги потребує вдосконалення процесуальних гарантій участі особи у прийнятті дискреційного рішення. Незважаючи на закріплення у ст. 17 Закону України «Про адміністративну процедуру» [2] гарантії права особи на участь в адміністративному провадженні, доцільно передбачити спеціальний обов'язок адміністративного органу у справах, де застосовується дискреція, надавати особі можливість висловити позицію саме щодо варіантів можливого рішення, а не лише щодо фактичних обставин справи, що дозволить перетворити участь особи з формальної процесуальної гарантії на реальний механізм впливу на зміст майбутнього адміністративного акта.

Щодо КАС України, то ключовим напрямом його вдосконалення має стати поглиблення стандартів судового контролю за дискреційними рішеннями. Чинна редакція ч. 2 ст. 2 КАС України [9] вже передбачає перевірку того, чи діяли суб'єкти владних повноважень у межах закону, з належною метою, обґрунтовано, добросовісно та пропорційно. Однак доцільно прямо закріпити у КАС України окремий критерій перевірки належного мотивування вибору між кількома законними альтернативами, що дозволить судам не підміняти адміністративний орган у здійсненні розсуду, але ефективно оцінювати логіку й достатність його обґрунтування.

Крім того, доцільно передбачити у КАС України спеціальний спосіб захисту у справах щодо зловживання дискреційними повноваженнями, який полягатиме у зобов'язанні суб'єкта владних повноважень повторно розглянути справу з урахуванням правових висновків суду щодо меж і способу реалізації дискреції. Такий підхід забезпечить баланс між принципом поділу влад та необхідністю реального відновлення порушених прав особи, не допускаючи підміни адміністративного органу судом.

Отже, запропоновані зміни до Закону України «Про адміністративну процедуру» та КАС України мають бути спрямовані на посилення передбачуваності, мотивованості, послідовності та судової контрольованості адміністративної дискреції. Саме такий спосіб дозволить зберегти необхідну гнучкість публічного адміністрування, водночас мінімізувавши ризики свавільного використання владного розсуду та забезпечивши належний рівень захисту прав і законних інтересів приватних осіб.

Висновки. Проведене наукове дослідження дало підстави дійти висновку, що адміністративна дискреція є об'єктивно необхідним елементом сучасного публічного адміністрування, оскільки забезпечує можливість суб'єктам владних повноважень обирати найбільш доцільний варіант рішення в межах, установлених законом, з урахуванням конкретних обставин адміністративної справи. Водночас саме наявність свободи адміністративного розсуду обумовлює потребу у створенні чітких законодавчих механізмів, які б унеможливлювали свавільне, непослідовне або непропорційне втручання у права та законні інтереси приватних осіб.

Установлено, що прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало фундаментальним етапом у формуванні єдиної моделі нормативного регулювання дискреційних повноважень, оскільки на законодавчому рівні було закріплено поняття дискреційного повноваження, визначено умови його законності та закладено засади послідовності адміністративної практики. Разом із тим аналіз чинного правового регулювання засвідчив наявність низки проблем, зокрема недостатню деталізацію вимог до мотивування дискреційних рішень, відсутність чітких критеріїв допустимого відступу від попередньої адміністративної практики, а також потребу в подальшому розвитку процесуальних гарантій участі особи в адміністративному провадженні.

Обґрунтовано, що вдосконалення Закону України «Про адміністративну процедуру» має відбуватися шляхом нормативної конкретизації стандартів мотивування дискреційних актів, законодавчого розвитку принципу послідовності адміністративної практики та розширення процедурних прав особи на етапі вибору одного з кількох допустимих законом варіантів рішення. Такі зміни сприятимуть підвищенню рівня правової визначеності, прозорості адміністративних процедур та довіри до діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

Водночас удосконалення КАС України має бути спрямоване на посилення стандартів судового контролю за реалізацією дискреційних повноважень, насамперед у частині перевірки достатності мотивування вибору адміністративного органу, відповідності рішення законній меті повноваження та дотримання принципу пропорційності. Важливим напрямом також є розвиток спеціальних способів судового захисту у справах щодо зловживання дискрецією, що дозволить

забезпечити ефективне поновлення порушених прав без підміни судом дискреційних функцій адміністративного органу.

Отже, подальше вдосконалення законодавства у сфері регулювання адміністративної дискреції повинно бути орієнтоване на досягнення балансу між гнучкістю управлінської діяльності та дієвими юридичними гарантіями від свавілля, що відповідає принципу верховенства права, європейським стандартам належного врядування та сучасним потребам розвитку адміністративного права України.

Список використаних джерел:

1. Карабін Т. О., Хохлова І. В., Малеш П. В. Адміністративно-процедурні норми, що адресовані дискреції, у механізмі запобігання корупції. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 306–309.
2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.
3. Харченко М. В. Проблеми реалізації розсуду судді під час розгляду справ в адміністративному судочинстві та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 849–856.
4. Міхайліна Т. В., Іванченко Я. М. Проблеми правозастосовчої дискреції в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 34–36.
5. Лавренко А. І. Адміністративно-правове регулювання дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин: Дис. … док-ра філософії. Кропивницький, 2025. 224 с.
6. Панова Г. В. Характеристика рішень, дій, бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації як підстав втручання адміністративного суду в адміністративний розсуд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 4. С. 97–101.
7. Загальне адміністративне право: *підручник*; Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А., Задирака Н. Ю., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
8. Присяжнюк О. В. Удосконалення нормативно-правової бази адміністративного судочинства для ефективного впровадження системи цифровізації. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 406–411.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

Shkelebei O.V. WAYS TO IMPROVE LEGISLATION IN THE FIELD OF REGULATION OF ADMINISTRATIVE DISCRETION IN THE ASPECT OF EXERCISING JUDICIAL CONTROL

The article provides a comprehensive analysis of the current state of administrative and legal regulation of discretionary powers of public administration entities and identifies promising ways to improve legislation in the relevant field in terms of judicial control over the implementation of discretionary powers. It is substantiated that administrative discretion is a necessary element of management activity, which provides the opportunity to choose one of several legitimate decision options in accordance with the law and the purpose for which such authority is granted to the administrative body. Particular attention is paid to the fact that the current Law of Ukraine "On Administrative Procedure" has established the legal definition of discretionary power and established the conditions for its lawful exercise, which has become an important step towards the unification of administrative procedures and strengthening the guarantees of protection of the rights of individuals.

The article examines the main problems of legislative regulation of administrative discretion in the aspect of judicial control in this area, among which the fragmentation of the regulatory framework, the absence of unified criteria for the limits of discretionary discretion, the insufficient level of legal certainty of evaluative concepts, as well as the heterogeneity of approaches to motivating administrative acts are highlighted. The author proves that the existing legislative gaps can create prerequisites for the abuse of power, selective application of legal norms and violation of the principles of equality, proportionality and good governance.

Based on the research, a system of ways to improve legislation in the field of regulation of administrative discretion is proposed, which include: regulatory consolidation of unified criteria for the exercise of discretionary powers; detailing the requirements for motivating administrative acts; determining the obligation to comply with the principle of consistency in such cases; expanding procedural guarantees for the participation of a person in administrative proceedings; as well as strengthening the mechanisms of judicial and extrajudicial control over discretionary decisions of administrative bodies. It is concluded that improving legislation in this area will contribute to improving the quality of public administration, strengthening the principle of the rule of law and forming a more effective model of protecting the rights and legitimate interests of individuals and legal entities in relations with the state.

Key words: *administrative discretion, limits of discretionary powers, administrative procedure, judicial control.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026

Відомості про авторів

Аркуша Л. І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Армаш Н. О. – доктор юридичних наук, доцент, в.о. старшого наукового співробітника відділу цивільно-правових дисциплін Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академія наук України

Артюх Н. Г. – здобувачка вищої освіти Криворізького національного університету «Одеська юридична академія»

Бараннік Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача та доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності Запорізького національного університету

Бойко І. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Боровик А. В. – доктор юридичних наук, професор, відмінник освіти України, віце-президент з наукової роботи Науково-дослідного інституту публічного права

Бортняк К. В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Веремієнко С. В. – старший викладач кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін Національного університету «Чернігівська політехніка»

Волошин Х. А. – аспірантка кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

Волошина В. К. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Ганчук О. М. – кандидат юридичних наук, начальник відділу Департаменту управління майном Національної поліції України

Георгієвський Ю. В. – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Головкін Б. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Горєлова В. Ю. – Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Григоров О. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Добрянська Н. В. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університет імені В. І. Вернадського

Зима О. Т. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Іванова А. В. – кандидат юридичних наук, доцент Національний університет «Одеська морська академія»

Козаченко В. В. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького навчально-наукового інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Коломоєць О. Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Корощенко М. М. – доктор філософії, начальник кафедри кораблеводіння факультету озброєння Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», капітан 1 рангу

Кочіашвілі А. Д. – аспірант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Кринична А. О. – аспірант науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ

Лель В. П. – аспірант Державного податкового університету

Лукавий Ю. П. – здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Луценко Ю. В. – Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Лученко Д. В. – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку, професор кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мазійчук В. А. – аспірант відділу аспірантури і докторантури Національної академії Служби Безпеки України

Максименко Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцентка кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Мандзик П. І. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук

Манжула А. А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Никитюк А. Р. – здобувач вищої освіти Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Нікітін В. В. – доктор юридичних наук, завідувач кафедри права та публічного управління Київського національного університету будівництва і архітектури

Олійник О. В. – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, професор кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу, директор Відокремленого структурного підрозділу «Київський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету»

Омельчук О. С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Пай І. І. – аспірантка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Паламарчук О. О. – аспірант кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Петронюк К. Р. – аспірант кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, завідувач сектору взаємодії з Верховною Радою України та органами державної влади Секретаріату Державного секретаря Міністерства юстиції України

Пилипенко Ю. П. – кандидат юридичних наук

Пушкар О. А. – кандидат юридичних наук, докторант Державного податкового університету

Радзівілл О. А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та приватного права Київського університету права Національної академії наук України

Рим О. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка

Розсоха С. С. – кандидат юридичних наук, старший науковій співробітник Науково-дослідного інституту морського та космічного права

Фаєнко В. В. – здобувачка вищої освіти Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Федчишин С. А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Фелик О. В. – доктор філософії у галузі «Право», докторант кафедри адміністративного права інтелектуальної власності та цивільно-правових дисципліни Київського університету інтелектуальної власності та права

Хлистік М.А. – доктор філософії у галузі права, доцент кафедри права та економіко-фінансової безпеки ЗВО «Академія рекреаційних технологій і права»

Чернов О. В. – доктор філософії, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Шелудяков Р. С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Шестак Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та конституційного права Пенітенціарної академії України

Шкелебей О. В. – аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Ющик О. І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Янчук А. О. – доктор юридичних наук, професор

Ярмакі Х. П. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, Заслужений юрист України

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 37 (76) № 2 2026

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *В. Гайдабрус*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,72. Ум. друк. арк. 24,88.
Зам. № 0426/365. Наклад 150 прим.
Дата розміщення онлайн: 11.05.2026. Дата друку: 18.05.2026.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.